

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ТОПОРЕНКО ОЛЕКСАНДР ЮРІЙОВИЧ

УДК 373.5.016:355:94(477.8)“1922/1939”(091)

ДИСЕРТАЦІЯ

ВІЙСЬКОВА ПІДГОТОВКА СТАРШОКЛАСНИЦЬ
НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У РОКИ
ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ (1922–1939 рр.)

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки
01 Освіта / Педагогіка

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

О. Ю. Топоренко

Науковий керівник Вихор Світлана Теодозіївна, кандидат педагогічних наук,
доцент

Тернопіль – 2018

АНОТАЦІЯ

Топоренко О. Ю. Військова підготовка старшокласниць на західноукраїнських землях у роки Другої Речі Посполитої (1922 – 1939 рр.) – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук (доктора філософії) за спеціальністю 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» (011 – освітні, педагогічні науки). – Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. Міністерство освіти і науки України, Тернопіль, 2018.

Докорінна трансформація українського суспільства, що розпочалася після збройної агресії Російської Федерації проти України, вимагає реорганізації всіх ланок життя. Не винятком є шкільна освіта, зокрема початкова військова підготовка учнівської молоді як провідний компонент системи військово-патріотичного виховання, що відіграє конструктивну роль у становленні особистості з усвідомленням і глибоким розумінням громадянського обов'язку, готової до захисту Вітчизни. Пріоритетна роль у цих заходах належить навчальному предмету «Захист Вітчизни», який викладається у 10 – 11 класах загальноосвітніх навчальних закладів (у 9 класах – у формі факультативу) та здійснюється за окремими навчальними програмами для хлопців та дівчат. Однак для учениць цей предмет зводиться до засвоєння основ знань з медико-санітарної підготовки, що перешкоджає надання їм первинних військових знань.

Тому сьогодні для України є важливим набуття історико-педагогічного досвіду щодо реалізації військової підготовки дівчат у тих регіонах країни, які в минулому входили у склад інших держав і в тодішніх реаліях, подібних до сучасних українських, здобули значний успіх у впровадженні військового сегмента в загальну середню освіту. Особливо важливим є досвід із залучення до цього процесу учнівства обох статей та накопичення вагомого практичного доробку в педагогічній діяльності. Така практика стосується території західноукраїнських земель, які у 1919–1939 рр. були інкорпоровані до складу Другої Речі Посполитої. Вивчення військово-освітніх процесів на території

Галичини та Волині у міжвоєнний період (1922–1939 рр.), коли відбувалися інтенсивні соціальні та військово-політичні зміни, на тлі полонізації усіх сфер життя, має вагоме значення для сучасних змін на території усіх регіонів України.

Об'єкт дослідження – військова підготовка жіноцтва на західноукраїнських землях в досліджуваний період. *Предмет дослідження* – генеза військової підготовки старшокласниць на західноукраїнських землях (1922–1939 рр). *Мета дослідження* – на основі ретроспективного аналізу виявити і розкрити зміст та особливості організації військової підготовки старшокласниць на західноукраїнських землях у роки Другої Речі Посполитої в окреслений період, визначити перспективи реалізації позитивних ідей у сучасному освітньому просторі.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що вперше в Україні з'ясовано стан розробленості історико-педагогічної проблеми розвитку теорії та практики військової підготовки старшокласниць (1922–1939 рр.); простежено генезу та організацію військової підготовки учениць середніх шкіл Другої Речі Посполитої на західноукраїнських землях (1922–1939 рр.) під час визначених етапів її розвитку: I етап (1922–1925 рр) – *становлення* військової підготовки старшокласниць як спеціального напрямку роботи у польських громадських організаціях мілітарного спрямування та у системі освіти з появою перших шкільних загонів (гуфців); II етап (1925–1937 рр.) – *модернізація* військової підготовки старшокласниць; розширення змісту навчальних програм з військової підготовки; удосконалення роботи з військової підготовки учениць у системі освіти через виникнення нових позашкільних та позакласних форм організації з військової підготовки; формування військової підготовки учениць у змісті діяльності напіввійськових жіночих польських громадських організацій; III етап (1937–1939 рр.) – *передвоєнна* військова підготовка; розроблення навчальної програми військової підготовки для українок у сільській місцевості, що офіційно дозволила українкам вперше проходити військову підготовку; військова підготовка стала обов'язковим предметом для всіх дівчат (під назвою «підготовка до оборони краю») у всіх освітніх закладах.

Здійснено аналіз категоріального апарату військової підготовки; розкрито історичні передумови практики військової підготовки старшокласниць на території західноукраїнських земель; виявлено специфіку змісту військової підготовки старшокласниць у середніх навчальних закладах західноукраїнських земель; доведено вплив соціального замовлення та військово-політичної обстановки на залучення жіноцтва у процеси підготовки населення до оборони краю; охарактеризовано організацію військової підготовки учениць у позашкільній та позаурочній роботі в добу II Речі Посполитої; уведено до наукового обігу невідомі та маловідомі поняття із педагогіки (збірки, збори, дружини суспільної праці, шкільні гуфци, шкільні гуфчики, табірний метод, навчально-виховні рекреації, гавенда, апелі, алярми), а також факти, джерела і документи із військової підготовки старшокласниць; обґрунтовано можливості реалізації ідей педагогіки досліджуваного періоду в означеній царині в умовах становлення вітчизняної початкової військової підготовки у старших класах; визначено необхідність оптимальної організації військової підготовки в школі, конкретні практичні питання й проблеми, розв'язання яких сприятиме удосконаленню сучасної системи військової підготовки старшокласниць в обставинах напруженої міжнародної ситуації.

Практичне значення наукових результатів. Основні положення, висновки дисертації використовуються в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти, професійній підготовці та підвищенні кваліфікації педагогів та їх самоосвіті, на лекційних і семінарських заняттях з історичних та історико-педагогічних дисциплін під час підготовки майбутніх учителів. Матеріали можуть бути корисними при викладанні навчального предмета «Захист Вітчизни», для вдосконалення роботи з військової підготовки учнівської молоді в закладах загальної середньої освіти та громадських організаціях.

Ключові слова: військова підготовка, західноукраїнські землі, Друга Річ Посполита, шкільні гуфци, старший шкільний вік, старшокласниці, середні навчальні заклади, громадські організації, військова підготовка жінок.

ANNOTATION

Toporenko O. Military Training of Senior Girls in the Days of the Second Polish Republic in the Territory of Western Ukraine (1922-1939). – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

A thesis on the degree of Candidate of Pedagogic Sciences (Doctor of Philosophy) on speciality 13.00.01 "General pedagogy and history of pedagogy" - Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University. The Ministry of Education and Science of Ukraine, Ternopil, 2018. A significant transformation of all the spheres of Ukrainian present life, which began in Ukraine in 2014 as a result of European integration and constant being under threat from Russian side, requires important issue solutions in the education sphere. One of them is initial military training of school youth as one of the significant constituents of a national patriotic education which plays constructive role in the being a citizen who is ready to defend a motherland.

The real challenge lies in servicemen, scientist, and pedagogues' resorting to search of new mechanisms and military educational technologies in secondary general schools and anti-discrimination practices of girls' involvement together with boys in the process of military training based on equality. One of the most important roles belongs to such school subject as Homeland defence which was taught in the 10th and 11th forms in the general educational establishments (in the 9th form it was optional) having different programmes for boys and girls. As far as the subject was concerned, the schoolgirls dealt only with the healthcare training basics what actually was an obstacle in obtaining primary military knowledge.

That is why it is important to Ukraine at present days to obtain historical and pedagogical experience in performing military training of girls in those country regions which were the parts of other countries and those which had similar conditions to Ukrainian ones but became successful in introducing of military segment into general secondary education. Experience in the involvement of both sexes into this process and accumulation of significant practical achievements in this sphere is of utmost importance. The practice concerns the territory of Western Ukraine which was

incorporated in the Second Polish Republic between 1919–1939. Study of military and educational processes in the territory of Galicia and Volyn during the interwar period (1922–1939), when the significant and intensive socio-economic and military-political changes took place at a time of polonization of all spheres, has great scientific and theoretical importance for current changes happening in the territories of all Ukrainian regions. It gives an opportunity to use past positive experience in military training of girls in the schools, public organisations and social institutions.

The object of research is military training of women in the territories of Western Ukraine in the researched period. *The subject of research* is an origin of military training for senior girls in the territories of Western Ukraine (1922–1939). *The aim of study* is to find and reveal the origin, content and main peculiarities of military training organisation for senior girls in the territories of Western Ukraine during the period of the Second Polish Republic, to determine the prospects for the implementation of positive ideas in the modern educational space.

Scientific novelty of the study lies in the first in Ukraine research of origin and organisation of military training for secondary-school girls in the Second Polish Republic in the territories of Western Ukraine (1922–1939) during the defined and scientifically substantiated stages of its development: I stage (1922–1925) – establishment of military training for schoolgirls as a specific work sphere in the Polish military-oriented public organisations and the system of education with the advent of first school groups (Polish: "hyfcy"); II stage (1925–1937) – military training modernisation; expansion of the military training syllabus; improvement of the military training performance among schoolgirls in the system of education by means of new extracurricular forms of military training; III stage (1937–1939) – stage of pre-war military training; formulation of the military training syllabus for Ukrainian village schoolgirls that allowed them to take military training for the first time; the military training became an obligatory subject (named "land defence training") for all girls in every educational establishment.

The analysis of categorical apparatus of military training was made; the historic preconditions of military training formation for senior girls in the territory of Western

Ukraine were researched; content and organisation peculiarities of military training for senior girls in the secondary educational establishments of Western Ukraine were found; the influence of social order and military-political settings on women's involvement in the process of military training for land defence was proved; new pedagogic experience in the military training of senior girls during the extracurricular work at the period of the Second Polish Republic was described; new little known or unknown concepts in pedagogy (meetings, groups of social work, school "hufcy", little school "hufcy", camp method, teaching and educational recreation, "gawęda", "apel", "alarm") were introduced as well as facts, sources, and documents were presented in the scientific sphere; the possibilities of fulfilment of pedagogy achievements of the researched period and defined sphere under conditions of primary domestic military training formation in the senior school were substantiated; the necessity of optimal military training organisation in the school was defined as well as specific practical questions and problems, solutions of which will assist in improving of modern system of military training for senior girls under conditions of international tension.

The practical significance of scientific results. The main provisions, conclusions of the dissertation are used in the educational process of institutions of general secondary education, vocational training and professional development of teachers and their self-education, at lectures and seminars on historical and historical-pedagogical disciplines during the preparation of future teachers. Materials may be useful in teaching the subject "Protection of the Fatherland", to improve the work of military training of students in general secondary education and public organizations.

Key words: military training, territories of Western Ukraine, the second Polish Republic, school "hyfcy", senior school age, senior girls, secondary educational establishments, public organisation, military training of women.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Toporenko O. Yu. The system of initial military training of the Ukrainian SSR in 1920s: historical-pedagogical aspect. *The Journal of Humanities of the SHEE Pereyaslav-Khmelnytskyi State Pedagogical University named after Hryhoriy Skovoroda. Pedagogy: collection of scientific works*. Pereyaslav-Khmelnytsky, 2015. Ed. 37. P. 42–52.
2. Топоренко О. Ю. Культ особи Ю. Пілсудського як елемент освітньої політики у II Речі Посполитій. *Збірник наукових праць. Педагогічні науки*. Херсон: ХДУ, 2016. Вип. 73. Т. 1. С. 32–35.
3. Toporenko O. Yu. The Air and Chemical Defense of school students on the territory of Stanislav voivodship as a pedagogical issue (1920–1930s). *Збірник наукових праць. Педагогічні науки*. Херсон: ХДУ, 2017. Вип. 78. Т. 3. С. 44–47.
4. Toporenko O. Yu., Wykhor S. Globalisation of higher education in Ukraine: tendencies and tasks. *European Humanities Studies: State and Society*. Krakow, 2017. № 4 (2). P. 24–37.
5. Toporenko O. Yu. Military training of schoolgirls in the Polish-Lithuanian Commonwealth II in The territory of Western Ukraine: problems and values. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія № 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи: збірник наукових праць / за ред. В. П. Сергієчка*. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. Вип. 60. P. 182–185.
6. Топоренко О. Ю. Військова підготовка жінок у «Стрілецькому союзі» на західно-українських землях (1910–1939 рр.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя, 2018. № 51. С. 90–96.
7. Топоренко О. Ю. Перспективи впровадження гендерного підходу на уроках захисту Вітчизни в середній школі. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія*

Сковороди»: дод. 3 до вип. 36. Т. II (18) : тематичний випуск «Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання». Київ : Гнозис, 2016. С. 165–176.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

8. Топоренко О. Ю., Вихор С. Т. Шляхи інтеграції жінки у Збройні сили України: педагогічний аспект. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка* / редкол. В. Ільницький та ін. Дрогобич: Посвіт, 2016. Вип. 16. С. 282–294.

9. Топоренко О. Ю. Жінка в епоху козацтва: актуальність та перспективи викладу. *Гендерна політика міст : історія і сучасність*: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 6–7 жовтня 2015 р. Харків: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2015. Вип. 5. С. 291–295.

10. Топоренко О. Ю. Застосування гендерного підходу в процесі вивчення дисципліни «Захист Вітчизни». *Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Суми, 21–22 квітня 2016 р. Суми: Сумський державний університет, 2016. С. 202–205.

11. Топоренко О. Ю. Історія розвитку жіночого виборчого права в Другій Речі Посполитій (1918–1939 рр.). *Гендерна парадигма освітнього простору* / за заг. ред. Т. О. Дороніної. Кривий Ріг: ВЦ КДПУ, 2016. Вип. 3–4. С. 72–77.

12. Топоренко О. Ю. Початкова військова підготовка в загальноосвітніх школах УРСР (1931–1945 рр.). *Пріоритетні напрями розвитку сучасних педагогічних та психологічних наук*: збірник наукових робіт Міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 12–13 серпня 2016 р. Одеса: Південна фундація педагогіки, 2016. С. 90–92.

13. Топоренко О. Ю. Роль Війська Польського у військовій підготовці дівчат у період Другої Речі Посполитої (за матеріалами Тернопільського воєводства). *Гендерні студії*: матеріали доп. III міжвуз. наук.-практ. семінару, м. Луцьк, 20 квіт. 2016 р. Луцьк: Терен, 2016. С. 52–55.

14. Топоренко О. Ю. Роль міністерства сільського господарства Другої Речі Посполитої у військовій підготовці старшокласниць. *Сучасна система освіти і виховання : досвід минулого – погляд у майбутнє*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 6–7 жовт. 2017 р. Київ: ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології», 2017. С. 16–18.

15. Топоренко О. Ю., Вихор С. Т. Гендерні аспекти підготовки дівчат-старшокласниць за програмою «Захист Вітчизни» для юнаків. *Сучасні тенденції розвитку освіти і науки в інтердисциплінарному контексті*: матеріали II Міжнар. наук. конф., м. Дрогобич, 24–25 бер. 2016 р. Дрогобич: Посвіт, 2016. С. 198–200.

16. Toporenko O. Yu. Domestic historiography interpretation of the interwar period (1918–1939s) in the West Ukrainian territories. *Forming of modern educational environment: benefits, risks, implementation mechanisms*: International scientific-practical conference. Tbilisi : Baltija Publishing, September 29, 2017. P. 118–119.

17. Toporenko O. Yu. Military training of young men as course of educational policy of the Second Polish Commonwealth in the half of 1920th. "Stav, problémy a perspektívy pedagogického štúdia a sociálnej práce": zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie, Sládkovičovo, 28–29 októbra 2016 r. Sládkovičovo: Vysoká škola Danubius, 2016. P. 30–33.

18. Toporenko O. Yu. Senior girls military training in the ministry of agriculture in the Second Polish-Lithuanian Commonwealth. *Modern methods, innovations and operational experience in the field of psychology and pedagogics*. International research and practice conference, Lublin, October 20–21, 2017. Lublin: Izdevnieciba "Baltija Publishing". P. 38–41.

Опубліковані праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

19. Toporenko A. Warunki społeczno-pedagogiczne skutecznej socjalizacji dziewcząt w klasie kadetów CEI. *Actual questions and problems of developments of social sciences* : international scientific-practical conference, Kielce (Poland): Holy Cross University, 28–30 June, 2016. S. 23–26.

LIST OF PUBLISHED WORKS ON THE TOPICS OF DISSERTATION

Publications in which the main scientific results of the dissertation have been published

1. Toporenko O.Yu. The system of initial military training of the Ukrainian SSR in 1920s: historical-pedagogical aspect. *The Journal of Humanities of the SHEE «Pereyaslav-Khmelnytskyi State Pedagogical University named after Hryhotiy Skovoroda. Pedagogy : collection of scientific works. Pereyaslav-Khmelnytsky, 2015. Ed.37. PP. 42-52.*
2. Toporenko O. Yu. Kult osoby Yu. Pilsudskoho jak element osvितnoi polityky u II Rechi Pospolytii / Zbirnyk naukovukh prac . *Zbirnyk naukovykh prats. Pedahohichni nauky. Kherson: KhDU, 2016. Vyp. 73, Tom 1. S. 32-35.*
3. Toporenko O. Yu. The Air and Chemical Defense of school students on the territory of Stanislav voivodship as a pedagogical issue (1920-1930s). *Zbirnyk naukovykh prats. Pedahohichni nauky. Kherson: KhDU, 2017. Vyp. 78, Tom 3. S. 44 – 47.*
4. Toporenko O.Yu., Wykhor S. Globalisation of higher education in Ukraine: tendencies and tasks / O. *European Humanities Studies: State and Society. Krakow, 2017. № 4 (2), PP. 24-37.*
5. Toporenko O.Yu. Military training of schoolgirls in the Polish-Lithuanian Commonwealth II in The territory of Western Ukraine: problems and values. *Naukovyi chasopys Natsionalnohoh pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Serii № 5. Pedahohichni nauky: realii ta perspektyvy : zbirnykh naukovykh prac / za red. V. P. Serhiiechka. Kyiv : Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova, Vyp. 60, 2018. PP. 182-185.*
6. Toporenko O. Yu. Viiskova pidhotovka zhinok u "Striletskomu soiuzi" na zakhidno-ukrainskykh zemliakh (1910-1939 rr.) *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Zaporizhzhia, 2018. №51. S.90 – 96.*
7. Toporenko O. Yu. Perspektyvy vprovadzhennia gendernoho pidhody na urokakh zakhystu Vitchyzny v serednii shkoli. *Humanitanyi visnuk DVNZ "Pereiaslav-Khmelnytskyi derzhavnyi-pedahohichniyi universytet imeni Hryhoriia Skovorody": dod.*

3 do Vyp. 36, Tom II (18): temat. vyp. "Mizhnarodni Chelpanivski psycholohopedahohichni chytannia", Kyiv : Hnozyz, 2016. S. 165 – 176.

Publications that confirm the approbation of the materials of the dissertation

8. Toporenko O. Yu., Vykhor S. T. Shliachy integratsii zhinky u Zbroini syly Ukrainy: pedahohichni aspekt. *Aktualni pytannia hymanitarnykh nauk: mizhvuzivskyi zbirnyk naukovykh prats molodych vchenykh Drogobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka / redkol/ V. Ilnytskyi ta in. Drohobych : Posvit, 2016. Vyp. 16. S. 282-294.*

9. Toporenko O. Yu. Zhinka v epokhy kozatstva: aktualnist ta perspektyvy vyklady. *Henderna polityka mist : istoriia i sychasnist : materialy IV mizhnar. nauk.-prakt. konf., m. Kharkiv, 6-7 kvitnia 2015 r. Kharkiv : KhNUMH im. O.M. Beketova, 2015. Vyp. 5, S. 291-295.*

10. Toporenko O. Yu. Zastosuvannia gendernoho pidhodu v protsesi vyvchennia dystsypliny "Zakhyst Vitchyzny". *Sotsialno-humanitarni aspekty rozvytku sychasnoho sypilstva : materialy vseukr. nauk.-prakt. konf., m. Sumy, 21-22 kvitnia 2016 r. Sumy : Sumskyi derzhavnyi universytet, 2016. S. 202-205.*

11. Toporenko O. Yu. Istoria rozvytku zhinochoho vyborchoho prava v Dryhii Rechi Pospolytii (1918 – 1939 rr.). *Henderna paradyhma osvithohoh prostoru / za zah red. T.O. Doroninoi. Kryvyi Rih : VTs KDPU. 2016. Vyp. 3-4. S. 72 – 77.*

12. Toporenko O. Yu. Pochatkova viiskova pidhotovka v zahalnoosvitnikh shkolakh URSR (1931 – 1945 rr.). *Priorytetni napriamy rozvytku sychasnykh pedahohichnykh ta psykhologichnykh nauk : zb. nauk. robit mizhnar. nauk.-prakt. konf., m. Odesa, 12-13 serpnia 2016 r. Odesa : HO "Pivdenna fundatsiia pedahohiky", 2016. S. 90-92.*

13. Toporenko O. Yu. Rol Viiska Polskoho u viiskovii pidhotovtsi divchat u period Dryhoi Rechi Pospolytoi (za materialamy Ternopil'skoho voievodstva). *Genderni studii : materialy dop. III Mizhvyz. nauk.-prakt. seminary, m. Lutsk, 20 kvit. 2016 r. Lutsk : Teren, 2016 S. 52-55.*

14. Toporenko O. Yu. Rol ministerstva sil'skoho hospodarstva Druhoi Rechi Pospolytoi u viiskovii pidhotovtsi starshoklasnyts. *Suchasna systema osvity i vykhovannia: dosvid*

mynuloho – pohliad u maibutnie : materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf., m. Kyiv, 6-7 zhovt. 2017 r. Kyiv : HO " Kyivska naukova orhanizatsiia pedahohiky ta psykholohii", 2017. S. 16-18.

15.Toporenko O. Yu., Vykhov S. T. Genderni aspekty pidhotovky divchat-starshklasnyts za programoiu "Zakhyst Vitchyzny" dlia yunakiv. *Suchasni tendentsii rozvytku osvity i nauky v interdystsyplinarnomu konteksti* : materialy II-i mizhnar. nauk.-prakt. konf., m. Drohobych 24–25 ber. 2016 r. Drohobych : Posvit, 2016. S. 198-200.

16.Toporenko O.Yu. Domestic historiography interpretation of the interwar period (1918 – 1939s) in the West Ukrainian territories. *Forming of modern educational environment: benefits, risks, implementation mechanisms* : International scientific-practical conference, Tbilisi: Baltija Publishing, September 29, 2017. PP. 118-119.

17.Toporenko O.Yu. Military training of young men as course of educational policy of the Second Polish Commonwealth in the half of 1920th. *"Stav, problémy a perspektívy pedagogického štúdia a sociálnej práce"* : zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie, Sládkovičovo, 28–29 októbra 2016 r. Sládkovičovo : Vysoká škola Danubius, 2016. PP. 30-33.

18.Toporenko O.Yu. Senior girls military training in the ministry of agriculture in the Second Polish-Lithuanian Commonwealth. *Modern methods, innovations and operational experience in the field of psychology and pedagogics*. international research and practice conference, Lublin, October 20-21, 2017. Lublin: Izdevnieciba "Baltija Publishing". PP. 38 – 41.

Publications which additionally present scientific results of dissertation

19.Toporenko A. Warunki społeczno-pedagogiczne skutecznej socjalizacji dziewcząt w klasie kadetó CEI. *Actual questions and problems of developments of social sciences* : international scientific-practical conference, Kilece (Poland) : Holy Cross University, 28 – 30 June, 2016, S. 23-26.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	17
РОЗДІЛ 1. РОЗВИТОК ВІЙСЬКОВОЇ ПІДГОТОВКИ СТАРШОКЛАСНИЦЬ У ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ В УМОВАХ ПОЛЬСЬКОГО ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ ЯК НАПРЯМ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ.....	27
1.1. Стан наукової розробленості проблеми військової підготовки учениць у Другій Речі Посполитій.....	27
1.2. Етапи військової підготовки старшокласниць на західноукраїнських землях (1922 – 1939 рр.).....	59
Висновки до першого розділу.....	70
РОЗДІЛ 2. ЗМІСТ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ВІЙСЬКОВОЇ ПІДГОТОВКИ СТАРШОКЛАСНИЦЬ У СЕРЕДНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ.....	73
2.1. Виникнення та становлення військової підготовки у Другій Речі Посполитій.....	73
2.2. Шкільний гуфец як основна форма організації навчання військової підготовки учениць у середніх навчальних закладах II Речі Посполитої на території західноукраїнських земель.....	101
Висновки до другого розділу.....	138
РОЗДІЛ 3. РОЗВИТОК ВІЙСЬКОВОЇ ПІДГОТОВКИ УЧЕНИЦЬ У ПОЗАШКІЛЬНІЙ ТА ПОЗАУРОЧНІЙ РОБОТІ В ДОБУ ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ.....	141
3.1. Форми організації позакласної та позашкільної роботи з військової підготовки учениць середніх навчальних закладів західноукраїнських земель у Другій Речі Посполитій.....	141
3.2. Заходи щодо посилення ефективності військової підготовки учениць середніх навчальних закладів в умовах назрівання Другої світової війни.....	168

3.3. Можливості використання історико-педагогічного досвіду Другої Речі Посполитої в процесі реформування військової підготовки учнівської молоді в сучасній Україні.....	195
Висновки до третього розділу.....	206
ВИСНОВКИ.....	208
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	213
ДОДАТКИ.....	247

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- PWK – przysposobienia wojskowe kobiet (ВПЖ – військова підготовка жінок)
- PW – przysposobienia wojskowe (ВП – військова підготовка)
- ГО – громадські об'єднання
- OLK – Ochotnicza Legja Kobiet (ДЖЛ – Добровільний жіночий легіон)
- DOK – Dowództwo Okręgu Korpusu (ДОК – Військове Командування Округів Корпусів)
- PUWFiPW – Państwowy Urząd Wychowania Fizycznego i Przesposobienia Wojskowego (ДУФВІВП – Державне управління фізичного виховання і військової підготовки)
- MWRiOP – Ministerstwo wyznań religijnych i oświecenia publicznego (МВіПО – Міністерство віросповідання і публічної освіти Польщі)
- MSW – Ministerstwo Spraw Wojskowych (МВС – Міністерство військових справ)
- OPKdOK – Organizacja Przesposobienia Kobiet do Obrony Kraju (ОПЖДОК – Організація Підготовки Жінок до Оборони Краю)
- PkdOK – Przesposobienia Kobiet do Obrony Kraju (ПЖДОК – підготовка жінок (дівчат) до оборони краю)
- POW – Polska Organizacja Wojskowa (ПОВ – Польська Організація Військова)
- PPGPL – przysposobienia przeciwgazowe i przeciwlotnicze (ППіПГО – протиповітряна і протигазова оборона)
- KSPKdOK – Komitet Społeczny Przesposobienia Kobiet do Obrony Kraju (СКПЖДОК – Суспільний Комітет Підготовки Жінок до Оборони Краю)
- WFK – Wychowania Fizyczne Kobiet (ФВЖ – Фізичне Виховання Жінок)
- WFIPW – Wychowania Fizycznego i Przesposobienia Wojskowego (ФВіВПЖ – Фізичне Виховання Жінок і Військова Підготовка Жінок)
- ЗУЗ – Західноукраїнські землі
- ЛШО – Львівський шкільний округ

ВСТУП

Актуальність дослідження. Докорінна трансформація українського суспільства, що розпочалася після перемоги Революції гідності і збройної агресії Російської Федерації проти України, вимагає реорганізації всіх ланок життя. Не винятком є шкільна освіта, зокрема початкова військова підготовка учнівської молоді як провідна складова системи військово-патріотичного виховання, що відіграє конструктивну роль у становленні особистості з усвідомленням і глибоким розумінням громадянського обов'язку, готової до захисту Вітчизни.

Викликами часу є звернення науковців, педагогів та військовиків до пошуку військово-освітніх практик у середніх закладах освіти, котрі дають змогу залучити дівчат разом із хлопцями у процес військової підготовки на засадах рівності. Пріоритетна роль у цьому належить навчальній дисципліні «Захист Вітчизни», яка викладається у 10–11 класах загальноосвітніх навчальних закладів (у 9 класах – у формі факультативу) та проводиться за окремими навчальними програмами для хлопців і дівчат. Однак для учениць цей предмет зводиться до засвоєння основ знань з медико-санітарної підготовки, що перешкоджає надання їм первинних військових знань.

Належна військова підготовка юнаків та юначок старших класів є одним із визначальних чинників військово-патріотичного виховання, на чому наголошено в постанові Верховної Ради України «Про вшанування героїв АТО та вдосконалення національно-патріотичного виховання дітей та молоді» (12.05.2015 р.); наказах Міністерства освіти і науки (МОН) України «Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді» (16.06.2015 р.) і «Про національно-патріотичне виховання в системі освіти» (16.07.2015 р.) та його листі «Про методичні рекомендації з питань організації виховної роботи у навчальних закладах у 2016/2017 навчальному році» (25.07.2016 р.). Тому сьогодні для України є важливим набуття історико-педагогічного досвіду щодо реалізації військової підготовки дівчат у тих регіонах країни, які в минулому входили у склад інших держав і в тодішніх реаліях, подібних до сучасних українських, здобули значний успіх у

впровадженні військового сегмента в загальну середню освіту. Особливо важливим є досвід із залучення до цього процесу учнівства обох статей та накопичення вагомого практичного доробку в педагогічній діяльності. Така практика стосується території західноукраїнських земель, які у 1919–1939 рр. були інкорпоровані до складу Другої Речі Посполитої.

У різних країнах світу у 20–30-ті роки ХХ ст. націоналістична влада приділяла військовій підготовці учнівства особливу увагу. Не була винятком і Друга Річ Посполита, де ученицям старших класів середніх шкіл дозволялося проходити військову підготовку, тож було нагромаджено значний історико-педагогічний досвід з її реалізації. Однак на території західноукраїнських земель військова підготовка була важливим інструментом беззастережної полонізації, зміни етнодемографічної ситуації в регіоні, що призводило до складності характеру польсько-українських відносин у вказаний період.

Отже, об'єктивне висвітлення досвіду військової підготовки учениць є актуальним як з освітньої, так і з політико-ідеологічної позицій.

Вивчення історико-педагогічної літератури свідчить про низький інтерес науково-дослідницьких кіл в Україні до вивчення педагогічного досвіду військової підготовки учениць в системі освіти Другої Речі Посполитої. Вітчизняні вчені поверхнево торкаються цієї тематики: аналіз діяльності юнаків у межах українських національних організацій (В. Виздрик, В. Глушук, О. Даценко, Ю. Крамар, В. Кульчицький, М. Мисак, Н. Оболончик, В. Футулуйчук та ін.); з'ясування змісту фізичного виховання учнівської молоді на різних історичних етапах та його інтерпретація як форми військової підготовки (С. Вихор, Е. Вільчковський, Р. Гах, Т. Дороніна, В. Пасічник, О. Цибанюк, О. Янкович та ін.); епізодичне згадування практики військової підготовки в діяльності польських жіночих організацій Східної Галичини та Волині (М. Гон, О. Кісь, І. Левчук, С. Синяк та ін.).

Незважаючи на значну увагу українських науковців до питань національно-патріотичного виховання, означена проблема – ретроспектива військової підготовки дівчат у закладах освіти на території західноукраїнських

земель у роки Другої Речі Посполитої, не є представлена спеціальними порівняльно-педагогічними дослідженнями.

Найбільш ґрунтовно засади означеного напрямку роботи висвітлено в працях польських учених міжвоєнної та сучасної доби:

– питання розвитку військової підготовки жіноцтва (Ю. Зайонц (J. Zajonc), Я. Корпал (J. Korpal), А.-Е. Маркерт (A.-E. Markert), З. Новосельська (Z. Nowosielska), Г. Півоньська (H. Piwońska), С. Федорович (S. Fedorowicz));

– історіографічна оцінка висвітлення ролі жіноцтва в жіночих громадських організаціях, що займалися військовою підготовкою жінок різного віку (А. Белчіковська (A. Bełcikowska), М. Віттек (M. Wittek), Я. Ковальська (J. Kowalska), Г. Кудельська (H. Kudelska), А.-Е. Маркерт (A.-E. Markert), Г. Півоньська (H. Piwońska), М. Фуларський (M. Fularski));

– аспекти підготовки учнівської молоді досліджуваного періоду до оборони краю (Л. Вищельський (L. Wyszczelski), М. Вішнєвська (M. Wiśniewska), Т. Дроздек-Малолепша (T. Drozdek-Małolepsza), В. Застоцька (W. Zastocka), М. Каліньський (M. Kaliński), Я. Кардаш (J. Kardaś), Я. Кенсік (J. Kęsik), Я. Міхаловська (J. Michałowska), Г. Міхальська (H. Mihalska), А. Цвер (A. Cwer) та ін.).

Аналіз наукової літератури з окресленої проблеми дав змогу виявити наявність певних **суперечностей** між:

– потребою сучасного суспільства в реальній військовій підготовці всіх категорій населення, зокрема й старшокласниць закладів середньої освіти, і недостатнім застосуванням історико-педагогічного досвіду для вирішення означеної проблеми;

– наявністю позитивних історико-педагогічних ідей у військовій підготовці старшокласниць на території західноукраїнських земель (1922–1939 рр.), що мала польський характер, та ігнорування можливостей їх фрагментарного і творчого застосування в сучасній українській дійсності;

– необхідністю здійснення початкової військової підготовки юначок поряд із юнаками з наступним наданням їм більш розширених можливостей для її

опанування і недостатньою розробленістю науково-методичного забезпечення цього процесу в контексті історичного досвіду освітніх закладів західноукраїнських земель.

Детальне осмислення виокремлених суперечностей, а також відсутність в українській та польській історико-педагогічній думці ґрунтовного комплексного дослідження з військової підготовки учнівської молоді міжвоєнного періоду обумовили вибір теми дисертації: **«Військова підготовка старшокласниць на західноукраїнських землях у роки Другої Речі Посполитої (1922–1939 рр.)»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконано відповідно до науково-дослідної роботи Науково-дослідного гендерно-освітнього центру на держзамовлення МОН України за темою «Реалізація гендерного підходу в освітньо-виховний простір «навчальний заклад – родина – громада» в контексті європейської моделі демократії» (реєстраційний номер 0115U000193). Тему дисертаційного дослідження затверджено вченою радою Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (протокол № 4 від 25.10.2016 р.) та узгоджено на засіданні бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень у галузі педагогічних і психологічних наук (протокол № 7 від 29.11.2016 р.).

Об'єкт дослідження – військова підготовка жіноцтва на західноукраїнських землях у досліджуваний період.

Предмет дослідження – генеза військової підготовки старшокласниць на західноукраїнських землях (1922–1939 рр.).

Мета дослідження – на основі ретроспективного аналізу виявити і розкрити зміст та особливості організації військової підготовки старшокласниць на західноукраїнських землях у роки Другої Речі Посполитої в окреслений період, визначити перспективи реалізації позитивних ідей у сучасному освітньому просторі.

Досягнення поставленої мети обумовило постановку таких **завдань**:

1. Вивчити стан дослідженості проблеми військової підготовки старшокласниць у Другій Речі Посполитій та визначити зміст основних понять.

2. Виокремити та науково обґрунтувати етапи військової підготовки старшокласниць на західноукраїнських землях (1922–1939 рр.).

3. Охарактеризувати зміст та організацію військової підготовки старшокласниць у середніх навчальних закладах та позакласній і позашкільній діяльності польських громадських об'єднань західноукраїнських земель і специфіку змістово-методичного забезпечення на виокремлених історико-педагогічних етапах.

4. Виявити позитивні ідеї військової підготовки старшокласниць у досліджуваній період та окреслити можливості їх творчого застосування в сучасній українській школі.

Методи наукового дослідження. Методологічна основа дослідження ґрунтується на міждисциплінарному характері роботи і представлена науково-теоретичними підходами: *історико-генетичним, інтерпретаційно-аналітичним, історико-системним, історико-порівняльним*, – використаними для формулювання висновків і визначення можливостей позитивного досвіду військової підготовки старшокласниць у системі освіти в сучасних умовах; *пошуково-бібліографічним* – отримання фактологічного матеріалу з архівних джерел та наукових розвідок із проблеми військової підготовки старшокласниць; *історико-педагогічним аналізом*, в основі якого лежить метод *періодизації*, що дав змогу науково обґрунтувати становлення військової підготовки учениць у Другій Речі Посполитій; *персоналістично-біографічним* – аналіз життєдіяльності офіцерів-жінок та громадських діячок, які пропагували військову освіту серед жінок.

Для досягнення визначеної мети на різних етапах наукового пошуку використовували і загальнонаукові та педагогічні методи дослідження: аналіз та узагальнення теоретичної і практичної спадщини відомих польських педагогів, військовиків та діячів міжвоєнного періоду; компаративно-педагогічний метод, який дав змогу порівнювати педагогічні факти, явища та процеси в історичній

ретроспективі, здійснювати поглиблене вивчення тогочасних нормативно-правових документів, освітніх положень; синтез – для дослідження варіативних підходів до формування концепцій військової освіти жіноцтва, визначення основних тенденцій її розвитку на регіональному рівні досліджуваної доби; порівняльний метод – для вияву спільного і відмінного в розвитку військової підготовки хлопців та дівчат старших класів, а також між типами навчальних закладів, визначення актуальних рекомендацій щодо формування військово-освітньої політики в Україні.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період 1922–1939 рр. Визначення *нижньої межі* пов'язано з початком використання у військовому середовищі та педагогічних колах терміна «військова підготовка старшокласниць», а також із прийняттям з'їздом офіцерів-жінок Добровольчого жіночого легіону (1922 р.) положень щодо проведення в середовищі учениць середніх шкіл роботи з організації військової підготовки; з розробкою проекту закону «Про обов'язкове фізичне виховання і загальну підготовку до оборони Речі Посполитої», де пропонувалося введення у всіх типах шкіл обов'язкових уроків з військової підготовки.

Верхня межа (вересень 1939 р.) зумовлена ліквідацією польської освітньої системи і загалом прогресивної в той час військової підготовки старшокласниць у зв'язку з нападом нацистської Німеччини на Другу Річ Посполиту, що знаменувало початок Другої світової війни, та її заміною на комплекс ініціатив радянської влади з медико-санітарної підготовки учениць середніх шкіл.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що на основі ретроспективного аналізу виявлено особливості розвитку військової підготовки жіночої молоді у Другій Речі Посполитій (1922 – 1939 рр.).

У дисертації вперше в Україні:

– *простежено* генезу та організацію військової підготовки старшокласниць у середніх школах на західноукраїнських землях у складі Другої Речі Посполитої під час визначених етапів її розвитку: I етап (1922–1925 рр.) – становлення військової підготовки старшокласниць: виникнення військової підготовки

учениць як спеціального напрямку роботи в польських громадських організаціях мілітарного спрямування та системі освіти з появою перших шкільних загонів (гуфців); II етап (1925–1937 рр.) – модернізація військової підготовки старшокласниць: розширення змісту навчальних програм із військової підготовки, удосконалення організації військової підготовки учениць у системі освіти через виникнення нових позашкільних і позакласних форм роботи з військової підготовки, формування військової підготовки учениць у змісті діяльності напіввійськових польських жіночих громадських організацій; III етап (1937–1939 рр.) – передвоєнна військова підготовка старшокласниць: військова підготовка стала обов'язковим предметом для всіх дівчат (під назвою «Підготовка до оборони краю») у всіх освітніх закладах;

- *розкрито* історичні передумови становлення і розвитку військової підготовки учениць на території західноукраїнських земель;

- *виявлено* специфіку змісту військової підготовки старшокласниць у середніх навчальних закладах західноукраїнських земель залежно від профілю навчального закладу;

- *охарактеризовано* організацію військової підготовки учениць у позашкільній та позаурочній роботі в добу Другої Речі Посполитої (виникнення у 1930-х роках нових позашкільних і позакласних форм військової підготовки, започаткування спеціальних військово-просвітницьких курсів у закладах середньої освіти, проходження спеціального курсу «Військова підготовка у сільській місцевості» українськими ученицями з 1937 р.);

- *проаналізовано* категоріальний апарат військової підготовки в історико-педагогічній думці;

- *обґрунтовано* можливості творчого використання позитивних ідей досліджуваного періоду в умовах становлення сучасної початкової військової підготовки у старших класах закладів середньої освіти (координація всіх суб'єктів військової підготовки учнівської молоді; розвиток секцій для дівчат у мережі громадських організацій військово-патріотичного спрямування; оновлення навчально-матеріальної бази шкіл допризовної підготовки відповідно

до стандартів НАТО; спеціальна підготовка вчителів із навчального предмета «Захист Вітчизни»).

Уведено до наукового обігу невідомі та маловідомі поняття (збірки, збори, дружини суспільної праці, шкільні гуфци, шкільні гуфчики, табірний метод, навчально-виховні рекреації, гавенда, апелі, алярми) з педагогіки, а також факти, джерела й архівні документи, зокрема ЦДІА України у Львові (ф. 178, оп. 2, спр. 2993, 4802; ф. 179, оп. 1, спр. 579, 615, 616, 618, 619, 620; ф. 179, оп. 3, спр. 287, 292, 294; ф. 389, оп. 1, спр. 157); ДАТО (ф. 225, оп. 1, спр. 110, 192, 360; ф. 138с/292, оп. 1, спр. 38, 64, 133; ф. 298, оп. 1, спр. 24); ДАІФО (ф. 257, оп. 1, спр. 104; ф. 258, оп. 1, спр. 3, спр. 7; ф. 258, оп. 4, спр. 1; ф. 270, оп. 1, спр. 412/410; ф. 273, оп. 1, спр. 262/229, 234/218, 232/205).

Територіальні межі дослідження відповідають адміністративній та територіальній приналежності західноукраїнських земель у досліджуваній хронологічний період. Виникнення і розвиток військової підготовки старшокласниць розглядаємо в межах етнічних українських земель, які в міжвоєнний час були в складі Другої Речі Посполитої (Східна Галичина та Західна Волинь, які входили до п'яти воєводств: Львівського, Станіславського, Тернопільського, Волинського і Поліського).

Практичне значення наукових результатів. Основні положення, висновки дисертації доцільно використовувати в освітньому процесі загальноосвітніх навчальних закладів, професійній підготовці та підвищенні кваліфікації осіб командно-викладацького складу та їх самоосвіті, на лекційних і семінарських заняттях з історичних та історико-педагогічних дисциплін. Матеріали можуть бути корисними при викладанні навчального предмета «Захист Вітчизни», для вдосконалення роботи з військової підготовки учнівської молоді в закладах середньої освіти та громадських організаціях.

Результати дослідження впроваджено в освітній процес закладів загальної середньої та вищої освіти м. Тернополя, а також органи управління освіти: Управління освіти і науки України (довідка № 487/03 від 22.03.2018 р.), Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Т. Шевченка

(довідка № 01-09/4-72 від 19.03.2018 р.), Львівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (довідка № 150 від 16.03.2018 р.), Тернопільського національного економічного університету (довідка № 10 від 02.04.2018 р.), Криворізького державного педагогічного університету (довідка № 09/1-140/3 від 03.04.2018 р.) Кременецького педагогічного коледжу ім. Т. Шевченка (довідка № 01-09/4-66 від 16.03.2018 р.), тернопільських загальноосвітніх шкіл № 23 (довідка № 28/03 від 23.01.2018 р.) і № 11 (довідка № 02 від 27.03.2018 р.).

Особистий внесок здобувача. Усі наукові результати, представлені у дисертаційному дослідженні, отримані автором самостійно. У статтях [2], [15], опублікованих у співавторстві, особистим внеском дисертанта є наукове обґрунтування стратегій інтеграції жінки у військове середовище та здійснення аналізу особливостей вивчення дівчатами навчального предмета «Захист Вітчизни» за програмою для юнаків. У статті [5] особистим внеском дисертанта є визначення проявів глобалізації у вищій освіті України.

Апробація результатів дисертації. Основні відомості та наукові результати дослідження висвітлено в доповідях на *міжнародних конференціях*: «Гендерна політика міст: історія і сучасність» (м. Харків, 6–7 жовтня 2015 р.), «Сучасні тенденції розвитку освіти і науки в інтердисциплінарному контексті» (м. Ченстохова, Польща, 24–25 березня 2016 р.), «Світ психології» (м. Київ, 18–24 травня 2016 р.), «Actual questions and problems of developments of social sciences» (м. Кельце, Польща, 28–30 червня 2016 р.), «Пріоритетні напрями розвитку сучасних педагогічних та психологічних наук» (м. Одеса, 12–13 серпня 2016 р.), «Stav, problému a perspektívy pedagogického štúdia a sociálnej práce» (м. Сладковичово, Словаччина, 28–29 жовтня 2016 р.), «Forming of modern educational environment: benefits, risks, implementation mechanisms» (м. Тбілісі, Грузія, 29 березня 2017), «Сучасна система освіти і виховання: досвід минулого – погляд у майбутнє» (м. Київ, 6–7 жовтня 2017 р.), «Modern methods, innovations and operational experience in the field of psychology and pedagogics» (м. Люблін, Польща, 20-21 жовтня 2017 р.), «Вища освіта України у контексті інтеграції до

європейського освітнього простору» (м. Київ, 25–27 листопада 2017 р.); *всеукраїнських конференціях*: «ІІІ Міжвузівський науково-практичний семінар» (м. Луцьк, 20 квітня 2016 р.), «Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства» (м. Суми, 21–22 квітня 2016 р.).

Публікації. Основні результати дисертації відображено в 19 публікаціях (з них 16 одноосібних), 6 з яких опубліковані у наукових фахових виданнях України, 1 – у закордонному науковому періодичному виданні, 2 – у вітчизняних збірниках наукових праць, 10 – у матеріалах і тезах міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференцій.

Структура й обсяг дисертації. Робота складається з анотацій, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Повний обсяг дисертації – 405 сторінок, з них 195 – основного тексту. Бібліографія містить 387 найменувань, з яких 250 – іноземними мовами. У дисертації представлено 99 додатків на 158 сторінках (окремим томом).

РОЗДІЛ 1. РОЗВИТОК ВІЙСЬКОВОЇ ПІДГОТОВКИ СТАРШОКЛАСНИЦЬ У ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ В УМОВАХ ПОЛЬСЬКОГО ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ ЯК НАПРЯМ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Стан наукової розробленості проблеми військової підготовки учениць у Другій Речі Посполитій

У другому десятилітті ХХІ століття в Україні в умовах важкої соціально-політичної та військової ситуації, пріоритетна роль відводиться розвитку концепцій військово-патріотичного навчання та виховання. Аналіз сучасної ситуації свідчить, що саме система середньої освіти є основним джерелом цього виду освітньої діяльності. Однак у сучасній школі, військово-патріотична підготовка дівчат зводиться до опанування медико-санітарної справи, що зумовлює негативну установку та недостатню орієнтацію дівчат у питаннях захисту Вітчизни, нечіткі уявлення про характер військової діяльності, слабку фізичну підготовленість.

Згідно з Концепцією «Про національно патріотичне виховання» від 16. 06. 2015 р. № 641 та досліджень вітчизняних теоретиків національно-патріотичного виховання І. Бега [7], Ю. Бондаренка [8], М. Зубалія [56], А. Погрібного [63] головним завданням сучасних теорій виступає необхідність підготовки учнівської молоді до захисту Батьківщини. У період з 2015-2016 рр. здійснювались спроби розширити програму «Основи медичних знань» для дівчат в аспекті набуття початкових знань в сфері оборони Вітчизни, оволодіння первинними військовими навичками. У зв'язку з цим виникає потреба критичного осмислення історико-педагогічного досвіду і традицій початкової військової підготовки дівчат (далі – ВП) в системі середньої освіти.

Проведений аналіз архівних матеріалів свідчить, що регіоном її виникнення є територія західноукраїнських земель, що перебувала у міжвоєнний період під владою Польщі. Це дасть змогу використати найбільш прогресивні та актуальні ідеї для подальшого розвитку сучасної педагогічної наукової думки, вдосконалення системи освіти та ВП дівчат в регіоні та країни загалом, оскільки

досліджуваний період схожий із сучасною соціально-політичною, військовою ситуацією України. Вивчення генези дасть змогу обґрунтувати нову парадигму ВП дівчат як процесу формування особистості [75, с. 76–78].

Ми також розуміємо, що в межах досліджуваного нами періоду, недоцільно диференціювати події за критерієм «вітчизняний досвід», оскільки, в основному, ВП, по-перше, стосувалася польок у рамках офіційно існуючої тоді польської системи освіти, і по-друге, для незначної частини населення (учениць українського походження у багатонаціональних гімназіях та ліцеях), така практика мала колонізаційну суть. Як зазначає О. Любар, поляки всіма силами прагнули нав'язати українцям систему освіти, яка виховувала б з місцевого жіночого населення відданих громадянок Польської держави [80, с. 341]. Такий ідеологічний інструмент та розширений освітній компонент із надання дівчатам необхідних військових знань у середніх навчальних закладах, що потрібні в ситуації зовнішньої загрози країни, становить цінний досвід для сьогодення.

Обраний нами дослідницький підхід, запропонований академіком О. Сухомлинською, передбачає об'єктивну оцінку вибраної історико-педагогічної проблематики, і перш за все, аналізу офіційної освіти (польської), оскільки феномен ВП учениць не може бути вийнятим із контексту та загально-педагогічних реалій. Згідно позиції О. Сухомлинської, стереотипи щодо висвітлення подій та фактів, які відігравали позитивну роль для національної ідеї, а також ретрансляція того, що є значущим з огляду на сьогоденні проблеми педагогіки та освіти, є помилковими. Через таке мислення в історико-педагогічній науці зникає великий пласт історії та педагогічних знань, який «не підходить» сучасній ідеології [119, с. 9]. Важливо розуміти, що існуючий у історико-педагогічній думці етноцентризм, який зосереджений лише на українській проблематиці військової підготовки, і водночас відсутність системного аналізу проблемного поля зумовлюють розгляд ВП учениць у контексті офіційної польської освіти як «неперервний континуум, із зверненням до її витоків як свідчення позитивної тяглості ідей, важливих для зародження педагогічних канонів, цінностей, дискурсів» [120, С. 7- 15.].

Зважаючи на відсутність досліджень із означеної проблематики у вітчизняному науковому полі і її епізодичне висвітлення у вітчизняних дисертаціях Н. Оболончик [92], Ю. Крамара [68], С. Синяка [109], поряд із ґрунтовно вивченими польськими науковими джерелами Л. Вищельські (L. Wyszczelski) [371], [372], [373], Я. Кардаш (J. Kardaś) [230], П. Розвадовський (P. Rozwadowski) [312], А. Цвер (A. Cwer) [179], у галузі сучасної освіти, загальної педагогіки та історії педагогіки, теорії і методики початкового військового виховання у школі, праць військових теоретиків дає можливість констатувати, що вітчизняні науковці у питаннях надання первинної військової освіти та формування патріотичної культури, використовують, в якості аксіоми, патріархальний наратив, який витісняє ВП дівчат. Це, в свою чергу, потребує критичного переосмислення аспектів організації підготовки учнівської молоді (а саме дівчат) до справи захисту Вітчизни, формування військово-патріотичної культури та їхньої готовності до виконання конституційного обов'язку. Аналіз вітчизняних джерел досліджуваного періоду про практику ВП, яка застосовувалась щодо до юнацтва, дає підстави стверджувати про певне однобоке змістове наповнення. Передусім це стосується:

аналізу такої практики українців, і лише хлопців у межах національних організацій – «Сокіл», «Січ», «Луг», «Пласт», «Доріст», «Союз», (дисертації – В. Виздрік [11], В. Глушук [22], О. Даценко [28], В. Кульчицький [74], І. Левандовська [77], М. Мисак [87], В. Футулуйчук [139] та інші);

отоотожненням ВП із фізичним вихованням та інтерпретацією її як форми фізичного виховання (Е. Вільчковський [110], Р. Гах [20], Н. Соколова [114]).

При висвітленні внеску провідних жіночих об'єднань у розвиток шкільництва, процес формування жіночих шкіл деякими науковцями (С. Івах [59], С. Нагачевською [89], С. Стинською [116], Т. Яковишиною [154]) предмет військової підготовки жінок (далі – ВПЖ) та практика надання початкових військових знань ученицям освітніх закладів не згадується зовсім. При аналізі ВП юнаків досліджуваного періоду (М. Посівнич [100], С. Синяк [109]), епізодично вказується на наявність в освітніх закладах певних підрозділів ВП,

однак увага акцентується лише на роботі громадського сектора, упускається величезний вплив системи шкільництва та функціонування у її межах ВП.

Таку ж ситуацію засвідчив аналіз дисертацій та праць із проблем українського шкільництва, зокрема у жіночому русі Галичини, де ВП в освітніх закладах не згадується зовсім (М. Галай [18], [19], Л. Медвідь [86], В.Стинська [116], Н. Сейко [108] та ін.).

Т. Плазова [99] у своєму дослідженні наводить приклади участі галицької української молоді у напіввійськових організаціях, що бажали здобути незалежність («Пласт», «Луг», «Сокіл» та інші) – станом на 1939 р. у «Лузі» існувало 805 осередків цієї організації, в якій нараховувалось близько 50 тис. осіб. В ОУН же існував «Дорост» (для дітей 6-14 р.) і «Юнацтво» (15-18 р.), де і дівчата, і хлопці займалися спортом, щоправда дівчата здебільшого мали право брати участь лише у визначених напрямках діяльності (т.зв. «жіночих функціях»). Як зазначає авторка, у майбутньому саме ця молодь стала основою українських військових формувань часів Другої Світової війни [99, С. 416 - 417].

На думку Р. Матейка [85], неможливість виникнення системи ВП української учнівської молоді досліджуваного періоду полягала у репресивній політиці поляків та намаганні поширити досліджувану нами польську ВП у системі середніх та вищих освітніх закладів. Українську ВП молоді, яка здійснювалась через національні громадські організації, поляки, звичайно, забороняли, оскільки її метою було формування патріотичної культури та ідеї відродження української незалежності. Крім того, найбільш поширеними причинами заборони виступали: антипольський характер діяльності, обвинувачення у проведенні вправ на військовий взірць, організація доросту (дітей віком від 5-15 р.), нестача приладдя [30], [31, арк.12], [116], [108]. На думку авторів міжвоєнної польської «одноденки» (Jednodniówka), на відміну від русинок (українок), які організовували різноманітні військово-підготовчі напрями роботи, польки зуміли не допустити розпорошення національних сил та об'єднати розумних, патріотичних та мислячих жінок і їхню військову підготовку в єдине ціле [221, с.6].

Крім того, при дослідженні джерел на означену тематику (О. Бондаренко [8], Е. Вільчковський [13], Я. Гайвас [17], Р. Гах [20], С. Гнот [23], Б. Шиян [110] та інші), які представляють собою достатньо повні та багатоаспектні розвідки, ми можемо констатувати наявність елементів ВП дівчат в українській системі фізичного виховання дівчат. У наукових працях (Т. Плазова [99], М. Посівнич [100], С. Синяк [109]) було висловлено думки про сумнівність існування ВП дівчат як такої, дівчатам призначався т.зв. «жіночий сектор» у військовій справі – медична підготовка, догляд за пораненими, гігієна тощо. У цьому полягає її основна відмінність із досліджуваною польською ВП учениць, яка була всебічною.

Як справедливо зазначає у своєму дослідженні М. Посівнич [100], тільки в ОУН аж з 1932 р., за ініціативи Д.Грицяя, було створено перший серйозний окремий вишкільний відділ для дівчат (з 11-ти відділів). Військовий вишкіл у ньому включав у себе навчання (навчальні методи – лекція, розповідь) дівчат декільком видам діяльності, що призначалися для хлопців (організація армії, теренознавство, наука про гази та літунство [138, с. 37], хоча центральна лінія навчально-виховного процесу та вишколу дівчат в ОУН продовжувала провадитись лише у руслі санітарних курсів.

Цікаво, що медичну підготовку дівчат в ОУН, за свідченням А. Бедрія [6], підтримували українські військовики Проводу українських націоналістів на чолі з Є. Коновальцем (М. Капустянський, М. Омелянович-Павленко та ін.), які у Празі прийняли рішення про проведення військових вишколів членами ОУН [6]. У цьому його основна відмінність від польського генералітету, який, керуючись мотивами підготовки усіх верств населення до майбутніх воєн, передбачав повноцінний військовий вишкіл учениць та жінок [261].

Тому актуальним залишається вивчення ВП учениць на західноукраїнських землях у 1922 – 1939 рр., що була організована офіційною польською владою. Відповідно до цього, ми солідаризуємося з авторами колективної статті в «Енциклопедії українознавства», на думку яких, процес навчання в утраквістичних та польських школах західноукраїнських воєводств необхідно

розглядати у контексті польської системи освіти, оскільки відсоток дітей, які відвідували українські школи, був незначним – лише 7% [136, с. 945].

На основі польських джерел з обраної проблематики констатуємо, що період II Речі Посполитої був часом, коли у Польщі виникали шовіністичні концепції військово-патріотичного виховання та ВП підростаючого покоління [260], [278], [363], [385]. Вони були значною мірою пов'язані з реальною суспільно-політичною ситуацією, яка диктувала умови та вимоги розробки таких концепцій для поневолення підкорених народів та їхньої найшвидшої асиміляції у польську державу. Так, Народно-демократична партія Польщі (Demokracja Narodowa), діяльність якої базувалась на відвертих антиукраїнських позиціях та трактуванні українців, білорусів і литовців як етнографічних груп єдиної польської нації, у своїх письмових розпорядженнях відкрито виступала за військово-народну освіту школярів як «об'єднувальної ланки молоді» [184, с. 292], [225].

У впровадженні ВП як інструмента патріотично-шовіністичного виховання головну роль відіграло бажання поляків відновити незалежність за 123 роки бездержавності, відродження серед поляків почуття власної ідентичності, зовнішнього експансіонізму на чужі землі та єдиного національного польського етносу. Важливу роль у цьому процесі державні органи поклали на освітню політику, а саме, військово-громадянське виховання. У тогочасних педагогічних публікаціях почали з'являтися роздуми на означену тематику.

Ще у довоєнний час на сторінках часопису «Школа» (czasopisma „Szkoła”) з'явилася значна кількість статей, що мали за мету спрямовувати оборонне виховання, враховуючи інтереси тільки польського народу і так, «щоб освіта, йдучи поряд з прогресом, не втрачала традиційних якостей, на яких лежить практична корисність для польської нації та її відродження у минулих кордонах держави» [229]. Наголошувалось на наповненні цього процесу духом католицької релігії як об'єднувального чинника всіх «польських земель» [161].

Сутність ВП та цілі військово-національного вишколу молоді на території ЗУЗ, на нашу думку, більш правдоподібно виклала у своїх працях І. Янке. Мета

ВП, як зазначає дослідниця, повинна була полягати у бажанні створити найкращі умови життя для молодих поляків та розвиток у них національної самосвідомості [219, с.1]. Це досягалося шляхом вишколу, що базувався на традиціях польської армії, завдяки якому вдавалося здійснювати підтримку життєздатності польського народу [219, с.32], а в сутності – полонізувати усі етноси, підкорені Польщею.

Джерельна база проведеного нами дослідження охоплює велику кількість неопублікованих джерел, як архівних, так і праць тогочасних і сучасних польських науковців, які розподілено на 4 групи:

1 група. Спогади тогочасних військовиків, жінок-офіцерів, педагогів, вчених, які працювали у сфері ВП на території західноукраїнських земель. Сюди віднесемо таких практиків, як А. Пілсудська [284], Г. Крахельська [243], Ю. Стахевич та В. Ліпінські [297], Б. Санейко-Кваснічка [316].

У спогадах ці жінки тезисно писали про бойові дії, життєві історії, про те, як вони потрапили на фронт, воєнний побут та свою адаптацію до нього, а також, за свідченням Г. Дмитерко-Ратич, про участь у боях, стосунки з вояками, відомості про інших жінок [49]. Наприклад, А. Пілсудська [284] відобразила у своїх спогадах не тільки буденне життя жіноцтва (українського та польського) на території Галичини під час війни, а й проаналізувала національно-політичні вподобання польок і українок, їхню роль у процесі державотворення, розглянула питання публічної сфери – політики та військової справи, яка була в руках чоловіків і яку польки поступово відвойовували собі. Їхня активна позиція у здобутті прав на рівні із чоловіками у питаннях відновлення незалежності Польщі і призвела, на думку А. Пілсудської, до можливості здійснення ВП серед молодих дівчат [284].

Доцільно ознайомитися зі спогадами чоловіків-військовиків, де описувалася справа ВП учениць. Праці та спогади досвідченого військовика та методиста капітана М. Фуларскі (M. Fularski) [201] є цінними, оскільки їх він залишив у вигляді щоденників, без наявної політизованості, із записами ходу роботи з ВП на західноукраїнських землях. Військовик звертав увагу на

необхідність коменданток шкільних підрозділів (керівниць навчальних підрозділів у школах, де здійснювалась ВП – т.зв. шкільних гуфців), чи педагогинь, які провадили ВП з емоційним викладом матеріалу, вільним від сухого традиційного військового формалізму [201]. Дослідник систематизував витоки виникнення ВП в Польщі (1927 р.), а роком пізніше видав підручник з ВП для учениць 6, 7 класів середніх шкіл, який нічим не відрізнявся від підручника для юнаків [200].

Цікавим є проект навчальної програми ВП учениць М. Фуларського (M. Fularskiego), який у 1925 р. опубліковано на сторінках «Стрільця» під назвою «Програма і нова організація військової підготовки» й адресовано ученицям середніх шкіл східних воєводств, де, на його думку, поволі впроваджувалась полонізація освітніх установ. У цих «проблемних регіонах», де багато русинів (тобто українців), ВП у шкільних гуфцах учениць повинна бути радикально військовою, тривати 2 або 3 роки і поділятися на 3 періоди, за умови трансформації місцевих шкіл у 7-ми та 8-ми класні. Перший період повинен охоплювати т.зв. «школу одиночної стрільчини» у 6 класі, «школу секції» - у 7 класі або під час літнього табору ВП, у 7 чи 8 класі – школу дружини. Більш детально зміст програми представлений у додатках (додаток А), (додаток А 1).

Подібні ескізи ВП молоді на ЗУЗ представив В.Францков'як (W. Frąckowiak) на шпальтах «Військового історичного огляду» (Wojskowego Przeglądu Historycznego) [199]. Заслуговує на увагу і робота А. Водзінського (A. Wodzińskiego) «Народ зі зброєю» (Naród pod bronią) [362], що започаткувала проблему співвідношення фізичного виховання (далі ФВ) та ВП. У праці детально описано концепцію військово-патріотичної підготовки усього населення Польщі, яка була прийнята на рівні МВіПО та МВС і ставала предметом широких дискусій серед освітян, зокрема обговорювалася на конференції комендантів воєводств ЗУЗ 12.03.1930 р. [145, арк. 5]. Цікаво, що на цій конференції за ініціативи педагогів саме із західноукраїнських земель, у рамках реалізації концепції, яку детально згодом описав А. Водзінський (A. Wodziński) [362], запропонувано повністю виключити із навчальних програм

фізичне виховання та збільшити години на ВП, що вважалась суттєво важливішою [145, арк. 23]. Це було частково прийнято – 39 шкіл Львівського, Станіславського та Тернопільського воєводств до 5-годинних лекцій мали додати ще 6-у год. (хоча тільки 3 школи додали 1 год., а решта по 2 год.), 19 шкіл додали для ВП 1-го ступеня (тобто першого року навчання) – 2 год. і 1 год. для ВП 2-го ступеня (тобто другого року навчання), і 17 шкіл додали до ВП обох ступенів по 2-год. [145, арк. 21-23].

Тему про тісний зв'язок ВП учениць з ФВ порушував і генерал Ю. Зайонц (J. Zajonz). Генерал обґрунтовував важливість введення у навчальний процес жіночих шкіл два предмети фізичного виховання, один з яких повинен бути у межах навчальної програми з ВП. «Підготовка народу до війни через підвищення фізичної сили» [377, с.45]. «Дух, патріотизм, бажання оборони країни легко пробудити [...] Фізичну міць народу, необхідну на фронті і в тилу, потрібно виробляти роками» [377, 46]. І додає : «Фізична сила - то найбільш цінний елемент ВП» [377, с.47]. Ю. Зайонцом було роз'яснено, в чому полягає ВП учениць: «у військовій підготовці дівчат військового навчання у школі це: вироблення загальних навиків та схильності до проходження військової служби у допоміжних та інших військових підрозділах (фізичне виховання, вироблення витривалості, спритності і хитрості, вироблення оха до стрільняння, знайомство з природою, орієнтування на території) [362, с. 6]. [377, с.30].

Водночас, ці автори окреслювали коло завдань, які повинна виконувати ВП у школах. Вони визначили сутність принципів ВП, що полягали у відповідності мети формування громадянки педагогічним засобам, єдності розвитку учениці та діяльності, а також висвітлювали поточний стан цієї практики як соціально-педагогічного явища.

2 група. Матеріали Організації Підготовки Жінок до Оборони Краю (Organizacji Przynsposobienia Wijskowego Kobiet do Obronu Kraju).

ОПЖДОК, будучи єдиною уповноваженою владою організацією, що провадила ВП учениць у середніх школах, мала велику інформаційну, довідкову та нормативно-правову базу видань, матеріалів з'їздів, проведених таборів,

нарисів тощо, що пов'язані з діяльністю цієї організації в освітніх установах (школах, ліцеях, гімназіях, вишах) на території ЗУЗ, а також у межах громадських об'єднань та товариств і в позашкільному просторі. Саме ОПЖДОК вперше застосувала такий термін, як ВП старшокласниць (маючи на увазі останні 6,7 класи середніх шкіл). Однак на практиці термін застосовувався не тільки під час роботи у старших класах середніх шкіл, а й у перших класах торгівельних та професійних середніх шкіл, а також ліцеях, гімназіях.

На думку львівської вченої та активістки ОПЖДОКу С. Кудельської (St. Kudelska), ВП жіночої молоді у 14–15 р. потребувала окремого напряму педагогічної роботи, оскільки цей період – між дитинством та дорослішанням є зазвичай дуже важким, бо саме у цей час формується психіка дорослої жінки. С. Кудельська зазначала, що у дівчат, які закінчують останні класи школи, з'являються думки не тільки про щось велике, а і т.зв. «підлітковий песимізм», невіра у власні сили та неможливість самовиразитись у житті. Саме ВП допомагає пережити цей період, сприяє впровадженню у життя старшокласниць нових цінностей, сприяє становленню особистості, у якій відсутній песимізм та відчуття непотрібності. Важливим є проведений С. Кудельською контент-аналіз віршів львівських учениць 14–16 років довоєнного періоду та учениць такого ж віку, які проходили ВП у 1920–1930-х рр. Учена робить висновок, що покоління юних польок Галичини після впровадження практики ВП у школах, змінилось; віра і почуття власної значимості вирости; з'явилась відповідальність, збільшилось бажання діяти в ім'я Польщі та реалізовуватись у «чоловічих сферах», однак зменшилось бажання до теоретичного навчання [251, с. 7-8.].

До основних документів ОПЖДОКу належить програмовий документ з ідеології військової роботи із жіноцтвом – «Ідеологічні основи роботи інструкторок ОПЖ» (Ideowe założenia pracy instruktorek ОРК) [280], численні матеріали для лекторів, що читали лекції на військову тематику для жінок (materiały dla prelegentów) – «Інформація з підготовки до самооборони» (Informacje o przygotowaniu do samoobrony) [209], «Якими ресурсами діє ворог всередині країни і якою повинна бути наша протидія» (Jakimi środkami działa

nieprzyjaciel na wewnątrz kraju i jakie powinno być nasze przeciwdziałanie) [217], Підготовка родини до самозахисту» (Przygotowanie domu rodzinnego do samoobrony) [303], а також численні дидактичні матеріали: «Господарська готовність» (Pogotowie gospodarcze), «Громадянство в захисті країни» (Postawa obywatelska w obronie państwa), «Вплив жінки на оточення» (Wpływ kobiety na otoczenie), «Сфери і поприще роботи жіноцтва у справі захисту країни» (Zakres i działy pracy kobiet w obronie państwa) тощо.

3 група. Журнали та часописи військової та педагогічної тематики, що виходили у міжвоєнне десятиліття ХХ ст., які містили програмні положення, статті тогочасних науковців та окремі питання розвитку ВПЖ і дівчат-старшокласниць, зокрема. До них належать такі, як: «Бюлетень Організації ВПЖ і співпрацюючих товариств» (Biuletyn Organizacji PWK i Stowarzyszeń Współdziałających), «Для майбутнього» (Dla Przyszłości), «Інструкторка ВПЖ» (Instruktorka PWK), «Громадянська робота» (Praca Obywatelska), «Підготовка жінок до оборони краю» (Przygotowanie Kobiet do Obrony Kraju), «Одноденка ОПЖ до ОК» (Jednodniówka OPK do OK), що видавалася з нагоди свят ВП, «Старт» (Start), «Жовнір Великопольський» (Żołnierz wielkopolski), щотижневики Сучасна жінка (Kobieta Współczesna), Польський Монітор (Monitor Polski) тощо.

4 група. Розвідки вітчизняних учених, які, аналізуючи основні компоненти процесу навчання у навчальних закладах Другої Речі Посполитої, частково згадують про ВП (Т. Завгородня, Ф. Турченко, Л. Юрчук та інші).

5 група. Спеціальні праці та розробки авторів, що вийшли друком упродовж 20–30-х рр., які повністю присвячені цій проблематиці та епізодично розкривають окремі теоретико-практичні питання розвитку ВПЖ і учениць зокрема. У значній більшості праць авторів [198], [236], ВП розглядалася як невід’ємна частина суспільно-політичного життя Польщі.

Наприклад, С. Федорович [198], який працював директором у декількох львівських школах, у своїх працях надавав практичні рекомендації щодо організації життєдіяльності шкільних груп (т.зв. гуфців) ВП учениць. У них чітко прослідковується намагання частини польських педагогів милітаризувати ВП у

середній школі та організувати навчально-виховний процес за військовим зразком. Саме через це, на думку С. Федоровича, комендантки (педагогині, які здійснювали навчально-виховний процес учениць з ВП) спершу відчували труднощі, вони ніяк не могли зрозуміти, в якій формі організовувати військове навчання і виховання учениць та як підготувати себе для відповідної роботи.

С. Федорович рекомендував увести під час викладання ВП відносини підпорядкування, які базувались на статутах польської армії (згодом це частково було прийнято після приходу до влади Ю. Пілсудського у 1926 р.) Як стверджував учений, на практиці це допомагало під час проведення занять, а під час виконання практичних вправ на місцевості це було навіть необхідним для підтримання дисципліни, координації діяльності учениць та їх адаптації до військової реальності. Першочергове значення у навчально-виховній діяльності з ВП учениць мало надаватись методам стимулювання діяльності і поведінки (заохочення та покарання). Автор аргументовано доводить доцільність таких методів на власному педагогічному досвіді.

С. Федоровичом була упроваджена у деяких львівських школах авторська практика із системою нагород для учениць. Роль старости (шефині) гуфца ВП отримувала учениця-відмінниця старшого класу або та, котра і не була ученицею цього класу. Такий підхід мав допомогти уникнути особистісних симпатій/антипатій між ученицями гуфца та шефинею. Однак педагогом допускалось застосування і фізичного покарання у педагогічному процесі за дуже серйозні порушення (наприклад, розпивання алкогольних напоїв під час проведення навчальних таборів ВП). Педагог наводить приклади шкіл Львівського воєводства, де шефиням-відмінницям шкільного гуфца дозволялось обирати навіть заступниць за особистим переконанням, але ними ставали, переважно, відмінниці класу. Шефиня виступала нейтральною ланкою між керівницею гуфца (т. зв. коменданткою), педагогами та ученицями і полегшувала ведення адміністративно-порядкових справ.

Г. Корнякувна (Н. Korniakówna) [236], спираючись на результати власної комендантської роботи з гуфцем учениць у Станіславській гімназії, доводила

доцільність використання у процесі навчально-виховної роботи гуфца культу особи польського генералітету (Ю Пілсудського, Е. Ридза-Смігли тощо), а також традицій польок-воячок. Педагог вбачала, що у школі, гімназії, ліцеї та інших середніх навчальних закладах учениці на заняттях та практичних вправах з ВП проходять період становлення психіки дорослої людини–громадянки, період гордості та туги за чимось великим, незвичайним. Крім того, запровадження таких спеціальних умов навчально-виховної роботи, як польові ігри, табори ВП для дівчат, а також збори учениць, дозволить розвинути якості, яких, на думку педагогині, не вистачало тогочасній молоді. До них вона віднесла незалежність, самостійність та винахідливість, а також відповідальність за роботу та дисциплінованість. Комендантка, відповідно до мети ВП, пропонувала для дівчат, які добровільно бажали навчатися за програмою ВП, створити такі умови роботи та таке ставлення, як у випадку з учнями-хлопцями.

Заслужують на увагу праці, статті та спогади Г. Півоньської (H. Piwońska) – офіцерки Польського Війська та Польської Військової Організації [289], [290], [291], [292] однієї з ініціаторок, поряд з М. Віттек (M. Wittek), заснування практики ВПЖ на території галицьких воєводств.

На основі значного практичного досвіду, а також матеріалів тогочасних досліджень, авторка всебічно й цілісно висвітлює діяльність жіночих організацій [360] і освітнього відомства та аналізує гендерні аспекти нерівних шансів жінки у військовій інституції загалом та висвітлює приклади служби польок у Львові та Станіславі, попередньо акцентуючи свою увагу на здобуту ними освітню підготовку. На наш погляд, у спогадах та працях Г. Півоньської [289], [290], [291], [292] методологічно виправданими є практичні рекомендації щодо застосування у процесі здійснення ВП у школах тих форм та методів педагогічної роботи, які застосовуються у спеціальних освітніх військових закладах. Однак, офіцерка радила використовувати практичні методи формування військових навичок та мінімізувати або взагалі ліквідувати вербальні методи навчання з ВП у школах, такі, як лекції, розповіді, пояснення, оскільки вони не спрямовують на виникнення в ученицях установок, що мають

громадянське та військове значення та не формують відповідних умінь з військової справи. Відзначимо, що така думка не є виправданою, оскільки запропоноване навчання спричиняє значну кількість труднощів та забирає чимало часу, до того ж практичне заняття – це одна з форм навчального процесу, під час якого організовується розгляд окремих теоретичних положень та формуються практичні вміння і навички.

Яскравою постаттю у справі ВП у міжвоєнний період стала М. Віттек (M. Wittek) – перша полька-генерал та основна організаторка і комендантка перших військових таборів для дівчат і військової освіти жіноцтва. У своїх численних спогадах, статтях, рекомендаціях, службових повідомленнях тощо висвітлювала проектування, реалізацію, хід та результати роботи ініціативних груп жінок-офіцерок з ВП, тим самим сприяючи систематизації та обміну наявним педагогічним досвідом [361]. Фактично завдяки постійним старанням М. Віттек та зв'язкам із Ю. Пілсудським, в освітніх закладах стало можливим проходження військової підготовки ученицями.

Однак така практика, на думку М. Віттек, мала бути добровільною, без всіляких перепон для дівчат. З ініціативи польки з другої половини 1920-х років для дівчат, які проходили ВП під час занять у школі та на місцевості, була запроваджена спеціальна уніформа, а також інтегрована система звань із Організації Військової Підготовки Жінок. М. Віттек запропонувала практику літніх таборів у місцевостях для учениць, де дівчата подалі від дому та школи ознайомились із військовою справою. Зауважимо, що у міжвоєнний період був сформований прижиттєвий культ особи М. Віттек як зачинательки військової освіти жіноцтва та першої жінки, якій вдалося досягти таких висот у військовій сфері. Цей культ був основною частиною повсякденної навчально-виховної діяльності із ВП: учениці, що проходили ВП у школах, були зобов'язані вчити про М. Віттек спеціальні пісні та вірші, проводити тематичні вечори та відкриті уроки на честь її дня народження. Існувала практика називання шкільних гуфців в честь М. Віттек.

Осмислення наявного культу особи М. Віттек та перших осіб Польщі (Ю. Пілсудського, Е. Ридза-Смігли та ін.) у процесі викладу ВП у школі стало основною темою у виданих практичних настановах Я. Ковальської (J. Kowalska) [239] «Будь готова до оборони краю» (1938 р.). Її погляди щодо наявності ідеологічної складової стали одним із джерел забезпечення повноти нашого дослідження. Авторка настанов наголошувала, що наявність ідеологічної складової у процесі ВП є життєво необхідною для результативності процесу ВП.

С. Седлачек (S. Sedlaczek) [318] переконував у важливості застосування практичних форм роботи у процесі ВП учениць, фактично продовживши ідеї Г. Півоньської. Виправданими, на нашу думку, є виділені науковцем педагогічні цінності таборів ВП учениць як форми педагогічної роботи, а саме: табір дає незамінну можливість залишатися на свіжому повітрі та сонці під час навчання; табір виводить молодих учениць з-під впливу вишуканої польської цивілізації, суєти міста; дає можливість відпочинку; наближає дівчат до природи, дозволяє використовувати усі цінності благотворного впливу природи; виробляє та розвиває спостережливість, спритність, самодіяльність, винахідливість та хороборість, що необхідні для служби у допоміжних підрозділах; виключає побічні педагогічні впливи, а також небажані і неконтрольовані впливи навколишнього середовища і дає змогу комендантці (керівниці табору) створити атмосферу «бойового сестринства», що сприяє виробленню соціальних чеснот жінки. Така жінка, за висловом Байден-Пауелла, «хоче і може робити добро» [318, С. 266 - 267].

Я. Міхаловська (J. Michałowska), діячка з пропагування військових знань ученицям у школах Львова у 1930-х р., вивчала аспекти становлення особистості учениць у шкільних гуфцах. Вчена стверджувала, що робота з ВП учениць характеризується вступом у контакт з юначками, які переживають період внутрішньої боротьби та дилеми, і в той же час період прагнення до чогось більш невизначеного, пошуку ідеалів. На основі власних спостережень, вчена констатувала, що ставлення учениць до старого суспільства було надзвичайно суперечливим, а іноді й бунтівним. Таке відчуття власного безсилля одягало цю

молодь у маску брутальності та впевненості у собі. До того ж учениці прагнули не тільки підготуватися до майбутніх обов'язків, але і бути кимось у суспільному житті, відігравати чітку та виразну роль у шкільній спільноті.

Відсутність такої внутрішньої гармонії не давала змогу зосередитись на поглибленні навчальної роботи, а невдачі у школі ще більше підривали духовну силу дівчат-п'ятнадцятирічок. Однак саме робота в шкільних гуфцах ВП давала можливість безпосередньої громадянської служби, служби країні, психологічно перетворюючи та змінюючи юначок. Добровільне підпорядкування власних потреб, примх та забаганок вищим цілям, сублімувало ці прагнення, піднімало окрему ученицю у її власних очах до рівня людяності.

Учена підсумовує, що завдяки гуфцам учениць ВП у школах дитина дійсно ставала людиною. Неслухняна учениця у вчителя ставала послушною та дисциплінованою щодо комендантки ВПЖ. Добровільне підпорядкування наказам комендантки виробляло в психіці дівчини глибоку внутрішню дисциплінованість, завдяки їй і зовнішня дисциплінованість набирала спеціального виразу та глибокого змісту. Військові форми: доповідь, муштра, збір, огляд гуфца і військове звернення (т.зв. «апель» (додаток А2), рапорт, наказ – все це набувало в очах старшокласниці спеціального виховного змісту.

В атмосфері громадянського ідеалу з учениці виростає молода т.зв. «пев'ячка» (rewiaczka) – жінка-воїн. Душевний внутрішній розлад зникає, уступаючи місце внутрішній гармонії. Завдяки двом рокам навчання, у 17 років учениця, як і весь гуфец, закінчує загальне військово-навчання, проходить через літній табір ВП і фактично стає зрілою у громадянському сенсі цього слова. Тож наявність гуфців у школах – це дорога, яка «веде дівчат до дорослості» та до становлення громадянок [263, с. 18-19].

Польський педагог М. Шимкевічувна (M.Szymkiewiczówna) склала особисті психолого-педагогічні портрети учениць, які проходили ВП у школах. За її словами, навчання учениць ВП у школі робить з них винахідливих, сміливих, рішучих, а іноді – навіть жорстоких, та таких, що втрачають жіночі якості і мають «хлопчачі рухи та ставлення». Однак, по закінченні ВП, ця хлопчачість

зникає, тому вона є короткотривалою та спричиняється прагненням до якнайкращого оволодіння військовими формами, які є новими для дівчат. Учена у своїх працях не підтримує польських педагогів, які критикували практику ВП учениць у школах та намагається спростувати теорію «втрати достоїнств жіночої психіки» унаслідок занять у шкільному гуфці [333, с. 31].

Аналізуючи стан викладання ВП ученицям на території Волині та Львівського воєводства, Я. Чєпа (J. Ciera) зазначав, що ефективність ВП у школах на території Галичини залежить від позицій дирекції шкіл. Науковець вказував, що через притаманну регіону (Львівське, Станіславське, Тернопільське воєводства) значну кількість місцевих релігійних свят, концертів, театральних вистав, різних національних заходів та програмних занять, що були передбачені у організаційному житті шкіл, втрачається велика кількість годин на ВП учениць. Педагог радив відмінити такі дійства у ті дні, коли планом передбачалася робота з ВП [177, с.137].

Інспектор кураторіуму Волинського шкільного округу П. Галецький (P. Gałęcki) вважав ВП у школі вирішальним доповненням до державно-громадянського виховання та єдиним полем практики в царині прищеплення дисциплінованості ученицям. Через це, на думку науковця, важливо залишати ВП у тісному взаємозв'язку із виховною роботою школи, розглядати її як невід'ємну частину, а не щось окреме, що стоїть поза цим процесом і відбувається за згодою школи, але без її найменшої співучасті [145, арк. 9].

Куратор Львівського шкільного округу др. Я Рімер (dr. J. Riemer) у своїх працях [143] відстоював думку про недосконалість принципів прийняття учениць з проходження ВП у середній школі. Так, тільки найздібніші учениці за старанність у навчанні могли вступати у шкільні гуфци та бути долученими до процесу ВП. Це, на думку Я. Ріммера, разюче суперечило ідеї та цілям ВП, перешкоджало військовій та освітній владі виконати у повноті окреслену програму з ВП усіх учениць незалежно від успішності. Однак Я. Рімер помилково, на нашу думку, вважав ФВ головною передумовою до заняття з ВП, нівелюючи необхідність навчання у процесі ВП. Так, він стверджував, що «не

завжди сила духу та високі показники в навчанні ідуть в парі із фізичною підготовленістю тіла. Для цілей ВП саме військово-фізична тренуваність є вирішальною» [143]. Крім того, Я. Рімер зауважував, що програма ВП не могла бути реалізованою у всій повноті через обмеження при вступі у шкільні гуфци, що ґрунтувалися на етнічному принципі. Науковець послідовно відстоював тезу про викорінення бюрократії з освіти та мінімізації кількості усіх необхідних документів при вступі учениці на курс ВП у школах. Такі ж пропозиції були висловлені щодо педагогів; вчений рекомендував зменшити обсяг ведення шкільної документації інструкторками ВП у шкільних гуфцах [143, арк. 36].

Групою краківських вчених на чолі з В. Сипнєвським (W. Syrniewski) [366], а пізніше і С. Забдирським (S. Zabdyrski) систематизовано фундаментальні вимоги педагогіки щодо ВП, а саме: *1) зв'язок дидактичного компонента із практикою, в тому числі з наявним бойовим досвідом, який обов'язково повинен оновлювати змістовний компонент дисципліни; 2) пристосування навчання і виховання у сфері ВП до шкільних вимог та педагогічного процесу школи; 3) виховання учнівської молоді в душі любові до батьківщини.*

Значна частина вчених особливу увагу приділяли визначенню понять «військова підготовка», «військова підготовка старшкolasниць», «військова підготовка юначок», «вишкіл учениць» тощо. Необхідно зазначити, що висвітленню проблеми військової термінології у педагогічній площині загалом присвячені праці радянських (А. Аронов, І. Жуков, В. Третьяков, В. Чудний) та вітчизняних (О. Гончаренко, А. Дубовик, В. Задунайський, В. Кульчицький, Н. Соколова) вчених, однак вони становлять беззаперечну цінність для аналізу проблем лише української освіти та підготовки до служіння в українському війську, а також при аналізі радянської системи допризовної і медичної підготовки в освітніх закладах. Аналіз такої практики у працях вітчизняних авторів (О. Гончаренко [26], О. Жаровська [53], В. Задунайський [54], В. Кульчицький [74], Н. Соколова, М. Тимчик [121] та ін.) дає підстави стверджувати, що зміст цього поняття визначається тільки у руслі освітньої практики з формування в учнів військово-патріотичних якостей під час

самовідданої служби українському народу, забезпечення культуровідповідності та природо відповідності, виховання почуття любові до української Вітчизни.

Відзначимо, що незважаючи на популярність та значну кількість інтерпретацій термінів з військово-патріотичної тематики у сучасній історико-педагогічній науці, вітчизняними вченими не розглядалося обґрунтування теоретичних основ концепту «військова підготовка», що означав практику з надання військових знань, умінь та навичок різним групам населення західноукраїнських земель в Другій Речі Посполитій.

Інформація, представлена у джерелах (А. Аджненкеля (A.Ajnenkiel) [158], П. Магочій [81], Т. Плазова [99], матеріали у Віснику Світової Федерації Українських Лемківських об'єднань [103] тощо), засвідчує, що після виникнення Другої Речі Посполитої, окупації нею ЗУЗ (т.зв. «східних крес») та прийняття рішення Радою Послів Антанти від 14 березня 1923 р. про приєднання Галичини до Польщі, польське політичне керівництво вимагало більш плідної роботи з інтеграції цього регіону та асиміляції з Польщею. ВП стала одним з освітніх інструментів такої політики.

Трактування загальної ВП населення найбільш вдало здійснив М. Кухарські (M.Kucharski). Згідно його бачення, початкова військова освіта у період існування Другої Речі Посполитої представляла собою сукупність освітньо-виховних процесів, що реалізувалися, перш за все, системою освіти, військом і також – родиною, церквою, ЗМІ, підприємствами, робочими організаціями та спеціально створюваними структурами, що були уповноважені на поширення важливих відомостей для безпеки країни [248, с.89].

Остаточне становлення термінології з ВП учениць відбулось у короткий термін – під час зародження новітньої польської педагогічної думки, а саме з початку 1920-х р. Вивчення джерельної бази свідчить, що упродовж періоду Другої Речі Посполитої стосовно процесу надання первинних військових знань та навичок учнівства в різних типах середніх навчальних закладів застосовувався термін «військова підготовка». Однак до назви такої роботи із ученицями

додавалися слова «старшокласниць», «учениць», «дівчат», рідше – збірне – «жіноцтва» – військова підготовка учениць, військова підготовка дівчат тощо.

Я. Кабасувна (J. Kabasówna) зазначала, що для нового виду роботи, від якого залежить можливість жінок виконувати свої обов'язки під час воєн, потрібно скласти особливий підхід, що відповідає їхнім можливостям, понятійно-термінологічний апарат, а також методологічний інструментарій, оскільки жінки у деяких параметрах відстають від чоловіків (наприклад, фізична сила). Це необхідно для якісної роботи з жінками, а також рівноправної співпраці із чоловіками. Авторка радила запозичувати досвід такої практики у сусідніх країнах (Франції, Німеччини тощо) [226, с. 139].

На думку громадської діячки міжвоєнного періоду з поширення військової освіти для учениць у Львові В. Ямьолковської (W.Jamiolkowska), термін «військова підготовка учениць» у шкільній практиці не потрібно розглядати як продукт фемінізму, який є вже непотрібним, бо у Польщі 1920-х р. офіційно існувало рівноправ'я. Цей термін є важливою ознакою того, що молоді юначки хочуть боротися з пасивністю, закріпити свою перемогу у процесах захисту країни через пролиту кров польок під час Першої світової війни та війни за незалежність Польщі. Це дасть змогу рівноправно з хлопцями навчатися військовій справі, нести відповідальність за свою діяльність перед Богом, державою та історією тих забутих жінок, які впродовж століть виборювали собі право на місце у військовій справі [218, с.29].

У тогочасній польській освітній думці існували такі поняття, як: «військова підготовка жінок», «військова підготовка старшокласниць», які були більш відомі під загальнооб'єднаною аббревіатурою ВПЖ, а також підготовка жінок (дівчат) до оборони краю (ПЖДОК). Ці терміни є подібними за уживаністю. Проте відмінність полягає у тому, що ВПЖ використовувався, здебільшого, для означення ВП молодих кандидаток (в тому числі і учениць старших класів) до майбутньої служби у допоміжних військових підрозділах і був визначений польськими військовими статутами та нормативно-правовою базою освітнього відомства. Зазначимо, що така підготовка відбувалася і в рамках відання

Міністерства військових справ (польськ. Ministerstwo Spraw Wojskowych (MSWojsk)) (далі - МВС) та різноманітних воєнізованих формувань, що входили до його компетенції.

Термін ВП часто замінявся дефініцією «ПЖДОК» (підготовка жінок до оборони краю (PKdOK - przysposobienia kobiet do obrony kraju)), який означав підготовку і учениць, і жінок загалом для захисту населення, їхній участі у різноманітних польських організаціях військово-патріотичного спрямування, головним чином, на громадській основі, тобто тих, які не були у віданні військового відомства, проте здійснювали його функції.

Однак, з часом аббревіатура ВПЖ стала означати «Організацію військової підготовки жінок» - напіввоєнізоване об'єднання, що здійснювало ВП жіноцтва різного віку. До березня 1939 р. така організація носила назву «Організація Підготовки Жінок до Оборони Краю» (ОПЖДОК), хоча навіть тоді на офіційному рівні у польських наукових колах і на повсякденному її називали терміном ВПЖ – військова підготовка жінок.

Для більш повного висвітлення терміна у міжвоєнний період наводимо його визначення польськими науковцями міжвоєнної доби (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Дефінітивний аналіз поняття «військова підготовка учениць» у працях польських дослідників міжвоєнного періоду (1922–1939 рр.)

№	П.І. науковця, дослідника	Сутність поняття «військова підготовка»
1	М. Віттек (M. Wittek) [361, с.19]	Навчально-виховна робота з налаштування дівчат на готовність до служби у разі війни без спеціальних замовлень, а також підготовки до служби в обороні Польщі у будь-якій формі, в якій їм випаде виконувати у разі потреби
3	К. Марчиньська (K. Marczyńska) [223, с 20].	Формування характеру дівчат, цілковите проникнення духом солдатських чеснот, які визначають моральне ставлення громадянки в найважчі моменти для держави. Формування честі, дисципліни, цілеспрямованості, пунктуальності, працьовитості, пожертви приватних справ справі державній, надійності, глибокого почуття відповідальності, почуття військової честі та честі мундира жінки – це все повинно проникнути у свідомість учениць і виражатись у відповідній поведінці в школі.

Продовження таблиці 1.1

4	Д. Конаржевський (D. Konarzewski), Сл. Червінський (Sł. Czerwiński) [146, арк. 11]	А. Виховання у дівчат патріотизму, зокрема почуття любові до держави, що виражається в готовності пожертвування у справі оборони краю. Б. Розвиток сили духу, почуття обов'язку і дисципліни. В. Примноження фізичних сил через ефективне військове навчання і відбуття польової практики (вправ). Г. Прищеплення дівчатам пристрасті до військової служби у допоміжних підрозділах та підготовки до неї.
5	Авторство розробників III Відділу Генштабу МВС [142, арк. 58]	Сприяння виробленню підготовленості та сили, характеру майбутньої громадянки і захисниці Вітчизни. На ВП покладено виробити в учнівської молоді тілесну підготовленість, витривалість, силу волі, здоров'я, сильні нерви, розвинути спостережливість, дух ініціативи, швидкість прийняття рішень, привчати до покірності, дисципліни, пробудження людської гідності, честі, любові до Вітчизни – якостей, які є фундаментом як громадянської освіти, так і жовнірської школи
6	В. Ямьолковська (W. Jamiólkowska) [218, с.28]	Термін, що позначає навчально-виховний еквівалент армії у школі. Полягає у виробленні активного ставлення до завдань самооборони та оборони краю, (беручи до уваги особливі ознаки підліткового віку психіки у юначок та трансформуючи її у позитивне русло), позбуття недовіри та сором'язливості (т.зв. комплексу неповноцінності), усвідомлення того, що справа захисту країни жінкою може і має бути повноцінною
7	Ст. Кудельська (St. Kudelska) [251, С. 7-8].	ВП учениць є не тільки складовою громадянського виховання, а і як цінність у індивідуальному вихованні; не тільки як практика виховання громадянки Польщі, а і як формування людини, її відповідальності.
8	М. Заборовська (M. Zaborowska) [374, с.21]	Пояснює ВП учениць фразою А. Чежковського: «ВП є суспільною службою, тобто Божою службою, той, хто цьому не навчається, той є тягарем для землі». Тракує ВП найголовнішим чинником громадянського виховання у школі. ВП – це вироблення в учениць карності і пошани до влади та тих якостей і рис, які сильно необхідні у державному житті. ВП означає зіткнення різних типів індивідуальності (під час таборів та занять), що змушує до взаємної толерантності.
9	Я. Ульріх (J. Ulrich) [343, С.8-9].	Розглядав ВП учениць у школах як: громадянське виховання; формування навичок самооборони, духовної та фізичної сили; подолання страху перед вогнепальною зброєю, оскільки вона відмінний засіб самооборони; відчувати місцевість і жити в ній, оскільки вона приховує основні елементи оборонних рішень; вироблення навичок розбиратися у чітких наказах; розуміти технічну важливість збирання інформації за допомогою всіх засобів зв'язку та освоювати їх; знання правил гігієни та рятувництва; знання для звільнення солдата у його повсякденній діяльності; вчитися жити в таборі, хоча б короткий період життя, щоб зрозуміти умови, режим роботи у солдатських казармах, таборі та полі; бути готовим виступити резервом на полі бою.

Згідно з таблиці 1.1, під військовою підготовкою різні науковці міжвоєнної доби розуміли сукупність цільових загальних дій в дидактичному та виховному аспектах, що мають за мету формування свідомо визначених умінь та навичок в період військових загроз та стихійних лих. Ще інакше трактується цей термін у

нормативно-правовій базі (детальніше див. розділ 3.1.) через видання безлічі нормативних актів різними політичними таборами, які приходили до влади.

Натомість, поняття ВП в сучасній психолого-педагогічній і військовій літературі розглядається не тільки як колишня назва навчального предмета, а й як процес взаємодії суб'єкта й об'єкта освіти для передачі молодому поколінню елементарних основ військових знань, формування рухових умінь, фізичних якостей, військово-патріотичних почуттів і морально-психологічної готовності до захисту Вітчизни у небезпечний для неї час [381]. Так, в Універсальному словнику польської мови ВП конкретизується як практика навчання всієї учнівської молоді на засадах військової дисципліни, військової честі, патріотизму до Вітчизни, військової тактики, техніки, військових звань, муштри, стрілецьких вправ та інше, що впроваджувались у деяких польських середніх школах [344].

Зазначимо, що існує значна частина сучасних дослідників, які ототожнюють ВП учениць досліджуваного періоду із практикою патріотичного виховання, яке називають також громадянським вихованням учениць [4, С. 6-7], [10], [78, С. 122 - 123], [169], [238], [259], [329].

Однак варто зауважити, що таке трактування є недостатньо правильним, оскільки патріотичне виховання не передбачає набуття знань, умінь та навичок із військової справи, а сприяє формуванню любові до своєї батьківщини, її минулого і теперішнього, зміцненню відповідальності за її всебічний розвиток і місце серед інших країн [276, с.448].

Крім того, означення ВП у джерелах [161], [164, с. 17-18], [165, с. 136], [180, с. 46-61], [245, с. 20-21], [254], [260], [271], [278, с. 350-351], [314], [316], [363], [385] у якості досконалої патріотичної системи, теж є не зовсім коректним. Для нас показниками патріотичної позиції населення ЗУЗ будуть наступні компоненти: любов до української Батьківщини (окупованої Польщею), надання певних послуг на користь країни (виникнення ОУН зі своєю системою ВП), зацікавлення справами народу і Вітчизни (культурно-просвітницькі організації), прояви лояльності щодо політичних еліт країни, готовність захищати її інтереси і

безпеку, а також вираження поваги до її національних символів (герб, гімн, прапор, різні церемонії з нагоди державних свят і т.д.).

Досить ґрунтовно та комплексно поняття ВП учениць розкрито в актах та статтях ОПЖДОК, яка «прагнула створити з жіночої учнівської молоді найсильніші соціальні жіночі резерви до військової служби, захищати край та створити міцний центр моральної підтримки з цього питання» [386, с.8]. Так, в «Одноденці жінок» (*Jednodniówka kobiet*), програмного видання цієї організації, вказується, що ВП – це поняття, яке виникло одразу ж після постановня гасла «народ під зброєю» – державної системи військової підготовки.

Офіційна ідеологія це гасло озвучувала як «військова підготовка широких верств населення, мета якої є насадження діяльного патріотизму усьому суспільству, розвиток гарту волі, обов'язковості й карності, розвиток фізичних сил і гарту тіла, навчання військовій справі задля пробудження і утвердження любові до військової служби у польській армії» [146, арк 2]. Крім того, ВП дівчат мала б стати важливим досвідом у громадській справі, оскільки, за задумами авторів, вона би мала стати школою формування характеру і патріотичних начал дівчат і, будучи навчально-виховною практикою, також засобом релаксації після закінчення шкільних і професійних занять. Основна мета ВП передбачала усвідомлення обов'язку усього жіноцтва – від Збруча до Вісли – безпосередньо та активно стати на захист від зовнішньої небезпеки [222, с.4], [300]. Виразно простежується у джерелах та словниках [15, с.261], [112], [323], [355], [324] гендерне підґрунтя та спрямування цієї дисципліни абсолютно до всієї учнівської молоді.

Аналіз спогадів польських жінок-офіцеров, що зібрані Бр. Санейко-Кваснічкою (*Br. Sanejko-Kwaśnicka*) [316], а також спогадів громадської діячки родом з Одеси Г. Крахельської (*H. Krachelska*) [243], дає підстави стверджувати, що офіційно використовувався термін «військова підготовка», однак інколи застосовувалися і «військове виховання», «бойове виховання» тощо. Ми не погоджуємося, що термін «бойове виховання» є прийнятним до освіти та освітньої діяльності у закладах середньої освіти, оскільки процес формування

бойових якостей стосується сфери діяльності військової інституції в процесі проходження військової служби.

Поняття вишкіл теж є неоднозначним. Так, вітчизняний Академічний тлумачний словник української мови визначає його, як «ретельне навчання чогонебудь, прищеплення певних навиків, привчання до дисципліни та ін. [113]. Тогочасний словник польської мови трактує це поняття як: «навчити когось в певній галузі, як правило, в короткий проміжок часу, на курсах» [322]. Інший польський словник вбачає у терміні «навчання навичок людини у якійсь сфері» [325]. Більш точнішим, на наш погляд, є визначення «вишколу» в інструкції Державного управління фізичного виховання та військової підготовки (далі - ДУФВіВП) «Військова підготовка дівчат-учениць», де «основою вишколу старшокласниць є фізичне виховання, для досягнення дівчатами необхідного рівня здоров'я і потрібної підготовленості та фізичної витривалості» [267].

Однак, це визначення не є переконливим для означення цілеспрямованого навчально-виховного процесу з ВП учениць, формування певних умінь, навичок, патріотичних почуттів до краю, переконань, і врешті-решт готовності захищати свою країну. Ці терміни є доволі однобічними та не враховують сутнісних та ідейних аспектів ВП учениць.

Вдале визначення досліджуваного поняття, на наш погляд, дає польська вікіпедія [304], яка посилається на урядовий циркуляр 1928 р. ВП трактується як колишній предмет, участь дівчат в якому була добровільною, і реалізація якого відбувалася у старших VII і VIII класах шкіл хлопців та дівчат, сфера навчання якого обіймала широкі поняття цивільного захисту, методи захисту перед різними небезпеками і підготовка до дій у випадку катастроф; надання першої медичної допомоги; а також військова тематика – загальна інформація про види зброї, стрілецька підготовка, принципи військової служби, топографія, міжнародне право в сфері збройних конфліктів. На нашу думку, це трактування найбільш повно і точно відображає сутність ВП у польській освіті досліджуваного періоду.

Отже, характеристика наведених наукових трактувань досліджуваного поняття доводить, що кожен польський науковець надає неоднакові визначальні ознаки ВП, оскільки включає у її сутність своє бачення. У наведених дефініціях майже усюди акцентовано увагу на контамінації цього визначення – військова підготовка старшокласниць (тобто, виникнення нового виразу, через об'єднання елементів двох виразів та внаслідок поєднання декількох частин в одну) [122].

Ми згодні з В. Сипнєвським (W. Sypniewski), що при трактуванні ВП учнівства як терміна, що позначає предмет, його також необхідно аналізувати на рівні взаємозв'язку із іншими предметами, і тільки тоді дефінувати, при тому не прославляючи і не нехтуючи його досвідом [366, С. 7-9]. Тому в цьому контексті важливо з'ясувати дослідження інтердисциплінарності ВП, і концепції, які трактують це поняття з точки зору міжпредметності.

При обґрунтуванні цього підходу цінним для нас виявився науковий доробок польських науковців міжвоєнного періоду А. Водзінського (A. Wodziński) [362], Ф. Криноєвського (F. Krynojewski) [246], Я. Пехоти (J. Piechota) [283], С. Федоровича (S. Fedorowicz) [198].

Так, за твердженням Ф. Криноєвського, враховуючи варіативність навчальних завдань ВП учениць, її можна схарактеризувати як міжшкільну і міжпредметну кореляцію, завдяки чому контролювався ступінь засвоюваності тематично пов'язаних знань [246], [247].

Розглядаючи поняття «військова підготовка», науковець міжвоєнного періоду С. Федорович зауважив, що під ВП дівчат потрібно розуміти обов'язковий предмет, а не роботу в шкільній організації, що проводиться військовим органом. ВП не є нагромадженням таких предметів, як: служба, стрільба, бій (теренознавство, протиповітряна і протигазова оборона (далі - ППіПГО), бойова організація), медична підготовка, фізичне виховання. Кожний з тих предметів опирається на знання інших загальноосвітніх дисциплін, наприклад, протигазова оборона – на хімію, теренознавство – на географію, картографію і тригонометрію, стрільба – на балістику (розділ фізики) тощо, з чого і випливає міжпредметний характер дисципліни. Для цього науковець радив

здійснювати на початку року предметні комісії, де б кожний навчальний предмет обговорювався на питання потенціалу ВП, що фактично і здійснювалося на терені середніх шкіл ЗУЗ [198, с. 135 - 136].

Такі наукові розвідки, в яких, зокрема, розглядалася структура самої ВП в школі і здійснювалася типізація відповідних розділів загальноосвітніх дисциплін, що мали потенціал у реалізації програми ВП учнівства, вперше появилися з початком запровадження цієї практики у школах. Одним із перших на це питання звернув увагу Я. Пехота (J. Piechota) [283]. В основу своєї гіпотези він поклав розділи кожної з обов'язкових дисциплін і їхньої практичної корисності для ВП учениць. Результати його напрацювання подані нами у таблиці 1.2

Таблиця 1.2

Військова підготовка у класах загальноосвітньої школи

(за Я. Пехотою) [283, с. 4].

Класи	Сутність практики (предмети - польська мова, історія)
1 клас	Ознайомлення учениць із емблемою П РП, портретом президента Ю. Пілсудського та маршала Е. Ридз – Смігли
2 клас	Вивчення «Мазурки Домбровського» (Jeszcze Polska) та інших польських військових пісень
3 клас	Початок введення вивчення історії військових кампаній Польщі
4 клас	Поверхневе ознайомлення із сучасним військом Польщі через написання творів відповідної тематики, а також повтор попередньої інформації
5,6,7 класи	Уведення військової підготовки як предмету початкова військова освіта дівчат

Програми дисциплін опиралися на розвиток громадянської усвідомленості, початки якої мали б бути закладені у середній школі. Учениця повинна була мати початкові знання про інститут війська як символ сили і цілісності будь-якої держави. У гімназії, де основна роль відводилась предметам гуманітарного циклу, передбачалося ближче ознайомити учениць із військом як реальною та істотною силою, організацією і бойовими цінностями, умовними противниками Польщі.

Спрямовували виховний процес на розвиток честі і гордості за польське військо, країну. На уроках **історії** приділялася особлива увага участі польок у польських повстаннях ХІХ ст. проти російської окупації, а також національних

«героїв» Польщі – Баторія, Ходкевича, Жолкевського та інших реальних і видуманих прикладів, де хоч десь були жінки, що б пробуджувало бажання здійснювати такі ж вчинки дівчатами.

Особлива увага для учениць галицьких та волинських воєводств акцентувалася на Січневе повстання (1863 р.), Листопадове повстання (1830-1831), у яких брали участь не тільки польське чоловіче та жіноче населення, а й українці. Крім того, фальсифікувалися історичні події, зокрема битви, в яких українців виставляли як агресорів, зневажаючи національну ідею (наприклад, Битва за Львів 1918 р.) [296],[207].

Таблиця 1.3

Авторський проект Я. Пехоти із змісту військової тематики у шкільних дисциплінах, реалізований у Львівському воєводстві

Фізика	Будова літака, повітряні кулі (вільні і прив'язані), зонди, дирижаблі, розділ фізики – балістика, теорія пострілу.
Математика	Розрахунок пострілу, розсіювання, траєкторія тощо
Географія і картографія	Уміння пересуватися територією, уміння читати карти, знати, як їх малювати, користування компасом, бусольом Безарда, вимірювання відстаней «на око», читання карти за допомогою топографічних знаків, визначення свого місцезнаходження на мапі, масштабування, основні відомості з основ теренознавства тощо
Фізичне виховання	Виховання волі, хоробрості, розвиток фізичного здоров'я (серце, пульс),

Таблиця складена на основі джерела [283, с. 198; 354].

Цінною, на нашу думку, для сучасної військової підготовки учнівства є думка польського науковця 1920-1930-х рр. А. Водзінського (А. Wodziński) [362] про нагальну потребу будь-якої країни, яка перебуває у стані прихованого і назріваючого воєнного конфлікту, об'єднувати зусилля всіх навчальних предметів у школі навколо ВП задля досягнення бажаних цілей військово-патріотичної підготовки молоді. Під таким ракурсом ВП можна трактувати як міжпредметну дисципліну, що дає змогу використовувати, окрім свого плану, ще й зміст періодичних програм інших дисциплін, запобігаючи їхній дезактуалізації.

Доцільно представити цілісну схему моделі ВП учениць, відповідно до цілей і завдань ВП, яка охоплювала всі класи середніх загальноосвітніх закладів, демонструючи певні етапи її викладу (рис 1.1.).

Рисунок 1.1. Схема військової підготовки учениць у освіті Другої Речі Посполитої (1922 – 1939 рр.)

Як видно з рисунку, представлена модель – це послідовне розгортання сукупності діяльностей, що згруповані відповідно до специфіки класів, особливостей поетапної організації навчально-виховної діяльності у класах для учениць та її здійснення. Загалом модель органічно демонструє наявний у Другій Речі Посполитій процесуальний зміст організації навчально-виховного процесу учениць та важливий дидактико-виховний аспект ВП у всіх класах.

Заслуговує уваги видання СКПЖДОКом офіційного розпорядження L. 219 / 25, згідно з яким планувалося підвищити патріотичну та військово-теоретичну

культуру дівчат через апробацію доповнень на основі новітніх відомостей до програм навчальних предметів, які вивчалися в школах, тим самим, розширивши поняття «ВП учениць».

Більш детальна характеристика впровадження військових наук у зміст основних дисциплін представлено у таблиці 1.4.

Табл.1.4

Упровадження військових тем до програм навчальних предметів жіночих державних, самоврядних і приватних загальноосвітніх шкіл і учительських семінарій (згідно з офіційним розпорядженням СКПЖДОКУ)

№	Навчальний предмет	Навчальний матеріал
1	Фізика	Засади балістики, знайомство з двигунами внутрішнього згорання, організація зв'язку, будова та користування телефонами, радіотелеграфія, радіоприймачі
2	Хімія	Відомості з піротехніки, бойові гази
3	Історія	Деякі відомості з військової історії, персоналії видатних військовиків, з акцентом на їхню виховну сторону, особливо підкреслюючи момент їхньої самопожертви та доблесті
4	Гігієна	Проведення рятувальних робіт (рятувництво), наука з перев'язування ран, ППіПГО
5	Географія	Відомості з теренознавства, воєнна топографія, військова картографія, орієнтаційні знаки
6	Наука про Польщу	Організаційно-штатна структура польського війська, роль та завдання Війська Польського

Таблицю складено і узагальнено на основі джерел [24, с. 189], [143, арк. 21 - 23], [216, с. 228], [310, с.4].

Інспектор МВіПО Волинського воєводства П. Галецький (P. Gałeski), коментуючи такі нововведення, зазначав, що серед педагогів Галичини та Волині утворилося два ворогуючі табори на це нововведення – консеквенціоналістів та утилітаристів. Перші (більшість вчителів-предметників та консервативних педагогів) в основному виступали проти такої ідеї, оскільки подібний крок нівелював би сутність загальноосвітніх предметів «в угоду ВП». Прихильниками іншого методу були утилітаристи у галузі ВП (в основному комендантський склад, вчителі ФВ, військове відомство і напіввійськові організації), які, на думку науковця, абсолютно не розуміли загальних педагогічних цінностей ВП. Ці цінності вдасться досягти лише тоді, коли шкільний гуфец і його робота буде

у цілком військовій атмосфері за прикладом жіночого військового підрозділу, і до інших сфер шкільного життя не буде мати ніякого відношення. Все інше, розпорошене у навчальних програмах загальноосвітніх предметів, в очах учениць буде смішним та проігнорованим, у такій серйозній роботі, як ВП учениць. У такому випадку зусилля у цьому напрямку будуть працювати протилежно і попрямують на бажання ухилитися молоддю від роботи у шкільному гуфці [145, арк. 16].

Однак, вище викладені концепції по суті є або офіційними, або ж повторенням визначень офіційних нормативних актів, а на наше переконання, будь-яка підготовка – це, насамперед, самоорганізація власної активної, вмотивованої діяльності, що полягає у бажанні навчатися, та у контексті військової справи потребує і педагогічного, і командного супроводу.

Інтеграцію досліджуваного поняття у педагогічну площину найбільш повно, на нашу думку, було здійснено в Урядовому журналі (Dziennik Urzędowy) куратором Львівського шкільного округу др. Т. Купчинський (T. Kupczyński) від 05.05.1938 р., який визначав, що «військова підготовка учнівства до оборони краю є головним, початковим завданням сучасної школи. І недостатньо оточити ученицю шкільним гуфцем ВП, забезпечивши якомога найкращі для неї умови роботи, а в сукупності виховної роботи необхідно прагнути до вироблення справжнього розуміння і цінування ідеї *оборонності* – тобто ідеї вироблення в учнівства відповідної моральної постави, при навчанні та реалізації програм окремих предметів, прямо та побічно підкреслювати всі питання, що пов'язані із національною обороною, пронизуючи ними зміст навчальних предметів» [192, с.62]. Проте, на наш погляд, далеко не всі параметри та особливості ВП учениць досліджуваного періоду розкриваються. По-перше, необхідно зазначити, що стосовно неполяків така практика була інколи примусовою (з 1937 р.) та представляла польський сегмент. По-друге, відсутнє визначення у термінах досить важлива ознака будь-якої навчальної діяльності – а саме обумовленість внутрішніми мотивами, що виникають під впливом зовнішніх чинників. Ми також погоджуємось із думкою А. Окіпняка, який стверджував, що суттєвим

недоліком різного роду підготовок у освітніх середовищах, де існує традиційна технологія навчання, є пануюча суб'єкт-об'єктна парадигма [93, с. 82], у відповідності до якої учениця розглядається як об'єкт навчання, хоча, як було зазначено вище у джерелах, польські педагоги [198], [226] намагалися це попереджувати через розроблення нових методів навчання.

Отже, огляд та аналіз історичної та педагогічної літератури свідчить, що до цього часу відсутні дослідницькі роботи з історії становлення та розвитку забутої практики ВП дівчат в системі середньої освіти ЗУЗ під час перебування цього регіону у складі Другої Речі Посполитої. Теоретичний аналіз джерельної бази засвідчив, що сутність ВП не достатньо з'ясовано. Аналіз архівних джерел та польської історико-педагогічної літератури, офіційних документів та навчально-методичних матеріалів щодо визначення поняття «військова підготовка» в освітніх закладах часів Другої Речі Посполитої уможливив визначення сутності ВП учениць середніх шкіл та їх еквівалентів. Епізодичне та однобоке висвітлення терміна лише в архівному та польському науковому сегменті доводить, що це складний об'єкт дослідження. На базі викладених та опрацьованих нами матеріалів окреслено специфіку вживання термінів (військова підготовка, вишкіл) проваджуваної роботи, виокремлено її міжпредметний характер і трансформацію поглядів на практику ВП учениць.

Із врахуванням вищезазначеного пропонуємо таке трактування ВП учениць у школах: «військова підготовка учениць в освітніх закладах часів Другої Речі Посполитої – це існуюча у межах досліджуваного періоду робота з первинного військового навчання та виховання дівчат, опанування елементарних військових знань та оволодіння способами їх практичної реалізації і як результат - їхня можлива підготовка до служби у допоміжних військових підрозділах, і водночас інструмент полонізації в освіті, що був спрямований на формування свідомості польок, які були готові у критичний для держави час стати на її захист».

1.2. Етапи військової підготовки старшокласниць на західноукраїнських землях (1922 – 1939 рр.)

Враховуючи аналіз джерел, праць міжвоєнних та сучасних дослідників у польській та українській історико-педагогічній думці, практиків військової підготовки різних верств населення у Другій Речі Посполитій у міжвоєнну добу, а також опираючись на власні міркування з цього приводу, пропонуємо виокремити та науково обґрунтовані етапи військової підготовки старшокласниць на західноукраїнських землях (1922 – 1939 рр.), що систематизовано у таблиці 1.5.

Таблиця 1.5

Етапи військової підготовки старшокласниць (1922 – 1939 рр.)

№	Роки	Назва і сутність етапу	Історико-педагогічний досвід
1	1922 – 1925 рр.	ЕТАП СТАНОВЛЕННЯ ВП Виникнення ВП учениць (з 1922 р.) як спеціального напрямку роботи з ВП жінок діяльності ГО та освіти. Вперше застосовані літні табори ВП учениць. Стихійна робота з ВП, що закінчилася з появою перших шкільних гуфців у 1925р.	Остаточна заміна примусу у навчально-виховному процесі з військової підготовки, початки якого сягають ще першого етапу; робота з формування мотивації та особистісного переконання учениць у поглядах на здобуття знань з ВП; волонтерська діяльність демобілізованих жінок з військової просвіти учнівської молоді; офіційне залучення учениць старшого шкільного віку до ВП; упровадження посад спеціально підготовлених інструкторок-коменданток - педагогічних кадрів, які провадили навчально-виховний процес з ВП учениць; реалізація практики поділу навчального матеріалу з ВП на частини, ретельного осмислення кожної частини навчальної програми та поступового проходження її основних частин. На цьому етапі впроваджено у навчально-виховну діяльність освітніх закладів шкільні гуфци військової підготовки як особливі форми організації військової підготовки у школах.
2	1925 – 1937 рр.	ЕТАП МОДЕРНІЗАЦІЇ ВП Удосконалення роботи з ВП учениць у системі освіти через запровадження гуфців (з 1925 р.) та розширення навчальної програми з ВП 28 червня 1928 р.	Виникнення нових <i>позашкільних</i> (зимові та літні табори ВП, стоянки учениць (обозництво), навчально-виховні рекреації, Дружини Суспільної Праці, музейна робота, заочний курс ВП "Зошити", виїзні навчально-виховні табори ВП, спеціальні кола аматорського радіозв'язку, гуртки і секції радіоаматорок, морзисток, ДСО) та <i>позакласних</i> (гуфчики, позаурочні військові світлиці учениць, збірки, навчальні тривоги та навчальні екстренні тривоги (денні та нічні), алярми, походи, марші ВПЖ, дефіляди, зустрічі з ветеранками) форм роботи.

Продовження таблиці 1.5

		Виникнення нових позашкільних та позакласних форм роботи (до 1937 р.). Співпраця із напіввійськовими жіночими ГО.	Використання широкого спектру матеріальних засобів навчання (макетів, моделей, справжніх зразків зброї та озброєння, техніки, виїзні кінофільми/відеоматеріали про табори ВПЖ і тактичні заняття гуфців тощо). Впровадження специфічних методів покарання та заохочення: уніформа, система звань та функційних посад. Першочергове застосування практичних методів (тактичні заняття, вправи, військово-польові ігри, навчальні екскурсії, тренування, «гуфцові» вправи, тактико-спеціальні заняття). Розвиток масових форм роботи (марші, дефіляди, урочистості та свята ВП тощо).
3	1937 – 1939	ЕТАП ПЕРЕДВОЄННОЇ ВП З 24.05.1937 р. розроблено навчальну програму ВП для українок у сільській місцевості, а із 1938 р. ВП стала обов'язковим предметом (під назвою «Підготовка до оборони краю») у всіх освітніх закладах.	Практика тісного міжпредметного зв'язку військової підготовки із іншими загальношкільними дисциплінами; регулярні політичні та військово-патріотичні інформації; налагодження тісного взаємозв'язку військового та освітнього відомства та громадського сектору; адаптація курсів з ВП до умов місцевості; залучення до процесу ВП учениць усіх класів усіх середніх шкіл у спеціально створених умовах (гуфчики); поєднання практики громадянського та військового виховання; навчально-виховний процес на основі культу особи «польських героїв» та борців за незалежність; розширення формату навчально-виховних літніх таборів ВП; стрільба із різних видів зброї; організація міждержавних контактів та спільних навчально-виховних заходів у сфері ВП учениць

Охарактеризуємо та науково обґрунтуємо наведені у таблиці 1.5 етапи військової підготовки старшокласниць на західноукраїнських землях (1922 – 1939 рр.) більш детальноше.

Визначення *нижньої межі* дослідження (1922 р.) пов'язане із початком використання у військовому середовищі та педагогічних колах терміна «військова підготовка старшокласниць». Основною подією у цьому році вважаємо прийняття низки положень з'їздом офіцерів-жінок Добровільного жіночого легіону (1922 р.) щодо проведення в середовищі учениць середніх шкіл роботи з організації військової підготовки; розробка проекту закону «Про обов'язкове фізичне виховання і загальну підготовку до оборони Речі Посполитої», де пропонувалося введення у всіх типах шкіл обов'язкових уроків із військової підготовки. Однак зародження та формування ВП жіночого населення на західноукраїнських землях, яке дозволило прийняти такі рішення, відносимо до періоду кінця ХІХ ст., що виходить за рамки окреслених меж дисертаційного дослідження. Зауважимо, що розуміння сутності передумов

виникнення ВП жіноцтва на цьому етапі є необхідним і потребує загального розгляду.

У кінці ХІХ ст. національні польські сили, які прагнули відновити незалежність Польщі, зокрема і за рахунок територій ЗУЗ, зрозуміли, що військово-патріотична підготовка дівчат підліткового та юнацького віку дасть змогу сформувати свідоме жіноцтво, яке буде здатне підтримати будь-яке польське повстання на т.зв. «польських територіях». На сторінках популярного у Галичині видання «Патріот» був запропонований проект створення навчального жіночого допоміжного військового полку сарматок, в який могли вступати дівчата юнацького віку із ЗУЗ, що вже мали початкову освіту або ще тільки навчалися. Ця ідея була відхилена [163, с. 61], проте викликала дискусії щодо створення окремого напрямку роботи – військового виховання жіночої молоді.

У зв'язку з цим в другій половині ХІХ ст. відбулася чітка диференціація основних напрямів виховання дівчат часів Австро-Угорщини як складників навчального процесу, серед яких було фізичне і патріотичне виховання. Зазначимо, що це відбулося на тлі становлення жіночої освіти у регіоні. Однак, як слушно зазначають Г. Маслій [84], Б. Трофим'як [134], такий підхід спершу виник в українському середовищі у вигляді спортивно-гімнастичного руху («Сокіл», «Союз сокільських товариств гімнастичних»), прте базувався на тогочасному традиційному трактуванні його мети: формування доброї дружини, доброї матері і жінки-патріотки, що було притаманно україномовним школам.

Натомість військово-патріотичне виховання як напрям у виховній діяльності початкових шкіл ЗУЗ австро-угорського періоду виник, насамперед, у польському жіночому шкільництві [140, арк. 58;], [141, арк. 37]. Це можна пояснити піднесенням національної ідеї у поляків, а також прикордонним розташуванням Галичини з Російською імперією, значним стратегічним та тактичним значенням цього регіону та високим авторитетом польок у військовій справі. На перших порах цей напрям виховання зводився до поверхнево-епізодичного характеру діяльності (ознайомлення дівчат зі значимими датами громади та імперії, видатними історичними постатями, звичаями тощо). Однак

надалі він знайшов свій розвиток у деяких тогочасних провідних польських організаціях та товариствах, суттєвою особливістю яких стало залучення жіночої молоді до ВП у сформованих жіночих осередках при військово-спортивних товариствах, напіввійськових організаціях та інституціях Галичини у 1900-1910-ті рр, заснованих чоловіками.

До таких слід віднести: з 1908 р. – «Союз активної боротьби», «Організація польської армії», «харцери», «жіноче крило Бойової організації польської соціалістичної партії», з 1911 р. – жіноча львівська філія «Стрілецький Союз» (нараховувала близько 6,5 тис. юначок віком 15 – 22 р. перед Першою світовою війною) [250], [358, с. 46], «Польські стрілецькі дружини» [382], таємна військова організація «Армія Польщі», жіночі відділи при округових осередках «Польської Організації Військової»; з 1914 р. – «Львівські дружини Бартошові» (280 дружин (7 тис. членів)) [359, с. 40], «Стрілець», «Дружини Подхаланьські». Санітарну ВП проходили у «Об'єднанні польських жіночих християнських організацій» та «Лізі жінок Галичини» [25, с. 253].

Навчально-виховний процес жіночих відділів на території Галичини відбувався за спеціальними навчально-виховними планами. На першому році навчання учасниці мали скласти іспити з таких предметів, як наука про зброю і вибухові речовини (матеріали), військова розвідка, військова організація, теренознавство, барикади та будинкові укріплення, підготовки креслень і звітів, знищення засобів зв'язку, історія воєн (зокрема, наполеонівські війни) [220]. Дівчатам читали лекції з основ військових знань, бесіди про подвиги польок у минулих війнах, дискусії про роль жінки у військовій справі, практичні заняття з поводження зі зброєю, стрільба, наука про сигналізацію, а також муштра. Незабаром після цього організовувались щотижневі поїздки, проводились марші, здійснювалось знайомство з медичною справою, теренознавством, умінням читати карти та оперуванням категоріальним апаратом із військової тактики [319, с.89].

Виконувалися і практичні вправи, наприклад, військові змагання, використання карт на місцевості. Основною віковою категорією, що проходила

вишкіл у цей період, була студентська молодь та жіноча інтелігенція. Про дещо іншу форму передачі досвіду із ВП свідчить А. Маркова. Цей вид діяльності полягав у показі жінками для дівчат зразка дій з утримання житла польських воїнів, організації культурного життя, догляду за пораненими, організації харчування тощо. Таке навчання відбувалося індивідуально, і найчастіше, у ролі педагогів виступали ідейні поляки-батьки, з якими жили дівчата. Така ж робота здійснювалась в межах діяльності організації Ліги Жінок, ідейні основи якої виникли на території Галичини, що була відома під назвою Ліга Жінок Галичини і Сілезії від 20 червня 1915 року [262, с. 169].

Саме в жіночих гілках воєнних організацій вперше спостерігається заміна примусу у навчальному процесі, на місце яких приходять особистісне переконання у поглядах на здобуття знань з ВП та її смислі. Був закладений фундамент ідеї першочерговості загального виховання та навчання, що передували спеціальній військовій підготовці у межах особливого освітньо-виховного середовища.

Інструкторський склад завжди пам'ятав про те, що у навчально-виховному процесі з ВП жінок необхідно рухатися поступово, без присутньої до тих пір квапливості та суворой військової дисципліни, здійснюючи практику поділу навчального матеріалу на частини, ретельного осмислення кожного розділу навчальної програми та поступового проходження його основних частин. Необхідно зауважити, що серед жительок ЗУЗ, навіть у традиційному польському середовищі, такі організації були дуже нечисельними (однак найпліднішими з усіх місцевостей польського руху з ВПЖ [315, с. 25–27]). Діяльність у них фактично і стала першою формою організації ВП жіночого населення на ЗУЗ та передумовами до виникнення ВП старшокласниць у Другій Речі Посполитій.

Варто наголосити, що на відміну від військового вишколу юначок у польських організаціях, в українських діяльність зводилася до фундації масових концертів, забав, фізичних змагань та вправ, гімнастичних показ-вечорів. Аналогічна навчально-виховна робота з ВП із українками вперше відбулась

тільки у 1912 р. у гуртках українського «Пласту», а також «Соколі», де виникла перша жіноча чета, яку, за свідченням М. Лазаровича [76], очолила перша в світі офіцерка Української Галицької Армії – О. Степанів. Проте, як зауважив А. Нагірняк, і в «Січі», і в «Соколі», і в УСС-П (Українські січові стрільці), ВП у жіночих чотах була спрямована тільки на проведення маневрів із удосконалення медичної підготовки у «дуже вузькому профілі» [90, с. 67], а чисельність жіночої сотні складала тільки 34 українки [150, арк. 11].

До важливої передумови настання *першого етапу ВП* старшокласниць необхідно віднести досвід Першої світової війни, яким продемонстровано, що війна перестала бути справою вузьких кіл військової еліти, оскільки значна кількість жіночої молоді брала безпосередню участь у військових діях [187], [356], [270, с. 200], [285, с. 17]. Наприклад, у рамках агресивної політики Другої Речі Посполитої щодо ЗУНР, яка була утворена 11.11.1918 р., значна частина юначок, поряд із дорослими жінками, брала участь в польсько-українській боротьбі за Львів у листопаді 1919 р. Тогочасний дослідник польського жіночого руху Й. Холодецький (J. Hołodecki) зазначав: «...завдяки злагодженій роботі польських юначок, під проводом Олександри Бітшан-Загурської, зорганізувавшись у загони і з карабінами в руках, вони [жінки] відстояли м. Львів» [175, с. 23].

Перша світова війна також вплинула на емансипацію жінок України у військовій сфері [50, с.4] і проходження ВП жіночою молоддю стало пріоритетним завданням українських національних сил, однак взірцем для українок були польки. Цей факт відзначила ще українська воячка УСС О. Степанів, котра стверджувала, що найвагоміший вплив на «оружну підготовку» українського жіноцтва мала «організована мілітарна робота серед польської суспільності», яка часто залишалася недосяжним об'єктом наслідування для українських дівчат та жіноцтва загалом [115, с.35]. Окрім того, як стверджує М. Байдак [5], українки завжди конфліктували з власним командуванням про допуск жіноцтва у ті чи інші традиційні чоловічі сфери, на відміну від польок, які майже завжди погоджували з польським командуванням, зокрема Ю. Пілсудським,

свою ВП та пізніше – збройну боротьбу. Варто зауважити, що польськими науковцями Х. Хелміцкою (H. Hełmicka) [174] та А. Чешліковою (A. Cieślakowa) [178] фіксується факт участі дівчат старших класів гімназій у різних військових та напіввійськових формуваннях без проходження будь-якої підготовки. У працях Х. Хелміцкої висвітлено участь непідготовлених гімназисток у транспортуванні та зберіганні вибухових матеріалів та зброї; організації зібрань та підпільного житла; переховуванні співробітників польських підрозділів; підготовці місць до проведення акцій; розвідницькій, лабораторній, санітарній роботі [174, с. 248]. А. Чешлікова констатує, що учениці старших класів гімназій у Добровільному жіночому легіоні у Львові в період з 1918 по 1919 рр. були задіяні не тільки у догляді за хворими і пораненими, а в кур'єрській та канцелярській службі. Серед 3500-4500 членкинь організації, такі дівчата становили значну частину (кілька сотень), особливо у Львові [178, с. 74].

Початок *першого етапу ВП старшокласниць* – **становлення ВП старшокласниць (1922 – 1925 рр.)** означимо прийняттям низки положень з'їздом офіцерів-жінок Добровільного жіночого легіону (ДЖЛ) – (OLK – Ochotnicza Legja Kobiet), - далі (ДЖЛ). Вони стосувались педагогізації строгого військового характеру навчально-виховної діяльності ДЖЛ та були орієнтовані на проведення військово-просвітницьких заходів усередовищі учениць середніх шкіл, гімназій, ліцеїв, шкіл перепідготовки, громадських організацій. Крім того, визначення нижньої межі пов'язане із підготовкою у 1922 р. нового проекту закону «Про обов'язкове фізичне виховання і загальну підготовку до оборони Речі Посполитої», де пропонувалося введення у всіх типах шкіл обов'язкових уроків із військової підготовки – для хлопців із 6-го класу середньої школи (чи еквівалентних шкіл), а для дівчат – виборні та добровільні форми ВП (теж старших класів), з додатковим вивченням санітарної підготовки, рятівництва і опіки над солдатами.

Настання першого етапу ВП також пов'язано з фактами першого використання у військовому середовищі та тодішніх педагогічних колах терміна «військова підготовка старшокласниць». Це відбулося у кінці грудня 1921 р. у

доповіді М. Вітек про ознайомлення резолюцією і висновками ДЖЛ Міністерством військових справ щодо необхідності затвердження військової підготовки жіночої молоді. У разі відхилення Міністерством цієї пропозиції, жінки-офіцери зі складу ДЖЛ зобов'язувалися перенести функціонування цього осередку у цивільний інститут, та підтримка його діяльності лише суспільними силами. Відповідальними за втілення цих пропозицій мали бути міністр військових справ та міністр віросповідань і народної освіти.

До початку 1926 року було остаточно сформовано роботу з ВП учениць у Другій Речі Посполитій. Проведений аналіз діяльності ВПЖ, його насиченого розвитку, розробки основних принципів дозволяє нам виділити основні тенденції *першого етапу ВП старшокласниць – становлення ВП*, що об'єднані у 3 групи:

1 група. Видано безліч проектів такої роботи, а діяльність з ВПЖ здійснювалась нечисленною кількістю польок-офіцерів (переважно у Львові), які перебували на службі у польському війську і орієнтувалася, головним чином, на забезпечення армії жіночими кадрами. Однак необхідно відзначити значний внесок польок – військових педагогинь напіввійськових жіночих організацій та об'єднань, що перебували на військовій службі, у розвиток класно-урочної форми організації навчання у середніх школах з військової підготовки. Волонтерки-педагогині (пол. *spioszki* - спьошки), які працювали у таборах ВП для жіночої молоді, накопичили досить вагому методологічну спадщину. Практика ВП у літніх таборах та заняття з ВП в жіночих підрозділах напіввійськових організацій (Стрілецький Союз, харцери) були прообразом занять з ВП та заклали основи для майбутніх уроків з військової підготовки у середніх школах.

2 група. Видано кілька програмових документів із ВП учнівської молоді. Здійснено демобілізацію жіноцтва із війська та спроби організації військово-просвітницької роботи серед жіночого населення регіону. Створено перший літній військовий табір у Заліщиках, який вперше серйозно охопив жіночу шкільну молодь старших класів середніх шкіл, а також гімназисток і студенток Львівського університету.

3 група. Прийняття Міністерством віросповідання і публічної освіти Польщі (МВіПО) офіційного листа від 1 грудня 1925 року, який дозволив утвердити на постійній основі діяльність шкільних воєнізованих загонів (*hufców szkolnych*, далі – гуфців) військової підготовки дівчат-старшокласниць у воєводствах на території західноукраїнських земель. Діяльність з військової підготовки старшокласниць стала офіційною.

З аналізу історії виникнення ВП можна підсумувати, що надання військових знань та навичок юначкам на терені ЗУЗ впродовж *першого етапу ВП* старшокласниць відбувалося у межах профілю діяльності військових організацій та волонтерських ініціатив демобілізованих жінок. Проте на території ЗУЗ початки реальної польської оборонної освіти та навчально-виховного процесу з ВП, ціллю якого стало формування бажаного стану оборонної свідомості учнівської молоді (і загалом всього соціуму), виникли після утвердження шкільних гуфців ВП у освітніх закладах.

Означення нижньої межі *другого етапу ВП старшокласниць* – **модернізація ВП старшокласниць** (1925 – 1937 рр.) пов'язано із удосконаленням роботи шкільних гуфців ВП учениць у системі освіти (утворених 1 грудня 1925 р.), що було наслідком Травневого перевороту в Польщі 12-14 травня 1926 р., який офіційно встановив військову диктатуру Ю. Пілсудського.

Нами визначено чотири основні групи причин, які сприяли в організації ВП для старшокласниць у всіх типах польських освітніх закладів (жіночі та коєдукаційні середні загальноосвітні школи, гімназії, ліцеї, вчительські семінарії, торгівельні та професійні середні школи (для учениць віком від 15 р.), та розвитку позашкільних та позакласних форм роботи з ВП. Нижче перелічимо ці причини:

- суспільно-політичні (постійна військова загроза з боку СРСР; реалізація польського воєнного плану оборони «Схід»; прийняття та вирішення деяких жіночих проблем на загальнодержавному рівні; достатньо високий рівень такої діяльності у громадських військових організаціях; збільшення кількості польок у

армії; загострення проблеми працевлаштування жінок-військовичок; концепція реформи польської армії, необхідність проведення полонізаційної політики на окупованих ЗУЗ та ін.);

- економічні (зростання попиту країни на участь жінок у допоміжних та інших військових підрозділах, у яких вони себе проявили компетентними фахівцями під час Першої Світової і польсько-української воєн; нестача коштів для здійснення виплат в армії ветеранам війн, першими з яких постраждали жінки; нестача військовиків у службах розвідки, спостереження, зв'язку та інших підрозділах);
- демографічні (недостатня кількість польського населення на території ЗУЗ; бажання посилити свій вплив у цьому регіоні; залучення до процесу полонізації «неполяків» усіх сфер польського населення та ін.);
- освітні (освітня реформа у березні 1932 р.; прихід демобілізованих польок-військових у доступну для жінок систему освіти та їхні вимоги щодо провадження військової діяльності у школах; дисбаланс і асиметрія у практиці ВП учениць та брак відповідних педагогічних розробок; теоретичне і смислове переосмислення ВП молоді в конкретних суспільно-політичних умовах тощо).

Впродовж *другого етапу ВП старшокласниць* збройні сили отримали більші, ніж раніше, можливості впливу на всі сторони життя суспільства, в тому числі і на військову підготовку учнівства. Робота з ВП у освітніх закладах полягала у реалізації державної концепції Другої Речі Посполитої – «нації зі зброєю» (*narod pod bronią*), згідно якої силами освіти та громадських організацій все суспільство повинно бути підготовлено до майбутньої війни [167]. Однією з причин удосконалення практики ВП стало наявне геополітичне та міжнародне становище тогочасної Польщі, що полягало в інтеграції окупованих українських, білоруських та литовських земель у польський простір.

До основних історико-педагогічних подій цього етапу необхідно віднести: остаточне формування методичних та методологічних основ теорії і методики з намаганням трансформувати їх у педагогічну систему загальної військової підготовки; розроблення змісту військової підготовки; видання військовим та

освітнім відомствами значної кількості нормативно-правових документів з ВП жіночої молоді; розширення змісту навчальної програми з ВП старшокласниць.

Початок останнього *третього етапу* – **передвоєнна ВП старшокласниць** (1937 – 1939 рр.) пов'язаний із радикальною реформою ВП учнівської молоді, що було зумовлено соціально-політичною та військовою напругою у Європі. У зв'язку з цим, основними подіями цього етапу слід вважати:

- розробка плану «Захуд» (Zachód), що визначав Німеччину у якості потенційного ворога Польщі та ліквідація плану «Схід», який розглядав Радянський Союз у якості ворога. Враховуючи вищеназвані дії, ВП у школах зазнала суттєвих змін та орієнтувалася на підготовку учениць до протидії можливій німецькій агресії;
- прийняття «Керівних настанов з ВП жінок у сільській місцевості», які стосувалися сільської жіночої молоді та вперше дозволяли проходження курсу ВП українськими ученицями;
- поява у всіх типах освітніх закладів особливого обов'язкового навчального предмета – підготовка до оборони краю (przysposobienia do obrony kraju).

Верхня межа (вересень 1939 р.) зумовлена ліквідацією польської освітньої системи та прогресивної на той час військової підготовки старшокласниць у зв'язку з початком Другої світової війни.

Отже, аналіз виникнення ВП учениць, яка здійснювалась у польському середовищі на теренах ЗУЗ, дає змогу виокремити та науково обґрунтувати три етапи військової підготовки старшокласниць на західноукраїнських землях (1922 – 1939 рр.). Досліджуваний часовий проміжок від 1922 до 1939 рр. відзначаємо як період ВП учениць Другої Речі Посполитої. Характерними його ознаками є: інституалізація ВП у середні навчальні заклади, диверсифікація поглядів на ВП, урізноманітнення способів та напрямків реалізації ВП, і головне – прийняття на державному рівні роботи з ВП старшокласниць у школах, зокрема введення ВП як обов'язкового навчального предмета.

Висновки до першого розділу

У розділі вивчено стан дослідженості проблеми військової підготовки старшокласниць у Другій Речі Посполитій, виокремлено та науково обґрунтовано етапи військової підготовки старшокласниць на західноукраїнських землях (1922 – 1939 рр.). Аналіз розвитку ВП на регіональному рівні здійснено у двох площинах: *на мезорівні* – держави Друга Річ Посполита та *макрорівні* – воєводств західноукраїнських земель. На підставі проведеного аналізу виявлено й охарактеризовано тенденції розвитку регіональної політики з військово-патріотичної підготовки учнівської молоді. Виявлено існування такого виду військової підготовки, як військова підготовка учениць. Визначено понятійний апарат дослідження.

Аналіз джерел, праць та матеріалів з означеної проблематики засвідчив, що ВП учениць є гострою та актуальною проблемою педагогічної теорії та практики; є одним із найважливіших чинників військово-патріотичної підготовки усіх верств населення країни. Військову підготовку учениць сучасні польські вчені розглядають здебільшого як патріотичну практику та ототожнюють із практикою військово-патріотичного виховання; інтердисципліни у середніх школах. Визначено, що найбільше досліджувана проблема розроблена у польському науковому середовищі.

Вивчення архівних джерел надало можливість встановити, що частина педагогів-практиків, які здійснювали ВП в освітніх закладах Галичини та Волині у період (1922 – 1939 рр.), трактували ВП як певний міжпредметний феномен, який має своє змістовне наповнення і є набагато ширшим та об'ємнішим, ніж окрема дисципліна. Зазначимо, погляди на ВП науковців і практиків міжвоєнного періоду ґрунтувалися на принципах рівності статей. Така відмінність в освітніх підходах та понятійно-термінологічній базі ВП спричинена військово-педагогічною практикою, етнокультурними уявленнями жінки як захисниці.

Спільним для науковців обидвох епох є трактування ВП учениць як об'єкта навчально-виховної роботи у межах громадських організацій та освітніх закладів,

метою якої було, окрім навчально-виховних цілей, формування громадянських чеснот патріоток Польщі та підготовку до допоміжних військових підрозділів. Доведено, що ВП у контексті освітніх реформ була інструментом полонізації на території західноукраїнських земель.

Теоретичне узагальнення та нове вирішення наукової проблематики військової підготовки учениць у середніх навчальних закладах та громадських організаціях Другої Речі Посполитої на західноукраїнських землях представлено у детальному визначенні генези на основі виділених етапів розвитку ВП.

Визначено, що співпраця між жінками та чоловіками у справі відновлення польської державності була традиційною необхідністю, що склало передумови виникнення ВП жінок. На відміну від українського жіноцтва, суспільна та військово-політична думка поляків щодо військового вишколу жіноцтва була вагомішою, ніж в українському сегменті на території ЗУЗ і ВП українського жіноцтва у національних організаціях здійснювалась із наслідуванням такої роботи у польському середовищі. Визначено, що польське командування позитивно ставилося до ідеї військової просвіти жіночого населення у таємних польських військових організаціях. На відміну від українок, для військової підготовки польок існували спеціальні навчальні програми для жінок.

З'ясовано, що на першому етапі – *становлення ВП старшокласниць (1922 – 1925 рр.)*, ВП здійснювалась у польських військових організаціях, які створювали для цього окремі жіночі гілки силами демобілізованих жінок-волонтерок. Заняття ВП з юначками проводилися, в основному, з використанням військово-прикладних фізичних вправ у літніх таборах ВП учениць, що представлено у дослідженні. Зміст і організація цих занять були взяті з чоловічих програм польських військових товариств та організацій.

Діяльність з ВП учениць на другому етапі – *модернізації ВП старшокласниць (1925 – 1937 рр.)* дала змогу накопичити наявний педагогічний досвід формування військових навичок юначок; здійснити розробку та удосконалення спеціальних навчальних програм та планів з ВП учениць у шкільних гуфцах; сприяти розвитку нових позакласних та позашкільних видів

діяльності з військової підготовки учениць. Це дозволило ідеологічно обґрунтувати закономірності здійснення такої роботи та закріпити за жінками певні сфери у військовій інституції.

На *третьому етапі* – **етап передвоєнної ВП старшокласниць** (1937 – 1939 рр.) – вперше було створено відповідні умови для проходження ВП сільською жіночою молоддю, а у всіх типах освітніх закладів з'явився особливий обов'язковий навчальний предмет з військової справи, що збагатило теорію і практику ВП.

Відповідна періодизація враховує суспільно-політичні, економічні демографічні, освітні причини, а також законодавчі зміни. Розроблені етапи військової підготовки допомагають глибше усвідомити специфіку змісту та організації ВП на певних часових проміжках, простежити динаміку її розвитку.

Основний зміст першого розділу дисертації відображено у таких публікаціях: [123; 124; 126; 334; 335; 338].

РОЗДІЛ 2. ЗМІСТ, ОРГАНІЗАЦІЯ ВІЙСЬКОВОЇ ПІДГОТОВКИ СТАРШОКЛАСНИЦЬ У СЕРЕДНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ

2.1. Виникнення та становлення військової підготовки у Другій Речі Посполитій

Безпосередня реалізація програм військової підготовки молодого покоління, згідно наукових досліджень М. Гавришко [16], О. Цибанюк [152], О. Дем'янюка [29], В. Виздрика [11], [12], в міжвоєнній Європі проводилась згідно двох основних моделей. Сутність **першої** моделі полягала в тому, що армія та військове відомство майже повністю брали на себе виконання завдання підготовки суспільства до війни (тоталітарні Німеччина, СРСР, Італія). Сутність **другої** моделі полягала в децентралізації навчання. Військовий інститут при цьому фактично виконував тільки функції загального керівництва і контролю військової підготовки, а безпосередня реалізація навчальних програм з ВП довірялася освітній системі та громадським організаціям і об'єднанням.

Навчальний процес ґрунтувався на керівних принципах добровільності – заняття проводилися як військовиками, так і з педагогами та цивільними фахівцями [231, С. 21 – 22]. Тому Польща намагалася не відставати від прогресивних на той час систем ВП учениць країн тоталітарних режимів, запозичивши в них деякі елементи досвіду такої роботи. На тлі антирадянської зовнішньої політики таке запозичення стосувалось, головним чином, Німеччини та Італії (схема 2.1.).

Головний «тоталітарний» атрибут ВП у Польщі – виховання на основі ідеологічного культу польської верхівки (т.зв. індоктринація – наповнення навчально-виховного процесу з ВП образами пропаганди [213, с. 98]), а щодо українців – це підтримка практики пацифікації [96] (репресивних акцій проти українського населення), колонізації та трайбалізації (політика роздріблення етнографічних груп українців).

Схема 2.1. Порівняльна схема ВП учениць у тоталітарних країнах Європи (міжвоєнний період).

Фашистська Італія	Третій Рейх	Друга Річ Посполита
Існування центральної військової організації Опера Націонале Балілла (Opera Nazionale Balilla), вступ у яку був обов'язковим; здійснювала ВП дівчат на основі культу особи Б. Муссоліні на вікових етапах: <i>Діти вовчиці</i> – 6–8 р.; <i>Маленькі італійки</i> – 8–14 р. <i>Італійські дівчата</i> – 14–18 р. З 1937 р.: дочки вовка <i>маленькі італійки</i> ; <i>молоді італійки</i> та <i>фашистки</i> .	Існування жіночої молодіжної організації « Союз німецьких дівчат » (Bund Deutscher Mädel) у складі Гітлер'югенд (Hitlerjugend), яка здійснювала навчання доведенню, але елементи ВП були присутні. З 1936 р. вступ у організацію був обов'язковим для всіх учениць: <i>Союз дівчаток (Jungmädelbund)</i> – з 10 р. до 14 р. <i>Союз німецьких дівчат (Bund Deutscher Mädel)</i> – з 14 р. до 18 р.	Існування військової організації ОПЖДОК , вступ у яку був добровільним для жіночої учнівської молоді. ВП здійснювалась на основі культу особи Ю. Пілсудського, польського генералітету, М. Віттек та польок-героїнь. Існування тривірневої структури з ВП учениць: <i>Гуфчики</i> – від 11 до 15 р.; <i>Шкільні гуфци</i> – від 15 р. (14 р.); <i>Університетські гуфци</i> – від 16-17 р.
СПІЛЬНЕ: наявність централізованої структури, яка здійснювала ідеологічне, фізичне виховання, військову і професійну підготовку учениць; роздільне навчання.		
Закон «Про воєнізацію італійської нації» визначав, що: «військова підготовка повинна починатися тоді, коли дитина в змозі навчатися, і продовжуватися до тих пір, поки людина має змогу». Вимоги: вік від 8 р до 18 р. (з 1936 р. реєстрація після народження); до 16 р. здобуття навичок стрільби та водіння танків; громадянство Королівства Італії. Відсутність вимог до етнічного походження. З початком проходження ВП учениці складали присягу вчитися і жити в ім'я дуче Б. Муссоліні та фашизму.	Обов'язкова реєстрація в організацію здійснювалась 1 – 10 березня після закінчення 4-го класу . Вимоги: расова/етнічна частина німецької нації; громадянство «Великої Німеччини»; відсутність спадкових захворювань; Для повноправного членства учениця проходила підготовчі курси з елементами ВП та ФВ. Після виконання вимог, учениця брала участь у церемонії прийняття до Союзу 20 квітня. Під час церемонії складалась присяга А. Гітлеру (в день його народження), видавалися свідоцтва про членство.	Реєстрація здійснювалась у перший місяць навчання у середніх навчальних закладах. Вимоги: вік для шкільної молоді від 15-16 років; бути ученицею останніх двох класів середньої школи – 5, 6 (пізніше – 7 і 8 класів); фізична придатність; дозвіл батьків (лояльність до польської влади); польське походження; сповідування римо-католицької релігії. Присяга учениць складалась до штандарту ВП, Ю. Пілсудському та польському народу під час табору ВП після закінчення 2-річного навчання у гуфцах.
СПІЛЬНЕ: наявність подібних вимог для проходження ВП ученицями у шкільних організаціях, складання присяги жити та вчитися в ім'я вождів нації.		
Проголошення фашизму « <i>ідеологією молодості</i> », що досягається через ВП: уміле «педагогічне» поєднання цілей фашизму із психологією юності. ВП на основі романтизму та обгрунтованої агресії.	Виховний <i>ідеал</i> - це жінка-супутниця, соратниця чоловіка-борця, яка допомагає в боротьбі на благо націонал-соціалізму. «Ідеологія-3К» (die Küche – кухня, die Kirche – церква, die Kinder – діти) з готовністю замінити чоловіків.	ВП опиралася на ідеали польського романтизму та самовідданості польки, яка здатна замінити чоловіків у критичний момент; готовності стати на захист краю та діяти в інтересах Польщі та польського народу
СПІЛЬНЕ: виховний ідеал: жінка – громадянка своєї країни. Принцип: «школа має виховувати, а не навчати»		
« <i>Фашистські суботи для учениць</i> »; носіння уніформи; навчальний ескадрон складався із 11-20 учениць; табори ВП учениць (оздоровчі); наявність звань учениць; книжечки, у яких фіксувався рівень ВП учениць; екскурсії і круїзи по світу; показ пропагандистських фільмів про роль жінки-фашистки; виготовлення для занять із ВП дівчат полеглих, зменшених реплік зброї	Запровадження 12 серпня « <i>Дня матері</i> », свята учениць в честь дня народження Клари Гітлер – матері А. Гітлера: прищеплення расової свідомості; носіння уніформи; первинна ланка складалась із 10 учениць; наявність учнівських звань, подібних до звань у штурмових загонах; табори дівчат; організація турпоходів та круїзів; громадянське, антирелігійне, фізичне, трудове виховання.	« <i>Дні ВПЖ і ФВіВП для шкільних гуфців</i> » як складової громадянського виховання; носіння уніформи; гуфец складався із щонайменше 13 учасниць; табори ВП учениць гуфців з оздоровчою направленістю; звання; екскурсії; спеціальні книжки (також легітимації), у яких фіксувався рівень ФВ і ВП учениць, візні кінофільми ВПЖ; купівля стрілецької зброї школами.
Реформа 29.10.1937 р. створено Італійську лікторську молодь (ІЛМ), обов'язкова ВП всіх італійок.	Реформа 01.12.1936 р. – обов'язкова участь усіх учениць-німкень у «Союзі німецьких дівчат»	Реформа 24.05.1937 р. – участь всіх учениць із сіл у ВП. Реформа 10.09.1937 р. – введення навч.предмету з ВП.
Понад 2,5 млн. учениць (до 18 р.) було у складі ІЛМ. Учніство залишалось вірним ідеям фашизму, беручи участь у воєнних діях до краху Італії 08.09.1943 р.	З 09. 1944 до кінця війни понад 150 тис. неповнолітніх дівчат призвані у гітлерівську армію. Поряд з однолітками Гітлер'югенду, були найфанатичнішою частиною армії.	Близько 31 тис. учениць у складі ВПЖ під час вересневої кампанії 1939 р., участь у війні. Частина долучилась до партизанських дій після поразки Польщі.

Схема складена на основі джерел: [16], [152], [160], [197], [214], [215], [260], [264].

Аналогічно із ВП тоталітарних країн, польська ВПЖ була частиною шовіністичного інструментарію та демонструвала перевагу «польського» над «українським», тому недаремно під час літніх таборів ВП шкільних гуфців учениць та жінок, обов'язковим символом ідеї ВПЖ виступав поширений в цей час у тоталітарних країнах Європи символ свастики. Наприклад, це видно на задокументованому фото регулярного табору шкільних гуфців ВП у Заліщиках (додаток В). «Незручності табірної життя загартували ученицю фізично і морально: «приятельське співжиття» у таборі навчило її працювати для спільноти, працювати у певній галузі та дивитися відкритими очима на навколишню природу, бачити і захоплюватися її красою і водночас розуміти, що сили природи повинні також бути підпорядковані людській волі, волі до перемоги польки не тільки над ворогами та неполяками, а над власною слабкістю і пасивністю» [263, С. 18-19].

Інтеграція освітньо-відомчого та громадського сектору у Другій Речі Посполитій дозволила створити **ОПЖДОК** (Організацію Підготовки Жінок до Оборони Краю), що здійснювала ВП учениць в освітніх закладах та таборах ВП за допомогою підготовлених інструкторок. Відмінність від систем ВП інших країн полягала ще і у тому, що навчання учениць було добровільним (до 1937 р.), а фактично – можливість його проходження мали лише польки (до 1937 р.).

Отже, ВП жіноцтва міжвоєнного періоду, і зокрема ВП учениць як її складової частково, повторює тенденції ВП тоталітарних країн. На думку Я. Кенсика (J. Kęsik) [231], Польща, все ж, орієнтувалася на другу модель ВП молоді, що полягала у децентралізації початкової військової освіти. Її втілення у досліджуваному регіоні розпочато 17 липня 1919 р., після приєднання ЗУЗ Польщею.

На західноукраїнських землях це було необхідно, передусім, для швидкої асиміляції регіону у польський простір. Треба було охопити «всю роботу з військової підготовки в залежності від віку та статі, від стратегічного розташування цього краю, від етнографічного складу і державницького почуття цих громадян» [231, с.26].

Крім досвіду Першої світової війни, військової інтервенції в ЗУНР та перемоги в польсько-українській війні (1918 – 1919 рр.), військові кола II Речі Посполитої розуміли, що потрібно здійснювати зміцнення країни на її східних кордонах і при підготовці до можливого збройного конфлікту враховувати наявне геополітичне і фінансове становище своєї країни.

Тому було вирішено, що в період Другої Речі Посполитої цілісна практика децентралізованої ВП, охоплюватиме тогочасну молодь за двома взаємодоповнювальними моделями: **1 модель** – *громадська* (здійснювалася ГО); **2 модель** – *державна* (запроваджувалася у освітніх закладах).

Зазначимо, що на території ЗУЗ існувала ще ВП молодого покоління у підпільних українських організаціях (з другої половини 20-х років ХХ ст. – до середини 40-х років ХХ ст.), головним чином на базі молодіжної референтури ОУН, а також товариств «Сокіл», «Січ», «Пласт» та інші. Це дає змогу нам виокремити ще одну модель ВП – національну, яку ми не розглядаємо, оскільки результати її дослідження досить ґрунтовно відображені у працях та дисертаціях вітчизняних науковців: Т. Антонової [1], А. Бедрія [6], Я. Гайваса [17], О. Кісь [62], В. Малюги [82], М. Мандрика [83], Л. Онишко [94], М. Посівнича [100] та інших.

Закономірно, що на відміну від національного українського, польський напрям отримав стрімкий розвиток і трансформацію у державну роботу з військової підготовки дівчат міжвоєнного періоду. Для практичної реалізації перших двох моделей була спрямована система освіти Польщі (додаток Б) у підтримці військового відомства та потужного громадського сектору, що складався з численних громадських об'єднань і організацій мілітарного спрямування. Безпосередньо відповідальними за їхнє втілення були міністр військових справ та міністр віросповідань і народної освіти, з ініціативи яких від 6 грудня 1922 р. було введено ВП у останніх класах середніх професійно-технічних та ремісничих шкіл [266, с.1], [248]. Значну увагу в навчальній програмі з ВП було приділено вивченню прав і обов'язків солдата, його якостям

та гідності, аспектів проходження військової служби, муштри [додаток В1], організації життя військового табору, охорони військової таємниці [266, С. 1-7].

На відміну від ВП учнів, яка була обов'язковою та примусовою, ВП учениць передбачалась як більш незалежна та добровільна практика, вступу до якої передувало глибоке усвідомлення юначкою певного морального обов'язку та добровільності стати резервом, поряд з хлопцями [353, с.10].

На початку 1920-х р. особлива увага приділялася опануванню дівчатами знань з ППіПГО [326], оскільки досвід Першої Світової війни свідчив, що потрібно враховувати можливі напади на тили воюючих сторін, наслідками яких ставали не тільки значні руйнації цивільних об'єктів, а й отруєння населення. Тому за задумом військових та освітян створення оборонної системи, яка б захищала тил країни, покладалося, в основному, на жіноцтво через систему т.зв. «ППіПГО». Через це у період з 1924 – 1928 рр. на території ЗУЗ виникли та діяли Товариство протигазової оборони (Towarzystwa Obrony Przeciwigazowej) та Ліга повітряної оборони країни (Ligi Obrony Powietrznej Państwa). За свідченнями В. Козири (W. Kozyra) [242], З. Козака (Z. Kozak) [240], [241], Я. Лукашевича (J. Łukaszewicz) [257], організації проводили в освітніх закладах Східної Галичини та Волині діяльність з просвіти учениць (переважно дівчат польського походження). У 1928 р., унаслідок плідної діяльності вони були об'єднані у Лігу повітряної та протигазової оборони (ЛПіПГО) (Ligi Obrony Powietrznej Państwa). Навчально-виховну практику цих організацій можна розглядати як елемент військової підготовки в освітніх закладах.

Аналіз архівних джерел свідчить, що найбільша кількість таких відділів, в яких мали можливість проходити підготовку різновікове жіноцтво, була саме на ЗУЗ, (додаток Г), що продемонстровано на прикладі розмаху діяльності товариств ТПО у Східній Галичині та Волині 1928 р. [257].

Із прийняттям сеймового закону «Про протиповітряну та протигазову оборону» було ініційовано процес формування сфери оборони країни, що мав чіткі ознаки сучасного цивільного захисту, який входив у процес військової підготовки. Так, у ст.5, п.15 цього закону вказувалося про «введення у школах та

інститутах обов'язкових занять, лекцій, а також практичних вправ із сфери протиповітряного та протигазового захисту для дівчат та хлопців» [191]. Крім того, при викладанні матеріалу з ПГО, школи повинні були мати величезний ареал матеріальних засобів навчання і здійснювати навчання тільки з їх використанням [36, арк. 24-25], (додаток Г1), (додаток Д). Постійне використання цих засобів, на наш погляд, хоч і впливало на оцінювальну-мотиваційну сферу дівчат, однак обумовлювало втрату ученицями цікавості до предмета, оскільки матеріальні засоби, на думку І. Зайченка [55], необхідно використовувати з оптимальною частотою. Повний перелік цих матеріальних технічних засобів, а також навчальних підручників, які школи повинні були мати при викладанні ПГО, представлено нами у додатку Д1.

Протигазова оборона для дівчат як окремий навчальний розділ у межах програми ВП в середніх школах упродовж 1920-1930-х рр. видозмінювався та еволюціонував у зв'язку зі зміною поглядів на зміст і реалізацію захисних заходів на фоні удосконалення хімічної зброї. Так, наприклад якщо в першій половині 20-х років ХХ ст. у навчальних планах розділ називався «протигазова оборона», то в наступні роки зустрічається термін «протихімічна оборона» і у 1939 р., перед початком Другої Світової війни, – «протихімічний захист» [158].

Принципова підготовка з ППіПГО, що стосувалась учениць, відрізнялася в різних типах навчальних закладів та повинна була обійняти: у *загальних школах* (szkoły powszechnie) – надання відомостей, що необхідні для громадянки та є обов'язковими щодо їх виконання; у *середніх школах* (szkoły średnie) – підготовка комендантки блоку із ППіПГ захисту; у *вишах* (szkoły wyższe) – виконання керівних функцій з ППіПГО. Пізніше додали положення про здійснення цієї практики у *закладах перепідготовки* (szkolenie przejściowe) – стосувалося тільки 1937-1938 н.р. Очікуваний результат полягав у мінімумі відомостей із ППіПГО випускницям шкіл III-го ступеня, середніх шкіл та вишів [171].

Відомості із ППіПГО мали бути складовими програм навчання шкіл, вишів тощо [172]. Інколи ППіПГО були частиною громадянського виховання.

Наприклад, на території Волині Кураторіум Волинського шкільного округу у Рівному вимагав для вивчення ученицями навчальних підрозділів «ППіПГО» розробляти та видавати лише ті підручники, які не тільки надають знання про дії в умовах повітряної і газової оборони, а формують «свідомість громадянки Польщі» (додаток Д2).

Перед регулярною практикою залучення дівчат до ППіПГО і до ВП у середній школі, у державних відомствах (передусім, МВС) здійснювалась розробка значної кількості проектів навчальних програм, де дівчатам приділяли мінімальну увагу. Ці програми охарактеризовано у додатку Д3.

Зазначимо, що стрижнем усіх цих проектів навчальних програм ВП було фізичне вихованням: гімнастика, легка атлетика та колективні ігри. Оскільки вони, за задумом авторів програми, окрім фізичного впливу на організм та нервову систему, сприяли виробленню цінних психічних якостей, таких як: бадьорість, сміливість, швидкість реакції, гарт, витривалість. Вважалося, що військові навчально-виховні ігри та спорт викликають пристрасть до вправ, сприяють розвитку відчуття особистої цінності, почуття гідності, честі та чеснот, що є важливими як у мирний, так і воєнний час. Тому у школі коменданткою/інструкторкою ВПЖ (керівницями військової підготовки молоді) для досягнення і виконання цілей колективу використовувалися елементи військової дисципліни, що були пов'язані з дисципліною тогочасної боротьби, формували почуття співпраці між чоловіками та жінками.

Навчання стрільби дівчат, яке передбачалося всіма програмами та було тісно поєднано із розділом «Наука про зброю», полягало в тому, щоб дати знання про тогочасні засоби боротьби. Під час проведення стрільб дівчата набували первинні військові уміння та навички, розвивалася здатність використовувати зброю. Стрільби сприяли формуванню у жінок готовності до переборення страху та незнання із «чоловічим атрибутом» – зброєю, приділяючи основну увагу умінню застосувати та впоратися з нею у критичний момент. Крім того, введення до науки про зброю та практики стрільби спортивних елементів, а також організація змагань та стимулювання до здорової конкуренції спрямовувалось на

те, щоб розвинути в учениць певну пристрасть до зброї. Таким чином здійснювалась побудова фундаменту для знання видів озброєнь з більш складними механізмами: автоматичною зброєю, військовим обладнанням тощо.

Досить тісно пов'язувались із фізичним вихованням та школою стрільчині як додатковий та новітній пункт програми польові заняття та подорожі (*wycieczki*), які були спрямовані на розвиток здатності до спостереження у польових умовах, сприйнятливості та орієнтування на місцевості. У процесі ігор та військово-польових вправ, під час шкільних екскурсій, дівчата набували навички взаємодії із природою, розвивали необхідне для військових відчуття нових територій. Це давало підстави для можливої майбутньої польової служби учениць, розвивало здатність діяти у нових умовах та у різних ситуаціях.

Значне зростання ролі техніки, як у війні, так і у житті й господарстві, вимагало розвитку, окрім військових навичок, і технічної підготовленості, а саме, знань деяких професійних механізмів, що сприяло розвитку незалежності, самостійності дівчат. Тому програмами було передбачено впровадження занять з ознайомлення із технічною роботою, хоча для дівчат вона була представлена у менш розгорнутому вигляді (поверхневе ознайомлення із військовою технікою, технічною стороною табірної життя та технічних механізмів, з якими могли стикатися жінки під час можливої військової служби). Учениці ознайомлювались із прогресивним на той час двигуном внутрішнього згорання, а також особливостями застосування більш складних механізмів у різних видах техніки (танки, аероплани (літаки), гармати тощо).

Вправи з муштри використовувались, в основному, у тісному взаємозв'язку з фізичними вправами (постава (вправи положення), збір, шиккування в колону, похідний чи розгорнутий стрій) такою мірою, яка була необхідна для здійснення порядку зборів, маршів шкільних структур ВПЖ (додаток Е1). Розробники розуміли, що вправи з муштри дівчат важливо не здійснювати під час спеціально виділених годин навчання, оскільки важкі військові програми та методи муштри абсолютно не відповідали особливостям жіночої статі. На думку розробників

програми з ВП, через відсутність достатніх умов та ресурсів у школі муштра завжди перетворювалась у формальність.

У такому випадку початкова військова освіта спотворювалася в очах учнівської молоді, що «робило її якщо й не шкідливою, то безглуздою «грою у дівочке військо» [142, арк. 7].

Автори рекомендували застосовувати із положень військових статутів та внутрішнього розпорядку, а також муштри та польової служби тільки те, що не буде відірване від загальних педагогічних завдань та виховних цілей школи. Цей підхід вважається правильним, оскільки в такому випадку навчальні розділи ВП не були формальними, а складали ресурс утримання порядку, дисципліни шкільних загонів-гуфців та полегшували ефективність проведення вправ із ВП учениць.

Саме цим можна пояснити відсутність у перших навчальних програмах ВПЖ «непотрібних» навчальних розділів (з точки зору ефективності ВП учениць) таких, як знайомство із казармами, гарнізонною службою, стройовим положенням, тактико-стройовими прийомами зі зброєю, тактичним навчанням загалом тощо. Доказом цього є спогади одного із офіцерів – розробників такої програми: «Постійна опора на команду «Струнко», а також використання військовими на уроках улюблених команд «поворот», «відставити», «дозвіл на запитання» тощо у програмі є цілком небажаними. Заняття і вправи мають бути організовані таким чином, щоб скоротити до мінімуму час на формальності зборів, закликів і т.д., щоб учениці могли приступити до відповідних занять без втрати дорогоцінного часу» [142, арк. 8].

Хаотичне виникнення різноманітних законів з ВП у тісному взаємозв'язку із фізичним вихованням та ініціатива у цьому процесі МВС зумовлюють висновок про недостатньо чітке бачення різними відомствами та ініціативними групами мети та призначення ВП учениць. Це відбувалося на фоні вимушеної ліквідації жіночих військових структур, таких, як, наприклад, Добровільний жіночий легіон (ДЖЛ), який мав потужне ядро у Львові та при якому існувала спеціальна жіноча військова школа ДЖЛ. Під час війни польки легіону

виконували широкі функції – від господарсько-канцелярських до воєнних (додаток Ж). Ліквідація жіночих структур була зумовлена проханням міністра фінансів Є. Міхальські (E. Mihałski) у 1921 р. до міністра військових справ К. Соснковського звільнити жінок із війська, ліквідувати їхні військові структури (в тому числі і ДЖЛ) та припинити вишколи жіноцтва з економічних причин.

Таке рішення спричинило активні протести польок-військових у містах Галичини, що тривали до кінця грудня 1922 р. Результатом такого кроку стала демобілізація значної кількості жінок і, як наслідок, їхня внутрішня самоорганізація у групи волонтерок-педагогів на чолі з М. Віттек для військово-просвітньої роботи із жіночою молоддю.

Вже влітку 1922 р. щойно демобілізовані польки-референтки вперше спробували організувати на території Галичини військово-освітню роботу з жіноцтвом. Так, у липні 1922 р. референтки вперше виїхали у с. Турковичі на Волині (сучасна Рівненська область), де був дитячий харцерський табір керівництво якого погодилося виділити частину навчальних годин на спеціальні заняття з військової підготовки. Паралельно відбувся виїзд у польське місто Гдиня, в якому брали участь і юначки із ЗУЗ. Основними формами навчання перших занять були лекції, бесіди та дискусії.

М. Віттек згадувала, що у діяльності першого в історії Другої Речі Посполитої на території Волині жіночого табору ВП було 132 учасниці, здебільшого студентки Львівського університету. Присутні були і старшокласниці жіночих гімназій великих міст Галичини. Незважаючи на добровільність, явка була наскільки великою, що довелося поділити жіноцтво на дві групи. Заняття проводились 2 години в день (перша година – лекція, друга година – дискусії). Жіноча молодь найбільше проявляла інтерес до таких тем, як: внесок та досягнення жіноцтва у збройній боротьбі, використання минулого досвіду, звитяг жіноцтва у справі оборони країни у майбутньому, окреслення завдань з упровадження військової підготовки у системі освіти [360, с. 201]. Однак, це ще не були регулярні табори ВПЖ, але саме тоді у щойно

демобілізованих польок народився задум щодо їх організації, а також надія на самореалізацію жінок-військових у цивільному житті.

Діяльність цих таборів у Турковичах на Волині та польській Гдині позитивно вплинула на розвиток військової підготовки загалом – зацікавлені студентки-польки розпочали активну пропаганду таких акцій у вишах (Львівському університеті зокрема), більшість з яких зголосилося на подальшу співпрацю. Природньо, що до цього процесу не долучилися українки (окрім тих, у яких батьки відслужили у польській армії) [65, с. 350], через неможливість їхнього вступу в університети на фоні полінізаторської ролі Другої Речі Посполитої [88, с. 430].

Підтвердження такої практики знаходимо у таємних звітах Управління фізичного виховання та військової підготовки, де вказувалося: «Жидовок та русинок до робіт з ВП, до цих пір, не ангажувати» [35, арк. 16].

Хоча у деяких єврейських закладах структури із ВП учениць існували (головним чином, через лояльність педагогічного колективу до офіційної влади). Наприклад, ВП учениць завжди існувала у Приватній львівській єврейській гімназії, де учениці-єврейки, поряд з польками, завжди брали участь у стрільбах львівського учнівства [144, арк 4, арк 59].

Закінчення таборів у 1922 р. зумовило здобуття референтками ВПЖ цінного досвіду для організації військової підготовки. Як вказував З. Червійовський (Z.Czerwijowski), після таборів у середовищі референток виникло бажання популяризації справи ВП з жіночою молоддю, оскільки станом на 1922 р. армією було організовано 39 таборів ВП для шкільної молоді та 14 – для позашкільної молоді. З цього числа було тільки 2 жіночих табори, а участь учениць у них була мізерною і «нікому, з числа чоловіків-офіцерів, до них, не було діла» [181, с. 23].

Для більшої популяризації та розвитку руху військової підготовки жіночої молоді у Львові 1922 – 1923 рр. було засновано перший офіційний відділ ВПЖ (такі відділи також з'явилися у Варшаві та Вільні). У склад львівського ВПЖ

ввійшли не тільки членкині польських організацій, а й ті жінки, які не були прихильниками цих рухів [272].

У 1922 р. референтками утворено Клуб старших інструкторок військової підготовки жінок» (КСІВПЖ), ((KSIPWK) – Klub Starszych Instruktoerek Przysposobienia Wojskowego Kobiet) [71, С. 16-21], який був покликаний готувати потужну базу командно-викладацьких та інструкторських кадрів ВП згідно спеціальної інструкторської програми ВП. Паралельно, на базі КСІВПЖ, утворено *малі інструкторські клуби*, які організовували жіночі відділи ВП у межах польських організацій Галичини та Волині.

При підтримці організацій, у тісній співпраці з ними у жовтні 1922 року повстав Комітет резерву жінок (КРЖ). До нього ввійшли: *Союз Стрільцький, Союз сільської молоді, Католицький союз жінок, Союз жінок-трудівниць, Гурток (коло) міщанок, Клуб веслярів, Сокіл.*, пізніше - *Товариство громадянської служби* [292, с. 59].

Фундаментальним для розширення діяльності ВПЖ став 1923 рік. Після численних старань членкинь, вдалося організувати два перші власні табори ВП. Один з них проводився у селищі Оржів, Волинського воєводства, де участь взяли 18 дівчат 16-річного віку. Паралельно табір був організований і в Загужанах (відповідно – 22 учасниці).

Необхідно зауважити, що місцезнаходження табору було розгорнуте поблизу таборів для юнацтва, що дало змогу використовувати адміністративну і навчальну допомогу інструкторів військової підготовки хлопців. До програми табору для дівчат входили розділи: внутрішня служба, організація війська, стрільцтво, теренознавство, зв'язок, розвідка, спостереження за противником, фізичне виховання (гімнастика, волейбол). Планувалась організація і верхової їзди, яка успішно була проведена у Загужанах, але від неї згодом відмовились. Ми погоджуємось з думками висловленими у міжвоєнних джерелах [291, с. 7], [360], що табори, організовані в 1923 році – це початок конкретної, реальної роботи із ВП із жіночою молоддю на території ЗУЗ.

Навесні, 1924 року, Комітет і Рада Клубу розробили поправки до Закону «Про загальний обов'язок військової служби», щоб офіційно узаконити роботу з ВП із жіночою молоддю на території ЗУЗ. Однак ці поправки були відкинуті у військовій комісії та на засіданні Сейму, натомість у Законі жінки згадувались у статті № 60, де зазначалась неможливість військової служби жінок та заборона початкової військової підготовки жіночої молоді [196, с. 899].

Ці події посприяли до остаточної легалізації **23 березня 1924 року** – СКПЖДОК – Суспільного Комітету Підготовки Жінок до Оборони Краю (KSPKdOK – Komitet Społeczny Przynsposobienia Kobiet do Obrony Kraju), який був заснований на базі Комітету резерву жінок та демобілізованих жінок-офіцеров (ініціативою КСІВПЖ) [352, с. 50], [188, с. 11].

СКПЖДОК відіграв велику роль у проведенні активної інформаційно-пропагандистської роботи про цілі і форми військової підготовки дівчат. Крім того, Комітет вперше здійснював облік випускниць шкіл та дорослих жінок, які були здатні, у разі потреби, стати на оборону країни як телефоністки, санітари, лікарі тощо.

Керівництво діяльністю СКПЖДОК здійснювала М. Віттек, яка на той час зосередила у своїх руках практично усю діяльність із вишколу жінок на території Галичини. В 1924 році був організований, спільно із місцевими освітніми закладами, один загальний табір ВП в с. Делятин Станіславського воєводства, на який прибуло 78 учасниць. Навчання проводилось на двох рівнях. Крім курсу I-го ступеня (загальновійськова підготовка), було також проведено курс II-го ступеня (інструкторський рівень). Коменданткою цього табору знову була М. Віттек [143, Арк. 5-6]. Після проведення цього табору підготовлені неповнолітні учениці обов'язково склали до штандарту ВП клятву: «Ми обіцяємо захищати наш прапор разом із дорослими жінками, шанувати його і вірно служити своїй Батьківщині – ми присягаємо. Тож допоможи нам, Боже» [263, с.19].

В організаційному плані учасниці табору, більшість з яких склали 15-20 річні дівчата, були єдиною спільнотою, хоча були представницями різних верств населення (учениці, студентки, а також селянки, інтелігентки тощо), в основному,

не були учасницями більше ніяких товариств та об'єднань. Про проведення цього табору на сторінках польського щотижневика – «Жовнір Великопольські» (*Żołnierz Wielkopolski*) зазначалося, що для поглинання і відображення всього інтенсивного, багатств навколишньої природи, дівчата повинні мати свободу, від якої вони, зазвичай, відрізані. Вони «як рослини, що вирости із своєї рідної землі і, отже, люблять її. З отчим краєм дівчину зв'язують її корені, думки, образи, що сформувалися у сім'ї, навіть дерева, що росли у її рідній стороні» [384, с.7].

Тому військові табори, де, окрім початкового військового навчання, велика увага приділялась оздоровчим й екологічним аспектам, проводились далеко від дому дівчат, переважно біля моря чи в горах. Потрапляючи у такі умови, учениці переживали сильний шок, отримували певні враження нової місцевості, формувалась національна самоідентифікація [384, с.7]. Незручності табірної життя загартовували ученицю фізично і морально: товариське «коліжанське» співжиття у таборі навчало її працювати для спільноти та у певній галузі.

На думку тогочасного теоретика військової підготовки С. Шумана (*S. Szumana*), подібного роду табори – це «педагогічна нагода, якої ніколи не було, і не матиме школа – нагоди безперешкодної колективної самоосвіти, інтуїтивного, глибокого пізнання світу та свого життя, майже без індивідуальних зусиль. Для досягнення вище окреслених цілей потрібно дві речі – добрий вчитель-вихователь в таборі і добра табірні бібліотечка [...]. А програма вишколу не є теорією, а цілком виконуваною практикою» [170, с.5].

Приділялась увага організації самоврядування дівчат у таборах – видання власного інтелектуального журналу, що ознайомлював із військовими досягненнями, природними колекціями, побаченими під час таборування; власним хором, музикою, а також участю фахівців – ботаніків, зоологів тощо, які би могли пояснити явища природи, навколишній тваринний і рослинний світ.

Загалом, результати таборування у Делятині свідчили про яскраву зацікавленість неповнолітніх дівчат військовою справою. Табір свідчив, що краще організувати один загальний табір із групою дівчат одного віку, аніж окремі різновікові табори товариств, що здійснювали цю діяльність. На цих

засадах було запропоновано та заплановано провести наступний табір у більш розширеному форматі у Заліщиках Тернопільського воєводства із залученням до нього тільки шкільної жіночої молоді – учениць старших класів [289, с. 17].

Незважаючи на відсутність інтересу з боку тодішнього керівництва МВС та рішучої налаштованості до військової освіти учениць, що здійснювали КСІВПЖ та СКПЖДОК, робота цих структур плідно розвивалась.

Військові були незадоволені через організаційний хаос (існуванням десятка окремих напіввійськових жіночих громадських структур, які виконували одинакову роботу) і «політизацію» в цих громадських організаціях військової підготовки. Так, підполковник В. Кілінський (W. Kiliński) характеризував ситуацію напередодні 1926 року в такий спосіб: «Для військової підготовки жіноцтва організується хто захоче і як захоче [...]. Це різноманітні союзи колишніх учасників і учасниць боротьби за незалежність, союзи молоді сільської, католицької, колишніх військових, молодих піонерів, спортивні союзи, інші жіночі організації, робітники і так далі. Хаос неймовірний!» [232, с. 118].

Думка В. Кілінського є цілком слушною, оскільки перша половина 1920-х р. відзначилася інтенсивним розвитком нечисленних польських товариств та організацій на території ЗУЗ, а також безліччю виданих нормативних актів такої роботи із втручанням різних відомств у цей процес. Це можна пояснити і відсутністю певної спільної стратегії, і бажанням усіх польських структур якомога швидше поширити свою колонізаційну діяльність на Галичині та Волині.

Таку активність учнівської молоді (дівчат у справі військової підготовки), помітило Міністерство віросповідання і публічної освіти Польщі (МВіПО). На той час у Міністерстві відповідно до спеціальної державної програми вже були напрацювання з військово-патріотичної роботи у досліджуваному регіоні, однак тільки з учнями-хлопцями. Робота здійснювалась через створені, згідно розпорядження від 6 грудня 1922 р., шкільні загони, (гуфци) для юнаків, які мали завдання підготувати юнаків до військової служби. Очолювали гуфци військові керівники, що призначалися за згодою військових інституцій [310, С. 2-3].

Натомість впровадження військової підготовки дівчат мало інше підґрунтя. В основному, через ріст зацікавленості учениць старших класів військовою справою та активізацією заходів і таборів КСІВПЖ та СКПЖДОК в середовищі польського населення на території ЗУЗ. Щоправда, на початковому етапі це вкрай негативно зустріло українське та польське населення, вбачаючи у цьому і політичний аспект, і незвичність у навчанні військової справи осіб жіночої статі [24, с. 188]. Крім того, у МВіПО набирала оберти кампанія за пропаганду здорового способу життя дівчат, яка передбачала охопити все учнівство у зв'язку з «загрозою деградації тілесної, моральної й інтелектуальної» [277, с. 86].

Успіхи КСІВПЖ та СКПЖДОК у літніх таборах ВП дали змогу побачити Міністерству (МВіПО) у них союзників у реалізації прийнятої на той час державної програми, виразивши повну згоду на організацію, через інструменти СКПЖДОКу, у жіночих середніх школах добровільних шкільних загонів (гуфців) військової підготовки жінок (*hufce szkolny przysposobienia wojskowego dziewcząt w szkołach srednich*), (далі гуфци). Міністерством було вирішено, що ВП повинна охоплювати лише дівчат старшого шкільного віку як першої вікової категорії жіноцтва, що була здатна до готовності можливої служби для держави.

Завдяки ВП реалізувались такі завдання: вироблення та зміцнення психічного здоров'я дівчат; удосконалення внутрішніх сил і цінностей, які допомагають ознайомити дівчат із складними ситуаціями; розвиток фізичної сили, яка необхідна для роботи в умовах війни та для самооборони у важкі моменти тощо. Враховуючи рекомендації МВС, КСІВПЖ та СКПЖДОК, МВіПО була створена і прийнята у повному обсязі перша навчальна програма з ВП у 1925 р., яка проіснувала лише 3 роки, оскільки, після встановлення військової диктатури Ю. Пілсудського 12-14 травня 1926 р., програму визнали неповноцінною у плані надання всієї повноти військових знань ученицям та замінили на нову.

Навчальна програма 1925 р. адресувалась ученицям жіночих та коєдукаційних середніх шкіл та її еквівалентів; затверджувалась МВС із обов'язковим узгодженням та домовленістю із МВіПО. Окрім того, програма

могла коригуватися відповідно до розпоряджень, наказів та положень МВС під час організації шкільних таборів військової підготовки для дівчат [С. 521].

Згідно першої інструкції у справі заснування гуфців старшокласниць, нормальна програма для дівчат охоплювала 2-річний період навчання (хоча на практиці відомі приклади заміни другого року навчання на літній військовий табір відразу ж після закінчення 1-го року навчання), з наступним основним поділом занять за роками навчання:

- **1-й рік навчання:** *фізичне виховання (доповнення обов'язкового предмета у школі – фізкультури, у відповідності до військових потреб), внутрішня служба, організація зв'язку, ППіПГО, теренознавство та проведення кількох польових ігор;*
- **2-й рік навчання:** *фізичне виховання (як у першому році), засади організації збройних сил, стрілецтво, гігієна та проведення рятувальних робіт у військових умовах та відповідно до потреб збройних сил, а також інші різноманітні польові ігри.*

На виконання цих програм призначалося щотижнево 2 години занять упродовж навчального року та на розсуд дирекції школи, декілька разів по декілька годин, що були вільні від шкільних занять упродовж навчального року або у післяобідній час [333, С. 30].

Однак такий крок викликав багато спротиву – як з боку інструкторок ВПЖ, які вимагали, щоб ці заняття проводились у період з 11.00 – 14.00 год., так і зі сторони учнівства. У листі коменданток до Куратора Львівського шкільного округу зазначалося, що прийнята у більшості школах система післяобідніх занять із ВП створює проблеми для учениць, які доїжджають; для них цей проміжок часу був серйозною перервою. Учениці, які мали шкільні заняття до 14-ї год. вже були виснаженими та, наприклад, у Львові вдвічі більше витрачали на трамвайну їзду, а у випадку пішого добирання - вдвічі знищувалось взуття. До того ж багато учениць у післяобідній час відвідувало гуртки співу, лекції музики, заняття з іноземної мови, читання і т.п [144, арк. 40]. Тому це питання залишалось завжди відкритим упродовж існування ВП учениць на ЗУЗ.

Аналіз змісту навчальної програми ВП учениць 1925 р. вимагає аналізу кожного її компонента.

А. У галузі *фізичного виховання*: вироблення загальної фізичної культури, посилення орієнтації та швидкості нервової реакції, маршової витривалості, швидкості, жвавості. Існували відмінності у баченні розробниками ФВ учениць, в залежності від місця проживання. Згідно вказівок програми, відносно **міської** молоді ВП спрямовувалась на компенсацію шкідливих впливів умов життя молоді в місті через заняття із ФВ на свіжому повітрі; для **сільської молоді** – підвищення підготовленості, орієнтації та рухливості у цій сфері. Переважно ФВ зводилось до проведення рухових ігор, спортивних змагань, військово-прикладних вправ, військово-польових ігор з елементами розвідки, лазіння, тактичні вправи з подолання важких ділянок місцевості з партнеркою. Все це і формувало необхідні військово-фізичні якості.

Б. У галузі *стрільб (стрілецького спорту)* – ґрунтовне навчання умов та порядку виконання вправ стрільби зі гвинтівки по нерухомих цілях та силуетах під час стрілецьких тренувань. Для юнаків це б стало доповненням до їхніх знань у галузі стрільб під час проходження військової служби, при проведенні бойових стрільб на великі відстані.

В. У галузі *бою*: ґрунтовне навчання аспектам орієнтування на місцевості, спостереження, підслуховування, здійснення розвідки та перехоплення. Учениці ознайомлювалися з правилами поведінки стрільця та роботи в парі в основних видах бою, а також з ППіПГО.

Г. У галузі *засад науки служби*: загальне ознайомлення з принципами організації армії, дисципліни та обов'язків солдата. Ґрунтовне вивчення вартової служби. Вивчення муштри в необхідних обсягах у межах малих структурних військових формувань (відділень, взводів), також підтримання відповідного зовнішнього вигляду під час оглядів при проведенні військової підготовки тощо.

Значний пласт навчального матеріалу складала санітарна справа, теренознавство, ППіПГО. Для відмінниць з ВП, які вирішили здобути більш кращу та поглиблену підготовку, по закінченню старших класів та випуску із

школи могла організовуватись додаткова робота упродовж третього року. Вона включала безпосередню фахову підготовку для роботи у військових підрозділах санітарної, господарчої служби, зв'язку, догляду та опіки над солдатами.

Після першого та другого років навчання старшокласниці проходили *повторення* (*репетиції* - *repetycji*) вивченого навчально-практичного матеріалу. Однак до т.зв. репетиції могли бути допущені тільки ті учениці, які брали участь принаймні у 2/3 всіх практичних вправ та занять.

Після другого року навчання учасниці отримували свідоцтва щодо проходження загальновійськової підготовки (додаток Ж1) із відповідною загальною оцінкою. Ця загальна оцінка достатньо уповноважувала до роботи учениць у третьому році вишколу з фахової підготовки, який міг йти відразу після закінчення школи [47, арк. 1 - 16].

За згодою шкільних дирекцій та з певною організаційно-методичною підтримкою МВіПО в літньому таборі ВПЖ у Заліщиках в 1925 році взяли участь учениці жіночих середніх шкіл Тернопільського та Станіславського воєводств, а також членкині польських організацій. Необхідно зазначити, що у ньому було декілька українок. Це можна пояснити існуванням тимчасового паритету у співвідношенні україномовних та польськомовних освітніх закладів та значною чисельністю жіночих шкіл. Так, тільки в межах Тернопільського воєводства всього було 1346 початкових шкіл (1286 – коєдукаційних, 29 з них – жіночі) [19, с. 43].

У роботі табору взяло участь 112 учасниць. Основною формою проведення занять були лекції та практичні вправи, які проводили офіцери-інструктори та інструкторки. Програма навчання включала: внутрішній розпорядок (війська), організація армії, теренознавство, наука про зброю, протигазова оборона і організація зв'язку. Програму доповнювали спортивні заходи, поїздки півднем Тернопільського воєводства, а також *вогнища*. Окремо проводився санітарний курс, і його учасниці відбули навчальну практику у місцевій лікарні [363, с.94], [204, с.6], [298, с.10]. Участь у таборі значної кількості дівчат та жінок, які були

членкинями військових організацій та ніколи не були охоплені військовим навчанням, свідчить про низький рівень роботи цих товариств.

Відтепер СКПЖДОК отримав можливість налагодження безпосередніх контактів із значним досвідом освітніх відомств та здійснення виховання і вишколу жіночої молоді із середніх шкіл, співпраці з ліквідації неписьменності [48, с 128]. Табори учениць і студенток продовжували організовуватись і після 1925 року; інструкторками виступали, як правило, ідейні польки.

Значна частина учениць Тернопільського, Станіславського та Львівського воєводств добровільно (додаток Ж1) взяла участь у виїзному літньому таборі в Озерах під Гродном (додаток Ж2), який запам'ятався величезною кількістю учениць, що перевищувала можливості табору. Всього у ньому взяло участь 186 учасниць. Вперше було організовано три компанії табору, учениці середніх навчальних закладів, відповідно до віку, навчались згідно програми I ступеня; програму II-го ступеня ВП (всього – 40 слухачок) – проходили студентки вишів. З числа інструкторок було чимало тих, які активно діяли на території міст ЗУЗ (З. Мочульська, С. Кудельська, В. Стоковська та інші). Програма для учениць шкіл включала такі розділи, як: фізичне виховання, внутрішня служба, зброя, гігієна і рятівництво, протигазова оборона, зв'язок, організація армії, теренознавство, таборування, польові заняття.

Програма II-го ступеня передбачала повторення предметів, що обіймали навчальну програму I ступеня, мала на меті поглиблення набутих знань, а також вироблення умінь інструктування і практики в організації осередків ВП у освітніх закладах. Окрім того, сприятливий рельєф місцевості (великі озера) дав змогу вперше провести із дівчатами обох програм плавання та науку веслування.

Частково суб'єктами педагогічної взаємодії виступили військові з 81 піхотного полку м. Гродно, які, окрім того, представили ще й методичне забезпечення [289, с. 37]. Більш детальніше організація та змістове наповнення навчальної програми табору ВП дівчат представлено нами у таблиці 2.1.

**Навчальна програма табору ВП учениць середніх шкіл із воєводств Східної
Галичини у Озерах під Гродном (1926 р.)**

Розділи програми	Програма навчального курсу I-го загального ступеня літнього табору	Вимоги
I Фізичне виховання:	а) гімнастика і легка атлетика; б) рухові ігри; в) плавання і веслування; г) піші екскурсії (походи);	----- вік від 18 до 30 р., в окремих випадках – від 16 р.
II Внутрішня служба:	Теоретичне і практичне ознайомлення з військовими формами, дисципліною, розпорядком дня і занять, військовою ієрархією, порядком у казармах, вартовою та інспекційною службою, муштрою одиниць, дружини, компанії – без зброї.	здобута освіта – 6 класів середньої школи або еквівалентна освіта. ----- Медична довідка, що підтверджує повну здатність до фізичних занять і табірної життя.
III Зброя	Ознайомлення з одним типом карабіна (гвинтівки) та пістолета, балістикою, вибуховими матеріалами; «школа стрільчині», уміння прицілювання, збирання, розбирання зброї, стрільби з довгої та короткої зброї. <i>Зауваження: наука про зброю розглядалася з точки зору підготовки учениць до самооборони, а також розширення традиційних захоплень дівчат і підвищення майстерності стрільби.</i>	----- Подання письмових декларацій до табору / заявки на вступ до табору без підписання доданої декларації не розглядалися (додаток В) -----
IV Гігієна і рятівництво:	Короткий зарис анатомії людини, гігієна, допомога у екстрених випадках.	
V Протигазова оборона	Уміння користуватися масками, рятівництво, засади протихімічної оборони та хімічної боротьби.	
VI Зв'язок	Телефон, телеграф та інші засоби зв'язку.	
VII Організація армії.	Організаційно-штатна структура війська.	
VIII Теренознавство	Уміння читати карти, орієнтування на місцевості, знання тактичних та топографічних знаків.	
IX Таборування	Будівництво наметів, шалашів, польових кухонь, виготовлення найпростішого табірної устаткування.	
X Польові заняття	Проведення польових ігор, що мали на меті закласти в ученицях швидку орієнтацію в ситуаціях, витривалості, здатності та умінь використання місцевості у разі небезпеки.	

Розділи програми	Програма курсу II-го загального ступеня	Вік від 19 до 35 років життя. -----
I Фізичне виховання	Ті ж самі розділи, що і у програмі I-го ступеня, однак додавалися лекції з теорії фізичного виховання та інструктажі.	Атестат зрілості, складений екзамен із навчального матеріалу, передбачений
II Внутрішня служба	Внутрішня служба проходила практично. Учасниці курсу проходили службу функційних підфіцерів, під час якої проходила муштра та інструктажі.	навчальною програмою середньої школи (семінарії); здобутий освітній рівень середньої школи.
III Наука про зброю і стрільчині	Два типи гвинтівок та пістолетів, гранати, інструктаж школи стрільчині. Стрільба.	----- Свідоцтво про закінчення курсу I ступеня або складання вступних іспитів з теорії курсу I ступеня під час таборування (більш детально ця процедура описана у циркулярі Ради Головного Комітету Л. 120/26 про інструкторський курс).
IV Польова служба разом із службою зв'язку та теренознавством	Практичне застосування набутих знань із сфери служби зв'язку і теренознавства у польових заняттях.	----- Медична довідка – така ж, як на курс I-го ступеня.
V Методика роботи ВПЖ	Організація військової та цивільної роботи ВПЖ. Обов'язкові інструкції та правила. Організація дружин ВП, а також фахового курсу. Програма і розклад занять. Організація інформаційних зустрічей та їхнє проведення. Організація змагань, показів та виступів. Облік учениць, що пройшли ВП.	----- Подання письмової декларації.

Таблицю складено і узагальнено на основі джерела [39, арк. 2-3].

Зазначимо, що програма літнього табору, представлена нами у таблиці 2.1, була універсальною програмою літніх таборів упродовж досліджуваного періоду. Автори цієї програми застерігали, що педагогам неприпустимо використовувати смаки молоді, демонструючи військову справу із певним забарвленням та театральністю, що могло викликати романтичні ілюзії в учениць про ВП і погано вплинути на загальний розвиток і фактичну підготовку до можливої служби у військових підрозділах. Військову підготовку давали не демонстраційні вправи, паради, барабани, уніформа, штандарти шкільних гуфців, а справжня реальна освіта учениць, що пов'язана із шкільною програмою 1925 р. Однак, однією із найважчих частин підготовки до ВП вважалася адаптація програми до умов роботи у школі, до середовища учениць, їхніх інтересів, висунення тих моментів,

що містили військово-підготовчі елементи та могли забезпечити найбільш загальні освітні цінності.

Поруч зі змістом програми, яка мала бути проведена, не менш важливими були способи та методи реалізації цієї програми. Якщо матеріалу із програми ВП можна було надати відповідний характер школи з її системою уроків, викладів, повторень, іспитів, то для отримання військової підготовленості, фізичного здоров'я, громадянського та морального виховання, які є основними у програмі ВП, учениць стимулювали до праці враховуючи їх бажання. Для проведення такої роботи вимагалось застосування таких методів, які могли спонукати учениць до особистої праці, виникненню юнацького ентузіазму та розумінню важливості справи. Одним із таких методів вважалася здорова конкуренція між ученицями, гуфцями школи та гуфцями міста. Вважалось, що більша частина вправ (стрілецьких, польових) могла проводитись між різними групами як і теоретичне засвоєння матеріалу. Для цього під час значної кількості таборів ВП учениць організовувались дошки змагань із рейтингами відмінниць та успішністю усіх гуфців, рейтингами результатів проведених змагань, що проводились кожного дня, щоквартально, щорічно.

Другим навчально-виховним елементом вправ вважалася взаємодія, її використання в індивідуальних та колективних вправах, що давало змогу виробити певні риси характеру учениць. Поряд з методом вправ, педагоги наголошували на тому, щоб шкільна організація ВП опиралася на принципи порядку, дисципліни, сестринства, на засади громадянського життя молоді, школи честі, обов'язковості, самостійності, ініціативи та навіть пожертви.

В обов'язковому порядку це залежало від загальної роботи школи та її управління. Тому коменданка/інструкторка ВПЖ як посередниця освітньої та військової систем все ж повинна була стати педагогом, розвиваючи у собі моральні чесноти та якості вчителя. Як зазначала М. Подхорська, часто випускниця гуфца, яка пройшла літній табір, поверталася у свою школу коменданткою та приймала т.зв. «дикі гуфци», які вже були засновані недосвідченими педагогами чи військовими і де військово-педагогічна робота

зводилась нанівець. Тому аспектам педагогічної діяльності, викладанню та виховній роботі комендантки відводилась значна роль [294, с. 16]. Педагогічна праця керівниці ВП мала бути тактовною, поміркованою, терпеливою, без застосування насильницьких засобів та різких слів, а також впровадженням чогось нового, тобто т.зв. «капральства». Феномен *капральства* полягав у тому, що недосвідчена інструкторка/комендантка ВПЖ провадила навчально-виховну діяльність у шкільному гуфці, застосовуючи в основному у своїй діяльності методи покарання. Їхнє надмірне використання, на думку тогочасних педагогів, повністю спотворювало елемент навчально-виховної праці, тому навіть під час ВП, при поясненні необхідності виправлення помилок, коменданткам необхідно було критикувати саме вчинок учениці, а не її особистість, а помилку використовувати для поліпшення діяльності учениці та вдосконалення роботи гуфца. Однак рекомендувалось звертатись до амбіцій дівчини, до її власної гідності, що давало кращі результати у навчанні, ніж прямі вказівки на помилки, розглядаючи їх як провину, за яку обов'язково покарають.

Акцентуючи на цінності реальної підготовки, а не теоретичних знань, комендантка повинна була не перевантажувати учениць лише теоретичними поясненнями, лекціями, а відразу переходити до показів і практичних вправ.

Для формування вмінь оцінювати свої сили і здатність противника, а також із мінімальною затратною домагатися високих результатів, розвитку рішучості та кмітливості велику увагу приділяли і змагальним моментам – як під час опитування, так і під час практичних занять та змагань гуфців.

Для уникнення одноманітності, нецікавості та довготривалості занять коменданткам рекомендувалось змінювати вид вправ, кожного разу переходячи до нових елементів, впроваджуючи якомога більше елементів гри, забави, змагання, уникаючи лекції та формальних вправ, відокремлених та ні з чим не пов'язаних. З точки зору коменданток та інструкторок ВПЖ, військово-польова гра була найбільш придатною формою, що містила в собі змагальний момент, тому вона мала отримати найбільше поширення.

Зі свого боку Куратор Львівського шкільного округу, на прохання ОПЖДОКу придумати ще щось нове у справі ознайомлення та зацікавлення учениць середніх навчальних закладів військовою справою, посприяв у запровадженні у досліджуваному регіоні новітнього на той час засобу навчання – *екранних засобів*, що збагатило методи формування пізнавальних інтересів учениць. Запозичивши такий досвід у м. Катовіце, львівські жіночі школи демонстрували навчально-пропагандистські фільми з ВП та участі жінок у війську: «На білій арені» (Na Białej Arenie), «Татржанський біг» (Bieg Tatrzański), «Заняття шкільних гуфців ВПЖ на жіночому стадіоні в Мармонті», «Учениці в таборі ВП у м. Сколе» [234, с. 15] і прогресивний навчальний фільм «Табір ВП для учениць гуфців у Гарчині під Косьцежиною» (Oboz PW dla uczennic hufców w Garczynie pod Kościerzyna), довжиною 2920 м. [370]. Знайомство з країною, її життям, пам'ятками використовувалось і для практики спостереження у місцевості та розвитку навиків життя у таборі. У цих та інших випадках рекомендувалось застосовувати методи скаутингу, індіанізму [170], ігор та забав, пов'язаних з підходом вистеження. Найменше часу рекомендувалось проопнувалось витратити на польові заняття, що спиралися в своїй основі на військові правила та розпорядки [142, Арк. 7-8].

Для посилення інтересу учениць до роботи в гуфці, комендантки запроваджували серію індивідуальних вправ, відповідних до віку. Найпоширенішим спеціальним навчальним методом ВП учениць у цей період, який мав велике виховне значення і водночас виступав практикою контролю їхньої діяльності, виступав т.зв. метод гавенди [367, арк. 14] (від пол. gawąda від gawędzić — розмовляти, балакати) – специфічний метод навчання ВП у гуфці, який був заснований на оповідному жанрі та складав розповідь комендантки про недавнє минуле ВПЖ та цікаві події під час повстань польського народу, Першої світової (1914-1918 рр.), польсько-української (1918-1919 рр.) та польсько-радянської (1920 р.) війн, в яких фігурувала жінка. Особлива увага при розповіді приділялася дуже сильному емоційному контексту. Комендантка в такому випадку називалася «гавендзяжем» (оповідачкою), подавала себе за свідка подій,

про які йшла мова, або ж надавала посилання на конкретних осіб, від яких достеменно почула цю інформацію.

Цінність цього методу полягала в тому, що у ході його застосування комендантка поєднувала сильну експресивну розповідь про участь жінок у війську із викладом певного навчального матеріалу. При цьому коменданткою використовувались емоційні та сильно забарвлені сталі вислови і слова, наприклад, військові професіоналізми, жаргонізми та іноді навіть вульгаризми. Метод гавенди у військовій справі не мав фундаментальної побудови; комендантка у довільній формі сама вирішувала інтегрувати нові сюжетні мотиви, повторення, риторичні звернення до уявних слухачок. Характер цього методу передбачав створення абсолютної товариської бесіди і довіри між коменданткою та ученицями, невимушеної та неформальної моделі військової атмосфери, що вільна від зобов'язань та відносин «комендантка - учениця». Сприймання цього методу ученицями ґрунтувалося не тільки на його нетрадиційності та неформальності, але й на важливих традиціях шляхетських дівиць, оскільки зародження гавенди датується серединою XIX ст. у середовищі шляхти, де між шляхтянками різного віку практикувалися усні емоційні оповіді навчально-виховного характеру під час чаювання, після здійснення якоїсь важливої справи, за банкетним столом тощо.

Однак кількість учениць, що займалася ВП, була все ще незначною. Через нестачу учасниць у літніх таборах ВПЖ, що проходили під Вільном, МВС був виданий спеціальний циркуляр від 14.05.1926 р., згідно якого місцеві учениці Львівського та Станіславського воеводств мали ще одну можливість пройти навчання з ВП. Так, циркуляр передбачав силами 53 піхотного полку кресових стрільців (53 Pułk Piechoty Strzelców Kresowych) у м. Стрий, під керівництвом командира полку полковника К. Голаховського (K. Golachowski) спільно із жіночими напіввійськовими об'єднаннями та організаціями, «добровільно-примусово» залучати жінок-педагогинь, а у випадку неможливості – і дівчат з числа Стрийської гімназії (додаток ЖЗ) та сільської жіночої молоді Стрийського повіту у процес ВП [39, арк. 4].

Загалом за 5 років роботи було організовано 7 таборів ВП жіночої молоді на всій території Польщі, 4 з яких функціонували на території ЗУЗ (із запланованих, згідно МВіПОм 5 таборів) (див. таблиця 2.1).

Таблиця 2.1

Табори ВП учениць під час становлення ВПЖ (1922 – 1926 рр)

№	Рік проведення	Місто	Воєводство	К-сть	Група жіночого населення
1	1922	Турковичі	Волинське	30	Дитячий харцерський табір
2	1922	Ґдиня	Поморське	132	В основному студентки
3	1923	Оржів	Волинське	18	Жіноча молодь
4	1923	Загужани	Краківське	22	Жіноча молодь
5	1924	Деятин	Станіславське	78	Дорослі жінки, членкині Стрілецького Союзу і жіноча молодь
6	1925	Заліщики	Тернопільське	112	Старшокласниці середніх шкіл, гімназій
7	1926	Озера	Білостоцьке	186	Старшокласниці середніх шкіл, гімназій

Поряд з цим МВіПО спільно із МВС здійснювали спроби з фундації таборів для коменданток шкільних гуфців та педагогинь галицьких воєводств, які готувалися ними стати (зокрема м. Сколе та с. Мізин Станіславського воєводства) [40, арк. 2], однак їхній активний розвиток відбувся у наступні роки.

Загалом через літні табори військової підготовки упродовж 1922 – 1926 рр. пройшло 578 учасниць, понад 200 з яких становили учениці старших класів середніх шкіл, гімназистки та ліцеїстки. Необхідно додати, що саме в ці роки до кожної з категорій жіноцтва поступово було складено певні вступні вимоги.

Для курсу **1-го ступеня** (т.зв. загальновійськовий):

- вік для шкільної молоді від 15-16 років (для дорослих жінок – 18 – 30 років);
- для учениць – відвідування середньої школи, останніх двох класів – 5, 6, - пізніше 7 і 8, хоча були і молодші (для дорослих жінок - рівень освіти повинен був відповідати закінченим 6 класам середньої школи або рівноцінної освіти);
- медична довідка, що засвідчувала здатність дівчат до виконання фізичних вправ, переносити табірне життя, займатися військовим вишколом та проходити військову підготовку.

- подання письмової заяви про прийом у табір (інколи ще вимагався дозвіл батьків в усному чи письмовому вигляді).

Вимоги для вступу на курс **2-го ступеня** подано у (додатку Ж4).

Виникнення та становлення ВП у Другій Речі Посполитій засвідчило, що літні табори у справі військової підготовки жіночої молоді були фактором першорядної важливості.

Аналіз джерел засвідчив, що польськими педагогами з ВП міжвоєнного періоду акцент робився на практичну підготовку і нехтувалося теоретичне навчання та використання таких його форм, як теоретичні семінари, лекції з молоддю, домашня навчальна робота тощо. Вважалося, що таке навчання ВП не давало таких високих виховних результатів, як організовані в атмосфері строгих військових правил, згідно чинних Статутів, позашкільні, а з 1925 р. – позакласні військово-освітні табори ВПЖ, які мали єдине керівництво у військовому та освітньому відомствах. Крім того, у перші роки становлення ВП учениць у освіті педагогічну діяльність здійснювали військові-польки і значення МВіПО було ще мінімальним. Допомога центральних військових властей також носила епізодичний і винятковий характер.

Здобутки 1922–1926 рр. заклали основи подальшої роботи ВПЖ. Саме завдяки ядру ініціативної групи польського жіноцтва, незважаючи на відсутність урядової підтримки, навіть негативного ставлення (особливо 1924–1926 рр.) та недостатнього фінансування, вдалося подолати початковий опір соціуму до справи військової підготовки жіноцтва загалом. Закладено основні форми (позашкільні, позакласні військово-освітні табори ВПЖ) і методи роботи (гавенда, метод повторення (репетиції), вогнища, капральство, ігри, забави, змагання, стрілецькі та польові індивідуальні та колективні вправи, організації самоврядування учениць гуфца та табору ВП). Впроваджено засоби навчання (технічні (*екранні засоби, навчально-пропагандистські фільми*), *макети зброї та техніки, графічні засоби (картини, схеми)*), а також закладено ідейні основи ВПЖ, що дозволило збагатити таку роботу як організаційно, так і кількісно. До кінця 1926 р. залучено до співробітництва різні владні інституції, а також жіночі

об'єднання, що дозволило здійснити подальший розвиток такої практики на території ЗУЗ, який відбувався на фоні гострих внутрішніх соціально-політичних змін, які сталися у Другій Речі Посполитій після військового перевороту 12–14 травня 1926 р.

2.2. Шкільний гуфєц як основна форма організації навчання військової підготовки учениць у школах II Речі Посполитої на території ЗУЗ

Для успішного розвитку української системи освіти, яка останні три роки зазнає значних змін в умовах важкої соціально-політичної, економічної ситуації, першочергового значення набуває застосування позитивного історичного досвіду. Реалізація прийнятих положень Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді неможлива без історико-педагогічного аналізу традицій такої практики. Важливим є вивчення досвіду щодо залучення у цей процес саме дівчат, оскільки на сьогодні не існує чіткого механізму інтеграції дівчат у навчально-виховний процес з початкової військової підготовки у загальноосвітніх школах, і, як наслідок, відлучення жіноцтва від сфери захисту країни. Показовим у цьому випадку є вивчення забутого досвіду ВП дівчат у шкільній освіті Другої Речі Посполитої, тому що небезпека повномасштабного російського вторгнення на Сході країни подібна до ситуації, в якій перебувала Польща у міжвоєнний період.

Проголошення та впровадження Другою Річчю Посполитою чіткої стратегії надання військових знань жіноцтву країни у цьому контексті є актуальним для України, адже в нашій країні із проголошенням Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді розпочався процес інтенсивного надання військових знань учнівству (хлопцям), однак дівчат – учениць обмежили лише медично-санітарною підготовкою.

Польський науковець та генерал Й. Зайонц (J. Zajonc), аналізуючи військову підготовку молоді міжвоєнного періоду, визначив, що доробком

Другої Речі Посполитої у ВП учениць були дві основні форми організації навчання:

1) *«шкільні гуфци»* організовані за сприяння шкільної влади, а особливо Міністерства Віросповідань і Публічної Освіти (Ministerstwo wyznań religijnych i oświecenia publicznego (MWRiOP) – (далі МВіПО) в середніх школах і професійних училищах для жіночої та чоловічої молоді;

2) *«літні табори військової підготовки учениць»* організовані переважно для шкільної молоді і кандидаток на посаду інструкторки [377, 2, с. 47].

Потреба у заснуванні шкільних гуфців виникла у зв'язку із значною участю старшокласниць середніх шкіл у таборах ВП на початку 1920-х р. та необхідністю організації такої роботи у школах. Тому заняття у шкільних гуфцах вважатимемо основною формою роботи з ВП учениць середніх навчальних закладах як логічного результату формування ВП.

На відміну від хаотичних спроб військових таборів ВП у першій половині 1920-х р., які не мали досить спрямованої стратегії роботи із ВП дівчат, з виникненням гуфців ВП підхід до означеної проблеми ґрунтувався на потребі визнання ВП із дівчатами у контексті соціально-значущої роботи у рамках концепції «народ під зброєю».

Крім того, на фоні Травневого перевороту у Польщі 12-14 травня 1926 р. та встановленням військової диктатури Ю. Пілсудським, ВП була означена як обов'язкова практика усіх верств населення. Після аналізу значних результатів роботи таборів у Делятині та Заліщиках, Міністерство віросповідання і публічної освіти Польщі (МВіПО) вирішило надати дозвіл ініціативі СКПЖДОКу (як центральної ланки товариств, що займалися ВП дівчат) про утвердження цього виду діяльності, систематизувавши його на постійній основі у практику системи освіти. Було вирішено попередньо спробувати організувати ВП у тих школах, учениці яких були у таборах ВП. Після успішного впровадження цієї роботи у Державній семінарії вчительських ремесл у Варшаві на прохання директорок, було вирішено організувати таку роботу у Львівському воєводстві, а саме у Львові [143, арк. 27]. Основною формою організації ВП мали стати декілька

шкільних воєнізованих гуфців військової підготовки дівчат-старшокласниць (hufców szkolnych) – свого роду навчальних підрозділів, загонів згідно прийнятого офіційного листа МВіПО від 1 грудня 1925 року [143, арк. 1-4].

Циркуляр Львівського шкільного округу, що вийшов одразу після офіційного листа МВіПО, наказував СКПЖДОКу та активістам «постійно нагадувати дирекціям середніх шкіл про організацію шкільних гуфців ВП учениць, здійснювати на них тиск та допомагати ученицям долати труднощі антижіночого засилля, бо ще не всі мають належне розуміння реальності та важливості ВП учениць. Через це слід спрощувати та прискорювати формальності, що пов'язані із прийняттям дівчат до гуфців, а саме до 1,5 – 2 місяці» [143, арк. 9].

При цьому школи на території ЗУЗ повинні були мати контакти із дирекціями шкіл Варшави, де ця практика втілювалась швидше. Згідно таємного листа С. Грабського – міністра освіти і віросповідань, від 20.11.1926 р., Комітет, відповідно до надісланої міністерської програми з організації гуфців учениць, був зобов'язаний повідомити Міністерство та відповідний Кураторіум про школу, яка бажала здійснювати таку роботу, і кого Комітет після консультацій із директором пропонував у якості інструкторки шкільного гуфця ВП учениць.

Крім того, СКПЖДОК повинен був повідомляти про т.зв. «неугодні школи», де категорично відмовлялись від такої роботи, та, незважаючи на причини відмови, у Кураторіумі та Комітеті така школа входила у «чорний список», що означало антипольську діяльність дирекції закладу [143, арк. 10]. У цей період в джерелах [143, арк.21-22], знаходимо розпорядження СКПЖДОК (L. 219/25.) та письмові прохання дирекцій львівських і станіславських шкіл про організацію створення шкільних військових гуфців для учениць [143, арк. 23]. Цими ж розпорядженнями було затверджено, щоб Комітет при організації гуфців для дівчат перш за все повинен був мати, окрім згоди дирекцій шкіл та домовленості Дирекцій інструкторських шкіл військової підготовки жінок на організацію гуфця в школі, спеціальне підтвердження, що дирекція бере на себе відповідальність за шкільний гуфець, а вже потім згоду батьків учениць.

Перед вступом до роботи в школі, згідно приписаній МВіПО програмі організації шкільних гуфців для дівчат, Комітет після реєстрації гуфця в управлінні СКПЖДОКу подавав всі відомості МВіПО. Після цього відомості надавались відповідному Кураторіуму шкільного округу, до складу якого входила ця школа, що планувала розпочати військову підготовку старшокласниць, де також здійснювалась реєстрація. Також Комітет подавав інформацію (за попередньою домовленістю із дирекцією шкіл) про кандидатури запропонованих інструкторок та коменданток ВП гуфців учениць [143, арк.10]. Жіночі недержавні школи на початкових порах, перед вступом у організацію, мали отримати ще схвалення та особливий дозвіл від Кураторіуму шкільного округу [288, арк. 6].

Отже, датою виникнення та реальною діяльністю перших гуфців військової підготовки старшокласниць (далі - гуфців), на території ЗУЗ, можна вважати перелом 1925/26 н/р. Архівні документи [39], [40] свідчать, що спершу вони утворювались у т.зв. публічних школах, згодом – утраквістичних (що утворилися внаслідок прийняття освітньої реформи 31 липня 1924 р. в результаті асиміляції польських і місцевих національних шкіл), а також провінційних школах воеводств Східної Галичини [51, с. 945], [52], [73, с. 265], [91], [307, с. 31].

Природно, що, виступаючи одним із елементів полонізації у навчально-виховному процесі, українські жіночі приватні навчальні заклади гуфци не засновували, або ж на власний розсуд інтегрували функції гуфця у межах формального курсу з отримання військових знань (медична підготовка, організація зв'язку, курси ППіПГО тощо).

Відзначимо, що польська влада намагалася пропагувати ВП в українських навчальних закладах шляхом видання численних циркулярів Кураторіуму (для прикладу №. О.Н. Fiz 493/28 у справі організації літніх таборів військової підготовки учениць та вчителів загальних приватних шкіл з українською мовою викладання) [43, арк. 107]. Пропаганда стосувалась і педколективу таких закладів, для якого організовувались обов'язкові конференції із ВП, які строго контролювались з боку МВС і МВіПО. Так, наприклад, була організована 4

лютого 1932 року у Рівному конференція директорів і вчителів державних/приватних середніх загальноосвітніх шкіл і закладів підготовки вчителів на тему «Державно-громадське виховання у шкільних гуфцах» («Wychowanie państwowo-obywatelskie w hufcach szkolnych») [44, арк. 55]. Однак загальний аналіз архівних джерел дозволив нам зробити висновок про відсутність в українських школах Галичини та Волині спеціально організованих польських гуфців ВП учениць (до 1937 р.).

Зауважимо, що в залежності від кількості учениць, що проходили ВП у навчальних закладах, поряд із терміном гуфци використовувались й інші назви (компанії, навчальні взводи, дружини і т.д.). Однак участь у ВП стосувалася перш за все учнівської молоді, а не дорослого жіноцтва у ВПЖ чи військових підрозділах і для підкреслення саме педагогічної роботи у школі вважався прийнятним термін гуфци [145, арк. 6].

Це поняття було запозичено та інтегровано у польську міжвоєнну педагогіку із термінології Союзу польського харцерства – польської скаутської організації, де проводилася діяльність із ВП польської молоді ще з 1918 р., у яких навчальні групи учнівства теж називалися гуфцами. Тому для полегшеного сприйняття ми застосовуватимемо точний історико-педагогічний термін – гуфци, позначаючи ним найпоширенішу і найменшу, основну організаційну одиницю з ВП дівчат у школах ЗУЗ. Враховуючи при цьому вживання концепту тогочасними польськими науковцями та властями у нормативних актах, а також сучасною польською, білоруською та литовською історико-педагогічною думкою.

Військова підготовка учениць у гуфцах поділялася на молодшу і старшу школу та тривала два роки. Молодь ділилася на дві групи, що готувалася по окремих навчальних програмах:

а/ шкільні гуфци середніх загальноосвітніх шкіл (hufce szkolne szkół średnich ogólnokształcących), гімназій, ліцеїв, вчительських семінарій (seminarjów nauczycielskich) і торгівельних та професійних середніх шкіл (szkół zawodowych średnich) (для учениць віком від 15 р.).

б/ позашкільні гуфци (hufce pozaszkolne) і шкільні гуфци нижчих професійних шкіл (hufce szkolne szkół zawodowych niższych) жіночої молоді віком 15-20 р.

Військова підготовка юнацтва вважалась окремим напрямком роботи, аніж ВП дівчат, і врегульовувалась іншим розпорядженням МВіПО (Nr. I.WF.63731 г. /zał. Nr.1/.) Навчання військової підготовки в гуфцах велося у різних типах освітніх закладів, зокрема: у жіночих та коєдукаційних середніх загальноосвітніх школах у VI та VII класах (інколи і у V класі); у вчительських чоловічих та жіночих семінаріях на III та IV курсах; у професійних середніх школах під час II і III років навчання, в інших професійних школах – із ученицями, яким виповнилося 15 років, а також з тими, які доучувалися у цих закладах. У позашкільних гуфцах навчалась жіноча молодь у віці від 15 р. до 20 р.

Варто відзначити і той факт, що хоч ВП спершу стосувалась тільки дівчат останніх двох класів – VI-го і VII-го (інколи і V-го), або VII-го і VIII-го (середніх шкіл), однак лише частина дітей навчалася в шестикласних школах у селах і семикласних у містах [106, С. 234], а у восьмирічних, відповідно до програми для середніх шкіл 1919 р. [350], лише діти заможних сімей, оскільки саме випускники «восьмирічок» могли вступати до вищих навчальних закладів. Така спеціалізація у останніх класах не була нововведенням, а наслідком традиції часів Російської імперії, коли Польща перебувала під її окупацією. Як вказує В. Кравець, ще в середині XIX ст. курси дівочих гімназій були восьмирічними, і саме восьмі класи мали спеціальне завдання – з числа старшокласниць здійснювати підготовку учительок і домашніх виховательок [67, с.84].

Цю традицію Друга Річ Посполита перейняла, але замість традиційного педагогічного курсу розширила спектр підготовки, зокрема військової. Старші класи, тобто третій рівень, повинен був готувати молодь до суспільного, господарського та активного громадського життя (на відміну від перших двох, що охоплювали та поглиблювали початкову освіту). Окрім того, саме 7 клас у семирічних школах, а також 4-5 класи у початкових школах, згідно Декрету від 7

лютого 1919 р. «Про шкільний обов'язок» визначалися як такі, «що передбачали складання іспиту усіх знань та іспиту до дорослого життя» [281, с. 27].

ВП впроваджувалась у старших класах, оскільки вважалося, що становлення особистості учнів відбувалося саме в цей період. Ця думка відповідає дійсному стану, оскільки саме у старших класах, як зазначає Г. Ломакіна, формується специфічне середовище спілкування та взаємодії із однолітками, що створює відповідні можливості для проектування діяльності у всіх сферах громадянського життя суспільства і, як наслідок, – набуття ними досвіду суспільної взаємодії [79, с. 13]. Як стверджує у монографії Р. Петронговський [98], саме в учнів та учениць старших класів присутня здатність до саморефлексії, самоаналізу, що дозволяє поглиблювати і основні патріотичні поняття, і категорії із військової справи із активізацією навчальної і предметно-перетворювальної діяльності по зміцненню і розвитку свого краю [98, с. 43-44].

Навчальний рік ВП розпочинався, по суті, 15 серпня і мав, зазвичай, поділ:

- У молодшій школі – на 3 періоди: а/ осінній, б/ зимовий, в/ осінній і літній.
- У старшій школі – на 4 періоди: а/ осінній, б/ зимовий, в/ осінній і літній, г/ табір або курс.

Після закінчення навчання учениці отримували сертифікат про проходження ВП у школі [380]. До організації при школах гуфців долучилися і членкині малих інструкторських клубів при Клубі старших інструкторок військової підготовки жінок (КСІВПЖ). Паралельно у малих клубах жінки-військові читали лекції з військової освіти учениць, ділилися досвідом волонтерської роботи з ВП та спостереженнями за ученицями, проводили тематичні бесіди з проблем військового виховання, займалися самоосвітою [333, с. 32].

Спроба організації гуфців у школах була настільки успішною, що ця робота почала дуже інтенсивно розвиватися. Доказом визнання перспектив цього розвитку на території ЗУЗ стало надання СКПЖДОКу через Міністерство військових справ першої значної субсидії [206, с.15]. Вона призначалася СКПЖДОКу, головним чином, на оплату праці інструкторок військової

підготовки старшокласниць. Аналіз архівних джерел засвідчив, що до цього часу подібного роду фінансування за межами військових таборів не відбувалося. Незважаючи на обвинувачення науковців [145, □рк.. 1] та значної частини суспільства про мілітаризацію школи, цей проект дійсно був успішним, про що говорять і офіційні дані: вже у 1928 р. гуфци ВП у середніх освітніх закладах обіймали близько 60 тисяч учениць (на території ЗУЗ ця цифра сягала 5-6 тисяч), а через 7 років – у 1935 р. цей показник становив понад 200 тисяч учениць (відповідно на території ЗУЗ – понад 40 тисяч учениць) [286, с 25].

Під мілітаризацією змісту освіти розумілось не тільки введення предмета «військова підготовка» та організацію шкільних гуфців, але і вивчення всіх інших навчальних предметів загальноосвітнього циклу із військовим ухилом, наповнення навчально-виховної роботи військово-ідеологічним змістом. На уроках пропонувалось, окрім введення військової дисципліни, носіння уніформи і т.д., постійно висвітлювати міжнародне становище, протиставляти зміст ВП жіночого населення у Польщі та СРСР і Німеччині, що було обумовлено міжнародною напругою з цими країнами.

Зауважимо, що в цей час відбувся повний перехід від масових форм навчально-виховної роботи гуфців у школах до групових. Наприклад, якщо станом на 1928 р. у Станіславському повіті (а саме у м. Станіслав, с. Сокіл, с. Єзупіль, с. Озерце) у 6 шкільних гуфцах (з них 2 – гуфци учениць) навчалось 512 старшокласників, то у 1930 р. на таку ж кількість учениць відповідно до положень припадало вже 26 гуфців (та 12 гуфців дівчат відповідно) [34, □рк.. 41]. Зберігалася тенденція поділу гуфців за віковим принципом – молодша група гуфців (6-ий клас загальної школи, 1-ий клас ліцею, 3-ій клас гімназії, 3-ій клас семінарії, 2-ий клас професійної середньої школи, 1-ий рік школи вищого типу), і старша група гуфців (7-ий клас (8-ий клас) загальної школи, 2-ий клас ліцею, 4-ий клас гімназії, 4-ий клас семінарії, 3-ій клас професійної середньої школи, 2-ий рік школи вищого типу) [146, □рк.. 11, □рк.. 13]. Поєднання учениць із двох класів у одному гуфці було заборонено і допускалось тільки у разі відсутності

інструкторки, однак у такому випадку навчання із стрільб та наука про зброю під час першого року навчання не проходила [367, с.12].

Щорічне зростання кількості шкільних гуфців та участі у них дівчат допомогло зруйнувати певні стереотипи та утвердити суспільну думку про те, що ВП жіноцтва можлива, і ВПЖ для Польщі має велике значення. Було видано і новий навчальний підручник з «військової підготовки I та II ступенів» Л. Кольбушевського (L. Kolbuszewski), призначений і для хлопців, і дівчат (додаток 3) [34, 1-рк.. 71]. Окрім збору навчальних тем, потрібних для навчання молодших та старших гуфців, усі підручники із ВП подавали у відповідній послідовності почергове вивчення змісту науки, в залежності від виду освітнього закладу.

Таким кроком полегшувався виклад матеріалу, що дозволяло навіть погано навченій інструкторці, а при її відсутності чи заміні (що відбувалося у зв'язку із відрядженнями 1-рк.1-данти по лінії ВПЖ) – іншій комендантці чи педагогу іншого предмета, правильно та послідовно викладати навчальний матеріал з використанням методів ВП. Кожна частина підручників містила докладну довідкову допоміжну таблицю для викладу програми, перелік часу, необхідний для кожного навчального розділу, а також докладні інструкції та настанови інструкторці, що точно пояснювали, як проводити такий виклад матеріалу.

Однак це не означало, що інструкторка чи комендантка мала строго притримуватись цієї системи, думок, розподілу часу. Уміла та кваліфікована комендантка, що мала ініціативу могла і повинна була розширити тему, здійснити обговорення та на власний розсуд змінити 1-рк.1-данти1-1ю викладу навчального матеріалу, проведення практичних занять тощо.

Це допомагало і тим освітнім закладам, у яких умови не дозволяли нормально здійснювати ВП, зокрема у післяобідній час, та де заняття тимчасово проводила інша педагогиня. У такому разі у день, коли мали бути заняття гуфца, із 6 навч. год. – 1 год. присвячувалась фізичним вправам після уроків, і ще 3 год. відводилися на заняття гуфца в інші дні [144, 1-рк.. 15].

Згідно з циркуляром МвіПО до «р.к.данти»ю шкільних округів ДУФВіВП (та з погодженням військової влади) у Галицьких та Волинському воєводствах *ціллю* воєнізованих гуфців ВП дівчат була підготовка учениць середніх навчальних закладів для можливої роботи у допоміжних військових службах, до готовності здійснювати оборону краю через відповідний розвиток у них морально-фізичних сил, вдосконалення фізичної підготовленості і загально-військової підготовки.

У загальному, за словами Я. Кабасувни [226], учні та учениці юнацького віку в умовах школи є більш інтелігентними, ідейними та вмотивованими до вивчення військової справи, на відміну від середньо статистичних рекрутів у польській армії чи жіночих інструкторських кадрів ВПЖ. Крім того, ВП у школі мала у своєму розпорядженні доволі мало часу для створення суцільної військової атмосфери та формування підготовлених захисників та захисниць краю. Уроки відбувалися періодично, інколи і з перервами (особливо у малих містах), без можливості застосування системи методів військового навчання, що використовувалась у військах.

Тому до основних методів навчання ВП дівчат віднесемо: інтерактивні методи, ігри, забави, словесні (лекції, гавенди, бесіди, розповіді, інструктажі, накази, доповіді тощо), практичні методи (тактичні заняття, вправи, військово-польові ігри, навчальні екскурсії, тренування, «гуфцові» вправи, тобто тактико-спеціальні заняття), наочні методи (метод показу, ілюстрування фотографій, портретів «вождів» польської нації та генералітету, демонстрація макетів зброї, метод виїзних пропагандистських кінофільмів/відеоматеріалів про табори ВПЖ), тактичні заняття гуфців.

Основними видами самостійної роботи були: опрацювання ученицями друкованих видань ВПЖ у бібліотеках світлиць ОПЖДОКу та школи, візуальне вивчення військової техніки, зброї у місцевих осередках ВПЖ (вхід ученицям шкільного гуфца у ці структури було дозволено). При навчанні старались мінімізувати використання традиційних методів навчання; практикувалось

застосування елементів проблемного навчання, шляхом постановки проблемних питань для учениць.

Крім того, приділялася особлива увага утримання аудиторії гуфца у стані постійної напруженої уваги, що характерно для навчально-виховних дій у військових інституціях. При проведенні занять з вивчення зброї та стрілецького вишколу здійснювалась повна відмова від існуючих методів поступового вивчення окремих компонентів пострілу, тактико-технічних характеристик зброї. Відбувався якомога швидший перехід до реальних стрільб із пневматичних гвинтівок та малокаліберної зброї, оскільки боєприпаси та амуніція до цих видів зброї були дешевими.

Відзначимо, що учениці гуфців ознайомилися із майже всіма видами стрілецької зброї, і задокументовані ситуації, коли ДУФВіВП із ОПЖДОКом використовували у стрілецьтві одну з ідей педагогіки співпраці, а саме ідею вільного вибору. Її суть полягала у тому, що ДУФВіВП із ОПЖДОКом у школи надсилали спеціальні цінники стрілецької зброї і дирекція могла радитися із ученицями, який саме вид зброї (карабіни, гвинтівки) хотіли опанувати учениці у межах навчального розділу «наука про зброю», а також з якого виду проводити практичні стрільби, що продемонстровано нами у додатку (додаток 31). Однак, як правило, за браком коштів, школа купувала лише одну гвинтівку, з якої почергово проходили стрільби, а під час інших вправ учениці, які не мали навчальної зброї та її муляжів, проходили заняття із гімнастичними палками або просто палками (додаток 32) у якості зброї.

Аналіз джерел свідчить, що саме до учениць використовувались елементи педагогіки співробітництва, на відміну від учнів, які повинні були опанувати навчальні розділи, зокрема і види стрілецької зброї у строгій відповідності, що було необхідно для служби у армії. Із цього приводу, в деяких випадках існували постійні конфлікти між консервативними представниками МВС, СКПЖДОКу та дирекціями освітніх закладів. Наприклад, керівництво військового округу № VI (охоплював Львівське, Станіславське, Тернопільське воєводства) спільно із СКПЖДОКом, починаючи з 20.05.1926 р., щорічно складали гнівні листи до

Кураторіуму про самовільне обмеження добровільного права учениць, яке вони висловили письмово, здійснювати навчальні польові стрільби у Станіславській гімназії із певного виду карабіну. Відомства скаржились, що навчальний процес здійснюється у класах, а не у гуфцах учениць, як це необхідно відповідно до розпорядження МвіПО, оскільки: «шкільний гуфець учениць кожного закладу у ВП роботі представляє собою особливу навчально-виховну одиницю, незалежно від приналежності учениць до класу, де не має бути формалізм у педагогів» [143, □рк.. 13]. Подібних конфліктів із проведення занять із стрільб не виникало, коли у місцевості існував спеціальний жіночий стрілецький клуб. Однак єдиним таким клубом на території ЗУЗ довгий час залишався «Жіночий стрілецький клуб» у Тернополі, на базі якого шкільні гуфци учениць міста регулярно проходили стрільби із стрілецької зброї [223, с. 53].

Гуфци були чоловічими (для учнів) та жіночими (для учениць), і, окрім приналежності до школи, носили назву обраного патрона чи покровительки, наприклад: Жіночий гуфець шкільний №422 ім. М. Віттек, Жіночий гуфець ІІ Державного педагогічного ліцею у м. Львів □рк. Е. Плятер, жіночий гуфець приватної гімназії та загальноосвітнього ліцею □рк. А. Міцкевича о. Філіпі-Жиховічової у Львові і т.д. Це складало потужний та важливий елемент ідеологічної роботи з учнівством, оскільки патронами здебільшого виступали тогочасна військово-політична верхівка Польщі, воїни і національні героїні польського народу, які віддали свої життя за незалежність країни.

Інколи, в разі занадто малої кількості учнів/учениць, що потрібні були для організації незалежного гуфца, куратор шкільного округу за пропозицією дирекції школи міг допустити призначення молоді даної школи до організованого у цій же місцевості гуфца іншої школи.

Існують відомості, що в контексті політики □рк.□данти□□ю (примусового ополячення, переходу на католицьку віру тощо), в крайньому випадку допускалась участь у ВП в середніх навчальних закладах і учениць-українок православного віросповідання (така практика була поширена тільки на етнічних українських територіях – Хомщина, Підляшшя), за умови, що учениці і

їхні батьки є пропольськи налаштованими громадянами та підтримують встановлену польську владу на території ЗУЗ. Хоча офіційно вступ українок у гуфци, як зазначалося, був забороненим [173], [103, с. 35] і замість терміну «українка», вживалася назва «русинка» [27], [57]. Натомість, якщо один із батьків мав російське коріння – участь у ВПЖ була заборонена за будь-яких обставин. Залучення етнічних українок у процес ВП було можливим і у руслі політики трайбалізації, яка підтримувала ідею, що різні етнографічні групи (лемки, гуцули тощо) є окремими від української нації [81, с. 584].

Така ж практика стосувалася і юнаків, тому необхідно визнати, що кількість української молоді у гуфцах ВП була мізерною. Однак практика участі школярів та молодих українців у польських вишколах була не тільки наслідком політики ополячення. Так, цікавим є той факт, що в ОУН (Організації українських націоналістів) теж виступали за участь української молоді у польських заходах з військової підготовки, зокрема і заняттях шкільних гуфців.

Така позиція українських сил остаточно виробилася наприкінці 1920-х р, що відзначалася єдністю на її кінцеве призначення. У 1929 р. оунівцями було видано спеціальні листівки, у яких закликали українську молодь не дезертирувати, а йти до польського війська та різних організацій, що здійснюють військову підготовку. У ній було сказано: «Присягайте на вірність Польщі, але у своєму серці складіть іншу присягу – боротьби за волю українського народу. Вчіться добре володіти зброєю, ознайомлюйтесь з усім, що могло б колись придатись майбутній українській армії. Прийде слухний час і Ви обернете ваші кріси проти Польщі. Серед найтяжчих терпінь в польських касарнях хай Вам сниться золотий сон боротьби за волю українського народу аж поки той сон справдиться» [101, с. 36].

Тому у шкільному воєнізованому гуфці могли бути і дівчата українського походження, однак з однієї школи. Згідно з тогочасним законодавством, гуфец не міг виникнути, якщо до уроків у ньому добровільно не зголосилося щонайменше 13 учасниць – і не більше 27-ми учениць, оскільки в такому випадку повинна була організовуватись *шкільна дружина ВП*. Однак аналіз звітів діяльності шкіл

свідчить, що ця цифра була умовною. Наприклад, у приватній гімназії □рк. А. Важеніци у Львові станом на 19.10.1927 р. гуфец №38 налічував 28 учениць, а інший №40 – 27 учениць. На початку 1930-х років у гуфцах гімназії кількість учениць зменшилась до 10 учениць. За свою історію у закладі завжди існували гуфци, незалежно від кількості учениць [143, □рк.. 49].

До воєнізованого шкільного гуфца могли бути прийняті учениці тільки шляхом добровільного □рк.□данти, і якщо вони: мали не менше 15 років і в порівнянні зі своїми ровесницями-школярками, занадто не відставали у вивченні предметів; про їхнє здоров'я шкільний лікар давав тільки позитивну оцінку, оформлену у спеціальній картці здоров'я; був відсутній спротив з боку батьків та певна лояльність до польської влади.

До того ж учениці були зобов'язані сплачувати щомісячні внески у розмірі 10 грош (бідні учениці від цієї практики звільнялися). Внески реєструвалися у спеціальних справах та *легітимаціях* – посвідченнях, що підтверджували участь учениць у гуфці ВП. Однак на практиці ці вимоги суттєво спрощувалися. Підтримку таких кроків висловлювали місцеві куратори шкільних округів. Так, куратор львівського шкільного округу □рк. Я. Рімер у циркулярі до дирекцій шкіл Львівського воєводства від 23.09.1927 р. зазначав, що ці вимоги «є жахливою бюрократією, то ж задля більшої ефективності дирекціям необхідно спрощувати та уникати формальності, які інколи тривають до двох місяців, оскільки вони вимучують тендітних учениць і це завдає велику шкоду справі, що є актуальною для майбутнього школи та народу» [143, □рк.. 36].

Згідно тогочасного польського законодавства шкільні гуфци ВП вважалися первинними одиницями в області ВП та особливою сталою структурою у школі, незалежно від належності учениць до класів [275, с. 519]. Залежно від чисельності дівчат у таких гуфцах, він міг розпадатися на менші та більші структурні формування (рисунок 2.1).

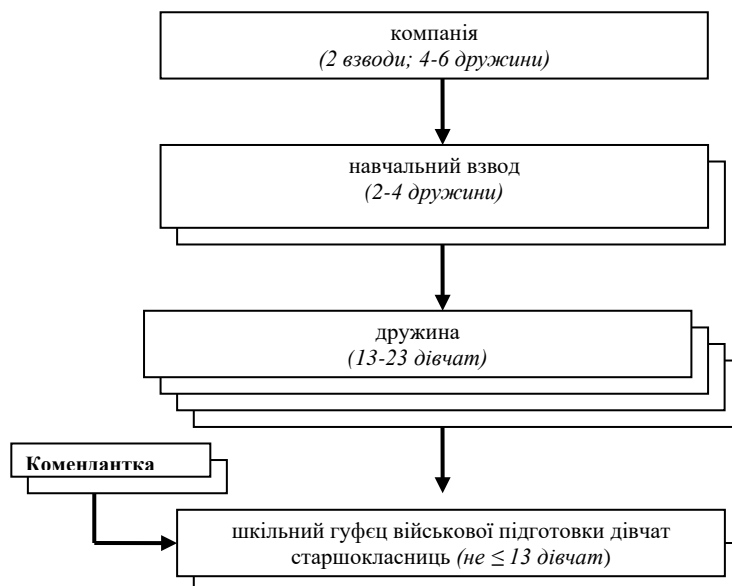

Рис. 2.1. Форми організації навчання учениць із військової підготовки

Рисунок 2.1 демонструє, що основною формою організації навчання у школі, де старшокласниці проходили військову підготовку, був шкільний гуфєц військової підготовки дівчат-старшокласниць, на чолі якого стояла комендантка. Рисунок наочно демонструє, що шкільні гуфци ВП формувалися за зразком організації військових підрозділів і навчально-виховна робота базувалася на ієрархії та військовій дисципліні, яка панувала не тільки у армії, а і в жіночих воєнізованих організаціях. Існував чіткий поділ: учениць повинні були готувати жінки (□рк.□данти), а учнів – чоловіки (комендантки). Натомість у коєдукаційних навчальних закладах дирекція бажала бачити і жінок, і чоловіків [149].

Як видно з рисунка 2.1, після гуфца йшла дружина, яка об'єднувала 13-23 учениць (два гуфца) з однаковим рівнем підготовки і однією робочою програмою навчання. Взвод складався із 2-4 дружин; компанія складалася із 4-6 дружин (або 2 взводів), об'єднаних з організаційних причин (як правило, різних шкіл у межах одного освітнього округу, з різними рівнями та програмами навчання).

Дружини, взводи та компанії ВПЖ для навчально-виховних цілей були непотрібними, хоча могли створюватися негайно у разі необхідності полегшення адміністративного управління ними на період практичних занять, проведення вправ (наприклад, таборах) або для представницько-масових заходів (святкування визначних дат, показові виступи, походи дівчат до пам'ятників

польської слави тощо) [212]. Так, наприклад, показовим є циркуляр куратора Волинського шкільного округу Я. Фіревича про звільнення всіх дівчат гуфців польських навчальних закладів Волині від будь-яких занять під час військових та державних свят, у проведенні яких учениць могли залучити до урочистих маршів, походів до пам'ятних місць та екскурсій [212, □рк.. 8]. Подібна практика існувала і у Тернополі – спільно із представниками тернопільського гарнізону 54 піхотного полку кресових стрільців, гуфци учениць та учнів регулярно звільнялися від занять під час свят та брали участь у проведенні національних свят, військових показових виступах, релігійних дійствах та акціях пам'яті. Закінчення річної роботи у гуфцах відзначалося «Святом військової підготовки і фізичного виховання», на якому проводились стрілецькі та легкоатлетичні змагання учениць із учнями. Під час проведення подібних свят для учнівства VII класів організовувались тактичні вправи, зокрема польові двосторонні вправи, у ході яких команди мінялися місцями [252, с.77].

Варто зауважити, що в залежності від підготовчих та організаційних цілей і головним чином – від чисельності, гуфци учениць організаційно відрізнялися від юнацьких. Чоловічі також поділялися на взводи (*plutony*), дружини (*drużyny*), а жіночі шкільні гуфци іноді мали поділ ще на секції (*sekcje*) і патрулі (*patrole*). Жіночий патруль учениць об'єднував найменшу кількість учениць, інколи в межах гуфца – 5 учениць, а інколи існував самотійно, у разі малої кількості учениць. Однак були й винятки. Наприклад, патрулями називались гуфци, які були основною організаційною формою навчання у Львівській приватній жіночій гімназії імені Найсвятішого Серця Ісуса (Сакр-Кер) – (*Prywatne gimnazium zenske zgr. Najswietszego serga Jezusowego (sacre coeur)*), де основний акцент робився на санітарній та розвідницькій підготовці дівчат; був патруль у польській приватній гімназії та коєдукаційному лицей в Городенці (*Horodence*), де дівчата вивчали рятівничу справу (по 8 юначок у кожному) і т.д.

Існували випадки проходження навчання з ВП ученицями у гуфцах інших навчальних закладів. У такій ситуації заняття, які учениці пропускали, відпрацьовувалися в додатковий час. Така практика застосовувалася у Державній

школі Коломиї, учениці якої проходили ВП у гуфці професійної загальноосвітньої школи ім. С. Щепановського [143, 199 с. 50].

Цікавою, на нашу думку, є практика своєї ієрархії та самоврядування у таких формаціях. Комендантка гуфца визначала, в залежності від підготовчих та організаційних цілей, певні посади (т.зв. 199 с. 199 данти – funkcyjni), які дівчата намагалися посісти, що мотивувало їх до дисципліни та найкращого вивчення матеріалу. Відзначимо, що посади для учениць гуфца ВП у польській мові виражалися жіночим родом (т.зв. фемінітиви). До таких слід віднести: шефіня (szefynia) відповідник сучасної старости – у разі об'єднання двох класів у одному гуфці цю посаду могла займати учениця із старшого класу [367, 199 с. 12], (посада взводного (plutonowy) існувала тільки у хлопців (!)), командирка дружини (drużynowa), секційна (seksyjna), 199 с. 199 данти (patrolowa), 199 с. 199 дант (magazynierka), чергова учениця дня (służbowa uczennica dnia). Обов'язки 199 с. 199 данти установлювала комендантка гуфца, за зразком тих, які існували у жіночих структурах ВПЖ та військових підрозділах і доручалися учням та ученицям на визначений час.

Для наближення умов навчання гуфца у школі до військової атмосфери 199 с. 199 данти на заняттях з ВП зовнішньо вирізняли, додаючи до їхньої повсякденної уніформи певний елемент (переважно пов'язку) як символ наданих командирських повноважень. Учениці носили ці пов'язки та значки ВПЖ із гордістю та достоїнством. Детально зовнішні атрибути та відзнаки 199 с. 199 данти посад шкільного гуфца учениць продемонстровані нами у (додатку 33). Як зазначала Я. Міхаловська: «Спеціальна уніформа об'єднує всіх молодих учениць 6, 7 класів у одну спільну родину гуфців. Молоді, гарячі серця сильно б'ються під тим мундиром та горять із великою любов'ю до Вітчизни. Завдяки уніформі ми отримуємо могутній виховний інструмент, а патріотизм дівчат перестає бути пустою фразою – він перетворюється в дію» [263, с. 18].

Згідно із Інструкцією про організацію персональної ОПЖДОК L.dz.560 з 1927 р. у деяких школах (а починаючи з 1 квітня 1930 р. у шкільних гуфцах дівчат всіх польських середніх навчальних закладів) поширювалися норми

призначення організаційних звань, які існували на той час у ОПЖДОК і застосовувались щодо інструкторок та дорослих жінок, які проходили ВП [312, с.142].

Згідно з вищевказаною Інструкцією затверджувались 10 організаційних звань. Перших чотирьох звань могли досягти учениці старших класів середніх навчальних закладів, вони фактично існували у школах як елемент заохочення у навчанні. Повний перелік звань та умови їх отримання відображено у (додатку 34).

Таблиця у додатку 34. показує, що система звань під час занять з ВП виступала великим заохоченням для учениць. Цінність такої системи винагород полягала у тому, що основними умовами отримання звань (перші 4 звання – включно із званням «аспірантка») та відповідні відзнаки на уніформі були не тільки за високі результати з ВП, а і за загальну навчальну успішність у школі. Як видно з додатка 34, для отримання звання необхідно було мати певну кваліфікацію або ж здобувати її на момент отримання звання. Надавала їх письмовим наказом наділена відповідними повноваженнями комендантка на підставі пропозицій, представлених рк.дантию гуфца. Хоча призначення могло бути і автоматичним, і з вибору. Так, наприклад, такі звання, як «старша шерегова», «старша інструкторка», «рк.дантиюа», «інспекторка» надавалися вибірково, тільки у якості нагороди за високі досягнення у навчанні – не тільки з ВП, а і у школі із різних дисциплін та активної праці у справі ВПЖ. Інші звання отримувались внаслідок набуття тієї чи іншої кваліфікації.

Крім того, система звань виступала і своєрідним методом покарання учениць. Втратити звання можна було через самовільне залишення лави ОПЖДОКу, погану поведінку під час занять чи літніх таборів, рк.данти домашнього завдання 2 рази підряд та ведення «аморального способу життя». У такому випадку звання або понижували на один ступінь – із «старшої шерегової» на «шерегову» чи з будь-якого іншого звання на первинне – «шерегову». Якщо звання скасовував т.зв. Суд Честі ОПЖДОКу, то повернути його назад було неможливо і проходження ВП та членство у лавах організації було забороненим.

При представництві або доповіді перед рк.дантию чи інструкторками ОПЖДОК, чи офіцерами війська учениця зазначала тільки свою рк.данти посаду, а не звання, а також назву гуфца, школи, і територію, в якій вона функціонувала. Наприклад: «секційна (прізвище, рк'я) 2-го гуфца львівського жіночого загальноосвітнього ліцею».

На чолі воєнізованого гуфца для дівчат стояла комендантка (посада інколи називалася, як інструкторка, керівниця) призначена керівництвом ОПЖДОКу та за обов'язковою згодою дирекції відповідної школи. Однак кандидатка обов'язково повинна була мати для цієї функції відповідний рівень навчання та вишколу (або знаходитись на чинній військовій службі), бути зачисленою до складу інструкторок ОПЖДОК, часто будучи вчителями цього закладу. Так, наприклад, коменданти воєнізованих гуфців Приватної коєдукаційної гімназії повітового відділу самоуправління і міського управління м. Кременця Генрік Кобилінський і Яніна Яворська в кінці 1920-х-початку 1930-х р. були вчителями занять із тілесних вправ у 1-4 та старших 7–8 класах і мали ще 2 години на заняття у воєнізованих гуфцах [45, рк.. 6, рк.. 7, рк.. 29], окремо для хлопців і дівчат відповідно [45, рк.. 29, рк..34, рк..45, рк..151].

Щоправда, такі кандидатки мали пройти інформаційний курс під час літніх канікул (Варшава, Львів, Радом та інші), які тривали приблизно 10 днів. Майбутні рк.данти гуфців ВП старшокласниць, які не були інструкторками ОПЖДОК, незалежно від проходження інформаційного курсу повинні були пройти за згодою ОПЖДОК інструкторську підготовку [45, рк.. 149].

Дотримуючись правил внутрішнього життя школи, комендантка гуфца учениць була цілком підпорядкована дирекції школи, обов'язково брала участь у зібраннях та засіданнях педагогічної ради, аналогічно із комендантами гуфців для хлопців. З точки зору безпосередньо вишколу гуфца комендантка підпорядковувалась ОПЖ. Свою навчально-виховну роботу, комендантка проводила на базі програм, що були спільно розроблені та опрацьовані двома міністерствами – МВС та МвіПО, хоча останнє слово у її затвердженні мало МвіПО [143, рк.. 22]. Заробітна плата рк.данти регулювалась згідно із

розпорядженням МвіПО. Максимальною оплатою була у тих «рк.дант», які працювали 4 навч.год. з ученицями. У тих професійних школах, особливо у системі додаткової освіти, в яких заняття з ВП відбувалися у одній групі учениць, що займалися тільки 2 год., а у виняткових випадках – і 1 год. в тиждень, «рк.дант» гуфців учениць отримували заробітню плату за 2 год., при фактичному виконанні роботи упродовж 1 год. [193, С. 12-13]. Однак якщо комендантка була не цивільною особою та перебувала на військовій службі, то зарплата виплачувалась відповідно до вчительських стандартів з боку МВС [143, «рк.. 22]. Повноваженнями за контролем гуфцями володіли перш за все шкільні власті і ОПЖ; до ходу навчання мала стосунок і військова влада.

Як зазначає А.-Е. Маркерт, відбувалось своєрідне зіткнення інтересів двох міністерств у навчально-виховній справі, а також громадського сектора – ВПЖ [261]. МВС повинно було надавати муляжі зброї та боєприпаси під час ведення військових навчань, технічні матеріали, плаці для стройових вправ, спортивні об'єкти і т.д., відповідно до інструкції МВС «Про ставлення військової влади до організації ВП» [195, с. 521]. Однак і військове відомство, і ОПЖДОК здійснювали контроль тільки за згодою школи. Дирекція була уповноважена припинити діяльність гуфців в разі відсутності необхідної кількості учениць, про що повідомлялося у Кураторіум. Таке право мало ще МвіПО.

Контроль над таборами ВП для старшокласниць здійснювали: СКПЖДОК, шкільні власті та відповідні ДОК (військові округи): №VI – Львівський (включав Львівське, Тернопільське, Станіславське воєводство, крім Самбірського, Турківського, Дрогобицького повітів, що входили до Перемишльського округу №X; та №II – Люблінський, в склад якого входило Волинське воєводство, а також Сарненський, Каширський повіти Поліського воєводства, де більшу частину населення складали українці). Ці інстанції інспектувалися делегатами МвіПО з питань проведення ВП, обов'язково взаємодіючи з дирекцією школи [321]. Більш детальна характеристика ієрархії контролю шкільних гуфців схематично зображено на рисунку 1.3., а також таборів ВП на рисунку 1.4.

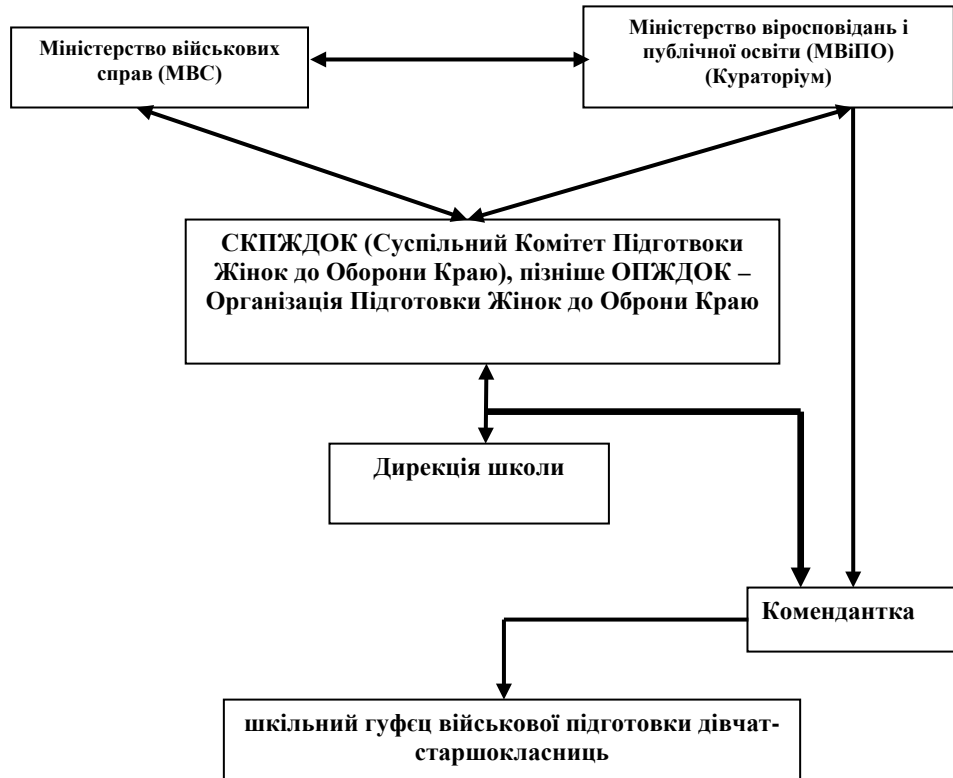

Рис. 2.2. Ієрархія контролю шкільних гуфців військової підготовки учениць середніх освітніх закладів

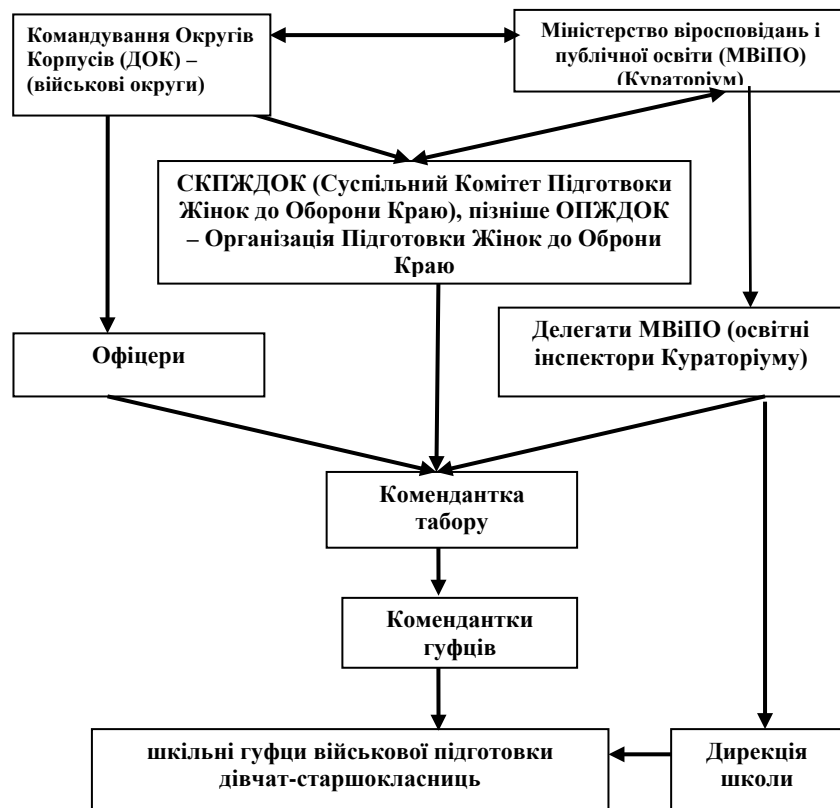

Рис. 2.3. Ієрархія контролю шкільних гуфців військової підготовки дівчат під час проведення таборів військової підготовки

Як видно з рис. 2.2. та рис. 2.3. МВС, напіввійськові організації та МвіПО мали тісну кооперацію у керівництві над шкільними гуфцями. Це мало значний вплив на заміну навчальної програми з ВП від 1925 р. та розробкою нової, участь у якій взяли фахівці з МВС, ОПЖДОКУ та МвіПО. Було вирішено, що зміст навчальної програми 1925 р. мав недостатньо відомостей для надання початкових військових знань ученицям середніх навчальних закладів. У новій навчальній програмі, прийнятій від 28 червня 1928 р., було збережено організацію загальновійськової підготовки, дворічного навчання, шкільних таборів ВП. Не враховуючи деяких поправок від 6 квітня 1933 р., ця програма проіснувала у такому вигляді до 1938 р.

Відзначимо, що на відміну від попередньої програми, нова відзначалася цілісністю, була значно розширена, відповідно до покладених завдань загальновійськової підготовки. Зміст обіймав ряд розділів, що містив необхідні елементи первинних військових знань та просвітницької роботи. До таких елементів слід віднести: *фізичне виховання; громадянське виховання; наука служби; організація війська; ППіПГО; загальне рятівництво; польова служба, що включала: теренознавство, зв'язок, ігри польові, обозництво; стрільба; стрільба з лука.*

Програма загальновійськового вишколу дівчат у освітніх закладах від 28 червня 1928 р. конкретизувала ціль ВП учениць у 4-х напрямках: 1) надання ученицям уявлення про суть, завдання війська, його організаційні підстави; 2) усвідомлення ролі і завдань, які стоятимуть перед жінками в справі захисту країни та якісна підготовка їх під час шкільних занять та участі у громадських організаціях; 3) вироблення у юначок моральної сили, дисциплінованості, витривалості як необхідних підстав для роботи не тільки під час воєнних дій, але також у мирний час, вироблення якнайглибшого розуміння громадського обов'язку та формування національної свідомості; 4) підготовка учениць до самооборони [182, С. 26].

У зв'язку з цим для учениць були визначені інші навчальні модулі, мінімізувався час на вивчення таких розділів, як проведення рятувальних робіт та наука служби. Більш детально зміст другої навчальної програми з ВП для

дівчат у школах (всього – 150 год.), прийнятої відповідно спільної постанови МВПО, МВС та ДУФВіВП від 28 червня 1928 р. замість програми 1925 р., представлено нами у таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Зміст навчальної програми з ВП для дівчат у школах (від 28 червня 1928 р.)

№	Зміст прог.	Год.	Навчальні підрозділи
1	Наука служби	10-11 год.	Системи забезпечення військ. Загальна організація армії в мирний час. Зброя і служба. Перехід армії з мирного у воєнний стан (загальні поняття про мобільний персонал, коней, возів, воєнної промисловості, завдання транспорту під час війни). Значення ВП для оборони країни. Організація ВП у Другій Речі Посполитій. Ціль ВП жінок. Обов'язки солдат, засади військової дисципліни, військова ієрархія (молодші і старші, начальники та підлеглі, військові звання і відзнаки, службові відносини (безпосередні і прямі). Принципи дисциплінарної влади. Інспекційна служба. Практична і загальна інформація про вартову службу. Формальна муштра – індивідуально та колективно (марші і збір). Наука служби, що об'єднувала внутрішню службу і організацію армії, за задумом авторів, повинна була служити як виховний ресурс для вироблення дисциплінованості, пунктуальності дівчат. Крім того, знайомство із внутрішнім життям військ, а також, мінімально, із формальною муштрою і вправами, що проводяться у підрозділі.
2	Гігієна і рятівництво	12 год.	Щоденна гігієна, приміщень, харчування, одягу, сну, маршу і праці. Перша допомога в екстрених випадках: сонячний удар, кровотечі, рятування та допомога при утопленні, удушенні, втраті свідомості. Підручна аптечка.
3	ППіПГО	12 год.	Заходи хімічної боротьби. Вплив території і атмосферних умов. Індивідуальна оборона: опис і використання масок, накладання і зняття, заміна маски, вправи в масці, газова камера. Колективний захист. Повітряно-газова тривога, переховування та евакуація під час тривоги (нападу), пристосування приміщень під сховища. Інформаційно-обсерваційна служба в місцевостях поза військовим простором.
4	Стрілецтво (стрільба)	19-20 год.	Уявлення про будову зброї і взаємодію її частин. Збирання і розбирання зброї. Консервація зброї і її знищення. Поняття про будову патрона. Наука про постріл. Вступний стрілецький вишкіл і поведінка на полігоні (стрільбищі), 4 шкільні стрільби із малокаліберної зброї, і в мірі можливості 2 постріли із крупнокаліберної, стрільба з пістолетів. Стрілецтво (стрільба), окрім виховних моментів, розвиває нервовий контроль, здійснює вироблення спостережливості, також необхідно брати до уваги практику індивідуальної самооборони старшокласниць як представниць слабкої статі.
5	Польова служ.	36 год.	
	А.) Теренознавство	6 год.	Знайомство з формами території (практично). Що таке мапа, масштаб, загальні відомості про територію, користування мапою, конвенціональні знаки.
	Б.) Зв'язок	4 год.	Значення зв'язку в житті війська. Засоби зв'язку. Ручна сигналізація. Використання та обслуговування телефонного апарата.
	В.) Польові ігри	26 год	Вправи з використання нерівностей поверхні, кольорів і частин освітленої території для навігації на місцевості, маскуванню (пристосування до території). Вправи для спостереження за територією: оцінка відстані, розвиток вміння запам'ятовувати спостережувані явища, вміння надавати пропозиції та робити висновки. Вправи із дотримання напрямку під час маршу навпростець, через ліс, уночі і т.д.

Продовження таблиці 2.2

		Вправи у службі «гінців» (gończy) – прибуття до визначених пунктів і повернення.
		Рух по місцевості силами малого колективу (підрозділу) у вигляді розвідувального патруля.
		Розвідка і опис місцевості у визначеній сфері.
		Складання письмових звітів.
		Короткі (4-6 км) і довгі (15 – 18 км) марші з використанням мапи місцевості.
		Таборування, страхування, внутрішня і караульна служба на бівачу.
		Нічні вправи (орієнтування на місцевості, організація та обслуговування зв'язку, збереження напрямку, оцінка відстані на слух та зір – такі вправи могли проводитись у співвідношенні 2 вправи на 1 год.)

Джерело систематизовано та опрацьовано на основі [261, С. 112 - 116], [182, С. 26 - 30].

З таблиці 2.4 випливає, що одним із найважливіших виховних чинників у ВПЖ була польова служба та польові ігри. Це можна пояснити тим, що зародження ВП учениць відбулося у літніх таборах, що і зумовило інтеграцію у освітню практику ВП певних навчальних методів харцерства, зокрема польове навчання, яке полягало не у знайомстві з певними формами роботи, теоретичними положеннями, а у виробленні ефективності, виявленні здібностей у ході військово-польових ігор, за які були певні заслуги [199, с.165].

Польські педагоги розуміли, що кількогадинне польове навчання є марним та безцільним заняттям, що не дає ефекту, тому вважалося, що ефективним цей розділ буде тоді, коли польові заняття проводитимуться цілий день і під безпосереднім керівництвом інструкторки ВПЖ чи жінки-військової. Заняття мали бути максимально наближені до умов жіночих військових служб, однак вправи повинні були підбиратися у відповідності до умов погоди, і на відміну від гуфців юнаків, дівчата у важких погодніх умовах польового навчання не проходили [146, арк. 9]. Із щоденників учениць [316], [356] дізнаємося, що ігри проводились теж харцерськими методами, маючи на меті навчити спостережливості, визначати місцезнаходження об'єктів, орієнтування вдень і вночі у різній місцевості (додаток 35), збереження та приховування напрямку. Поширеною практикою були і влаштування **стоянок учениць** (т.зв. обозництво (obozownictwo)). Уклад ігор повинен був враховувати у міру можливості також складені елементи у пунктах А) і Б), а саме теренознавства та зв'язку [261, с. 116].

Слід зауважити, що ці навчальні елементи становили основу військової підготовки та умову для можливої майбутньої військової служби жінок. Форми навчально-виховної роботи засновувались на сутності військових форм роботи. За своєю суттю робота була колективною – вимагалось досягнення колективних успіхів у гуфцах.

Основною формою цього періоду навчально-виховної роботи підрозділів ВПЖ були **збори** - зміст, вид занять і спосіб функціонування яких опиралися на принципи військового розпорядку. Найкращі умови для реалізації навчально-виховних методів ВПЖ створювали **літні табори** військової підготовки, що давали можливість безперервної освітньої і практичної роботи у рамках визначеного періоду часу та можливості використання зовнішніх обставин у навчально-виховних цілях. Окрім освітньої, соціалізаційної значущості, табори створювали максимальну можливість учасникам наблизитись до реальних, польових умов.

У цей час впроваджено практику видання спеціальних свідоцтв з ВП. Свідоцтво про пройдений загальновійськовий вишкіл старшокласниць видавала дирекція школи; цей документ був завірений шкільною печаткою, підписом директорки і комендантки гуфца (додаток 36), (додаток 37) [182, С. 30-32].

Крім того, комендантка гуфца регулярно звітувала перед дирекцією школи, і порядок звітності був такий же, як і для комендантів гуфців для хлопців. Значний вплив у роботі та функціонуванні шкільних гуфців мав директор школи. Фігура директора/директорки школи була ключовою у організації та здійсненні контролю за навчально-виховним процесом з ВП. За домовленістю із інспекторкою жіночих гуфців, директор обирав кандидатку на посаду комендантки шкільного гуфца і представляв до затвердження Кураторові шкільного округу.

Самостійно, за відповідними пропозиціями, директор повинен був визначити кількість одиниць (гуфців) у школі та тих, де така робота здійснювалась б окремо. Також директор затверджував план реалізації програми військової підготовки і наглядав за його виконанням, стежив за його

погодженням із вивченням інших предметів, що мали спеціальне значення для підготовки молоді до оборони краю.

Цікавим, на нашу думку, була форма контролю діяльності гуфца директором, а саме інспектування (пол. *wizytacja hufca*), що полягала у дослідженні результатів його роботи, виявлення та забезпечення необхідною шкільною допомогою (методичною, матеріальною, технічною тощо), а також запрошенням постійного окружного коменданта (для хлопчачих гуфців) та інспекторки жіночих гуфців ВПЖ (для жіночих) на раптові відвідини гуфца та регулярні засідання педагогічної ради, на яких обговорювалася ВП у гуфцах.

Про проведені результати інспектування обов'язково мав бути повідомлений директор/директорка чи шкільні власті, і згодом організовувалася часто ще спеціальна конференція, куди запрошували, окрім педколективу, і комендантку гуфца, а при потребі – представницю учениць (як правило, шефиню гуфца (посада відповідає сучасній старості групи) чи іншу ученицю, яка займала тимчасову функційну посаду в гуфці.

Так, наприклад, 23.09.1927 р. керівництво військового округу № VI спільно із ВПЖ провели раптову інспекцію шкіл Львівського, Станіславського та Тернопільського воєводств, у ході якої було виявлено недостатній рівень занять з ВП у деяких школах за минуле півріччя. Наприклад, у Бродах директор гімназії Нєволак (*Niewolak*) проігнорував розпорядження міністра МВіПО, призначивши лише 2 год. на заняття з ВП замість 3 год. У Тернополі вчителі державних шкіл повністю відмежувалися від співпраці із гарнізоном 54-го полку піхоти кресових стрільців, офіцерами-інструкторами та інструкторками ВПЖ. Інспектори загальних шкіл у Тернополі, Терєбовлі, Збаражі та Скалаті свідомо стримували вчителів у роботі з ВП учениць, що прямо суперечило циркулярам Кураторіуму. У висновку комісія вимагала навести належний порядок із «антипольськими елементами», занепокоюючись рівнем підготовки молоді до захисту Польщі. У таких випадках комісія радила, що необхідно посилити владу директорів шкіл, які «розуміють важливу справу народу та добре ставляться до роботи з тренування та навчання шкільних гуфців, оскільки цей напрям діяльності є

невід'ємною частиною основної діяльності сучасної школи» [143, арк. 52]. Директор обов'язково мав бути повідомлений про результати інспектування, проведеної конференції та висловлених рекомендацій інспектуючих.

Крім того, у тих школах, де була велика кількість учнів та учениць (особливо у сільській місцевості), клас військової підготовки могли вести кілька вчителів, один з них був головним комендантом гуфца. Такого головного коменданта/комендантку обирав директор школи за домовленістю із окружним комендантом ВП чи інструкторкою ВПЖ [377, с.45].

Центральною фігурою в навчально-виховному процесі ВП була комендантка гуфца, яка спрямовувала і коригувала навчально-виховну роботу учениць. Для реалізації системи вмінь та навичок різнопланового характеру на особистість комендантки покладались наступні функції, згідно з якими вона: *укладала детальну навчальну програму загальної ВП (або підготовки до допоміжної військової служби чи санітарної програми), безпосередньо її проводячи*. Інколи, як і в гуфцах учнів, а саме – за допомогою призначених інструкторів проводила *практичні заняття; частину теоретичних занять; стежила за обладнанням та спорядженням гуфца, будучи за нього відповідальною; здійснювала контроль за виконанням обов'язків (як своїх, так і при наявності заступників, а також обов'язки учениць); вела журнал (щоденник) занять гуфца (dziennik zajęć hufca); здійснювала оцінювання учениць*.

Комендантка виконувала посередницькі функції у здійсненні ВП у школах: *здійснювала консультування вчителів з викладання корисного для військової справи навчального матеріалу у межах загальношкільних дисциплін; ініціювала проведення позакласних та позашкільних військово-патріотичних заходів; користувалася під час зборів гуфца допомогою вчителів, які опосередковано виконували доручення у межах своїх визначених завдань із викладу ВП у окремих класах тощо*. Важлива деталь: під час занять комендант гуфца учнів обов'язково повинен був носити чинний військовий мундир, натомість комендантка жіночого гуфца (інструкторка ВПЖ) – мундир ВПЖ (додаток И).

Правила екіпірування та інвентаризації регулювалися тогочасними положеннями ВПЖ [369]. Відмітимо існування певних відмінностей у проведенні самих занять у жіночих та чоловічих гуфцах ВП, в основному за змістом матеріалу та тривалістю занять, що відображено у таблиці 2.3

Таблиця 2.3

Порівняльна характеристика змісту і форм занять у шкільних гуфцах учнів та учениць

Заняття у гуфцах для хлопців	Заняття у гуфцах для дівчат
охоплювали 2-годинні уроки, додатково проводились вправи зі стрільб на стрільбищах або в школі в кількості, що була установленою докладними вказівками з реалізації програм.	охоплювали 2-годинні уроки (інколи 3-4 год.), проводились стрільби, додатково проводились вправи з стрільб на стрільбищах або в школі, або в осередку ВПЖ в кількості, що була установлена докладними вказівками з реалізації програм.
4 напівденні заняття і 5 нічних занять	4 напівденні заняття (інколи – нічні заняття)
Кількаденні вправи, що організовувались по можливості в кожному класі впродовж навч. р (3-4 дні) та під кінець навч. р	Кількаденні польові вправи, що організовувались по можливості впродовж навч. р (3-4 дні) та декількаденні жіночі табори у кінці навч. р
Табір військової підготовки, що організовувався під час літніх канікул	Табір ВПЖ, що організовувався під час літніх канікул

Як видно з таблиці 2.3, хоча заняття охоплювали 2 год., однак у деяких школах військову підготовку як обов'язковий предмет збільшували до 3 і навіть до 4 год. Такі кроки підтримувались Кураторіями шкільних округів офіційними документами. Наприклад, циркуляром від 23.09.1927 р. Кураторіуму львівського ШО вказувалась необхідність збільшення щотижневої роботи у гуфцах по 3-4 год., оскільки для справи ВП заявлені МВіПО 2 год. – це замало [143, арк. 36].

Відповідно до цього циркуляру кількість навчального часу у школах досліджуваних воєводств в загальному збільшувалась, однак різні школи робили це по-своєму. Наприклад, директори середніх шкіл м. Золочева, ставлячи за пріоритет саме військову підготовку учнівства, збільшували кількість годин викладання дисципліни за рахунок суттєвого скорочення годин з інших дисциплін – хімії, географії тощо [45, арк. 2], а у Приватній коєдукаційній Кременецькій гімназії рішення про зміну часу із 2 годин до 4 годин змінювалось кілька разів на рік [45, арк. 32].

Коментуючи таблицю 2.3, необхідно додати, що у хлопців були ще декількаденні вправи, які організовувались задля підготовки юнаків до життя у

військовому таборі, у ході якого вони завершували роботи і практичні справи, а також проходили ті справи, які не можна було проводити впродовж навчального року (наприклад – стрільби із різних видів зброї). Обсяг матеріалу, який повинна була знати учениця із ВП, постійно змінювався і кардинально коригувався, інколи зовсім відрізняючись від такої практики у інших закладах.

Наприклад, згідно з таємним наказом МВіПО від 26 квітня 1929 року учениці жіночих гуфців ВПЖ, а також шкільні гуфци учениць повинні були, окрім первинних військових навичок, ще й вміти надавати першу медичну допомогу, організовувати польовий зв'язок, а також бути готовими, у разі потреби, в майбутньому нести службу у службі спостереження (додаток И2). За свідченням І. Мицке (I. Mizke), у цій військовій протиповітряній структурі (Центральному складі спостереження країни - Centralnej Zbiornicy Dozorowania Kraju) службу несли тільки жінки, що пройшли підготовку у шкільних воєнізованих гуфцах, і відомство потребувало нових кадрів [205].

У той же час дирекції деяких навчальних закладів могли корегувати зміст навчальних програм з ВП. Наприклад, дирекція у Бродівському жіночому ліцеї та гімназії додала до програми рятівничо-санітарного курсу години із стройової підготовки дівчат, ППО (додаток К), (додаток К1).

Абсолютно усі дівчата та юнаки, які входили до складу гуфців, офіційно називались не учні – а юнаки та юначки. Особлива увага приділялась питанню вироблення дисципліни, розпорядку та внутрішнього життя шкільного гуфца, застосуванню методів покарання та заохочення. Однак їхнє застосування відбувалось із категоричною забороною використання внутрішніх радикальних військових форм такої роботи, дисциплінарних положень, обов'язкових покарань. Необхідна дисципліна, та зорганізованість досягалася шляхом усвідомлення важливості роботи, моральної напруженості, почуття обов'язку, що було засновано лише на правилах школи. Неодноразово рекомендувався досвід львівських гуфців ВП, де допомогу у порядку функціонування гуфців надавала співпраця самих учениць.

Перебуваючи в уніформі (яка, до речі, за все існування Речі Посполитої майже не змінювалась, починаючи з інструкції ДУФВіВП від 21.05.1929 р.), учнівство зобов'язувалось виконувати приписи та правила такої поведінки, що стосувалися, головним чином, студентів кадетських шкіл. Дане зобов'язання було чинним і у випадках, коли дирекція просила з'явитися у школу в уніформі у зв'язку із шкільними урочистостями, святами тощо, що неодноразово практикувалось у польських школах на ЗУЗ.

Необхідно відмітити, що на теоретичних та практичних заняттях гуфца від учениць суворо вимагалось носіння спеціального мундиру ВПЖ (хлопці носили військовий мундир). Однак спершу дівчата теж носили на заняттях військову уніформу, видану зі складів Військом Польським. Своя уніформа для учениць з'явилась на початку 1928 навч./р. після інциденту, що стався у м. Перемишль 26.09.1927 р. До командування військового округу Х у м. Перемишль було подано колективну скаргу шкільних властей Львівського воєводства. Педагоги скаржились, що під час урочистостей ВПЖ та параду шкільних гуфців воєводства усі учениці отримали брудну та негігієнічну уніформу із солдатських складів. Після цього шеф штабу округу наказав на свята ВП гуфців, військової уніформи для учениць більше ніколи ні за яких обставин не видавати: «старшокласниці можуть брати участь у заходах з ВП у спеціальних мундирах для жінок, які повинні бути уніфікованими та однаковими у всіх середніх навчальних закладах Польщі» [143, арк. 42].

Тому для учениць у подальшому призначалися спеціальні мундири, які були обов'язковими для носіння під час шкільних занять з ВП, літніх таборів та урочистостей (детальні зразки уніформ, знаки розрізнення учениць шкільних гуфців відповідно до організаційних звань – (додаток К2).

Уніформа була дуже різноманітною в залежності від типу закладу та воєводств, про що свідчать фотографії у додатках (в основному копіювала уніформу дорослих структур ВПЖ), однак загальні правила все ж існували. Колір уніформи був жовтий, як у піхоти (рідко - синій). До другої половини 30-х

років помітна тенденція використання ученицями спідниць, опісля зростає частіше використання різних типів штанів.

На формі учениць семінарій, деяких гімназій та університетів на рукавах були ремінці, а також золоті нашивки, що означали закінчення певного типу інструкторського курсу. Організаційні ступені були пришиті до коміра у вигляді синіх стрічок, із двома залізними орлами ВПЖ.

На головному уборі теж був орел ВПЖ. Відзнаки були срібного та червоного кольорів. Під час фізичного виховання учениці були зобов'язані носити спортивні футболки із вишитим гербом – орлом ВПЖ посередині. Крім того, були ще й функційні шнурки. Більш детальніше елементи уніформи відображені нами у (додатку К3). Слід підкреслити, що зразок уніформи для учениць не був сталим і змінювався з кінця 1920-х та впродовж 1930-х років кілька разів під впливом зразків уніформ тих чи інших організацій з ВП жіноцтва.

Крім того, зміна уніформи відбувалась під впливом передових на той час зразків уніформи тоталітарних країн (нацистської Німеччини та фашистської Італії). Деякі частини уніформи польських учениць були скопійовані із уніформи нацистського Союзу німецьких дівчат (Bund Deutscher Mädel) та дівчат із фашистської організації Балілла, а пізніше – Італійської лікторської молоді (Gioventù Italiana del Littorio) [додаток К3А]. Під час перехідного періоду ученицям на польових заняттях ще повинна була видаватися уніформа із військових складів, відповідно до гігієнічних норм, розмірів та за попередньою згодою із шкільною дирекцією. На уніформі перехідного періоду обов'язковим чином розміщувався шеврон полка, який видав уніформу [143, арк. 42]. На практичних заняттях і маршах дівчата ще й були зобов'язані носити на правій руці пов'язку в кольорах щита школи.

Бідним ученицям дирекції освітніх закладів за поданням комендантки гуфца, як правило, допомагали у купівлі елементів уніформи. Наприклад, серед 80 учениць Торгової школи Станіслава, гуфец у якій був заснований у 1928/29 навч. р., деякі отримали, за сприянням дирекції, 150 злотих від Старости як голови повітового військового комітету, через свою незаможність. Як зазначала

комендантка шкільного гуфца, це було необхідно «в ідеологічному плані, щоб бадьоро, своїм зовнішнім виглядом, учениці Торгової школи могли викликати подив та захоплення молоді і жителів м. Станіслава під час публічних виступів гуфца, у поході чи дефіляді та заохотити учениць інших шкіл до робіт ВПЖ» [36, арк. 41]. Уся уніформа: блузи, спідниці, ремні і т.д. інвентаризувались та ставали власністю повітового комітету ВПЖ та виділялися середнім школам на період навчання учениць у гуфцах [36, арк. 42].

Польове екіпірування дівчат складалося із: спеціального ранця, ремня, газової маски, лопатки, при організації стрільб – гвинтівка, багнет і патронташ.

Існувало правило, за яким дирекція школи могла звільнити від певного заняття юначку чи юнака, на письмове прохання батьків. Комендантки гуфців звільняли учнівство або частково – з приводу вади організму (каліцтва), або тимчасово з приводу хвороби на підставі обстеження юнака чи юначки шкільним лікарем чи лікарем Міністерства охорони здоров'я, соціального захисту та охорони праці (Ministerstwo Zdrowia Publicznego, Opieki Społecznej i Ochrony Pracy). Однак учням, які були частково звільнені від фізичних занять в гуфці, для уникнення бездіяльності, доручали виконання конкретних завдань, адміністративні функції в гуфці, або ж залучали їх до інших існуючих шкільних молодіжних організацій, що були зв'язані із захистом країни (наприклад ЛПіПО, Морської і Колоніальної Ліги, Філії Польського Червоного Хреста тощо (L. O. P. P., Ligi Morskiej i Kolonialnej, Kół Polskiego Czerwonego Krzyża)).

У практиці шкільного життя існували приклади зовнішніх прилюдних виходів шкільних гуфців поряд із військовими та дорослими жінками-військовими в честь визначних дат, громадських дійств, пам'яті загиблих поляків, які брали участь в польсько-українській війні 1918 – 1919 рр. тощо (додаток К4), (додаток К5), (додаток К6). Такі зовнішні (показові) виходи регламентувались спеціальним службовим розпорядженням директора (директорки) школи, ліцею, гімназії тощо із попередньою домовленістю із органами ВП. Шкільний гуфец виступав як формація ВП у відповідній колоні під командуванням комендантки/коменданта гуфца. Шкільний гуфец визначав почет у складі

прапороносної групи, яка несла штандарт школи, а також гуфца (гуфци мали свій спеціальний прапор – жіночі, як правило, мали різні поєднання синьо-жовтих кольорів, оскільки офіційний стяг ВПЖ був синьо-жовтий (додаток К7). А у міжвоєводських виходах гуфци мали ще й табличку та прапор міста, який вони представляли. Прапороносна група учениць та учнів вела себе відповідно до правил, які діяли у військових частинах та підрозділах.

Відмітимо, що до кінця 1920-х років діяльність з ВП покращувалася у зв'язку із збільшенням кількості організації таборів ВП. До їх заснування було долучене і Командування округовими корпусами (пол. Dowództwo Okręgu Korpusu) – зокрема Львівське та Перемишльське (входили Дрогобицький, Самбірський повіт). У зв'язку з цим був виданий Циркуляр Львівської кураторії від 1 червня 1927 р., який передбачав створення п'ятитижневих 6-7 шкільних таборів ВП по 100 учениць кожен, які навчалися у 7-х класах гімназій та в тому ж році закінчили перший рік ВП [38, арк. 3]. Однак вже у першому такому таборі, що проходив у с. Пасічна Станіславського воєводства учениць було недостатньо (додаток К8). Тому участь у цих таборах брали і ліцеїстки, у програмі яких була ВП, і ті, хто навчався у гімназіях з ВП на 2-му році, і випускниці гуфців, і навіть гімназистки із інших регіонів Польщі. Цікаво, що інформація на пропагандистських листівках табору ВП учениць подавалась, окрім польської, і українською мовою (додаток К8).

Наприклад, табір у Тереховлі Тереховлянського повіту Тернопільського воєводства у 1927 році зібрав 214 учениць 6,7 класів шкільних гуфців з 10 воєводств (включно з Тернопільським та Львівським). Хоча львівський науковець і організаторка ВП учениць у 1920-х р. у Львові, за ініціативою якої і був створений цей табір - М. Подхорська (М. Podhorska) наводить цифру у 287 учениць [294, с.15]. У ході його проведення, окрім ВП, здійснювалась і краєзнавча робота та поїздки по повітах. Проводився він у вигляді навчальних семінарів та практичних занять.

Програма навчання включала в себе: *загальну військову підготовку I ступеня; лекції про структуру та організацію збройних сил; теоретичні і*

практичні заняття з внутрішньої військової служби; бесіди про гігієну; стрілецьке навчання; проведення рятувальних робіт; походи на Замкову гору.

Під час проведення таборів також організовувались змагання із спортивних ігор (волейбол, баскетбол), і, звичайно, визначалась першість із стрільби (в особистому та командному заліках) (додаток К9). Проводились спеціальні господарські години та правила ведення господарства (догляд за зброєю, миття посуду, прання одягу тощо) (додаток К10). Організовано 4-тижневий табір ВП і для педагогинь середніх навчальних закладів («у яких справах ВП лежить на серці») [38, арк. 3] та коменданток шкільних гуфців (із Львівського, Станіславського та Тернопільського воєводств взяло участь 40 педагогинь). У програму такого табору входила і школа стрільчині, а також військово-польові ігри [38, арк. 3]. Головною метою подібного роду таборів виступала підготовка «до самостійного ведення гуфців учениць у своїх школах та підготовка активісток-керівниць з робіт по ВП у сільських осередках» [40, арк. 1]. Після прийняття резолюції ДУФВіВП від 22 – 23 жовтня 1927 р. у Познані витрати на створення нових таборів та військово-спортивної інфраструктури покривались з бюджету освітнього та військового міністерств [273, с.6].

У 1927/28 навч. р., ще перед виданням МВіПО у 1928 р. постанови «Про шкільні гуфци для дівчат», функціонувало 73 шкільні гуфци і 3 академічні гуфци. На першому році функціонування ОПЖДОКу, у 1928/1929 навч./р., було зареєстровано 130 одиниць і 5486 членкинь навчання. Загалом, у Польщі діяло 287 шкільних гуфців, а також 77 позашкільних відділів та дружин ФВ [289].

Їхнє подальше функціонування та розвиток стали можливим у результаті прийняття численних указів та нормативних актів, суть, зміст і вплив яких на організацію ВП учениць викладена нами у (додатку Л). У таких організаційно-педагогічних умовах з прийняттям нових нормативних положеннях робота з ВПЖ у освіті набула значного розмаху. Велику роль у цьому відіграло Державне Управління Фізичного Виховання і Військової Підготовки (ДУФВіВП). Відповідно до наказу Міністра віросповідань і народної освіти №493/28

Г. Добруцького (G. Dobrucki) від 10 травня 1928 року було остаточно затверджено види таборів ВП шкільних гуфців учениць:

- 5-тижневі табори ВП для дівчат старших класів з воєнізованих гуфців середніх загальних шкіл, а також учительських семінарій та технічних шкіл;
- 5-тижневі табори ВП для дівчат старших класів з воєнізованих гуфців комерційних (фабрично-заводського учнівства) та ремісничо-промислових шкіл;
- окремо проводились 5-тижневі табори ФВ для педагогинь початкових шкіл.

Навчальні табори ВПЖ організовувались за груповим принципом – один великий літній табір (близько 500 учасниць) об'єднував у собі 3-4 малі табори (приблизно 125 учасниць) (додаток М). Організовувались вони окремо для воєнізованих шкільних гуфців старшокласниць (для здійснення військової підготовки) та окремо для учасниць фізичного виховання. Початок, місце проведення таборів залежало від місцевих умов, однак визначало дані питання Командування Округних Корпусів. В таборах дівчата отримували спеціальну уніформу, однак з собою повинні були привезти деякі особисті речі, а саме: 2 футболки, 2 пари штанів, 1 шорти гімнастичні, купальник, 2 пари шкарпеток. 2 рушники, 4 носові хустинки, ½ кг мила, 1 туалетний комплект, 1 комплект посуду. Надавалося і житло та безкоштовний проїзд до та від табору.

Для участі дівчат у таборі були певні умови, серед яких: *свідоцтво 1-го року II ступеня; відповідний стан здоров'я, затверджений медичною довідкою; дозвіл батьків (опікунів); письмове зобов'язання батьків (опікунів) до відшкодування утримання дитини у разі її самовільного залишення табору чи її вигнання.*

Обирали старшокласниць у табори офіцери-інструктори (до кінця 1920-х р. це здійснювали переважно чоловіки-військовики (додаток М1), опісля - жінки), у тісній співпраці із дирекцією школи. Тих дівчат, які мали незадовільні та погані успіхи у навчанні, а також низький рівень підготовленості, в табори не брали. За табірну роботу учениці отримували спеціальну оцінку (осена za pracę obozową). Командирами шкільних гуфців, на період проходження ними табірної практики, добровільно призначалися (під керівництвом Кураторіуму, з обов'язковим

наданням консультацій Командуванням Округних Корпусів) вчителі школи, отримуючи одноразову винагороду у розмірі 300 злотих. Пріоритет надавався вчителям історії, географії та наук природничого профілю, а також тих, які мають яскраво виражене бажання до викладу ВП.

У літньому таборі ВП шкільних гуфців на Холмщині, поблизу Красностава, у 1928 р. вперше не було призначених інструкторів-офіцерів. Увесь процес підготовки відбувався з використанням виключно жіночих інструкторських кадрів, які добре пройшли екзамени із ведення педагогічної діяльності у інструкторських таборах [379, с. 138]. Одним із таких таборів став регулярний табір у м. Сколе Станіславського воєводства, де місцева робітничка і сільська жіноча молодь чисельністю 65 жінок змогла пройти такий курс, оскільки до того часу, через несприятливі дати проведення таборів ВП жіноцтво цього району не мало змоги його проходити [379, С. 138-139] (додаток М2).

До 1929 р. 90 % усіх одиниць, де здійснювалось проходження ВП, складали шкільні гуфци, а також академічні гуфци, і лише 5% - дружини ФВіВПЖ (військового і фізичного виховання жіноцтва), тобто більшість складала учнівська молодь [156].

У таких містах та селах, як Борислав та Тустановичі (Дрогобицький повіт), Дрогобич, Ярослав, Коломия, Львів, Луцьк, Острів (Волинське воєводство), Перемишль, Рівне, Станіслав до кінця 1928 р. були утворені філії ВПЖ і де активно проводилось навчання і практичні заняття учениць останніх класів освітніх закладів із стрільби, стрілецької зброї та стрільби із лука (додаток М3) (всього у Польщі таких філій налічувалось 29). Це все сприяло «формуванню спритності, стійкостю нервової системи, звиканню до чоловічого виду діяльності і головне – підготовці до оборони Батьківщини» [36, арк. 59]. Однак для учениць шкільного гуфца існувала спеціальна програма стрільб, що продемонстровано нами у (додатку М6). Головною ціллю стрільб учениць було: «навчити дівчат не боятися зброї і добре стріляти, а не тільки ознайомити із зброєю чи її частинами» [146, арк. 9].

Саме тому під час проведення польових занять і таборів шкільних гуфців – філіями, представницями ОПЖДОКУ здійснювалась перевірка та огляди, чи досягнена мета із розділу стрільб, за що ставилась оцінка. До речі, програму стрільб категорично заборонялося переносити, корегувати та змінювати умови (відстань, кількість пострілів, щити (цілі) тощо). Це мотивувалось тим, що розроблений порядок був адаптований для дівчат і поступово збільшував труднощі стрільб та практичне навантаження, відповідно призводячи до набуття достатньої підготовленості [146, арк. 9].

Проте поряд із значними досягненнями, які дало затвердження шкільних гуфців, необхідно вказати і на деякі помилки. На початку навчального року заняття гуфца з ВП відрізнялися цікавістю, що забезпечувало високу участь дівчат. Однак взимку теоретичні заняття з ВП ставали нудними і відвідування та успішність у гуфці помітно знижувались (це відбувалось до 1930 р., коли почали практикуватися зимові рекреації та зимові табори ВП). До причин зниження інтересу віднесемо переважне використання лекційного методу комендантками, які ще не були достатньо підготовленими в навчально-методичному плані, а також суттєві труднощі у використанні інших методів у педагогічній роботі. У більшості шкіл, особливо малих міст, склалися досить несприятливі умови для здійснення процесу ВП та введення шкільних гуфців, оскільки були ще відсутні наочні матеріали, зброя, відповідне спорядження, макети, моделі та необхідні матеріали. Якщо до кінця 1920-х р. у великих містах (Львові, Станіславі, Луцьку і т.д.) школи міста отримали певну кількість посібників, то містечка не отримували майже нічого, тому інколи дирекції таких шкіл спільно з ОПЖДОКом організовували збір коштів на купівлю необхідного.

Як свідчать спогади Г. Погоської, Г. Півоньської, чимало коменданток, які не входили у кола ВПЖ, намагалися самотужки робити наочні засоби навчання або шукали способи їх отримати (у колах ВПЖ, жіночих організаціях та військових структурах), хоча існували і немотивовані комендантки, які не проявляли такої ініціативи.

Крім того, недостатнє залучення учениць у заняттях шкільного гуфца було пов'язано із нерозумінням дирекцій деяких шкіл суті і смислу ВП учениць, що зумовлювало нечітке пояснення педагогічним колективам цієї практики. Це призводило до зриву загальної роботи з ВП.

Після затвердження роботи гуфців у середніх школах більшість педагогів, зокрема і перші комендантки, спочатку, коли ще не існувало практики з професійної підготовки військових педагогинь гуфца, не розуміли, для чого він, а також в якій формі необхідно організовувати військове навчання і виховання учениць і як здійснювати самопідготовку для такої роботи.

Висновки до другого розділу

У результаті дослідження ретроспективи виникнення та становлення ВП на території ЗУЗ охарактеризовано сутність і зміст ВП учениць у практиці освітніх установ (середніх шкіл, ліцеїв, гімназій, професійних шкіл).

Виникненню та становленню військової підготовки старшокласниць у Другій Речі Посполитій притаманна низка схожих ознак такої роботи у тоталітарних країнах міжвоєнної доби (Третій Рейх та фашистська Італія), досвід яких було запозичено Польщею. До них віднесено: безумовне підпорядкування ВП військовому та освітньому відомствам; наявність централізованої державної напіввійськової організації, яка здійснювала обов'язкове ідеологічне, фізичне виховання, а також ВП учениць; роздільне навчання на заняттях з ВП; орієнтація навчального процесу із військової підготовки не на особистісні потреби учениць, а на військові інтереси країни; навчально-виховний процес на основі культу особи вождя нації та генералітету; яскраво виражена громадянсько-ідеологічна спрямованість навчально-виховного процесу із формуванням готовності пожертви перед інтересами країни; носіння уніформи, впровадження звань, посад та ступенів, застосування методів покарання та заохочення у педагогічному процесі, чітка ієрархія у відносинах «комендантка-учениця» тощо.

З'ясовано, що інтеграція військового, освітньо-відомчого та громадського сектору у Другій Речі Посполитій дозволило створити ОПЖдОК (Організацію

Підготовки Жінок до Оборони Краю), що здійснювала ВП учениць в освітніх закладах та таборах ВП за допомогою підготовлених інструкторок (коменданток).

Підсумовано, що впродовж першої половини 1920-х р. діяльність з ВП жіночої молоді здійснювалась стихійно; основною формою організації навчання були (позашкільні та позакласні військово-освітні табори ВПЖ (терміном, переважно, 5 тижнів) та стоянки (обозництво) у межах таборів польських громадських напіввійськових організацій). Були також оформлені та в певній мірі доведені основні методи роботи у таборах ВП (гавенда, розповідь, лекція, бесіда, метод вправ, демонстрація). Однак через відсутність належної професійної підготовки інструкторських кадрів та освітнього рівня підготовки учасниць таборів щодо них застосовувались практичні методи. Виявлено, що основні табори ВП старшокласниць у цей період були у містах: Турковичі, Гдиня, Оржів, Загужани, Делятин, Заліщики, Озера.

Підсумовано, що програма військових дисциплін у таборах ВПЖ представлена фізичним вихованням, внутрішньою службою, наукою про зброю і школою стрільчині, гігієною і рятівництвом, протигазовою обороною, службою зв'язку, організацією армії, польовою службою, теренознавством, таборуванням, польовими заняттями та методикою роботи ВПЖ.

Визначено, що у результаті встановлення військової диктатури 12 – 14 травня 1926 р. у Польщі процесами військової підготовки старшокласниць опікувалося військове та освітнє відомства. На відміну від хаотичних спроб військових таборів ВП старшокласниць у першій половині 1920-х р., які не мали досить спрямованої стратегії роботи із ВП дівчат, було вирішено створити у межах середніх навчальних закладів гуфци ВП (від 1 грудня 1925 року) як одних із видів групової форми організації навчання. Такий підхід до означеної проблеми ґрунтувався на потребі визнання ВП із ученицями у контексті соціально-значущої роботи у рамках концепції «народ під зброєю».

Навчання військової підготовки в гуфцах велося у різних типах освітніх закладів, зокрема: у жіночих та коєдукаційних середніх загальноосвітніх школах у VI та VII класах (інколи і у V класі); у вчительських чоловічих та жіночих

семінаріях на III та IV курсах; у професійних середніх школах під час II і III років навчання, в інших професійних школах – із ученицями, яким виповнилося 15 років, а також з тими, які доучувалися у даному закладі. У позашкільних гуфцах навчалась жіноча молодь у віці від 15 р. до 20 р.

Центральною фігурою в навчально-виховному процесі ВП у шкільних гуфцах стала спеціально підготовлена педагогиня – комендантка, яка спрямовувала і коригувала навчально-виховну роботу учениць. Установлено, що значно розширилися методи навчання учениць гуфца (гавенда, метод повторення (репетиції), вогнища, капральство, військово-польові та харцерські ігри, змагання, стрілецькі індивідуальні та колективні вправи).

Виявлено, що із створенням шкільних гуфців ВП впроваджувались такі засоби навчання: технічні (екранні засоби, навчально-пропагандистські фільми), макети зброї та техніки, графічні засоби (карти, схеми, портрети генералітету та військових героїнь). Комендантками ВПЖ використовувався методичний інструментарій, який здебільшого є і у сучасній військово-педагогічній науці.

До елементів ВП, які вивчали дівчата у гуфцах впродовж 2 років навчання, віднесено: фізичне та громадянське виховання; наука служби; організація війська; ППіПГО; загальне рятівництво; польова служба, що включала: теренознавство, зв'язок, ігри польові, обозництво; стрільба; стрільба з лука. Встановлено, що найважливішим виховним чинником у ВПЖ були польові ігри – як комплекс дозвіллевих та дидактичних практик з ВП.

Незважаючи на антиукраїнський характер, пропольську налаштованість та зайву політизованість руху ВПЖ, починаючи з другої половини 1920-х р. він відрізнявся достатньою ефективністю і якістю; спирався на використання історичного польського досвіду захисту свого краю польками; відповідав ідеологічному вихованню та умовам військової служби жінок; ґрунтувався на потребі визнання ВП юначок у контексті соціально-значущої роботи у рамках концепції «народ під зброєю».

Зміст дисертації другого розділу відображений нами у публікаціях [127; 129; 130; 334; 337; 338; 339; 340].

РОЗДІЛ 3. РОЗВИТОК ВІЙСЬКОВОЇ ПІДГОТОВКИ УЧЕНИЦЬ У ПОЗАШКІЛЬНІЙ ТА ПОЗАУРОЧНІЙ РОБОТІ В ДОБУ ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ

3.1. Форми організації позакласної та позашкільної роботи з військової підготовки учениць середніх навчальних закладів західноукраїнських земель у Другій Речі Посполитій

У 1930-х роках ХХ ст. відбулося поживавлення та певне теоретичне переосмислення військової підготовки дівчат, що зумовило надати їй більш широкого розвитку через включення нових позакласних та позаурочних форм роботи. Були порушені проблеми розмежування військової підготовки із фізичним вихованням, максимального акцентування на патріотичній складовій ВП, усвідомлення вихованцями шкільних гуфців міжнародної ситуації та потенційних військових загроз країні. У зв'язку з цим, на тлі наукових розвідок, проводилися і численні наукові конференції з участю педагогів, представників військових відомств та воєнізованих організацій. Так, наприклад, згідно з Наказом освітнього відомства від 4 лютого 1932 року було започатковано проведення обов'язкових конференцій директорів і вчителів державних та приватних середніх загальноосвітніх закладів (шкіл, гімназій) у м. Рівному та у м. Луцьку на тему «Національно-громадянське виховання у шкільних гуфцах ВП».

Відтепер дуже важливим визнавалося стимулювання пізнавальної активності учениць через свідомість, почуття і залучення до практичної діяльності таким чином, щоб у них вироблялося усвідомлене прагнення, високий інтерес до освоєння військових знань і навичок, необхідних для захисту краю в умовах війни та можливої майбутньої військової служби.

Вже у 1930 р. спостерігаємо розвиток і позашкільних форм роботи з ВП учениць. Так, кількість філій ВПЖ у 1920 р. зросла до 45. Найбільша кількість членкинь у Польщі була у Львівському окрузі, опісля – у Перемишльському. У 1931 р. число філій досягло вже 53 одиниці [258]. Тоді ж у воєводствах на території ЗУЗ було створено 50 філій, що безпосередньо підпорядковувались

округовим командам. Усього понад 2000 тис. старшокласниць із 4 досліджуваних воєводств було задіяно у процес загальновійськової підготовки, при тому, що у всій Польщі кількість залучених старшокласниць сягала близько 10 000. Для зручності динаміка зміни чисельності учениць у всіх регіонах Польщі, які пройшли повний курс загальновійськової підготовки (тобто із закінчення таборів), подано нами у додатку Н. Величезний недобір інструкторських кадрів на території ЗУЗ компенсовувався організацією у Львові численних оригінальних літніх та зимових інструкторських курсів для педагогічних кадрів. У Львівському Кураторіумі стосовно цього питання зазначалося: «Оборонці Львова (від українців), а також просто гарячі патріотки обов'язково повинні пройти курс ВП. Чоловіків ми хочемо бачити комендантами шкільних військових гуфців для хлопців, а жінок – комендантками у жіночих та коєдукаційних школах» [149]. У підготовці таких кадрів основну роль відігравав ОПЖД ОК. Однак проблема їхньої нестачі збереглася до кінця існування II Речі Посполитої, аж до початку II Світової війни – у 1937/1938 рр. у всій Польщі було лише 1300 професійних жінок-інструкторок [282, с.89].

Так, наприклад, дирекція коєдукаційної гімназії м. Кременця на вимогу Луцького шкільного округу призначила на посаду коменданта та комендантки шкільних гуфців двох чоловіків та одну жінку – Яніну Яворську. Кандидатка (після 10-денних інформаційних курсів для жінок у Варшаві), як і чоловіки (курси для них проходили у Львові), повинна була керувати військовою підготовкою дівчат у школах Луцького шкільного округу, зокрема Приватної школи економіки, Приватної коєдукаційної гімназії, Приватної коєдукаційної гімназії з українською мовою навчання тощо.

Варто зазначити, що таким кандидаткам на цю посаду обов'язково потрібно було пройти третій (фаховий) рік навчання військової підготовки, щоб мати право керувати гуфцями ВП учениць у середніх школах, а у разі його непроходження необхідно було пройти консультації з КСПЖД ОК для отримання первинної військової підготовки [45, арк. 149].

Семінари та конференції таких кадрів проводилися у багатьох містах. Наприклад, у Тернополі 21-28 травня 1931 року відбувся подібний курс для інструкторок та вчителів, у ньому взяло участь 65 осіб. Програма курсу складалась з «тілесних вправ», ігор та забав для дівчат жіночих середніх шкіл VI-VII класів [186, с. 485].

Існували і проблеми з розвитком військової та спортивної інфраструктури, яка на той час у Польщі була на катастрофічно низькому рівні. Наприклад, у циркулярі директора волинської гімназії З. Стельмаховича до Кураторіуму Волинського шкільного округу від 21 вересня 1931 року № II – 15742/31 зазначено, що у гімназії не було жодного власного військово-спортивного об'єкта і заняття у гімназійних гуфцах дівчат та хлопців та деякі інші дисципліни проводяться на майданчиках та площадках, що належать повітовому комітету військової підготовки та фізичного виховання, який не проти використання своїх об'єктів різними освітніми закладами задля досягнення загальних цілей військово-патріотичної підготовки дівчат [36, арк. 19].

Паралельно практикувались *виїзні навчально-виховні табори* в інші воєводства (додаток Н1), однак з цього року спостерігається тенденція до функціонування постійних таборів шкільних гуфців ВП. Причиною цього стала нераціональність постійних витрат матеріальних та людських ресурсів на необхідну організацію нових таборів у різних місцевостях. Після закінчення таборів, як правило, ці ресурси йшли намарно. Крім цього, така практика утруднювала організацію належного життя у таборі ВП через постійно недостатні та погані місцеві і житлові умови. Хоча, на думку деяких польських педагогів міжвоєнного періоду [36, арк. 27], при складності та тривалості переходу теоретичних знань з ВП в практичні уміння необхідно було керуватися використанням все нових підходів і розширенням практичного блоку вмінь у щораз інших територіальних умовах практичного навчання. Це, в свою чергу, допомагало безконфліктно змінити типи пізнавальної діяльності – від репродуктивної до продуктивної діяльності [102, С. 5-6].

Для цього польські педагоги застосовували на початку таборів ВП та будь-яких практичних польових занять постановку проблемних ситуацій, що давало змогу продемонструвати знання основної інформації з ВП, показати свою спроможність до глибшого засвоєння знань із військової справи, засвідчити необхідне для військових уміння використовувати навчальний матеріал у конкретних польових умовах, опираючись на здобуті теоретичні канони. Тому і була присутня практика виїзних навчально-виховних таборів шкільних гуфців в інші воєводства. Наприклад, у липні 1931 у с. Іштебна Сілезького воєводства у спеціальному таборі ВП для шкільних гуфців (додаток П), (додаток П1), (додаток П2), (додаток П3), (додаток П4), а пізніше і у с. Гарчин Поморського воєводства взяло участь 288 учениць Львівського шкільного округу, а у с. Кошевнікі (біля м. Гродно) 76 учениць із луцьких та рівненських шкільних гуфців [223, с. 30].

У зв'язку з новою програмою ЗВП, що була розроблена у ДУФВіВП, та на підставі результатів навчання, а також результатів підготовки, що були досягнуті в шкільних гуфцах у попередні роки, дирекція звернулася до МВіПО з меморіалом, що представляв навчальний план підготовки шкільних гуфців і охоплював би фахову та вступну інструкторську підготовку. ДУФВіВП схвалило пропозицію дирекції організації і вже 30 грудня 1931 р. МВіПОм було затверджено план, який передбачав продовження роботи шкільних гуфців до 3 років, коригуючи та додаючи навчальну програму третього року навчання в залежності від типу шкіл. Г. Півоньська це коментувала таким чином: «Фахова підготовка, або інструкторська, як її називають, мала на меті підготувати дівчат до конкретних робіт в галузі допоможіних військових служб на випадок війни чи до робіт інструкторок в ОВПЖ» [292].

Фахова військова підготовка здійснювалась з метою набуття тих професійних умінь та навичок, які необхідні дівчатам під час війни та, як наслідок, при заміщенні посад у військових підрозділах, а також для практики інструкторської роботи в організації військової підготовки дівчат. Фахова підготовка включала в себе наступні навчальні розділи: санітарна допомога; освітній розділ; служба господарча; служба харчування та господарчо-

матеріальна; служба зв'язку; служба управління. Інструкторська підготовка включала в себе наступні навчальні секції: протигазова оборона; польова служба; вступні інструкції.

Програми вишколу шкільних гуфців із фахової підготовки, а також інструкторської мали бути максимально адаптовані до освітнього середовища і типів шкіл. Для професійних шкіл програма повинна була містити розділи, які за своєю суттю властиві професійній підготовці і вона в них називалась фаховою; у загальних середніх школах, вчительських семінаріях і вищих професійних школах – інструкторський вишкіл (підготовка).

Детальний план підготовки у гуфцах військової підготовки дівчат у різних типах освітніх закладів представлений в таблиці 3.1; детальний розподіл навчальних годин подаємо у (додатку Р.)

Таблиця 3.1

Зміст навчальних програм ВП учениць у гуфцах різних типів освітніх закладів

Тип навчального закладу	Сутність військової підготовки дівчат
Середні загальні школи	Загальновійськова підготовка тривала 2 роки і охоплювала, в основному, дівчат VI і VII класів (при семирічних школах ці класи вважалися старшими та випускними) у спеціально створюваних воєнізованих гуфцах. Фахова чи інструкторська підготовка провадилась під час третього року вишколу на спеціальних курсах.
Середні професійні школи	Навчання тривало від 2 (1/2) до 3-ох років. Перші два роки включали опанування загальної військової підготовки, третій – фахова підготовка. Не викладалась гігієна, яку вивчали у шкільній програмі середніх шкіл.
Нижчі професійні школи та трирічні навчальні курси	Програма у таких закладах включала загальну військову підготовку, а також проведення фахових курсів адміністративної підготовки, що властиві для даної спеціальності. Загалом фахова підготовка включала у себе посилене опанування спеціальностей, що вважалися нижчими та менш перспективними у війську. Так, курс для роботи у службі харчування викладався упродовж 31 години, курси для роботи у господарчо-матеріальних службах – 30 годин, а в бухгалтерсько-управлінських структурах – 24 години.
Школи та курси перепідготовки	Перед початком навчання конкретно у кожній школі визначали необхідну кількість навчальних годин на тиждень та загальну кількість часу для роботи воєнізованих загонів першого та другого років навчання. Це пов'язано з тим, що в таких школах розподіл навчального часу, залежно від місцевих умов, міг суттєво змінюватись, впливаючи, таким чином, на поточну зміну програми.

Продовження таблиці 3.1

Охоронярські (охоронкові) семінарії (в українському середовищі називалися як захоронкові семінарії).	У справі фахової військової підготовки необхідно взяти до уваги посилений виклад занять з рятівництва (рятувальних робіт) і освітньо-пропагандистська підготовка. Фахова військово-освітня підготовка здійснювалась у руслі навчальних курсів для підготовки світличних освітніх працівниць Організації Військової Підготовки Жінок та для потреб інших жіночих воєнізованих організацій. (Після шкільної реформи 1932 року захоронкові семінарії почали називатися семінаріями для вихователів передшколи (seminarja dla wychowawczyń przedszkoli)) [345, с. 642].
Учительські семінарії	У сфері фахової (інструкторської) військової підготовки здійснювалось навчання організаторок та інструкторок для позашкільних відділів військової підготовки дівчат, а також їхня загальна фахова освітня підготовка. Систематичного відділу з гігієни не існувало, оскільки вона була включена в шкільній програмі військової підготовки. Дівчата IV курсів, за власним бажанням, могли змінити та доповнити свою військову спеціальність, перейшовши на інший фаховий відділ військової підготовки.
Учительські семінарії професійних шкіл і 3-річні вищі професійні школи	Фахова військова підготовка включала в себе адміністративну підготовку – для роботи у військових відділах харчування – навчались господарського харчування (44 години) і на господарчо-матеріальну справу відводилось – 50 годин.
Школи фабрично-заводського учнівства (Licea handlowe)	Завданням військової підготовки воєнізованих загонів у таких школах було закінчення дівчатами загальної військової підготовки, розпочатої недавніми випускницями (абсолювентками) середніх загальних шкіл у VI-х класах. У школах також здійснювався інструкторський вишкіл: дівчата готувалися вести бухгалтерський облік і різноманітні управлінські функції у військових відомствах та в організаціях військової підготовки дівчат.
Приватні школи	У таких закладах військову підготовку проводили згідно з чинними постановами Міністерства віросповідань і публічної освіти та Міністерством військових справ, головним чином, їхнім спільним циркуляром 108 від 4 лютого 1931 р. №3 /235/31 щодо організації військової підготовки в середніх загальних школах, вчительських семінаріях, і професійних школах. Дирекціям приватних шкіл рекомендувалось ознайомитись з циркуляром та обов'язково надати заявки в Кураторіум щодо формування воєнізованих загонів, зміст їхньої діяльності та структуру у своїх приватних школах [44, арк. 4]. Відповідно до цього кожна приватна школа мала свої індивідуальні воєнізовані загони військової підготовки, відрізняючись лише кількістю виділених навчальних годин на їх вивчення та акцентуванням на тих чи інших навчальних розділах і дисциплінах.
Вищі педагогічні школи та вищі вчительські курси (wyższy kurs nauczycielski – W. K.N.)	Програму військової підготовки дівчат проходили випускниці педагогічних ліцеїв, семінарій. Вона постійно регулювалась відповідно до складу та кількості навчальних годин. Практиці відомі суперечки про доцільність функціонування загальновійськової підготовки дівчат на вищих вчительських курсах загалом, а також ретельного упровадження курсів із санітарної справи. У той час протигазова оборона і фахова підготовка викладалися більш докладно [44, арк. 250 - 251].

Як видно з таблиці 3.1, а також з додатку Р, згідно із затвердженим планом додаткова програма вишколу інструкторок була включена у середніх

загальноосвітніх школах, вчительських семінаріях і професійних школах вищого типу. Натомість у нижчих та середніх професійних школах, а також трирічних навчальних курсах (trzyletnich kursów dokształcających) фаховий курс, його змістове наповнення та направленість відповідали типу професійному закладу. Однак, варто відмітити, що система професійної освіти була нерозвиненою та непопулярною через особливості регіону та зневажливе ставлення до неї українського та польського суспільства. Тому практика гуфців у професійних закладах була малопоширеним явищем, щоправда наприкінці 1930-х років кількість професійних шкіл зросла вже на 10%, а учениць – на 22 % [48].

У цей період збільшено кількість часу для роботи шкільних гуфців – окрім 2 год. в тиждень, додавалися дводенні вправи на цілий день в рік, а також, паралельно з табором ВП, дводобові заняття після закінчення загальної ВП у школі.

Коментуючи таблицю 3.1 та (додаток Р), відмітимо, що фахова програма у всіх освітніх закладах, незалежно від напрямку підготовки, складалася з навчальних розділів, які були і під час загальновійськової підготовки: громадянська освіта, наука про службу, фізичне виховання, організація війська, протигазова і протиповітряна оборона, загальні рятувальні роботи, польова служба і, в тому числі теренознавство, організація зв'язку, польові ігри, кемпінг, стрільба з лука (додаток С) і стрілецької зброї [261, с.32]. Із цього переліку можна зробити висновок, що основний акцент фахової програми було зроблено на розвиток фізичної сили, а також психічного здоров'я. Предмети охоплювали основні сфери військової діяльності, а їх проведення відбувалось в умовах дисципліни – для того, щоб в майбутньому та дівчина, яка вирішить присвятити свою справу служінню державі, не виявляла «цивільну поведінку». Тож і обрання такої програми мало здійснюватись на основі добровільного і ретельно обдуманого рішення.

Після закінчення фахової освіти дівчата були зобов'язані пройти службову практику у царині набутої спеціальності, щонайменше 2 роки – мінімум 2 години на тиждень у війську або ж у громадських об'єднань військового спрямування.

Опісля дівчата зараховувались у резерв цих служб [312]. Для оптимізації навчального процесу загальновійськової та фахової ВП МВіПОм було видано розпорядження, згідно з яким налагоджувалася співпраця ОПЖ із школами. ОПЖ отримала від МВіПО на роботу шкільних гуфців ще 6 додаткових навчальних годин, які були призначені на виклад циклу із громадянського виховання громадянки Польщі – як спеціальне доповнення програми навчання шкільних гуфців.

Починаючи з 1930-х р., зростає авторитет учениць гуфців ВП серед молодіжного польського середовища та спроби надання певних привілеій – як фактору заохочення для вступу молоді у гуфци ВП, зі сторони дирекцій шкіл та місцевих осередків освіти. До таких «привілеій» віднесемо право бути залученими до проведення та організації шкільних та громадських святкових дійств та заходів, представництва учнівського колективу у різних міжшкільних дійствах, право на участь у фотографуванні «найкращих учнів школи» тощо.

Так, 21 вересня 1931 року Куратор Волинського шкільного округу Я. Фіревіч циркуляром 116 дав розпорядження інспекторам та директорам шкіл під час святкування 600-річчя битви під Пловцями максимально залучити в урочистостях дівчат з шкільних гуфців та звільнити їх, у разі потреби, із занять, оскільки «за участь у справі ВП дівчатам і так необхідно ставити відмінні оцінки з предметів» [44, арк. 8]. Крім того, згідно із циркуляром 160 МВіПО №1 21746/31 від 19 грудня 1931 року та його фактичним впровадженням з 31 січня 1931 року в середніх школах Волинського воєводства поряд із ученицями-католичками, учениці православного віросповідання, які були залучені до справи ВП у шкільних гуфцах, звільнялися від занять у період проведення православних свят – 6, 7, 8, 13, 14, 19 січня, 15 лютого, 25 березня, свята Пасхи, Покрови, св. Миколая тощо [44, арк. 43], хоча учениць православного віросповідання у гуфцах було одиниці при умові відданості батьків дівчини польській країні. Спільно із Організацією фізичного виховання та військової підготовки дівчат планувалося налагодити співпрацю у питаннях організації та проведення національних та громадських дійств. Дівчата мали брати участь у екскурсіях та

урочистих маршах і позакласних походах до пам'ятних місць. Наприклад, у Львові з 1930-го р. функціонував один із найбільших у Польщі музей «заслужених польок» (Muzeum Zasłużonych Polek), де було зібрано численні скульптури, портрети, фотографії, книги, листи та матеріали польок-військових, які відзначилися у бойових діях за незалежність Польщі упродовж усієї історії її існування. Його відвідування було обов'язковим елементом програми позакласних екскурсій львівських гуфців ВП учениць та займало вагому частину із пропаганди жіночої участі у війську [237].

На початку 1930-х р. вирішено, щоб у маршах ВПЖ та походах шкільних гуфців для піднесення настрою учениці обов'язково співали спеціальні т.зв. «жіночі військові пісні». Ці пісні мали пропольський військово-реакційний характер, однак відігравали значну роль у героїко-патріотичному та музичному вихованні дівчат, спонукали до фізичного вдосконалення громадянки-патріотки, формували глибоке розуміння громадянського обов'язку польок, їх морально-психологічний та бойовий дух, і найголовніше - демонстрували зрілість та самостійність жіночої ВП, її спеціальну направленість та відмінність від чоловічої ВП. Знання цих пісень оцінювалось окремою оцінкою (додаток С1) [381].

У 1932 р. актуальною стала фундація у регіоні добровільних об'єднань випускниць навчальних команд ВП – і шкільних гуфців, і сталих ланок ВПЖ. Перша згадка про групу таких випускниць стосується Львова, де радикально налаштовані польки – випускниці шкільних гуфців різних освітніх закладів, маючи бажання здійснювати соціальну роботу у оборонно-освітній сфері, заклали початок *дружинам суспільної праці* (далі – ДСП) (*drużynom pracy społecznej*), що були безпосереднім результатом роботи гуфців. У першому році функціонування таких ДСП перебувало 17 085 членкинь, зокрема у Львові 400 учасниць цього руху, що були об'єднані у 2 дружини ДСП (додаток С2). Керівництвом ДСП займалася спеціальна Рада, що обиралася членкинями дружини. Рада складалася із глави, секретарки та скарбнички. Комендантка

дружини призначалася Коменданткою Школи або Коменданткою Кола. Команда ділилася на секції, що охоплювали випускниць одного типу фахового вишколу.

Характер діяльності ДСП дозволяє стверджувати, що ці об'єднання входили у роботу з позашкільної військової підготовки учениць. ДСП сприяли у організації фахових військових курсів випускниць шкіл, проводили з старшокласницями та учасницями ВПЖ у позаурочний час заняття з поглиблення знань із ВП, активізували самовихованню таких дівчат та спрямовували їх до самоосвітньої діяльності, доповнювали практичну підготовку до самооборони стрілецькими тренінгами, польовими іграми, участю в заходах з ППіПГО міста, суттєво доповнюючи фахову підготовку. Крім того, ДСП співпрацювали із школами у проведенні виховних заходів із ВП. Інколи, на прохання дирекцій шкіл, активістки ДСП здійснювали ВП у школах, головним чином у тих випадках, коли у школі були відсутні спеціально підготовлені комендантки ВП. З соціальних напрямів діяльності відмітимо організацію курсів шиття та ярмарків, кошти з яких йшли на купівлю уніформи для бідних учениць, навчально-методичної літератури з ВП (додаток С3).

Шкільні 1932/33 і 1933/34 рр. були періодом виникнення нових позашкільних форм організації в русі ВПЖ та відкриттям нових філій ОПЖДОКу в Галичині та на Волині. Станом на 1932 р. організація здійснювала навчально-виховну діяльність учениць у всіх польських жіночих освітніх закладах міст, де були її філії: Львів, Дрогобич, Яворів, Коломия, Луцьк, Перемишль, Ряшів, Самбір, Сарни, Станіслав, Тернопіль [35, арк. 36–39]. Створені в перших роках ДСП, залежно від місцевих умов, самі розробляли детальні форми і методи навчальної роботи, а також сферу її застосування. Цей період можна констатувати етапом збору уже наявного досвіду, на підставі якого в наступних роках ДСП стала загальновстановленою у ВПЖ формою роботи уже навчених членкинь.

Педагогічна цінність ДСП полягала в тому, що самі випускниці гуфців намагалися зберегти отримані знання та навички, шляхом створення можливості проходження практики для чинних учениць в позаурочний час, реалізації в

практичних умовах отриманого під час навчання у школах досвіду і знань. Територією роботи ДСП були перш за все польські солдатські світлиці, шкільні світлиці польських та утраквістичних загальних освітніх закладів. ДСП здійснювали пропагандистську роботу із дітьми навіть у дошкільних закладах, дитячих бурсах, а також у власних т.зв. «пев'яцьких світлицях» (rewiackie światlice, від пол. rewiacka – інструкторка жінок під час Першої світової війни).

Членкинями ДСП, у співпраці із комендантками ВП, проводилась ідеологічна та морально-психологічна підготовка учениць, яка мала сформувати у них моральні, бойові та високі військово-патріотичні якості (стійкість, хоробрість та активність у можливій боротьбі з ворогами, взаємодопомога, ініціативність та рішучість), що необхідні для оборони країни. Але окрім ціленаправленої ідеологічної роботи, команди ДСП організували потрібні для регіону виховні й опікунські акції, зокрема для дітей позбавлених батьківського догляду. Тому можна констатувати, що по суті волонтерська робота випускниць шкіл мала також характер суспільної взаємодопомоги.

У 1933/34 навч. р. в одиницях ВПЖ у всій Польщі перебувало 20 515 членкинь, що проходили військову підготовку, в тому числі: *шкільної молоді у шкільних гуфцах* – 16035; *позашкільної молоді і дорослих жінок* – 4480. Великий вплив на ВП і освіту зокрема, здійснила реформа освіти 11 березня 1932 р. (а також Постанова про приватні школи у рамках реформи вищої освіти від 15 березня 1932 р.). Можна солідаризуватися із М. Галаєм [18], [19], Н. Зьомко [58, С.115–116] та авторами педагогічного часопису «Учительське слово» [70], у тому, що реформа визначила подальшу структурну складову системи освіти Другої Речі Посполитої на майбутні роки та остаточно донищила елементи української освіти в досліджуваному регіоні.

Реформою знищено вчительські семінарії, замість яких утворено педагогічні ліцеї та педагогіуми (7 жіночих учительських педагогіумів і 1 коєдукаційний, де навчалось 300 дівчат), в яких ВП було збережено [327, с. 21]. Ліквідовано й українські промислові, і сільськогосподарські школи нижчого та вищого типів: серед 43 таких шкіл у Східній Галичині, жіночих залишилося

лише 10, і тільки 4 з них були українськими. Натомість у Волинському воєводстві із 12 польських хліборобських шкіл залишилося 2 жіночі, у яких ВП мала спеціалізацію із підготовки до служби у підрозділах забезпечення. Українки такий тип закладу втратили [97, с. 161]. Відбувався поділ початкових шкіл, здійснено ліквідацію восьмирічних гімназій, які заміщено чотирирічними гімназіями гуманітарного типу, дворічними загальноосвітніми і трирічними професійними ліцеями [18]. Середня освіта продовжувала вважатися елітарною, оскільки отримати середню освіту могли лише діти заможних батьків.

Освітня реформа 11 березня 1932 р. із деякими доповненнями у березні 1933 р. передбачала створення певних типів шкіл: державних, прилюдних (фактично власником школи виступала держава і громада) та приватних [105, С.65-66]. Середня загальноосвітня школа ставала 6-річною, однак мала поділ на гімназію (4 р.) та ліцей (2 р.). Варто відмітити, що навчальна програма з ВП у гімназіях опиралася на програму загальноосвітньої початкової школи II ступеня, тобто на 5–6-класну школу [151, с.315]

Фахове шкільництво теж зазнало значної реорганізації. Відтепер поділ фахових шкіл здійснювався на: промислові, торгівельні, рільничі та інші [64, С. 21-23]. Навчальна програма з ВП корегувалася та спеціалізувалася відповідно до профілю навчального закладу. Внаслідок цих рішень кількість шкільних гуфців суттєво зменшилась, однак не зникла повністю, а реорганізовувалась, оскільки їхнє функціонування підтримувало польське МВіПО.

Натомість в цей же час збільшилась кількість позашкільних відділів ВПЖ жіночої молоді на території Волинського воєводства. З реформою відбулася остаточна ліквідація нечисленних шкільних дружин фізичного виховання учениць (ФВ), функції яких частково перебрав Союз польських харцерів (Związek Harcerstwa Polskiego), частково – шкільні гуфци ВП. Вказувалося, що: «жіноче харцерство має завдання у використанні комплексного підходу до виховання жінки-громадянки, що здатна до наполегливої праці, однаково як вдома, так і у професійній діяльності – і головне, з конкретної роботи для держави в умовах війни та миру» (додаток С4).

Визначено способи підготовки юних харцерок до допоміжної служби: раціональне моральне та фізичне виховання, система підготовленості придатних до військової служби, отримання інструкторського ступеня військової допоміжної служби [302, арк. 94]. Союз польського харцерства спільно із МВіПО був уповноважений організувати курси підвищення кваліфікації для коменданток/інструкторок шкільних гуфців, а також здійснювати ВП для педагогів середніх шкіл. Наприклад, починаючи ще з 4 по 31 липня 1932 р., щорічно такий курс проводився для коменданток та педагогинь м. Рівне у центрах Сілезького воєводства.

Завдання курсів полягало у підвищенні методологічної та теоретичної компетентності, ознайомлення із психологічними основами роботи шкільних гуфців; харцерського руху; педагогічними цінностями та формування вмінь використовувати новітні освітні технології роботи, інтеграція харцерських методів у шкільне виховання/навчання гуфца ВП (обозництво, здійснення екскурсій та навчальних походів, типових скаутських вправ); перспектив заснування харцерських осередків, поряд із шкільними гуфцями, у середній школі [44, арк. 103; арк. 117].

З прийняттям реформи освіти 11 березня 1932 р. почалася інтенсивна робота з ВП дівчат у сільській місцевості досліджуваних воєводств, однак шляхом кількісного зростання позашкільних гуфців, оскільки до цього вона охоплювала лише регіони східногалицьких воєводств у тих місцях, де компактно проживало польського населення.

Паралельно посилилася робота з ВП дівчат у напіввійськових організаціях та структурах таких, як: Стрілецький союз (пол. Związku Strzeleckiego (ZS)), Польський Білий хрест (пол. Polskiego Białego Krzyża (PBK)), Союз польського харцерства (пол. Związku Harcerstwa Polskiego (ZHP)), Товариство «Військова родина» (пол. Stowarzyszenie „Rodzina Wojskowa”) та інші [358, с. 5], Поштова військова підготовка (пол. Pocztowe Przysposobienie Wojskowe) [293] і інших. Найбільш масовою організація з позашкільної ВП учениць була «Стрілецький

союз» (Związek Strzelecki), а також Союз польського харцерства (Związek Harcerstwa Polskiego).

Історія становлення Стрілецького Союзу (Związek Strzelecki) на території Галичини сягала ще червня 1908 р. у Львові, [364, с.65], однак участь жінок у організації датувалася весною 1912 року, коли у Львові утворено гілку Союзу - «Жіночий відділ». Навчальний процес жіночих відділів на території Галичини відбувався за спеціальною програмою для жінок. На першому році навчання учасниці повинні були скласти іспити з таких предметів, як військова організація, теренознавство, вибухові речовини, барикади та будинкові укріплення, історія воєн, основні повстання та наполеонівські війни. Поряд з теоретичними лекціями проводилися практичні вправи, наприклад, можливість використання карт на місцевості. У наступному році роботи в тренувальній програмі були додані наука сигналізації та наука про зброю. Слід зазначити, що ця діяльність на території західноукраїнських земель була найпліднішою у зіставленні із діяльністю на інших теренах польського руху з ВПЖ [315, С. 25–27].

У 1929 р. відділення Стрілецького Союзу було утворено у Луцьку (з 1921 р. – по 1929 р. називалося Округ Стрілецького Союзу «Волинь»), а також реорганізований у Львові (у 1930 р. Львівський округ Стрілецького Союзу був розподілений на Станіславський та Тернопільський підокруги) [35, арк. 37]. Стрілецький Союз при організації занять з ВП у позашкільний час спеціалізувався на військовій освіті загалом: викладався короткий курс загально-військової підготовки, проводились посилені курси протигазової оборони, які займали більшість основного навчального часу, а зміст освіти дівчат зводився, загалом, до підготовки їх до служби у допоміжних підрозділах. Форма організації занять була переважно груповою; у тих містах, де не було спеціальної жіночої світлиці, учениці проходили заняття спільно із учнями у чоловічих осередках організації. При відсутності власних приміщень, заняття проводились на базі шкіл.

На відміну від міст та повітів, де адміністративним центром було місто, у віддалених повітах жіночі одиниці організації були малочисельними та

незначними. Наприклад, у Бережанському повіті Тернопільського воєводства, з 5 відділів Союзу (Бережани, Геленки, Козова, Йосипівка, Саранчуки) тільки 1 відділ у Козовій був жіночим, де могли проходити навчання місцеві юначки [46, арк. 5]. Однак на території Тернопільського повіту було зареєстровано 8 жіночих відділів Стрілецького Союзу із чисельністю 162 членкині та 2 міські відділи, які готували шкільних інструкторок.

Констатуємо, що на терені галицьких та волинського воєводств більшість відділів організації не мало власних приміщень та світлиць, використовуючи шкільні приміщення для проведення цього роду занять. Знаходимо випадки проведення занять із ВП у Стрілецькому Союзі у різновікових групах (учениці шкіл та дорослі жінки) (додаток С5).

У містах відділи (як і бібліотеки організації) були відкриті щодня; у сільських світлицях, як правило, 1 раз на тиждень; заняття проводились у позаурочний час (переважно з 17.00-19.00 години) [46, арк. 5]. Для стрільчинь організації методична література позичалась і використовувалась, як правило, із чоловічих фондів, планувались командні та індивідуальні спортивні змагання, переможці яких отримували кубок, подарований польським шкільним союзом [109, с. 85].

Однак, окрім таких військово-спортивних заходів, для членкинь у період проведення змагань організовувались навчально-виховні екскурсії у сусідні села та міста. Проте архівна статистика свідчить про низьку участь у оглядових поїздках через фінансові проблеми [46]. Натомість часто застосовували ілюстративні методи навчання перед такими поїздками, що підвищували інформативність, або ж інколи й для заміни витратних поїздок [37, арк. 3]. У Стрілецькому союзі існували і свої табори ВП, де готувалися поряд з хлопцями і дівчата-інструкторки з військової підготовки, а також існував Центр підготовки Стрілецького Союзу (заснований у 1934 році) у Варшаві, де був жіночий інструкторський персонал.

Ми не погоджуємося з думкою С. Синяк про організацію «Стрілецьким союзом» для дівчат таборів лише у руслі традиційного фемінного спрямування –

організація домашнього побуту, курси з шиття одягу тощо [109, С. 101-102]. Архівні джерела та праці сучасних польських дослідників [185], [357] свідчать про те, що в них існувала і військова спрямованість. У такі табори приймалися ті дівчата, які закінчили на «відмінно» та «добре» курс загальновійськової підготовки у шкільних гуфцах. У разі незадовільної оцінки, дівчата здавали вступний іспит, а дійсні членкині Стрілецького союзу впродовж не менше 6 місяців проходили етап кандидатського відбору та складали стрілецьку присягу на вірність. Окрім позитивної оцінки із загальної військової підготовки у школі, дівчата повинні були мати обов'язково закінчені 7 класів школи та 15 злотих членського внеску [109, С. 101]. У розповсюдженні стрілецького спорту та навчання військової справи жінок організації важливу роль відігравали курси і табори, що організовувались Стрілецьким Союзом. Найбільш плідними подібного роду курси були на території ЗУЗ.

Наприклад, одним із найсучасніших стрільбищ у Польщі у міжвоєнному періоді було львівське стрільбище, де розміщувалось 10 стрілецьких павільйонів, у яких було від 7 до 79 місць для стрільби із різних видів стрілецької зброї та лучного спорту. Для кандидаток на посаду комендантки Стрілецького Союзу стрілецьтво було у програмі навчальних курсів. Так, зокрема у період 09.02.1928 р. – 09.03.1928 р., такий курс був проведений у Луцьку [185, С. 14-15]. Після закінчення такого курсу було організовано стрілецькі вправи для отримання стрілецької відзнаки.

Однак слід визнати, що стрільби були майже недоступними у сільській місцевості, де переважало етнічне українське населення. На сторінках журналу «Стрілецький спорт» зазначалося: «Найбільш слабким спортивно-стрілецький рух є на селі, посеред сільської жіночої молоді. Тож міста в Галичині тримають першість – в них жіночі стрілецькі клуби, стрілецькі секції Союзу Стрільців» [185, с.17].

Слід зазначити, що у середині 1920-х років активізувалися позашкільні форми роботи молодих польок у спеціальних клубах аматорського радіозв'язку, гуртках і секціях радіоаматорок, морзисток тощо, залежно від того, який курс

вони закінчили [358, С.238-240]. Наприклад, у Тернополі, у період з 01.06-08.06. 1935 р. був організований стрілецько-лучний курс Організації Військової Підготовки Жінок для гімназисток, а також повітових інструкторок [312]. У ньому взяло участь 10 жінок (3 гімназистки) із 7 повітів тернопільського воєводства.

Програма такого курсу обіймала теорію і практику навчання стрільби із зброї, а також і з лука, щоденна ранкова гімнастика, фізичні заняття. Пройшовши цей курс, жінки отримували Державну спортивну відзнаку (ДСВ) та можливість бути судьями у стрілецьких вправах (зі зброї та лука), згідно із інструкцією Військової Підготовки Жінок. Під час курсу відбувався конкурс на здобуття Стрілецької відзнаки. Три стрільчині – Фроньська (м. Бережани), Мержвіньська (м. Заліщики) та Морозувна (м. Чортків) – здобули стрілецьку відзнаку I-го класу, всі інші – II класу [46, арк. 5].

У цей час затверджено навчальну програму жіночих відділів Стрілецького Союзу (2 роки), в рамках якої вміст програми реалізовувався у наступних навчальних розділах (див. таблицю 3.2):

Таблиця 3.2

**Навчальна програма роботи жіночих відділів Стрілецького Союзу на території
західноукраїнських земель**

№	Предмет	Категорія А	Категорія Б
1	Громадянське виховання	10 годин	20 годин
2	Наука служби	18 годин	12 годин
3	Гігієна і рятівництво	16 годин	16 годин
4	Протигазова оборона	20 годин	16 годин
5	Стрілецька підготовка	20 годин	8 годин
6	Стрільба з лука	6 годин	8 годин
7	Польова служба	50 годин	30 годин
8	Фахова спеціалізація	30 годин	30 годин (кількість год., як правило, збільшувалась)
9	Фізичне виховання	60 годин	60 годин

Джерело: систематизовано та перекладено автором на основі [46, Арк. 5-14], [35, арк. 67].

У громадських організаціях та об'єднаннях ВП інколи мала і заочну форму навчання, під назвою «Виховання жителів». Під час проходження даного

заочного курсу дівчата отримували т.зв. «зошити» - (всього їх було 8) по одному на місяць, в якому одночасно вивчався широкий спектр навчальних питань (військово-громадянського спрямування). Більш детальна характеристика діяльності польських напіввійськових організацій із здійснення ВП учениць на території Східної Галичини та Волині продемонстрована нами у (додатку Т).

Відмітимо, що з цього часу ВП набуває все більших рис фахової спеціалізації. Відтепер всі наукові знання з ВП намагалися якомога тісніше пов'язати із типом середнього закладу та його спеціалізацією для їх успішного застосування у майбутній професійній діяльності чи у війську. Комендантки, які проходили спеціальну підготовку для роботи з дівчатами у області військових знань, передавали знання досить доступно, спираючись на приклади із військової служби жінок, щоб учениця не тільки вірила, але і переконувалася.

Важливим було дотримання практики, при якій приклад офіцерки, комендантки чи інструкторки ВПЖ – ОПЖДОКу був один із способів виховання почуття честі та достоїнства. Тому приділялася велика увага проходженню комендантками шкільних гуфців розширених спеціальних курсів, їхній всесторонній освіті та належній підготовці у здійсненні навчально-виховного процесу, а також вияву ними завзятості та любові до справи ВПЖ.

Аналіз праць Е. Шверкошувної (E. Świerkoszówna) [330], М. Заводзінської (M. Zawodzińska) [383], а також звітів роботи у Одноденці ВПЖ [223] наочно демонструє про наявність значних труднощів у пошуку територій практики з ВП учнівства. Переважно це була т.зв. «світлична робота» у школах, а також, за домовленістю із військовими підрозділами, заняття у військових світлицях. Так, наприклад, у 1930-х р., у період зимових та літніх канікул, у Тереховлянській гімназії функціонувала, окрім неділі та свят, спеціальна «позаурочна військова світлиця учениць», яка була відчинена у післяобідній час – від 16.00-18.00 год., де збиралося близько 30 учениць гуфца ВП закладу.

Вони читали різноманітну літературу (в основному, військово-ідеологічного пропольського налаштування), а також проходили заняття з військово-спортивних ігор (з теренознавства, визначення виду авіації противника,

виживання у незнайомій місцевості під час зими, а в 1935 р. – і стрільб (додаток Т1), (додаток Т1.1) під наглядом інструкторок ВПЖ, чергових вчителів і жінок із батьківського комітету. У світлиці було встановлено радіо. Старанням батьків учениць після занять з ВП учениці отримували гарячий чай. Навколо Теробовлі для цих учениць був організований військово-лижний курс (додаток Т2), що практикувався у багатьох освітніх закладах. У теробовлянському курсі участь взяли 20 учениць. Вони були задіяні й у спортивних дійствах: навчання з хокею; каток; санкарство (з використанням 8 пар шкільних санок) [147, арк. 15].

У серпні 1933 р. на Волині, за ініціативи кількох викладачів Кременецького ліцею, під патронатом ЛПіПГО було створено Кременецьку ВПШ (військово-планерну школу), яка називалася «Соколина гора». Школа стала на той час єдиною та унікальною структурою із військового планеризму, де навчання (у позаурочний час) могли проходити дівчата. Так, найвідомішою випускницею школи стала донька маршала Ю. Пілсудського – Я. Пілсудська (додаток Т3), яка ще з 12 р. займалася планеризмом, а у 17 р. вступила у Кременецьку військово-планерну школу і кожного тижня їздила на навчання із Варшави та здобула ліцензію пілота всіх категорій, ставши в майбутньому видатною льотчицею Другої світової війни.

Свідченням популярності цієї школи є видача у 1936 р. дипломів пілотів аж 252 учасникам. Крім того, у навчальній програмі школи читалися лекції із військової авіації та спеціальний курс загальновійськової підготовки для жінок даного закладу, затверджений МВіПО [156].

Паралельно була введена нова форма позашкільної роботи із ученицями, яка не отримала розвитку – т.зв. *рекреативно-навчальні колонії ВПЖ*, що по своїй суті нагадували табори. Організовувались та фінансувались Кураторіумом (40% фінансів), воєводством (35% фінансів), самими ученицями (20% фінансів), та староством регіону (5%). В основному, на функціонування такої колонії необхідно було від 1000 – 2000 злотих на 10 днів [147, арк. 20].

Першою значною «рекреативно-навчальною колонією ВП» можна вважати організацію такого типу, що виникла у січні 1934 р. в Сянках Львівського

воєводства для 21 учениці І державної гімназії ім. Т. Костюшко, 22 учениць державної жіночої гімназії ім. кор. Ядвіги (зі Львова), 5 учениць із гімназії Назаретянок, 5 учениць – семінарії ім. Асника, 3 учениць – гімназії ім. А. Міцкевича, 2 учениць – гімназії Урсулянок, 1 учениці – гімназії ім. З. Сьшалковської [147, арк. 9]. Учениці у таких навчальних колоніях (переважно під час канікул, термін – приблизно 10 днів) займалися повторенням теоретичного курсу з ВП, а також спеціалізувались на опануванні якогось виду спорту. Все це відбувалось у атмосфері невимушеності, подалі від школи, оскільки основна мета колоній була рекреативна, а не освітня.

У м. Сянках, наприклад, учениці, окрім їзди на санках та проходження лижного курсу займалися військовим теренознавством. Для зацікавлення педагогічний колектив після 6-го дня перебування організував нагородження кращих учениць лижними відзнаками: для 16-літніх дівчат – після бігу на 8 км., для 14-літніх учениць – на 4 км. [147, арк. 12]. Про незапланованість повторення програми ВП свідчить те, що у даній колонії, на спеціально орендованій віллі, була відсутня світлиця, і тому одне з приміщень було облаштоване під неї.

Також були досить важкі умови проживання (4 учениці в приміщенні, замість 2-х), а із свідчень керівниці колонії – директорки гімназії дізнаємося, що «у ідальні брудно і зимно, в кімнатах хоч тепло, але брудно, важко – та нічого; юначки мають войовничу душу «воїтельок» в опануванні азів ВП» [147, арк. 12], (додаток Т4).

В 1934/1935 навч. р. спостерігалось суттєве зменшення кількості учасниць навчань з ВП, що можна пояснити ліквідацією вчительських семінарій, де могли навчатися учениці віком від 14 до 20 років. Так, українці під час польського панування у регіоні, повністю втратили усі 10 семінарій такого типу, із яких 8 були приватними, і взамін, як це вимагала реформа, не отримали жодного педагогічного ліцею державної форми власності [136, С. 945 – 946]. Однак ліквідовувались не тільки українські семінарії (наприклад, в результаті уніфікації реорганізації зазнали Львівська та Перемишлянська утраквістичні семінарії, де було по кілька гуфців семінаристок [117, с. 174], [10, с.82].

Нові педагогічні ліцеї, які поставали замість вчительських семінарій, були націлені на опанування ліцеїстками якомога більше військово-теоретичного та практичного матеріалу курсу ВП у межах військових спеціальностей кожного року навчання. Наприклад, впродовж 2-х років навчання у Державному педагогічному ліцеї в Станіславові ліцеїстки I-го року навчання, після закінчення навчання, отримали спеціалізацію із рятівничо-санітарної справи, з урахуванням роботи у рятівничо-санітарних секціях під час війни, у польових умовах та у місцях розташування. Після другого року було пройдено спеціалізацію із: а) зв'язок (із спеціальним врахуванням несення служби у розвідці) та спостереження; б) ППіПГО, пасивна оборона, організація ППіПГО у житлових будинках (службах), а також санітарне рятівництво отруєних бойовими газами. Під час першого року ліцеїстками було пройдено шпитальну практику, а під час другого року – заняття із служби зв'язку і служби розвідки та спостереження, а також ППО, стрільб за допомогою та супроводом 11-го Карпатського полку легкої артилерії (11 Karpacki Pułk Artylerii Lekkiej), що базувався у Станіславові. Цікаво, що юначки гуфца, починаючи із другого року навчання були залучені до служби на території школи і в деяких структурах міста під час пробної авіаційної тривоги, де показали суттєві результати здобутих знань [148, арк. 91].

Варто додати, що саме ліцеїстки разом із гімназистками мали найбільше *навчальних екстрених тривог*, що відбувалися у позаурочний час, під час яких необхідно було у найшвидший термін прибути на умовний пункт, який розміщувався переважно у ліцейному приміщенні, та виконувати поставлені завдання. Цікаво, що в таких випадках дівчатам можна було ходити без супроводу (у разі нічної тривоги), і комендантська година у місті на них не поширювалась, однак інколи дівчата мали бути приведені та відведені додому старшими особами. Наприклад, гімназистки в м. Тлумачі під час навчальної екстренної тривоги вночі (о 2.00 год. ночі), прибули у гімназію протягом 20 хв., за годину встигли підготувати ущільнене приміщення (*romieszczenie uszczelnione*) від можливої ППіПГ атаки противника та рятівничо-санітарний пункт і опісля зайняли кругову оборону шкільного приміщення [148, арк. 100].

Однак загальна тенденція проведення *навчальних тривог* (т.зв. *алярмів - ałarmów*) відбувалася на світанку, перед заняттями у школі, з таким розрахунком, щоб після тривоги дівчата могли прийти додому, переодягтися з уніформи, поснідати та піти на заняття. Повідомлення про алярми розміщували поряд із розкладом шкільних занять. Інколи алярми відбувалися у шкільному приміщенні (за згодою дирекції використання матеріально-технічної бази школи, приміщення тощо), попередньо ключ від школи зберігався у комендантки або ж вона залишалася у школі на цілу ніч, готуючи всілякі можливі пастки та моделюючи для учениць ситуацію нападу противника [148, арк. 1, арк. 14].

Шкільні гуфци справляли значне враження на учнів/учениць польських та утраквістичних шкіл, у яких ВП ще була відсутня. Г. Півоньська зазначала, що після виникнення гуфців, справою ВПЖ почали цікавитися ще молодші учениці, які не мали потрібних для гуфца 15 років (хоча в них перебували і 14-річні учениці) і були молодші на 3-4 роки.

Молодші учениці, звичайно, не могли розуміти зміст роботи одиниць ВПЖ, у які входили учениці старших класів, проте пропаганда ВПЖ повідомляла, що «малі польки відчували мету цієї роботи і були зацікавлені її спеціальними навчально-виховними формами» [289, с.45]. Як пишуть у спогадах колишні учасниці шкільних гуфців [208], [166], спочатку це проявлялося у переважному підгляданні роботи гуфців, траплялося, що «учениця ховалася у залі якоїсь львівської школи, в якому мав бути збір гуфца і була свідком цього збору». Іноді дівчата засновували свій т.зв. «конспіраційний» малий гуфец, після чого учениці з'являлися у ВПЖ із «завданням» організувати для них навчально-виховну роботу [289, с.79].

У тогочасних педагогічних статтях на тему ВП молодших учениць (Е. Годлевська (E. Godlewska) [202], Г. Міхальська (H. Mihalska) [265], Г. Півоньська (H. Piwońska) [289]) панувала думка, що такий запал учениць не міг бути змарнований, через що це стало актуальною педагогічною проблемою, яку стали помічати, починаючи з 1935-го року.

Педагоги Е. Годлевська (E. Godlewska), Г. Міхальська (H. Mihalska), яким вдалось організувати такі гуфчики 12-13-річних учениць у деяких школах Станіславського та Львівського воєводства, рекомендували освітньому відомству врахувати мотивацію та бажання цих учениць до вивчення ВП, реалізувавши відповідний зміст і обдумані форми роботи у школах для них. Однак такі пропозиції спершу не мали змістовної підтримки від МВіПО, і до 1938/1939 навч. р., окрім труднощів для ВП, були ще й відповідні заборони організувати ВП з даною віковою категорією дівчат.

Крім того, така ініціатива вимагала вирішення питання розробки нових навчальних програм і методів роботи із дівчатами такого віку, і відповідно до фундаменту програмної роботи ВПЖ, вона мала бути «військово-педагогічною» роботою, а не «педагогічно-військовою» - цього ж вимагали і малі кандидатки [289]. Таким чином, виникла необхідність організації т.зв. «гуфчиків» (hufczyków), до яких могли належати дівчата 11 – 14 років. Слід констатувати, що це був непрямий результат роботи шкільних гуфців старшокласниць.

Офіційно перші гуфчики молодших учениць на території ЗУЗ, які спершу називалися «дружинками» (drużynkami), виникли у львівських школах у 1934/1935 навч.р. У листі однієї інструкторки львівського ВПЖ знаходимо спогад про такий львівський гуфчик: «... Які ж сьогодні здаються смішними думки, що заважали, сіяли сумніви та пригноблювали нас в початках цієї роботи про непотрібний і невідомий педагогічний ефект – та ще й серед багатьох непольських елементів. Однак ми добре знаємо, що ефект може і повинен бути позитивним, це безумовно залежить від нас самих, від ставлення і розуміння значимості такої роботи» [202, с.52].

Інша інструктора зазначала, що «малі гуфчики учениць різних класів різноманітних закладів з нами є всюди: у світлиці, на вогнищі, на екскурсіях, на доповідях та парадах. Бували на різних концентраціях, де мали свій намет і своє заняття [...], вбираючи відкритими очима все те, що лише вони чекають, таке бажане та довгоочікуване» [147, арк. 3] (додаток Т5).

Цікаві відомості про гуфчики подає комендантка ВПЖ у Станіславі Г. Міхальська: «Інколи гуфчик у школі об'єднував навіть 5 учениць 11-12 років, з них одна була шефиня, дві дружинові, одна секційна [...] ну а те, що була тільки одна слухачка, яка не мала звання – це було повністю неважливо. Головне, що було учнівське самоврядування і підстава малих гуфчиків, де після уроків залишалися найменші учениці, щоб вчитися важливого – головне, що вони вже були пев'ячками![...], на стрільби ми їх не допускали, у решті заняттях вони брали участь[...], особливо смішними були заняття із ППіПГО, де дівчатка «топилися» у захисних костюмах та протигазах» [265, с. 51].

У шкільному 1937/1938 навч. р. функціонувало 77 таких гуфчиків, головним чином у Львівському та Станіславському воєводствах, зосереджуючи у собі 1947 учениць – робота у них здійснювалася у позаурочний час. Вперше ці учениці взяли участь у спеціальній жіночій концентрації у Давидові, де підготовку проходили і гуфци (приблизний режим роботи таких колоній-концентрацій відображений нами на прикладі колонії шкільних гуфців у Давидові у червні 1931 р. у (додаток Т6).

Паралельно у сфері фахової підготовки випускниць освітніх закладів у 1936/1937 навч. р. під час літніх таборів та на місцях у воєводствах було проведено навчальні фахові курси: *32 адміністраційні курси – закінчило 772 учасниці; 12 світличних курсів – закінчило 308 учасниць; 3 курси з організації польового зв'язку – закінчило 47 учасниць; 14 курсів протиповітряної та протигазової оборони – закінчило 277 учасниць; 36 санітарних курсів – закінчило 1847 учасниць.*

Всього було проведено 97 курсів з ВП, які закінчило 3251 колишня випускниця загальновійськової підготовки у освітніх закладах. Кількість ДСП у шкільному 1936/1937 навчальному році виросла до 36 (806 учасниць, в тому числі 546 – шкільної молоді і 260 – позашкільної молоді). З самого початку осередки ДСП працювали у таких містах, як Борислав, Калуш, Коломия, Львів, Тернопіль. Згодом команди ДСП виникли у Перемишлі, Ковелі, Луцьку, Острозі, Здолбунові, Стрию.

Водночас у цей час актуалізувалася дискусія про збільшення числа інструкторок, оскільки це би забезпечило цілісність проведення вправ гуфців. Така практика існувала у війську, у жіночих взводах, які за чисельністю відповідали шкільним гуфцям, де число інструкторок складало від 5 і більше. Тому разом із ОПЖДОКом школа повинна була дбати про відповідний підбір інструкторських кадрів для шкільних гуфців і одночасно призначення та відповідний розподіл роботи у гуфці для цих інструкторок. Однак педагогічний характер такої роботи все ж зберігався – саме комендантки були зобов'язані вести класні уроки, оскільки вони були педагогами та не оперували завченими шаблонами жінок-військових, що було непристосовано та неприпустимо для учениць. Також комендантка була зобов'язана вести необхідні обговорення та дискусії, до яких інструкторки не були пристосовані.

У цей же час спостерігається тісне навчання гуфців жіночої молоді із чоловічими гуфцями та організаціями. Інколи відмінниць із навчального предмета середніх навчальних закладів запрошували для ведення лекцій та участі у практичних заняттях у польських громадських організаціях.

Наприклад, 18 травня на прохання повітової команди ВП санітарний патруль відмінниць-випускниць із числа ліцейного гуфца Державного ліцею і гімназії ім. Владислава II Ягайла у Городку Ягеллонському (Львівське воєводство) повинен був надати навчальну допомогу членкиням Союзу Стрільців з Городка Ягеллонського, а також повіту, що брали участь у 20 км марші. Це, дасть «бажані результати у вивченні членкинями Союзу військової санітарної справи, оскільки майже однаковий вік ліцеїсток і членкинь дозволить знайти їм спільну мову, пробудить інтерес до справи ВПЖ» [148, Арк. 11-12].

Цю думку дуже точно висловила вчителька ВП дівчат у Приватній гімназії та загальноосвітньому жіночому ліцеї ім. А. Міцкевича і О. Ф. Жиховічової у Львові п. Бойкувна, яка у своєму звіті до Куратора Львівського ШО вимагала нормативно затвердити, щоб кращих учениць I-го класу ліцеїв обов'язково залучали у якості допоміжної сили у процесі ВП учениць IV-х гімназійних класів [148, арк. 58].

Такий цінний досвід цих та інших навчальних закладів з використання допомоги учениць у проведенні певних вправ дозволяв підтримувати порядок та полегшувати роботу з ВП. Крім того, така робота допомагала виявити потенційну інструкторку/коменданту ВПЖ з числа дівчат, розвинути інструкторські навички серед учениць та розробити елементи керівництва жінки-командира (як можливої майбутньої офіцерки) та громадської діячки з підтримки дисципліни у певних групах [142, арк. 7-8]. Загалом, описаний нами прогрес фахового навчання випускниць впродовж 1933 – 1937 рр. відображений нами у (додатку Т7).

Підготовку в сфері протигазової та протиповітряної оборони проходили всі учениці та учасниці ВП. Частково це досягалося через співпрацю із могутньою у регіоні Лігою протиповітряної та протигазової оборони (далі – ЛПіПГО) – напіввійськової організації, що виникла внаслідок об'єднання Ліги протиповітряної оборони із Товариством протигазової оборони у 1928 р.

Ще на самому початку діяльності на західноукраїнських землях ЛПіПГО закликала польську громадськість про підтримку «такої необхідної у даному регіоні для Польщі установи, що діє в інтересах захисту держави» [308, с. 224] і має на меті створення потужної національної польської авіації та хімічно-газової оборони [253, с. 262].

У листах до директорів загальних шкіл ЗУЗ це аргументувалось тим, що «жіноча учнівська молодь регіону найшвидше та найгарячіше полюбить ідею сильної авіації, протигазової та протиповітряної оборони, а раз полюбивши її – буде доглядати та поширювати...таким чином з членкинь підтримки шкільної філії ЛПіПГО, пізніше вони стануть реальними членкинями Ліги» [287].

Слід визнати, що завдяки злагодженим діям польської влади станом на 1934 р. у лавах організації перебувало близько 1 250 000 осіб, з яких половина становила шкільна молодь, і з них близько 100 тисяч – учениці [301, С. 25–26]. Крім того, західноукраїнські воєводські округи ЛПіПГО користувалися великою підтримкою шкільних властей, яка законодавчо була затверджена 13 квітня 1932 р. у вигляді Циркуляру Львівського шкільного округу і опублікована у

офіційному журналі Кураторіуму №8 від 25 серпня 1932 р. «Regulamin wewnętrzny i wytyczne do działalności Kół Szkolnych L.O.P.P.».

Також, управління інших шкільних воєводських округів звернулися до своїх воєвод про аналогічну діяльність і співробітництво шкільних філій ЛПіПГО у воєводствах на ЗУЗ задля ідеї «підготовки учнівства до протиповітряно-протигазового захисту», оскільки, за словами І. Червінського (S. Czerwiński) «розуміння ученицями [...] ідеї сильної авіації і добре організованої протиповітряно-протигазової оборони – це основа добробуту у мирний час, а також гарантування безпеки під час війни» [41, арк. 24]. Крім того, для популяризації серед учениць, по суті, перших зачатків цивільного захисту був запроваджений у воєводствах спеціальний день протиповітряної і протигазової оборони [240, с. 24].

Велику увагу польська влада надавала курсам протиповітряно-протигазової оборони, що організовувалися для рядових вчителів, які, мали частково висвітлювати ці питання під час викладання своїх предметів. У службовій записці ЛПіПГО до шкільного інспектора Станіслава від 15 грудня 1934 р. зазначалося: «У цій роботі вчитель надасть безцінні послуги, особливо для переважаючої, у воєводстві, сільській учнівській молоді, оскільки в селах існує брак відповідних сил» [41, арк. 19].

Окрім ЛПіПГО, аналіз таблиці у додатку Т7 свідчить, що найслабше, як на території всієї Польщі, так і на території західноукраїнських воєводств, було представлено фахове навчання у сфері організації зв'язку, оскільки це вимагало особливих технічних умов. Водночас саме до цього відділу було найбільше охочих у Тернопільському та Львівському воєводствах. Тим часом, загальна кількість дійсних членкинь локальних філій ВПЖ суттєво зростала (додаток Т8).

Офіційно першою філією ВПЖ, яка здійснювала широкий спектр напрямів діяльності на території ЗУЗ, слід вважати Тернопільську (станом на 1937 р.). Філії у Львові, Коломиї, Ковелі, Луцьку, Самборі, Перемишлю, Замостю та ін. орендовували більш ніж 40 шкільних приміщень на території ЗУЗ. Основними секційними осередками діяльності були: військові інформаційно-організаційні та

курси ПЖДОК, світлична робота, пропаганда (додаток Т9), а також військова, спортивна, культурно-освітня, суспільна роботи та інші. Культурно-освітні секції, що були організовані у деяких філіях, вели польські військові бібліотеки і читальні, що організовували популярні секції, читання, лекції і реферати на актуальні для учениць-польок теми.

Паралельно філіями влаштовувались вуличні збори, різноманітні лотереї, кіносеанси, театральні вистави та марші. Фінанси, які виручали філії, дозволяли вести полькам роботу з ВПЖ у регіоні. Ці кошти йшли, головним чином, на: *оплату (цілковиту чи часткову) вступного внеску у табори ВП учнівської молоді (кошти виділялись на певну кількість учасниць); допомогу в організації місцевих таборів з ВП; допомогу у забезпеченні обладнанням та необхідними засобами для світлиць; часткову допомогу в обмундируванні (наприклад, Львівська, Тернопільська, Коломийська, Стрийська філії у тісній співпраці із ДСП організовували пошиття мундирів для дівчат (додаток Т10).*

Функціонуючі при декількох філіях «Клуби Справності ФВ» створили для жіночої молоді спортивні секції, де займалися гімнастикою, плаванням, екскурсіями, стрілецьким спортом, а також іншими фізкультурно-спортивними діями.

3.2. Заходи щодо посилення ефективності військової підготовки учениць середніх навчальних закладів в умовах назрівання Другої світової війни

Інтенсивна мілітаризація гітлерівської Німеччини та посилення її реваншистських настроїв на фоні зростання напруги у міжнародних відносинах у другій половині 1930-х р. зумовили перегляд польськими відомствами концепції військової підготовки населення, залучивши до цього процесу усіх жителів країни, особливо із сільської місцевості, а також осіб непольської національності. Було переглянуто військовий план оборони – «Схід», що до сих пір розглядав СРСР як єдиного умовного противника, що здатний до повномасштабної війни з Польщею.

У зв'язку з цим, поряд з уведенням ВП у різних державних організаціях та відомствах, МВС і ДУФВіВП у терміновому порядку видали «Керівні настанови з ВП жінок у сільській місцевості» (Інструкція №5 від 24 травня 1937 р. № 201 – 5/111.), які стосувалися, сільської жіночої молоді. Така нагальність зумовлена тим, що більшість населення у південно-східних воєводствах, яке проживало у сільській місцевості Галичини та Волині, не мало елементарних понять із військової справи, а наявна робота з ВП лише польок на селі у середовищі українського населення часто зводилась нанівець. Низьким був також рівень свідомості українського населення щодо обов'язку проходження дітьми ВП та прихованого опору ініціативам поляків [21, С. 50-51]. Крім того, сільський регіон ЗУЗ був економічно відсталим і польська влада свідомо гальмувала його розвиток [2].

У загальних принципах «Керівних настанов з ВП жінок у сільській місцевості» вказувалось: «У сукупності акції з організації країни до оборони, підготовка до оборони краю жінок на селі представляє надзвичайно важливий напрямок. Село має величезне значення для справи захисту країни, оскільки це – найбільший резерв людського елементу, сировини, з якого живе армія. Від здатності до продуктивної роботи в найскладніших умовах, усвідомлення, оздоровчого рівня, від розвитку громадянськості села значною мірою буде залежати оборонна сила держави. Оскільки чоловіки опиняться у лавах армії, слід розуміти, що виробничий тягар впаде, більшою мірою, на жінок. Але ця робота буде важкою в умовах сучасної війни, в якій велику вагу відіграє авіація, а також недружня диверсія. Тому підготовка жінок на селі до війни, до роботи під час війни є справою великої державної ваги» [379, с.18].

Тому ми погоджуємось із думками міжвоєнних науковців С. Копчиньським (S. Korczyński) [235], Х. Ольшевською (H. Olszewska) [279], що цим документом польські військові та освітяни у складній міжнародній ситуації всіма засобами намагалися поширити практику проходження ВП на все учнівство ЗУЗ.

Проте, традиційно притаманна для ВПЖ польська налаштованість проявилася у даних вказівках особливо яскраво, про що вказують пункти із сфери підготовки жіноцтва на селі, визначені в Інструкції,:

- моральна і громадянська підготовка, що має на меті поєднати сільську жінку на чутливому та розумовому рівні із польською державою, розвинути почуття відповідальності за долю Польщі, усвідомлення ролі села в захисті країни, вироблення сили і внутрішньої дисциплінованості;
- покращення стану здоров'я і фізичної натренованості жінок з метою збільшення їхньої можливості витримувати великі навантаження під час роботи;
- готовність до заміни чоловіків у їхніх традиційних сферах підготовки;
- підготовка жіноцтва, особливо *учнівської молоді*, до самозахисту, захисту свого життя і честі; оборони перед нальотами ворожої авіації, протидії диверсій і шпіонажу, боротьби зі стихійними лихами, пожежами, а також епідеміями;
- підготовка сільського жіноцтва до співпраці із власним військом, при кожному контакті із ним (марш, розквартирування тощо);
- відбір із числа найпридатніших та найпатріотичніших (пропольськи налаштованих русинок – примітка) жінок, які мають бажання та мріють виконувати військові обов'язки.

Згідно з Керівними настановами, програму ПЖДОК повинні були проходити дівчата останніх класів сільських шкіл різного типу (т.зв. молодша вікова група жінок), або ті, які вже закінчили навчання і по віку відповідають ученицям старших класів (вік дівчат від 13 – 22 роки). Її основними елементами були:

- інформаційний курс підготовки дівчат до оборони краю у сільській місцевості (в залежності від місцевості, із географічною приставкою, наприклад, «підготовка дівчат до оборони краю у сільській місцевості Тернопільського воєводства та ін.);
- теоретична і практична підготовка згідно із спеціальними навчальними планами у даній сфері, а саме: 1) *гігієна і загальне рятівництво*; 2) *боротьба із заразними хворобами (walki z chorobami zakaźnymi)*; 3) *опіка над немовлятами і гігієна дитини*; 4) *догляд за дитиною*; 5) *протигазова і протиповітряна оборона*; б) *протипожежне рятівництво*; 7) *масове приготування їжі (masowe gotowania)*;

8) курс самозахисту; 9) практичні заняття із стрільби вітчизняною і зарубіжною зброєю; 10) наука про зброю та військову техніку.

Більш детальніший зміст інформаційного курсу та теоретико-практичної підготовки продемонстровано нами у (додатку У).

Реалізація цих завдань, які впливали із Інструкції, покладалася на громадські об'єднання та товариства, які діяли у сільській місцевості ЗУЗ. Контрольним органом за дотриманням процесу навчання даної категорії жіноцтва стали Окружні правління ДУФВіВП [379, с.155].

Відомі випадки, коли учениці гуфців із числа освітніх закладів суміжних із селами міст виконували функції т.зв. служби кур'єрів у селах, де, окрім агітації, ознайомлювали ровесниць, а також дорослих жінок із справою ВПЖ.

Наприклад, гімназистки Приватної жіночої гімназії імені М. Конопніцької із числа II Гуфца (м. Перемишль) розносили повідомлення до різних жінок у селах про призначення на курс зв'язку, курс стрільчині, санітарний курс, спортивні табори [У1.1] і т.д. Часто, день у день, дівчатам гуфца необхідно було терміново повідомити жінок про початок військового курсу або про необхідну і нагальну появу у окружному командуванні ВПЖ для різних цілей, пов'язаних з працею ПЖДОК. Гімназистки виявляли дуже велику підготовленість, пунктуальність та суттєво полегшували роботу ВПЖ у селі. Дані доручення учениці виконували виключно після полудня або у вихідні від науки дні, тому навчальна робота у гімназії не переривалася [148, арк. 70].

Особливу увагу приділяли раціональному використанню системи заохочень та нагород до таких активних учениць, а також відмінниць у навчанні з ВП та у школі (грамоти, додаткові екскурсії, право носіння прапора гуфца ВП і прапора школи на урочистостях, надання організаційних звань, зовнішніх вирізняючих ознак (наприклад червона пов'язка), функційних посад тощо). Одночасно зберігалася система покарань до неактивних; тих, хто відмовлявся від просвітницько-пропагандистської діяльності ВПЖ у місцевості та тих, хто провинився під час занять, демонструючи повагу до особистості учениці (пониження організаційного ступеня, додаткове чергування тощо).

У цей же час, на нашу думку, наукову цінність мала прийнята незалежним жіночим середовищем (КСПЖДОКом і Унією польських союзів захисниць вітчизни) програмова частина меморіалу «Завдання жінок у галузі оборонності краю» від 20 січня 1938 р. Меморіал представляв собою дослідження сукупності акцій ПЖДОК, а також моніторинг того, як організовані в різних об'єднаннях та товариствах жінки розуміють роль усіх польок у галузі оборонності, захисту краю і свої завдання. Особливо цікавими виявилися думки жіночої учнівської молоді. Так, на першому місці, було поставлено відповідний моральний рівень; на другому – заміна призваних до армії чоловіків у державному, господарському та адміністративному апаратах. Старшокласниці шкільних гуфців ставили на другому місці службу у війську (як у допоміжних структурах, так і у основних військових структурах) [360, С.207-208].

Станом на початок 1938 р. всього нараховувалось 61 дружина суспільної праці (ДСП), що об'єднували понад 1000 членкинь. А вже на кінець 1938 р. на території західноукраїнських воєводств відбулося суттєве стрімке зростання дружин. Постійних одиниць, як ФВ, так і ВП, нараховувалось 964. Число членкинь становило 28 000. Натомість у 1938/1939 навч. р., кількість жіночої молоді, що проходила ВП, перевищила вже 31 000 осіб.

Така кількість пов'язана із деякими змінами вищевказаної нами програми ВП жіночої молоді ДУФВіВПом та прийняттям МВіПО обов'язкової остаточної оновленої програми ВП жіночого населення у сільській місцевості, яка була вже трохи скорочена та складалася із 5 основних навчальних розділів: 1) інформаційний курс ПЖДОК; 2) гігієна і рятівництво; 3) боротьба із заразними (інфекційними) хворобами; 4) дитяча гігієна; 5) ігри з дітьми. Дана програма адресувалась усьому сільському жіночому населенню 14 – 22 р., тому природно, що вишкіл з неї проходили і українки, зокрема і юначки. Детальний зміст програми висвітлено нами у (додатку У1).

Слід підкреслити, що це перша програма з ВП (включно із першою редакцією від 24 травня 1937 р.), участь у якій адресовувалась усьому жіночому населенню у сільській місцевості, тобто охоплювала переважаючих у сільській місцевості українок. Тому фактично з цього часу військова підготовка учениць

шкіл не тільки по своїй суті, але і за своїм змістом стала масовою, хоча станом на 1937/1938 навч.р. дівчат у школах було на 38, 6 тис. менше (всього хлопців навчалось – 428966, а дівчат - 390267) [327].

Однак робота з ВП у селі була непопулярною і ставлення українок до цієї практики було ворожим через декілька причин. По-перше, зміст цієї навчально-виховної програми кардинально відрізнявся від тієї, яка була запроваджена для польок у одиницях ВПЖ, а також у освітніх закладах. По-друге, випускниці курсу не мали права займати будь-які посади у військових службах/структурах, оскільки там працювали польки, у яких існувала практика ВПЖ у освітніх закладах.

Як видно з таблиці у додатку У1, т.зв. програма «ВП» кардинально мінімізувала для молодих українок на селі час на розділи із військової науки, натомість основний час приділяла ідеології польської державності та опануванню «фемінних» видів діяльності – гігієни, догляду за дітьми, боротьби з інфекційними хворобами тощо. На нашу думку, це пов'язано з двома основними чинниками. По-перше, широкі маси українок, що проживали у сільській місцевості, неможливо було залучити до «нормальної ВП» через брак матеріальних, людських та фінансових ресурсів у повітах ЗУЗ. Тому у селах достатньо було здійснювати просвіту юначок у плані збереження сім'ї, догляду за домашнім господарством, землею (додаток Ф) тощо, тобто виконанням виключно тилкових функцій та діяльності із забезпечення війська. Подібна робота проводилась у польських селах.

По-друге, надання практичних військових навичок українкам поставило б під сумнів доцільність ВПЖ у західноукраїнському регіоні загалом, оскільки ВПЖ створювалась для поширення ідей польського мілітаризму у регіоні, забезпечення обороноздатності поляків та їхньої держави - Польщі і саме польський сегмент міг бути залучений у цей процес. Такий крок був би небезпечний для української ідеї, яку поляки всіма силами намагалися придушити. Так, на сторінках журналу «Стрілецький спорт» зазначалося: «Найбільш слабким військовий і стрілецький рух є на селі, посеред сільської жіночої молоді. Таким він і залишиться. Тож міста в Галичині тримають і повинні тримати першість – в них ВПЖ, жіночі стрілецькі клуби, стрілецькі секції Союзу Стрільців...» [185, с.17].

Отже, ДУФВіВП та МВіПО надіялися за допомогою програми т.зв. «Військової підготовки сільської жіночої молоді» залучити українських жінок у процес військової підготовки, однак під вигідним для себе кутом зору, при якому українки не отримували реальних знань із військової справи. Така політика мала на меті зміцнити польський режим в українському селі, що поглиблювало соціальний антагонізм, ускладнюючи його і так непростими національними суперечностями. Однак жодне із поставлених ДУФВіВП та МВіПО завдань із ВП сільського жіноцтва так і не було виконано, оскільки українки ці ініціативи не підтримували, а через рік та 3 місяці розпочалася Друга світова війна.

Другим важливим заходом із підвищення ефективності ВП учениць вважаємо введення освітніми та військовими властями від 1937/1938 навч. року у коєдукаційних та жіночих середніх школах (також у чоловічих) особливого обов'язкового навчального предмета – *підготовка до оборони краю* (przysposobienia do obrony kraju).

Згідно з розпорядженням міністра ВПО, а також міністра ВС від 10 вересня 1937 р. «У справі організації підготовки шкільної молоді до оборони краю», відзначалося:

1. Ціллю підготовки шкільної молоді до оборони краю є виховання усвідомлених, активних, відважних і дисциплінованих громадян і громадянок, готових кожної хвилини стати на його захист, перед загрозою небезпеки з будь-якої сторони.
2. Підготовка жіночої шкільної молоді до оборони краю є основним навчальним та дидактичним завданням кожної школи країни. Предмет включає в себе:
 - а) загальну підготовку до захисту країни;
 - б) військову підготовку жіночої молоді до основних, а також різних допоміжних військових служб.

Дані заходи із загальної підготовки молоді до оборони краю реалізувалися через цілеспрямовану навчально-виховну, головним чином, дидактичну роботу кожної з шкіл.

Військова підготовка учнівської молоді обов'язково повинна була здійснюватись у всіх середніх загальноосвітніх і професійних школах, для всіх учениць та учнів, а також в школах перепідготовки та в інших професійних

освітніх закладах, у яких середній вік учнів та учениць відповідає 15 р. або більше, згідно з обов'язковими шкільними програмами. Проводилася вона і надалі окремо для юнаків та юначок. Затверджувалася підготовка дівчат до допоміжних військових підрозділів тільки через школу, і здійснювати навчання офіцерам було вже заборонено, а тільки спеціальним педагогам-жінкам, які мали відповідну освіту [378, С. 439-440], [274, С. 130-131]. Витоки такого рішення були різними, головним з яких стала нагальна потреба у професійних офіцерських кадрах у процесах реформування Війська Польського.

На з'їзді директорів польських середніх шкіл у січні 1938 р. у Варшаві, присвяченому обговоренню цієї програми, представник військового відомства оголосив, що нова програма тепер є дійсно педагогічною і що «заміна будівель шкіл на казарми, в цей раз, не вийде; шкільні умови не дозволяють, щоб школа могла навчати військовій професії. Військове відомство вимагає від школи тільки одне: щоб та виробляла в учениць психічну і практичну готовність до можливої військової служби та життя під час майбутньої жорстокої війни, якою що раз сильніше пахне у повітрі» [306 с.4].

На конференції було вирішено, що всі навчальні заклади – від загальної школи до найвищої академічної школи, мали бути пронизаними ідеєю військового виховання учениць, взявши за ціль формування дисциплінованих і відважних громадянок. Майбутні дорослі жінки мали бути «ініціативними, працездатними, витривалими, сумлінними на різних відрізках громадянського життя, самовідданими, здатними до жертвності, безкорисливими у роботі для громадськості, суспільства та здатними поряд з чоловіками до героїчних боїв за кращий ранок для батьківщини» [306, с.4].

Аналіз останньої редакції навчальної програми свідчить, що ВП мала, в загальному, виховний та дидактичний характер. Основною метою програми виступало покращення фізичного стану дівчат, поглиблення знань з організації війська та покладених на нього завдань, формування необхідних первинних навичок з самооборони, а також організація заходів з протигазової оборони, проведення аварійно-рятувальних робіт та спортивних польових ігор. Відтепер сфера занять з ВП розширювалася і проводилася не тільки у гуфці, а і шляхом

загальної підготовки учениць до оборони краю у рамках предмета «Підготовка до оборони краю», під час викладу інших предметів і у ході спеціальних курсів з ВП.

Всі предмети та навчальні розділи загальної військової підготовки проводились у формі практичних вправ, доповнених усними методами навчання (бесідами, лекціями). Велика увага приділялась пізнавальним екскурсіям, польовим іграм, практичним заняттям з організації зв'язку, газознавства і екстренної допомоги в надзвичайних ситуаціях.

Окрім двогодинних щотижневих занять у всіх класах, у четвертих класах вводились напівденні вправи по 5 год., а також 2 навчальні екскурсії, на які виділялось приблизно 10 год.; у 1 та 2 ліцейних класах впроваджували 4 напівденні заняття по 5 год. і тогочасне нововведення – 5 нічних занять по 3 год. У сумі програма у кожному класі отримувала близько 100 годин у навч./р. Відтепер, серйозну роль відігравали вчителі географії, фізики та хімії, які отримували додаткові години на реалізацію шкільної програми ВП у межах своїх предметів [306, С.6]. Детальний аналіз переліку загальноосвітніх предметів та характеристика доповнень з ВП у зміст їх навчальних програм, здійснені нами у додатку Ф1.

Одночасно можна було вивчати максимум два предмети. Муштра, стройова підготовка та фізичне виховання могли проводитись паралельно із іншими заняттями. Найпоширеніше проведення муштри дівчат відбувалось у вигляді 15-хвилинних вправ перед викладом основного матеріалу заняття (додаток Ф2). Під час муштри могли відпрацьовуватись стройові прийоми зі зброєю, і без зброї, урочисте проходження маршом у колоні, а також похідним строем, огляди, подача військових команд стрільбою та сигнальними прапорами. Хід та ефективність кожного предмета оцінювалась відразу по його завершенні. Як правило, це були або уточнюючі запитання та спеціальні кінцеві повторення, або питання із пройденого матеріалу у ході заняття. Оцінки вписувались у журнал занять та книжечки фізичного виховання та військової підготовки дівчат (książeczek w. F. I p.w.) – важливого особистого документа учениці, що видавався після початку

навчання у гуфці, які нагадували журнали особистого обліку та успішності учениць, на спеціально призначених для цього сторінках (додаток Ф3).

Окрім персональних даних та загальної успішності у школі, у книжечках віддзеркалювався перебіг ВП, її рівень, успішність, виконувані функції, відбуті курси та табори, вправи і марші (понад 25 км і 30 км), результати стрільб; містилась інформація про стан здоров'я учениці, володіння навичками радіотелеграфування і фотографування, фехтування тощо [190, С.85-86].

Нова навчальна програма передбачала приділяти особливу увагу теренознавству (попередниці топографії) та військово-польовим іграм, які проводилися у відповідний для них час року – навесні або восени. Якщо приписана програмою кількість годин із польової служби не вичитувалась за період навчання, то, цей вид занять закінчувався вже під час табору ВП (на obozach) або воєнізованих експедицій та випускних екскурсій. Всі випускниці шкільних гуфців отримували свідоцтва про закінчення загальної військової підготовки; закінчення початкової інструкторської підготовки засвідчувалося на бланках ОПЖДОК, а фахової – у спеціальних бланках відповідних товариств.

Сама ВП знову ділилася на дві частини – загальну і безпосередню. Загальна ВП дівчат реалізовувалась через виховну та дидактичну роботу школи, перебираючи основні функції ОПЖДОКу стаючи фундаментальною педагогічною проблемою [378, с. 439]. Вперше на владному рівні у рекомендаціях авторів програми було запропоновано офіційну організацію гуфчиків ВП для дівчат віком від 12-13 р. та проведення навчальної роботи з ними за програмою I-го року навчання гуфців [148, арк. 8]. Однак, слід визнати, що навчальний матеріал не був розподілений відповідно до віку учениць, і їм міг подаватися матеріал, що недоступний для їхнього сприйняття.

Важливим пунктом у навчальній програмі був напрямок діяльності, що орієнтував на всесторонню ВП учениць. У досвіді передових жіночих та коєдукаційних шкіл (Львів, Станіславів, Дрогобич, Стрий) розпочали практикуватись різноманітні форми такої роботи – організація кутків жіночої бойової слави, вечори та зустрічі із жінками-військовими, учасницями бойових дій та членкинями ВПЖ, бесіди, екскурсії по місцям бойової слави польської армії.

У Наказі уточнювалося, що «метою підготовки учениць до оборони краю є становлення свідомих, активних, відважних громадянок, готових в кожную хвилину стати на його захист перед загрозою з будь-якої сторони небезпеки» [379]. Більш важкі елементи ВП у програмі, виконання яких у школі викликало труднощі та вимагало певного екіпірування чи устаткування, здійснювались в особливих умовах організації ВПЖ та під час роботи літніх таборів ВП (наприклад, стрільба).

Крім того, на фоні загальної тенденції зменшення кількості нездатних чоловіків до військової служби, а також до польових робіт, необхідно було підвищувати рівень військової культури у дівчат та жінок, як основної більшості населення регіону, що виступало однією із цілей ВП, важливою як для війни, так і у мирний час. Ці заняття повинні були дати два результати: пробудити ентузіазм до даного виду роботи, залучити до них якомога більшу частину населення, і дати ученицям ті навички, які їм необхідно сповідувати у всіх сферах практичного життя та які мають найбільше значення у виховному процесі [142, арк. 7].

Питаннями забезпечення гуфца опікувались і надалі ОПЖДОК, школа, МВС та батьківський патронат, однак роль двох останніх суттєво скоротилася через значний ріст державних дотацій МВіПО на справу ВПЖ. Надалі найважчим було забезпечення шкіл малокаліберними гвинтівками – для гуфців учениць школа повинна була мати мінімум дві малокаліберні гвинтівки. Заборонялося, однак, приймати несправну зброю від численних жіночих військових організацій, яка була переважно неточною та розкаліброваною, оскільки вона перешкоджала успішному проведенню важливих у змісті ВП стрілецьких вправ. Крім того, школа повинна була володіти щонайменше 1-єю мапою на 2-ї учениці (штабні мапи власної території з масштабом 1: 100000), стільки ж компасів, 3 бусолі Безарда, 1 польовий бінокль, 1 курвіметр, Статути піхоти ч. 1 і 2, комплект підручників «ВПЖ», «Ігри та забави польові» Ясінського тощо.

Існували і такі школи, у яких майже кожна учениця мала свою особисту гвинтівку, і, відповідно до обов'язкових положень про зберігання зброї, гвинтівкам відводилось спеціальне приміщення; вони були замкнуті у спеціальних стояках на місцях, позначені картками із прізвищем учениці та номером гвинтівки. Це полегшувало не тільки контроль за доглядом гвинтівок, але і виховувало

дбайливість та любов до зброї. У зв'язку з цим інколи у післяурочний час учнівство планово здійснювало чищення та консервацію зброї. У комендантки тепер з'явилася документація, яку вона була зобов'язана заповнювати: щоденник контролю занять, стрілецькі метрики, облікові книжки використання зброї. Дані документи та книжки разом із таємною інструкцією з тривоги комендантка повинна була зберігати у спеціальному сейфі під замком.

У нові обов'язки комендантки входила розробка т.зв. «похвилинного розкладу» для кожного навчального заняття щонайменше протягом 1-го місяця. Такий «похвилинний розклад» одного дня продемонстровано нами у таблиці 3.3 «Похвилинний розклад комендантки для ВП гуртка учениць» (на прикладі складеного коменданткою гуртка 1-го року навчання з ВП у Стрийській гімназії).

Таблиця 3.3

**Приклад похвилинного розкладу комендантки для ВП гуртка учениць
(на прикладі Стрийської гімназії)**

Дата	Місце	Зміст (розділи)	Мета	Виконавець	Час (хв)	Обладнання
27 вересня год. 12-14	<i>Світлиця Стрийської гімназії</i>	Наука стрільб №1	1. Загальні відомості про зброю. 2. Дуло. 3. Прилади. прицілювання 4. Патрони.	Комендантка і 2 інструкторки ОПЖДОКУ	20'	<ul style="list-style-type: none"> • 1 карабін для інструкторки • 10 бойових набоїв • 10 холостих набоїв • 10 навчальних набоїв • 1 пачка набоїв кільцевого запалення (1 гвинтівка на 3 учениці) • Навчально-наочні таблиці
	<i>Двір гімназії</i>	Наука служби	Муштра: 1) мета муштри; 2) шиккування, загальні поняття; 3) постановка завдань; 4) стройові прийоми; 5) терміновий збір, шиккування.	Комендантка і 2 інструкторки ОПЖДОКУ	3' 5' 6' 5' 16'	_____
	<i>Зала</i>	Наука стрільб №2	Опис військової гвинтівки Рушничний замок, спусковий пристрій	Комендантка і 2 інструкторки ОПЖДОКУ	20'	<ul style="list-style-type: none"> • 2 гвинтівки для інструкторок (Маузер 29 – Karabinek wz. 1929); • карабін для 3 учениць; • розріз спускового пристрою.
	<i>Стрільбище</i>	Наука стрільб №10	Загальні відомості про постріл	Комендантка і 2 інструкторки ОПЖДОКУ		<ul style="list-style-type: none"> • пружинно-поршнева пневматика; • щити; • пачки патронів.

Примітка: у колонці Зміст (розділи) вказані номери розділів підручника ВП для дівчат «ВП (жіноча група)» [198].

У той же час, у зв'язку і з важким міжнародним становищем для Польщі, анексією Австрії та початком кампанії із ліквідації Чехословаччини (окупація Судетів) гітлерівською Німеччиною, 9 квітня 1938 р. Сеймом була прийнята нова редакція Закону «Про загальний військовий обов'язок». Цей обов'язок згідно із законом, поширювався на ціле суспільство, представників всіх національностей, і на жінок віком від 19 до 45 р. (при їх добровільному зголошенні) що, в свою чергу, вимагало проходження всіма жінками загальної військової підготовки або проходження обов'язкового предмета у освітніх закладах [358, с. 17]. Враховуючи такі кроки польської влади, нам вдалося за доцільне не тільки проаналізувати діяльність з ВП учнівства, а й організувати контент-аналіз листів учениць та коменданток ВП (додаток Ф4), а також взяти інтерв'ю у живих учасників та учасниць курсів ВП часів II Речі Посполитої та тодішніх гімназистів та ліцеїстів (поляків та українців). Це дозволило з'ясувати ставлення населення до шкільних гуфців та побачити вплив закону «Про загальний військовий обов'язок» на ВП учнівства у межах громадських організацій. Деталі інтерв'ю висвітлено у додатку Ф5.

Також законом передбачався строгий контроль за діяльністю ВП у школах. У загальноосвітніх, професійних державних та приватних гімназіях, які мали права державних шкіл (*gimnazjum ogólnokształcącego, gimnazjum zawodowego państwowego lub niepaństwowego zuprawnieniami szkół państwowych*), а також шкіл (студій) ліцейного ступеня (*szkół (studiów) stopnia licealnego*), в обов'язковому порядку засновувались фахові військові курси, і випускниці даних закладів зобов'язані були проходити додаткову спеціалізовану підготовку до військової служби (протиповітряна, вартова, інженерна, зв'язку, технічна, протипожежна, військова служба здоров'я, транспортна, канцелярська та ін.).

У спогадах учасниць ВП знаходимо відомості про поширення в окреслений період цікавої форми роботи гуфца, як і інших одиниць ВПЖ, - т.зв. «збірки» (*zbiórki*), які проводились в позаурочний час раз на тиждень і тривали приблизно 2 год. Орієнтована програма збірки шкільного гуфца була наступною: 5 хв. – рапорт; 40 хв. – заняття з одного навчального предмета ВП; 10 хв. – перерва (під час перерви відбувався навчальний службовий рапорт і зміна служби); 15 хв. –

релаксаційні заняття; 40 хв. – заняття з іншого навчального предмета ВП; 10 хв.

– читання наказу (розпорядження, що стосувалося наступного збору, вільного від навчальних занять, часу і т.д.) – всього 120 хв.

Залежно від програми та розділу, який поточно вивчали учениці, збірки проходили або у приміщенні школи, або на повітрі (військово-польові ігри, стрільби і т.п.). Програма збірки включала навчальні заняття, релаксаційні заняття (*zajęcia odpoczynkowe*), заняття з практичної службової діяльності, а також військовий порядок. Якщо один із предметів мав пізнавальний характер (вимагав заняття у класі), то другий повинен був мати практичну спрямованість (наприклад, якщо перше заняття стосувалося науки військової служби, то другим предметом проходила стрільба, лучництво, заняття з протигазової/протиповітряної оборони тощо). Релаксаційні заняття включали в себе вступні вправи до військово-польових ігор, хорівий спів, ФВ і т.д. Як у випадку занять гуфців, збірки, відповідно до двох або трьох рівнів ВП (I, II і III року), проводились для кожного гуфця окремо, залежно від віку та року навчання, однак рапорти, доповіді, звіти та накази провадилися для всіх учениць спільно.

Організація роботи гуфця у вигляді збірки залежала від кількості диспозиційних інструкторок (тобто тих, що здійснювали заняття тільки із певних розділів ВП), розкладу занять у школі й умов шкільного приміщення і місцевості загалом [290, С. 23 – 24]. Будучи груповою формою навчання, хід збірки враховував найважливіші моменти проходження служби у військових підрозділах (привітання командирок, службовий рапорт, звіт, доповідь, наказ).

Робота гуфця не обмежувалася щотижневими збірками – поза заняттями та збірками використовувались ряд інших видів діяльності та форм роботи, наприклад, *позакласні збори*, робота у яких мала суспільно-виховний характер (розважальний), т.зв. світлична робота, організація урочистостей, заходів, забав і т.д. Збірки, як і інші види роботи, можна узагальнити як доповнення до навчальної програми з ВП шкільного гуфця. Окрім навчально-виховної роботи (занять, екскурсій, тренінгів тощо), здійснювались суспільний і дозвіллевий види діяльності (світлична робота, організація урочистостей, імпрез, заходів та забав), а також соціальна робота (робота із молодшими ученицями, допомога інвалідам

тощо). Проте розвиток напрямків діяльності гуфца залежала від можливостей учениць, їхнього бажання та вільного, від занять, часу, а також коменданток та інструкторок. У цьому контексті варто відмітити старання коменданток в уникненні механічного запам'ятовування ученицями матеріалу з ВП, ініціювання їхньої самостійної навчальної роботи і самовиховання та намаганнями зробити процес навчання з ВП простим, цікавим та зрозумілим для дівчат.

Крім того, розпорядженням змінювалася програма роботи з ВП у ліцейних гуфцах (які тепер так і називалися, оскільки до цього моменту використовувався термін – шкільні гуфци), хоч і по суті, і в організаційно-змістовому плані до цього часу вона була такою ж, як і у шкільних гуфцах учениць. Ліцейні гуфци були вже інституційною формою обов'язкової підготовки до оборони краю у жіночих ліцеях (в тому числі і в деяких українських ліцеях, яких в Східній Галичині станом на 1938 р. налічувалось 21) [48, с. 128]. Однак, як і у випадку Закону від 1924 р. «Про деякі постанови в організації шкільництва», забезпечення умов для спільного навчання і виховання польок та українок, як було притаманно польській владі, не було дотримано [153, с.181]. Всього ж на всій території українських воєводств (включно із українськими повітами білоруського Полісся та західної частини львівського воєводства) було 161 ліцей та 178 гімназій [136, с. 944] і у всіх них, в обов'язковому порядку, засновувались ліцейні гуфци ВП.

Це ж стосувалося і гуфців шкіл перепідготовки (*szkoły dokształcających*), однак у разі неможливості організації ВП до обіду, замість 2 годин, інколи виділялася лише 1 навч. год. [144, арк. 15].

Згідно з розпорядженням, ліцеї після його прийняття із всіх освітніх закладів призначалися для медичної підготовки учениць. Існувала така практика тільки у 1937/1938 та 1938/1939 навч. роках. Жіночі ліцейні гуфци діяли теж два роки, однак, на відміну від гуфців інших освітніх закладів, навчання проводилося за вузькоспеціалізованою програмою у I та II ліцейних класах, яка готувала юначок до майбутньої служби у рятівничо-санітарних дружинах (додаток Ф6). Цікаво, що такий крок мотивувався тим, що дівчата у цьому віці і у такому типі закладу є найбільш придатними до «такої важливої галузі служби», оскільки, згідно із ст. 27 Закону «Про устрій шкільництва» у ліцей приймалися учениці аж від 16 років і

старше (термін навчання – 2-3 роки), на відміну від гімназій (від 13 років і вище із терміном навчання 2-4 років) та різноманітних фахових шкіл нижчого рівня (від 13-14 років навчання), де навчання тривало 2-3 роки [105, с. 68], [153, с. 182].

Відзначимо, що у ліцях учениць гуфца навчали вузькій військовій спеціалізації ПЖДОК, яка іноді поєднувалась із курсами протигазової та протиповітряної оборони. Наприклад, у 13 Державному ліцеї і гімназії ім.королеви Ядвіги у Львові (додаток Ф7) гуфци учениць II-A, II-B, II-C класів проходили ВП за кардинально різними навчальними програмами: II-A клас (протиповітряна оборона, курс самозахисту, наука про бомби різних типів, вивчення і практичне навчання з гранатами, що готувало ліцеїсток, по суті, до можливої військової служби); II-B клас (навчальна програма інструкторки ППіПГО) ; II-C клас (курс санітарного рятівництва) (додаток Ф7.1.) [148, Арк. 11-12, арк. 67].

Цікаво, що звіти про роботу у ліцях комендантки надсилали у ті відомства, діяльність яких відповідала змісту навчально-виховного процесу та підготовки (санітарна підготовка учениць – бюро гігієни шкільного округу, протигазова оборона – ЛППіПГО, курс стрільчинь – (окрім МВіПО) військові округи МВС і т.д.). У період 1938–1939 навч./р. МВіПО розробило кілька спеціальних навчально-практичних курсів для учениць з ВП, що адресувались навчальним закладам середньої та вищої освіти, а також позашкільній жіночій молоді віком від 15–18 р., яка проживала у сільській місцевості та, з об'єктивних причин, не могла навчатися у гуфцах, бо у їх місцевості не було середніх навчальних закладів. До таких курсів віднесемо видану у 1938 р. «Інструкцію з підготовки до оборони краю» і розроблені на початку 1939 р. «Курс підготовки родинного дому до самооборони» та «Інформаційний курс з підготовки до самооборони». У навчальних закладах ці курси інтегрувались у програму навчального предмета «Підготовка до оборони краю», а у сільській місцевості проводились силами ВПЖ у світлицях та громадських установах. Загалом, ці курси спрямовувались на підготовку усіх верств жіноцтва до життя під час війни, захисту власного життя та свого дому, опанування первинних навичок самооборони, запобіганню різним видам насильства з боку ворогів тощо. Більш детально зміст деяких курсів продемонстровано у (додатку Ф8) і (додатку Ф9).

Аналіз цих курсів засвідчив, що навчальний матеріал був більш теоретично насиченим і оволодіння матеріалом вимагало багато уваги, тому час перебігу окремих лекцій не міг бути занадто довгим. Вимагалось, щоб курс був проведений інтенсивною «замкнутою системою», тобто у найкоротший час, тому що вважалося, що таке навчання дає кращі навчальні результати. При викладі курсу враховувались умови місцевості і тому передбачалось, що курс міг бути перероблений та охопити більше часу для його викладу (наприклад, щотижнево, по 4 години), з розрахунком відведення однієї години на кожну тему. При відсутності необхідних умов у сільській місцевості для ефективного викладу курсу завжди вимагався жорсткий виклад лекцій і їх адаптація до рівня усіх слухачок та їхньої організаційної підготовки. Через це категорично заборонялося об'єднувати у групах учениць і дорослих жінок, а також тих, хто вже був знайомий із роботою ВПЖ, і тих, хто чув про ці курси вперше. Однак, на практиці, ця вимога часто порушувалася.

При невеликій кількості слухачок курсу, коли поділ на групи був неможливим, навчальний матеріал адаптувався для слабших учениць віком 15-18 р. Неодмінним пунктом програми цих курсів був показ зразкових шкільних гуфців, а також структур дорослих жінок ВПЖ у містечках та містах для демонстрації методики їхньої роботи. Серйозними труднощами проведення цих курсів була надзвичайно мала кількість наявної навчальної та допоміжної літератури у сільській місцевості; у більшості випадків бібліографія складалася із інструкцій та доступних розпоряджень у дуже малій кількості; для викладу деяких тем використовувалися розділи із урядових розпоряджень та інструкцій ОПЖДОКУ.

Для полегшення засвоєння матеріалу організаторки курсу часто постачали відповідну наявну літературу перед заняттями, яка була у них у наявності, щоб слухачки краще ознайомилися з нею. Завдяки наявності у курсі певних проміжків часу здійснювалось обговорення із слухачками матеріалу, що був викладений під час лекцій; після цього керівниця курсу підводила загальний підсумок. Обговорення відбувалось переважно методом дискусії, що була необхідною для усунення можливих неясностей і здійснення перевірки, чи даний матеріал був засвоєний, достатньо вивчений та критично осмислений учасницями. У разі

негативного результату цих обговорень, для окремих слухачок організовувались спеціальні повторення. Рідше курс викладався у письмовій формі, що залежало від керівниці курсу. Окрім цього, делегована керівниця курсу була відповідальна за такі роботи під час курсу, як: *організація занять відповідно до навчальної програми; встановлення та дотримання розкладу занять, здійснення постійного обліку відвідування слухачок через складання «листок присутності»; підтримка контактів із викладачами для наповнення курсу педагогічним змістом; прохання про призначення допомоги (з боку військових та ОПЖДОКу) для викладу курсу; видача свідоцтв про проходження курсу; складання письмових звітів.*

Формою роботи цих курсів була група слухачок, які, маючи точно подані навчальні програми і час тривання курсів, зобов'язувалися його прослухати. Кандидатки добровільно перед початком курсів оголошували чи можуть вони повністю або частково пройти ці курси та давали письмове зобов'язання у вигляді декларацій; подані декларації про проходження курсів виступали зобов'язаннями перед ОПЖДОКом та МВіПО. Відповідно, осередки ОПЖДОКу за допомогою військових ДОК були основними організаторами цих курсів, однак військове відомство відіграло вирішальну роль у визначенні та затвердженні керівниці курсу та делегуванні інструкторок, якщо їх не було на місці.

Оскільки основний акцент даних курсів полягав у сукупності здійснюваних виховних впливів, а не у кількості пізнавального матеріалу, їх організація та досягнення позитивних результатів потребували ряду спеціальних умов, а саме: широкого різномайття видів діяльності, значних спеціально-підготовлених умов територій (наприклад, поїздки у табір), значного особистісного зобов'язання (обов'язкова поява під час збору чи тривоги, незалежно від особистих справ), і нарешті визначеного ступеня фізичного удосконалення, що було необхідним для виконання запланованих занять. Тому автори курсів вважали, що найбільш придатним віковим періодом для проходження цих курсів, як і загальновійськової підготовки, був юнацький вік від 15 до 18 років (19 років – максимум), – вік як носій тих умов, які максимально полегшують таку роботу. Як стверджували

розробниці курсів, близько 70% слухачок цих курсів складала жіноча молодь у цьому віці [211, С. 1].

Обов'язковим вважалися заняття та показ учасниць під час загальних зборів таких груп слухачок, а також обговорення матеріалу, яке для інструкторки виступало єдиною формою критерію ступеня оволодіння курсу учасницями та контролю оцінювання їхньої навчальної діяльності. Після закінчення курсів видавали спеціальне свідоцтво. Часткове відвідування курсу передбачало видання такого документа, який би засвідчував проходження слухачками тих предметів, на яких вони були присутні. Такий сертифікат міг бути поміняний на постійний (повноцінний) сертифікат, при умові проходження слухачками пропущених навчальних розділів під час іншого курсу. Тимчасовий сертифікат видавався і тоді, коли слухачка задекларувала проходження цілого курсу, однак не змогла виконати це зобов'язання через поважні обставини, про які достеменно знала керівниця курсу. Якщо пропуски були без поважних причин, слухачці забороняли участь у будь-яких курсах, і не видавали певні свідоцтва із інших курсів ВП.

Такі сільські команди юначок, які проходили курси з ВП, у досліджуваних воєводствах не були великими: максимально група об'єднувала 30 слухачок. При більшій кількості викладачки не мали змоги у межах такої малої кількості часу викласти матеріал, і лекції, в такому випадку, мали би характер інформаційних рефератів, ніж курсу, який мав мету навчити [211, С. 5 – 7].

Останнім суттєвим документом, що вимагав посилювати навчальний процес з ВП учениць у середніх школах Львівського, Станіславського, Тернопільського воєводств став прийнятий указ Куратора Львівського шкільного округу від 29 квітня 1939 р. Указом вимагалось підвищити ефективність освітнього процесу з дисципліни «Підготовка до оборони краю» учениць, активізувати застосування позашкільних форм організації ВП, розвивати методи навчання та виховання, а також надати звіти з кожної школи про стан справ з ВП учениць.

Вимагалось всюди проводити вишколи учениць через впровадження колективних форм роботи. До них віднесено – піднесення стрілецького рівня учениць – звернення уваги на колективний результат, а не індивідуальний та середній рівень успішності; прагнення у напрямку впровадження раціонально-

зрозумілих польових ігор для дівчат; участь у концентраціях; розширення спектру теренознавчих вправ; тісна співпраця з структурами ОПШіПГО.

До заходів з посилення ефективності ВП віднесемо постійне проведення інструктажів та курсів комендантками повітів; проведення змагань шкільних гуфців у рамках святкування дня ФВіВП; обозництво (таборування), кількісне зростання спеціалізованих таборів ВП для учениць. Вимагалось збільшити кількість необхідних зобов'язань учениць під час навчання та практичних занять гуфца ВП (посилення дисципліни, виконання «морального кодексу» дівчатами, обов'язкове відвідування занять тощо); особлива увага приділялася зростанню кількості навчальних поїздок учениць місцями бойової слави польок-військових. Запропоновано обов'язкову участь відмінниць навчання у гуфцах та перепідготовці на фахово-інструкторських курсах у комендантському навчальному курсі 1939 р. (у Львові), що дозволило б підготувати з вчорашніх учениць коменданток гуфців ВП. Рекомендувалось проведення виїзних занять з ВП за межі школи (план виїздів міг бути запропонований після затвердження розкладу занять і розподілу навчальних годин).

У навчальній роботі шкіл почали ширше застосовувати метод показу фільмів, особливо при проходженні навчального матеріалу із теренознавства, польової та внутрішньої служби. Також ретельно здійснювався нагляд за послідовністю викладу навчального матеріалу із служби спостереження, при обов'язковому використанні устаткування та засобів зв'язку. Комендантки Галичини та Волині ставили перед собою мету прищепити навиків ученицям до самостійного набуття потрібних для служби у ВПЖ та військових жіночих підрозділах знань, поєднуючи патріотичну свідомість із патріотичною діяльністю, не допускаючи розриву між ними. Спостерігалось намагання зацікавити учениць у залучення військово-польових, а також спортивних ігор, пошуковій, екскурсійній та музейній роботі, а також харцерському русі.

Зверталась увага на зміст ВП учениць у школах перепідготовки, рівень роботи яких був на найнижчому рівні. Крім того, у навчально-виховну практику планували увести т.зв. метод «міжшкільних маневрів гуфців», що був однією із форм співпраці шкіл та мав набути нового смислу діяльності. Основна суть, окрім

змагань між школами, полягала у тому, що гуфци однієї школи могли міняти умови навчання у іншому освітньому закладі, де була наявна необхідна для уроку матеріально-технічна база.

У аспекті таборів ВП гуфців учениць планувалося відвідування випускницями шкільного гуфца таборів ВП учениць вже двократно (тобто два місяці підряд). Останніми і водночас єдиними такими великими таборами ВП учениць, які проходили випускниці гуфців ВП у двомісячному терміні, вважатимемо: літній табір ВП шкільних гуфців у с. Пасічна (Станіславське воєводство, червень–липень 1939 р.) (додаток Ф10); літній табір ВП шкільних гуфців у с. Делятин (Станіславське воєводство, червень–липень 1939 р.); табір у Спасі (Львівське воєводство, липень–серпень 1939 р.), а також змішаний табір учениць із дорослими жінками у м. Сколе (липень–серпень 1939 р.) (додаток Ф11). Цей період продемонстрував, що класно–урочна система, заняття гуфца з «підготовки до оборони краю», поєднані з виходами у місцевості, військово-польовими іграми та забавами, навчальними тривогами, здатні наповнити ВП новим смислом, пробуджуючи бажання до засвоєння нових знань та цікавість до служби у допоміжних військових підрозділах.

Коментуючи ці табори, Я. Міхаловська зазначала, що «двомісячні табірні вогнища розпалюють у душах нашої молоді благодатний вогонь самопожертви та любові до Вітчизни. Нічні тривоги та караули переконують дівчат, що у дорослому житті в цей неспокійний для країни час жінки повинні мати можливість та вміння контролювати себе, і що неконтрольований страх є властивістю слабких, малих та пасивних» [263, с.19].

Відмітимо і прагнення Кураторію Волинського та Львівського шкільних округів спільно із військовими заснувати на базі Стрілецького клубу ВПЖ окремої ланки учениць середніх навчальних закладів, а також сприяти у тому, щоб випускниці шкільних гуфців займали посади у військових службах, вакансії делегаток з ВП у Кураторіуму та керівниць ВПЖ у таборах ВП.

Крім того, така співпраця повинна була реалізувати:

1. Спільне навчання та обмін досвідом жінок-військових, коменданток та інструкторок ВПЖ: така практика повинна була здійснюватися 3 рази під час

кожного конференційного періоду; (перша така конференція планувалась у вересні 1939 р.).

2. Збереження контакту між військом і дирекціями навчальних закладів, при участі окружних та повітових коменданток ВПЖ на конференції з питань ВПЖ.
3. Координація та стеження за стихійним поділом навчального матеріалу з боку військових – особливо у галузі стрільб та військово-польових ігор учениць.
4. Двосторонні обміни важливими циркулярами, актами та указами.
5. Встановлення прийняттого для учениць календаря стрільб.
6. Установка новітніх шкільних стрільбищ.

До намірів польської влади на території західноукраїнських воєводств у передвоєнному році віднесемо і ретельне спостереження за розподілом коштів освітніх закладів, що були призначені на устаткування, навчальні засоби та підручники/посібники з ВП, а також зброю та амуніцію. Більш детальна характеристика заходів з посилення ефективності ВП учениць кожного середнього освітнього закладу ЗУЗ у передвоєнний період (весна-літо 1939 р.) систематизовано та продемонстровано нами у (додатку Х).

Підкреслимо, що випускниці загальноосвітніх ліцеїв, а також II класів професійних та педагогічних ліцеїв, починаючи з 1938/1939 навчального року, повністю встигли пройти навчання, згідно з планом. Однак спеціалізоване навчання з медичної підготовки, що передбачалося тільки для ліцеїсток III класу професійних та педагогічних ліцеїв, вже не могло бути реалізоване. Крім того, випускниці 1938/1939 навчального року зі своєю спеціалізацією не були призвані до військової служби з початком Другої Світової війни, що розпочалася 1 вересня 1939 року.

З початком війни, з 1 по 17 вересня 1939 р., шкільні гуфци у середніх школах воєводств ЗУЗ разом із дорослими структурами ВПЖ здійснювали всебічну допомогу військам. Деякі шкільні будівлі у містах ЗУЗ були передані для розміщення військових госпіталів та інших потреб.

Одиниці дорослого ВПЖ на ЗУЗ, які спершу не були задіяні у військових діях, повинні були терміново організувати воєнізовані курси та військово-польові ігри для шкільних гуфців у всіх школах, походи з вирішенням військово-

тактичних задач, надавати всебічну допомогу освітнім закладам з одночасним залученням молодших учениць у цей процес. Військова підготовка і надалі доповнювалась перебуванням учениць у таборах ВП. Однак деякі виїзні табори учениць львівських шкіл у польських воєводствах так і залишились в окупованій німцями частині Польщі.

Доросле жіноцтво, як, наприклад, старша група львівських жінок із львівських шкіл перепідготовки, що проходила фаховий курс у таборі ВП Гарчина, прийняла участь у військових діях (додаток Х1). Активне вивчення юначками у цей час ВП та участь у подібних таборах можна пояснити їхнім бажанням потрапити у військові жіночі підрозділи, що боролися проти Німеччини.

Про результативність роботи ВП учениць свідчить початок Другої світової війни, зокрема участь жіночої молоді у обороні Львова у вересні 1939 р. Першого вересня пройшли масові антинімецькі військово-патріотичні маніфестації, участь у яких взяли учениці шкільних гуфців. Значна частина старшокласниць була у складі пожежних команд та команд порятунку, оскільки вже в перший день війни місто зазнало авіаційного удару. Гуфци учениць взяли участь у будівництві укріплень (ровів-сховищ, бомбосховищ тощо), допомагали під час заготівлі деревини у бруховецьких лісах. Після мобілізації військових підрозділів на захід Польщі для війни із Німеччиною, у пустому Львові розпочалося формування гарнізону міста: значна кількість жіночої молоді увійшла у його склад, зокрема учасниці ДСП. У ситуації безвладдя у місті, гуфци старшокласниць різних типів освітніх закладів організовувались в підрозділи учнівської та студентської міліції, здійснюючи патрулювання вулиць. Частина старшокласниць була у складі рятівних підрозділів з евакуації поранених після бомбардувань 5 вересня.

Відмітимо, що частина українок, що пройшли ВП з 1937 р., виконуючи заклик у пастирському листі А. Шептицького про спільність боротьби поляків та українців проти німців, теж взяла участь у оборонних приготуваннях. Вже 12 вересня гарнізон, у складі якого були юначки (на головному вокзалі та вул. Городоцькій), взяв участь у обороні міста, відбиваючи наступ 2-го полку гірської артилерії 98-го гірсько-єгерського полку полковника Ф. Шернера.

У ході боїв юначки були у складі Львівської бригади національної оборони, здійснювали чергування у шпиталях, які було організовано у школі ім. Королеви Ядвіги (на вул. Потоцького, 45), у будівлі сучасної Львівської Політехніки, а також у шпиталі, що знаходився поряд із штабом у Вищій сільськогосподарській школі. У місцях проживання, а саме у багатоквартирних будинках, учениці гуфців виконували обов'язки коменданток «блоків ППіПГО». У період 13–16 вересня жіноча молодь взяла участь у боях за приміські висоти. Після знищення німцями водогону, частина юначок увійшла у команди водопостачання, інші займалися роботою із біженцями. Декілька юначок загинуло при спробах евакуації поранених санітарними потягами. У ніч з 17–18 вересня жінки, разом із чоловіками, вигнали ворога із міста та його околиць, однак через 4 дні місто капітулювало. Участь жінок у обороні Львова мала велике стратегічне значення, оскільки їхня допомога у стримуванні ворога сприяла поспішній евакуації значної кількості польських підрозділів (близько 15 тис. солдат) на територію Румунії, що дозволило їм продовжити боротьбу проти нацистської Німеччини у складі армій західних союзників [95].

У більшості освітніх закладах інших міст та столиць досліджуваних воєводств навчання з початком війни було припинено. У тих навчальних закладах, які продовжували роботу, зросла інтенсивність навчання з ВП за рахунок збільшення тижневого навантаження. Змін зазнали і навчальні програми з ВП, що стосувались, перш за все, вивчення практичних аспектів ведення партизанських дій (додаток Х2). У сільській місцевості вони стосувались заміни чоловіків у їхніх традиційних сферах діяльності.

Перед кожним таким уроком комендантка проводила лекції та бесіди про події на фронті, особливо, виділялись щоденні повідомлення польського МВС по радіо, які розповідали про подвиги польських чоловіків та жінок.

З початком війни в повсякденне життя гуфців міцно увійшли регулярні політичні інформації. Учениці гуфців знайомилися з станом на фронті Другої світової війни, ходом мобілізації жіноцтва у військові підрозділи (додаток Х3). Молодші учениці гуфчиків, особливо у Львівському, Станіславському та Волинському воєводствах, чергували біля тяжкохворих та поранених польських

солдат, прали білизну, подавали обід, сніданок, виступали з художньою самодіяльністю, випускали при гуфцах школи стінгазети, брали участь у агітаціях проти приходу нацистського режиму, читали газети, книги, носили подарунки: конверти, носові хустки, папір для самокруток.

Для покращення теоретико-практичної і методичної підготовки у терміновому порядку хаотично організовувались загальнопольські практичні конференції та польові збори коменданток. Здійснювались екстренні збори гуфців старшокласниць, яким пояснювалась суть війни та правила поведінки під час воєнних дій і можливій участі у розвідницько-диверсійних акціях.

Головним і визначальним виховним моментом була допомога польській армії, впевненість у перемозі над ворогом, а також поспішна підготовка східногалицьких та волинського воєводств для захисту від гітлерівської Німеччини. Однак це так і не було реалізовано через початок несподіваної радянської анексії західноукраїнських земель 17 вересня 1939 р., відповідно до таємного протоколу пакту Молотова-Ріббентропа, укладеного між СРСР та Німеччиною від 23 серпня 1939 р., про розподіл сфер впливу у Східній Європі. Це зумовило остаточно припинити діяльність ВПЖ та навчально-виховний процес з ВП шкільних гуфців.

Несприятливий для II Речі Посполитої перебіг воєнної кампанії у боротьбі проти Німеччини у вересні 1939 р., відсутність єдиної стратегії у ВПЖ та фактично неоголошений та несподіваний вступ Червоної армії Радянського Союзу на територію Галичини та Волині не дозволило полякам реалізувати концепцію «народ зі зброєю» у регіоні, що зумовило ще більше ускладнення наявного катастрофічного становища Польщі. Крім того, переважаюче населення у Східній Галичині та Західній Волині було українським, що радо вітало повалення польського режиму і польське верховне командування, що було евакуйовано у Румунію, віддало наказ не здійснювати опору Червоній армії. Фактично, всі кола ВПЖ на території Львівського, Станіславського, Тернопільського та Волинського воєводств, які до 1938 р. навчалися до протидії СРСР, а з кінця 1938 р. до 1 вересня 1939 р. - до оборони від німецького нападу, відповідно до планів національної оборони, були неготовими до такого повороту подій і як наслідок –

вступ СРСР у війну став для них шоком та несподіванкою. Вже після оформлення статусу території Польщі, яку зайняла Червона Армія, як окупованої 28 вересня 1939 р., радикально налаштовані польські структури ВПЖ, з частиною коменданток ВПЖ із території ЗУЗ, остаточно припинивши свою організовану діяльність 6 жовтня 1939 р. після капітуляції останнього осередку організованого польського опору у Коцьку, пішли у антирадянське та антинімецьке підпілля. У наступні роки ВПЖ стала підтримкою польських підпільних військових організацій впродовж усієї Другої світової війни.

Після приходу радянської влади членкині ВПЖ та комендантки ВП, які не пішли у підпілля, зазнали репресій [168]. Військова підготовка учениць як цілісна навчально-виховна практика була ліквідована, натомість була привнесена під пильним контролем комуністичної ідеології радянська концепція початкового військового навчання та виховання. Практика з ВП, і зокрема предмет «Підготовка до оборони краю» була перейменована у дисципліну «Початкова військова підготовка», і для західних областей України була складена спеціальна перехідна навчальна програма з радянської ПВП, спрямована на строгий поділ предмета для хлопців (початкова військова підготовка - ПВП) та дівчат (санітарна підготовка - СП). Поняття інструкторок та коменданток гуфців ВП, як і самі гуфци, остаточно ліквідовувались, а викладати ПВП, як хлопцям, так і дівчатам, тепер повинні були чоловіки-воєнруки. Документи з ВПЖ, і зокрема з діяльності гуфців учениць, ліквідовувались, іноді нові вказівки радянської освітньої влади з ПВП друкували на чистій стороні документів із ВПЖ у зв'язку із дефіцитом паперу, ретельно замальовуючи польські матеріали з ВП. До кінця 1939 р. практика ВП учениць у гуфцах середніх шкіл з польською та українською мовами навчання, як і поняття самих гуфців, а також ВП у структурах ВПЖ, одиницях ОПЖДОКу тощо та будь-які згадки про них у досліджуваному регіоні були повністю знищені.

Проведений аналіз змісту та організації військової підготовки старшокласниць у середніх навчальних закладах та позакласній і позашкільній діяльності польських громадських об'єднань західноукраїнських земель (1922 – 1939 рр.) дозволив скласти нам схему військової підготовки учениць у Другій Речі Посполитій, що відображено нами у схемі 3.1.

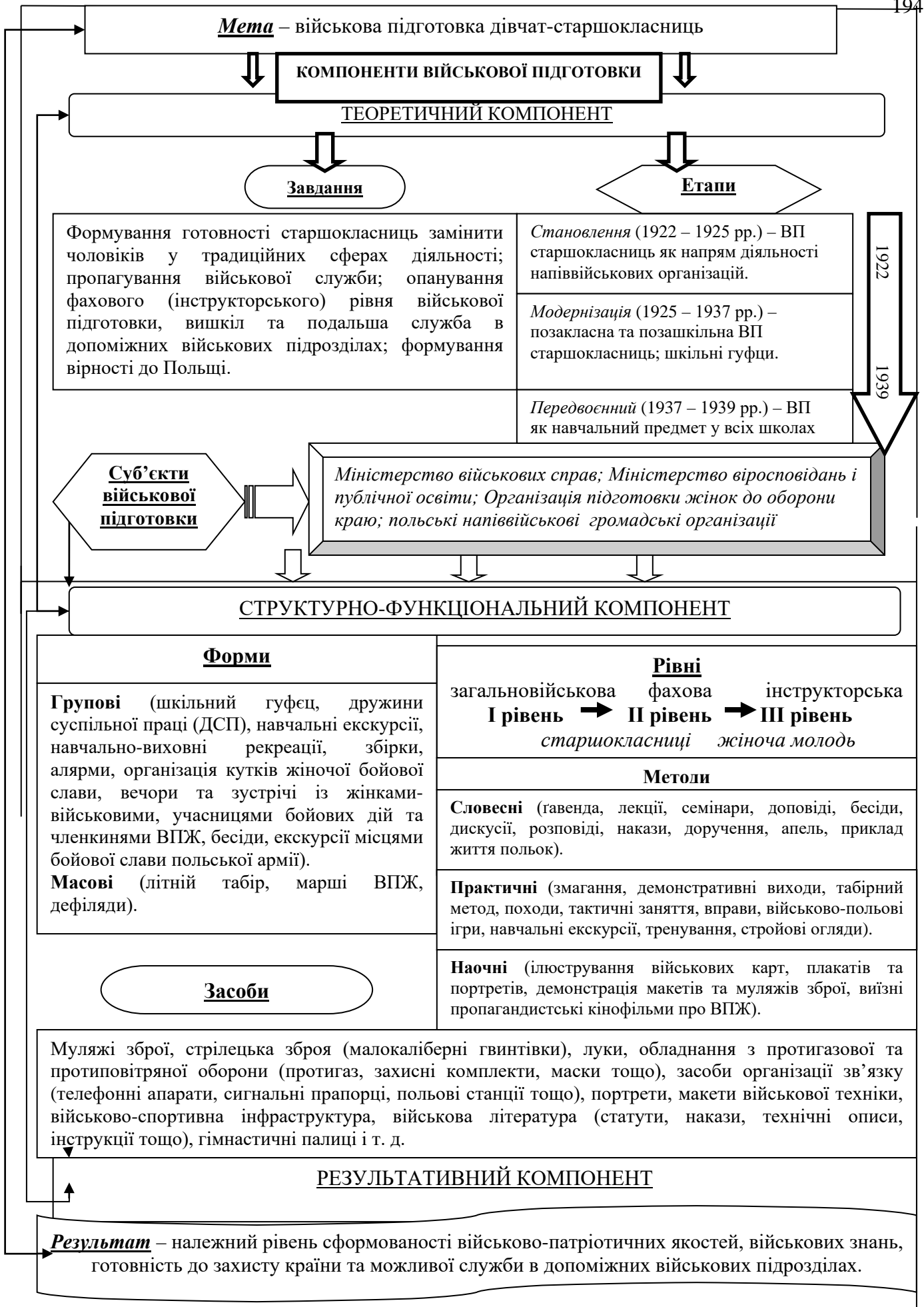

Схема 3.1. Схема ВП старшокласниць у Другій Речі Посполитій

3.3. Можливості використання історико-педагогічного досвіду Другої Речі Посполитої в процесі реформування військової підготовки учнівської молоді

Реформаторська діяльність у галузі початкової військової підготовки учнівської молоді повинна підпорядковуватися загальній меті – підвищення обороноздатності всієї країни, рівня військово-патріотичної культури учнівської молоді. Цілі таких перетворень випливають із новітньої парадигми вітчизняної освіти та національної ідеології. Наявна реформа військово-патріотичного виховання та навчання молоді не є досконалою, оскільки програма матеріалу для дівчат та хлопців є роздільною, а «Захист Вітчизни» викладається тільки у старших класах.

На нашу думку, є неприпустимою сегрегація даного предмета у такому варіанті, у якому він існує, а також виокремлення окремих «вигідних» ідей із педагогічного та освітнього доробку іноземних практик, з неефективними спробами інтеграції та кооперування у вітчизняній національній системі початкового військового навчання учнівської молоді. Однак для реального та позитивного реформування необхідно володіти усією історичною базою даних з ВП. Концептуальний підхід до вивчення змісту військової підготовки учениць на території ЗУЗ заснований на осмисленні цієї тематики не як регіонального (у межах Східної Галичини та Західної Волині), а як цілісного явища.

Тому виділимо основні особливості та можливості апробації позитивних елементів наявного досвіду військової підготовки учениць, що існувала у освітніх закладах на західноукраїнських землях у добу міжвоєнної Другої Речі Посполитої, на основі умовно виділених етапів такої роботи протягом 1922 – 1939 рр., що представлено у таблиці 3.4.

У рамках вектору на вступ у НАТО, який є стратегічним та тривалим у часі процесом, необхідно здійснювати аналіз і врахування ситуації в країні та бачення цивілізаційного розвитку вітчизняного суспільства. Слід визначити місце жінки у процесах захисту країни в умовах європейської інтеграції та трансформації суспільства, що перебуває у постійній військовій загрозі ззовні.

Етапи ВП учениць та можливості використання їх позитивного історико-педагогічного досвіду

№ етапу	Роки етапу	Назва і сутність етапу	Можливості використання позитивного історичного досвіду
1	1922 – 1925 рр.	СТАНОВЛЕННЯ ВП УЧЕНИЦЬ	Використання у військовій підготовці в школі широкого спектру харцерських (скаутських) методів роботи; впровадження спеціальної посади педагогів ВП (відповідник спьшок та коменданток) і системи спеціальної підготовки цих фахівців (жінок і чоловіків); недопустимість призначення дівчатам у навчальній програмі з ВП лише фемінних видів діяльності (санітарна справа, догляд за пораненими, гігієна тощо). Уваги заслуговує потужна роль демобілізованих польок та жіночої громадськості щодо реалізації волонтерських ініціатив із здійснення військово-освітньої роботи серед усіх категорій жіночого населення. Актуальним є досвід боротьби жінок за право вивчення військової справи на всіх рівнях освіти, поряд з чоловіками та хлопцями. Хоча ініціативи із впровадження військово-просвітницьких форм роботи з ученицями у межах діяльності громадських організацій та товариств Галичини та Волині були малопомітними, однак їхнє впровадження є актуальним для сучасних ГО, які займаються військово-патріотичною роботою з молоддю і де відсутні спеціальні відділи роботи з дівчатами. Потребує перегляду форма організації навчання із «Захисту Вітчизни» (навчальні взводи) на основі досвіду діяльності гуфців.
2	1925 – 1937 рр.	МОДЕРНІЗАЦІЯ ВП	Мілітаризація змісту роботи з ВП молоді подібна до ідеологічної практики тоталітарних країн Європи (гітлерівська Німеччина, фашистська Італія, Угорщина, СРСР), однак деякий історико-педагогічний досвід актуальний і сьогодні, наприклад: зустрічі з ветеранами АТО; організація та обладнання «кутків слави захисниць України»; використання, при викладанні «Захисту Вітчизни» представлених позакласних форм та методів роботи з ВП; організація спеціальних секцій з військово-патріотичної роботи з ученицями в сучасних українських організаціях, що здійснюють початкову військову підготовку учнівської молоді таких як: Молодіжний Націоналістичний Конгрес, ЦК АЗОВ, ПЛАСТ, теренова гра «Гурби Антонівці», Національний Альянс тощо; використання широкого спектру матеріальних засобів навчання; обов'язкові стрілецькі тренінги; широке застосування спеціальних практичних методів навчання; проведення загальної військової підготовки на базі шкіл початкової та допризовної військової підготовки; налагодження системи підготовки та підвищення кваліфікації командно-викладацького складу.
3	1937 – 1939 рр.	ПЕРЕДВОЄННА ВП	Використання польського досвіду у плані розширення сучасної навчальної програми «Захист Вітчизни» для дівчат у ситуації постійної загрози війни з Росією (у цих умовах перебувала Друга Річ Посполита); упровадження додаткових практичних «курсів самооборони учениць», правил поведінки під час авіа- та артилерійського протидія, захисту дому від противника, допомоги цивільному населенню та інших курсів, тренінги із заміни чоловіків у сферах виробництва та ін., представлених у дослідженні. Проведення військово-патріотичних годин зустрічей із учасницями АТО, жінками із ЗСУ, відвідин місць розташування підрозділів, тісний міжпредметний зв'язок «Захисту Вітчизни».

У руслі набуття чинності ЗУ «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків під час проходження військової служби в Збройних силах України та інших військових формуваннях» від 27 жовтня 2018 р., що урівнює права жінок із чоловіками у питаннях військової служби у ЗСУ, необхідно у терміновому порядку розробити чітку стратегію з військового навчання дівчат на ті спеціальності, які ще донедавна були для них недоступні. На цьому фоні обов'язковою умовою для виконання положень прийнятого закону є проходження старшокласницями курсу навчальної дисципліни «Захист Вітчизни» поряд із хлопцями із заборонаю проводити навчання дівчат за окремою навчальною програмою – медико-санітарна підготовка.

До сучасної концепції початкової військової підготовки старшокласниць необхідно додати ідеал Людини, не лише досконало підготовленої та готової до захисту Вітчизни, але і громадянки своєї країни, що усвідомлює власну цінність, як морального, здорового та фізично міцного живого фундаменту, на якому зростає сила та могутність України. Учениці, які вступали до ВПЖ у 1920–1930-х рр., у віці 14–15 р. (у другій половині 1930-х – із 12–13р.), проходили період формування військово-патріотичних якостей, туги за чимось великим, незвичайним, періодом мрій про подвиги та славу. Навчання дівчат предмета «Захисту Вітчизни» у школах, а також у позашкільних організаціях повинне бути засноване на історичній справедливості лицарських традицій жінок, що брали участь в українських військових формуваннях (жіноча чота Українських Січових Стрільців, визвольні змагання українського жіноцтва в Організації українських націоналістів та Українській Повстанській Армії, Революції Гідності, участі понад тисячі жінок у АТО тощо), які, на жаль, замовчуються. Вони би могли слугувати дівчатам як необхідні ідеали та приклади героїзму жіноцтва для наслідування та самовдосконалення. Завдяки цьому учениці відчували б та розуміли, що є потрібними, є тими, на кого розраховує країна, розвивали б почуття власної гідності та переставали бути песимістками у «недоступній» для них справі – захисту Вітчизни. Це почуття власної значимості та цінності посилюється

підготовкою до індивідуальної та соціальної самооборони, сприяє формуванню товарищкості та бажання допомогати іншим.

Вагоме значення у пропагуванні культу жінки в ЗСУ має організація специфічних позашкільних форм роботи з ученицями, зокрема екскурсій та походів місцями слави українського війська. У міжвоєнну добу щодо учнівської молоді Польщі застосовувалася практика європейських тоталітарних країн з організації для учениць безкоштовних екскурсій визначними місцями військової слави польок із вмілим поєднанням відпочинку та фізичних навантажень на організм. Особливо ефективними вважалися створені табори ВП для учнівської молоді, які мали ще й оздоровчу спрямованість. Хоча ідеологічна направленість таких заходів із пропагуванням культу особи вождя нації та військово-політичної верхівки формували із підростаючого покоління яскравих фанатиків чинного режиму, однак наявність таких форм роботи дозволяла вирішити основні навчально-виховні завдання, створивши сприятливі умови для формування колективізму та духу учнівської молоді.

У наведених в тексті спогадах німецькі та італійські [160], [197], [214], [215], [264], а також польські [220], [260], [264], [262], [268] учениці та членкині парамілітарних організацій, які були учасницями таборів ВП, навчальних екскурсій та круїзів у 1930-х рр. з яскраво вираженою ностальгією згадують роки з проходження ВП, оскільки до того часу нічого подібного для учнівської молоді не організовувалось. Після повалення тоталітарних режимів такі форми роботи перестали використовуватись, а будівлі таборів ВП учнівства із всією відповідною інфраструктурою, які збереглися до сьогодні, покинуті та занедбані [Додаток Х4].

Відмітимо, що сучасні громадські організації військово-патріотичного спрямування у своїй змістовній роботі здійснюють лише тренувальні та змагальні заходи між молоддю, упускаючи роботу із формування колективу однодумців, підвищення престижу військової служби жінки. Така суттєва односторонність була відсутня у Другій Речі Посполитій, де до кінця 1930-х рр. у роботі з ВП учнівської молоді було консолідоване все суспільство (військове та освітнє відомства, напіввійськові організації, жінки-ветеранки військової служби, батьки).

Безкоштовні табори початкової військової підготовки учнівської молоді, масові військово-спортивні дійства, навчальні екскурсії, марші з нагоди визначних дат – це перелік позашкільних форм роботи військової підготовки учнівської молоді, які, на нашу думку, потребують впровадження. Однак у сучасній українській дійсності їхнє існування можливе лише на комерційних основах.

Необхідно визнати та усвідомити переваги та достоїнства початкової військової підготовки учениць, поряд із хлопцями, у рамках навчального предмета «Захист Вітчизни», що на сьогодні ще не зроблено. Значна кількість педагогів вважає ВП учениць недостатньою та педагогічно марною практикою, такою, що не підходить дівчатам, трактують її, як «необхідне зло у школі». У такому випадку акцентується увага лише на необхідності медико-санітарної підготовки старшокласниць. Причину цього вбачаємо у певному педагогічному консерватизмі: ВП учениць вважається чимось новим у школах, тим, чого до цього часу не було і що до тепер не було належним чином випробуваним.

Зауважимо, що умовою успішного впровадження чи розширення програми «Захисту Вітчизни» для дівчат є високий рівень зацікавленості суспільства у її реалізації, а також налагодження співпраці між освітнім та військовим відомствами, оскільки відсутність такого взаємовигідного діалогу суттєво гальмує розвиток вітчизняної системи початкової військової підготовки учнівської молоді. Успішність реалізації завдань із «Захисту Вітчизни», як і будь-якого іншого навчального предмета, багато в чому залежить від педагогів, у сучасній ситуації – це військові, а також педагоги (переважно чоловіки), які не є спеціально підготовленими для викладання предмета «Захист Вітчизни». Важливим у цьому аспекті є досвід Польщі, зокрема у застосуванні методів загальновійськового навчання (гавенда, апель, доповідь тощо).

Однак розширення змісту сучасної роботи та доповнення її практикою неможливо через відсутність реальних умов (відсутність навчальних центрів із допризовної підготовки, відсутність діалогу між навчальними закладами системи загальної середньої освіти та військовими підрозділами).

Пропонуємо використати польський досвід із організації військових світлиць та навчально-виховних рекреацій у шкільних приміщеннях. Поряд із

таборами ВП, ці форми ВП вважалися одними із найкращих у роботі з ВП учениць. Для цього необхідне розширення матеріально-технічної бази шкіл, забезпечення навчального процесу відповідним навчально-методичним матеріалом, а також залучення фахівців із цього виду роботи. Окрім заповнення вільного часу, за допомогою цих форм роботи здійснюється початкова військова підготовка учнівства, проводяться військово-польові ігри, які протиставляються негативному впливу Інтернету та шкідливому впливу вулиці.

Польські ідеологи та вчені міжвоєнного періоду розглядали ВП старшокласниць як важливу практику становлення психології дорослої жінки, що здатна діяти в інтересах цивільного населення та в інтересах Польщі під час війни. У цьому процесі середній навчальний заклад розглядався як важлива структура, яка у тісній співпраці із ОПЖДОКом створює єдине ціле у військовій підготовці жіночої молоді у Другій Речі Посполитій. Тому створення у межах закладів загальної середньої освіти представництв громадських організацій військово-патріотичного спрямування повинно би стати важливим фактором превенції відчуженості навчальних закладів системи загальної середньої освіти у системі початкової військової підготовки учнівської молоді.

Упровадження практики тісного міжпредметного зв'язку «Захисту Вітчизни» з іншими дисциплінами теж має право на існування. Як відомо, у середніх навчальних закладах Другої Речі Посполитої ВП не була єдиним предметом із військової підготовки. По-перше, ВП учениць виступала певним конгломератом предметів, таких, як: служба, стрілецтво, організація зв'язку, боротьба (відповідно бій, теренознавство, протиповітряна та протигазова оборона), фізичне виховання і т.д. Кожен із цих розділів опирався на відомості загальнонавчальних предметів, наприклад, протигазова оборона – на хімію, теренознавство – на географію, картографію – на тригонометрію, стрілецтво – на фізику (балістика) і т.д. Це зумовлювало тісну взаємодію з усіма навчальними предметами.

Вважаємо позитивною практику у період з 1938-1939 навч./р. в утраквістичних та польських школах, коли на початку навчального року закладалася традиція обговорення кожного навчального предмета з точки зору

його корисності для процесу підготовки учнівства до оборони краю. Завдяки цьому педагогічний колектив (ліцеїв, шкіл, гімназій) мав змогу спостерігати за тим, що у кожному навчальному предметі існувала низка дотичних пунктів із ВП, а ВП, природно, стала обов'язковим предметом та першочерговою практикою для усієї учнівської молоді. Тому досвід таких міжпредметних зв'язків заслуговує на увагу.

Зауважимо, що комендантками/інструкторками при занятті шкільного гуфца ВП використовувались різні педагогічні методи та тогочасні інноваційні технології роботи з ВП учениць у системі освіти, які були запозичені з військової справи та молодіжного харцерського руху. Цінність такої діяльності полягала у продуманих, різнопланових та системних видах діяльності: теоретичні лекції, дискусії, польові навчальні вправи, навчально-бойові тривоги (денні та нічні), стрільби, кількадевні та кількатижневі табори ВП учениць одного гуфца за межами дому. Така методика давала можливість комендантсько-інструкторським кадрам бачити поступ учениці у динаміці з урахуванням індивідуальних особливостей, коли така послідовність занять містила елемент т.зв. «прихованої провокації» на розкриття здібностей до військової справи та інструкторської діяльності у ВПЖ. Унаслідок цього проводились змагання між ученицями та гуфцями різних шкіл, здавалися нормативи для отримання Державної спортивної відзнаки (ДСВ), давалися завдання, за виконання яких передбачалось здобуття спеціального учнівського звання у ВПЖ тощо. Достатньо результативним засобом, що суттєво підвищував рівень осмислення військової справи та ефективність занять, було застосування оригінальних форм роботи з ученицями. Для прикладу, поширена практика під час польових занять – поєднання індивідуальної та колективної роботи гуфца з ученицями. Наприклад, під час організації занять із спостереження кожна учениця, перебуваючи на місцевості, відповідає за певну ділянку на місцевості, і після її візуального вивчення за деякий час вписувала дані у спільний журнал спостереження цілого гуфца, який потім оцінювався інструкторками ОПЖДОКУ.

У процесі розбирання гвинтівки, що відбувалось, переважно у класі, поширеною була практика отримання кожною ученицею щораз іншої окремої

деталі зброї, опісля учениці гуфца за певний час збирали зброю у певній послідовності – кожна учениця індивідуально виконувала певну дію, прикріплюючи до основної зброї певну деталь. Паралельно практикувалось збирання і розбирання зброї кожною ученицею індивідуально. Під час польових занять та таборування була поширена практика укладання окремих ділянок телефонної лінії різними ученицями, які особисто відповідали за функціонування телефонного апарата (переважно апарата ар.wz.27) – (додаток X5) або польової станції Lp10 – 01 (додаток X6).

Цікавою, на нашу думку, є польська практика з врахування комендантками гуфца успішності учениці у школі та залежно від цього допуску до проходження ВП, отримання певної посади, учнівського звання тощо. Для вирішення проблеми дисципліни учнівства варта уваги історико-педагогічна практика організації самоврядування учениць гуфца, зокрема організація т.зв. «Судів Честі», де учениці обговорювали погану поведінку однолітків, невиконання домашнього завдання і за участю комендантки виносили колективне рішення про пониження у званні, посаді учениці або відсторонення її від проходження ВП у лавах шкільної організації. Як бачимо, уміле та достатньо раціональне застосування педагогічних методів заохочення та покарання, а також розвиток учнівського самоврядування дозволяло вирішувати проблему дисципліни, формувати колективізм, зацікавлювати ідеєю ВП решту учнівського середовища школи.

При організації сучасної роботи з ВП учениць доцільно передбачувати комплекс вправ, зміст, мету, хто її буде вести, час, обладнання і спосіб його використання. На нашу думку, цінним є польський досвід з ВП в аспекті його практичної налаштованості та мінімалізацією теоретичного викладу. Хоча в такому випадку практичне навчання спричинятиме значну кількість труднощів та забиратиме чимало часу, оскільки практичне заняття – це одна з форм навчального процесу, під час якого організовується розгляд окремих теоретичних положень та формуються вміння і навички їхнього застосування. Вважаємо, що при викладанні сучасної дисципліни «Захист Вітчизни» лекційний матеріал повинен становити 25% усього навчального часу, а необхідні практичні заняття – 75%, які логічно би продовжили роботу, розпочату на уроках. У сучасних умовах велику увагу

потрібно приділити застосуванню важливих практичних занять, елементів військово-тактичних навчальних вправ. Крім того, варто впроваджувати польові військові ігри, що допомагають закріпити набуті військові навички та значно полегшують роботу для педагога.

З урахуванням вимог та запитів сучасної програми доцільним було б систематичне вивчення дисципліни. При цьому необхідно відмовитись від практики читання курсу «Захист Вітчизни» впродовж 1-2 тижнів на кожне півріччя. Паралельно треба відкривати військово-патріотичні кутки, присвячені воїнам і чисельним жінкам-воїнам української армії, оскільки їх роль та кількість свідомо замовчується та применшується. Підставою для такого висновку є надана нам офіційна відповідь Відділу по роботі з громадянами та доступу до публічної інформації Міністерства оборони України на наш інформаційний запит про точну кількість жінок у лавах ЗСУ та добровольчих військових формуваннях. Чисельність жінок у батальйонах територіальної оборони 2014-2015 рр. нам не була надана (додаток X7).

У сучасній ситуації корисним кроком стало би проведення громадськими організаціями військово-патріотичного спрямування спеціальних фахових курсів у школах, які би дали змогу розширити значний обсяг матеріалу із «Захисту Вітчизни». Однак сучасна система спеціалізованої позашкільної освіти військового спрямування є нерозвиненою та недоступною для більшості учениць, а в існуючих організаціях відсутні спеціалізовані профілі діяльності із ВП дівчат.

Низька охопленість учениць військовою підготовкою також зумовлюється необізнаністю осіб командно-викладацького складу та педагогами у гендерних питаннях. Для превенції розгляду педагогами учениць як нездатних до захисту Вітчизни та корисних лише у медико-санітарній підготовці, необхідно детально зупинитися на їх діяльності у досліджуваний період на ЗУЗ. У міжвоєнну добу коменданткою ВП учениць ставала жінка, у більшості випадках офіцерка, військова чи членкиня напіввійськової організації ВПЖ-ОПЖдОК. Така людина мала обов'язково пройти спеціальний навчальний курс (у Львові, Стрию) та бути вчителькою (викладати навчальний матеріал, здійснювати виховний процес), наставницею (допомагати у пошуку відповідних фахових курсів, особистим

прикладом спонукати до вивчення ВП ученицями) і коменданткою гуфца (підтримувати військову дисципліну у гуфці учениць).

Для попередження труднощів в організації навчально-виховного середовища при викладанні предмета «Захист Вітчизни», важливо взяти до уваги досвід інструкторських курсів та систему спеціальних комендантських таборів. Саме у такій площині комендантки шкільних гуфців у польових умовах обмінювались між собою досвідом, проходили своєрідний рівень підвищення кваліфікації та налагоджували взаємодію із представницями жіночих напіввійськових організацій та військового відомства.

Цікавим і необхідним є польський досвід проведення теоретико-практичних курсів «Підготовка до самооборони» та «Підготовка будинку до самооборони» в умовах сучасної гібридної війни на Сході країни. Цей курс стосувався правил дій під час застосування ЗЗМУ, авіа та артилерії, виявленні та допомоги у перешкоджанні шпигунської діяльності, захисту особистого життя та життя дітей, правил самооборони у разі здійснення різних видів насильства тощо. У міжвоєнний період ОПЖДОК вмiло поєднувала ці дві домінуючі лінії у процесі проведення ВП, що давало змогу організувати процес формування та становлення учениці-патріотки – майбутньої громадянки, яка готова у разі потреби стати на захист своєї сім'ї та захист польських інтересів. Певний успіх цієї діяльності серед польського населення досліджуваного регіону пояснюється і належним сприйняттям польки у справі захисту Вітчизни, а також щирою налаштованістю МВС, МВіПО та жіночих напіввійськових організацій інвестувати у молодь як майбутню опору своєї країни.

Вважаємо за необхідне впровадити практику ведення обліку успішності із початкової військової підготовки, на кшталт міжвоєнних спеціальних книжечок, які би фіксували та оформлювали результати контролю знань, умінь та навичок учениць. Після закінченню шкільного курсу із «Захисту Вітчизни» було би доцільно здійснювати видачу спеціальних свідоцтв, які би стали перепусткою для вступу до вищих військових навчальних закладів. У міжвоєнний період свідоцтва фіксували закінчення загальної та фахової військової підготовки, а також рівень успішності учениць.

У сучасній практиці варто враховувати психологічні особливості старшокласниць. Вважаємо доцільним навести як приклад методика військової підготовки в освітніх закладах міжвоєнного періоду, що ґрунтувалася на основоположній zasadі навчання – від найелементарнішого та відносно легкого (I рік навчання – загальновійськова підготовка учениць) до більш складного (II та III роки навчання – фахова ВП учениць та інструкторська ВП учениць), із закріпленням здобутих знань під час сезонних та літніх шкільних таборів ВП та польових виходів гуфца учениць. Однак варто попереджувати тенденції суцільної воєнізації навчально-виховного процесу у школах та запобігати екстремальному сценарію розвитку ВП у школах терористичних ДНР та ЛНР, де початкова військова підготовка учнів та учениць упроваджена у навчальний процес у обсязі радянської навчальної дисципліни [60].

Суттєвою проблемою у розвитку вітчизняної ВП є відсутність оприлюднення у ЗМІ результатів такої роботи. У міжвоєнній Польщі ОПЖДОК видавав власні друковані видання, в яких висвітлювався перебіг ВП у різних типах навчальних закладів. Щодо учасниць курсів ВП здійснювалось інтерв'ювання; під час масових форм роботи (показові виступи гуфців під час свят, дефіляд тощо) за роботою гуфца спостерігала значна кількість місцевих жителів. Самі гуфци мали свої друковані видання, стінгазети. У сучасній ситуації для поширення цього виду інформації необхідно використовувати можливості мережі Інтернет (створення тематичних сайтів із ВП старшокласниць, інтернет-новин у групах соціальних мереж). Показовим є досвід сучасної Польщі, де створено кілька державних сайтів, які, окрім історії військової підготовки, оприлюднюють звітну інформацію про діяльність військово-патріотичних товариств та об'єднань.

Отже, військова підготовка старшокласниць у різних типах навчальних закладів західноукраїнських земель у роки Другої Речі Посполитої має певну кількість позитивних педагогічних ідей та здобутків. Це дає змогу визначити перспективи проектування та удосконалення сучасної вітчизняної роботи з початкової військової підготовки старшокласниць.

Висновки до 3 розділу

У кінці 1920-х та впродовж 1930-х років, у результаті зростання міжнародної військово-політичної напруги, військова підготовка учениць у Другій Речі Посполитій зайняла першочергове місце у польських та утравістичних освітніх закладах на західноукраїнських землях, які на першому місці ставили завдання виховання та підготовку громадянина та громадянки Польщі.

Дослідження показало, що основною формою організації навчального процесу у 1925 – 1939 рр. виступав шкільний гуфец. Поряд з цим, у 1930-х роках виникли нові позакласні форми організації навчання та виховання учениць з ВП – рекреативно-навчальні колонії, збірки, дружини суспільної праці.

З методів роботи найбільше застосовувалася бесіда, а заняття були в основному практичні: тактичні та військово-польові заняття, забави та ігри, стрільби, збирання, розбирання та чищення малокаліберних гвинтівок, лижні заняття, обладнання військових кутків, теренознавчі вправи та вправи з орієнтування на місцевості, читання карт, бесіди про військову техніку, інтерактиви, заняття з ППіПГО, марші ОПЖДОКу, бесіди про історичний досвід польок у збройній боротьбі, а також про можливу майбутню війну з СРСР та Німеччиною. Учениці гуфца проводили листування з дорослими жінками-членкинями ВПЖ, а також учасницями польських збройних акцій 1914-1919 рр., здійснювали екскурсії місцями «бойової слави польок», а також проводилися змагання між ученицями, гуфцями школи, міста, воєводств.

Із добровільної практики з 10.09.1937 р. на території Східної Галичини та Західної Волині ВП стала обов'язковим навчальним предметом для дівчат у середніх навчальних закладах (називалася як «Військова підготовка жіночої молоді до допоміжних військових підрозділів» (*Przysposobienie wojskowe młodzieży żeńskiej do służby pomocniczej wojskowej*)), і залежно від типу закладу на неї було відведено 2 або 3 год навчального часу. Базована на витоках такої роботи перед і в ході Першої світової війни, у 1920-х, першій половині 1930-х р., а також практики зарубіжних тоталітарних країн, військова підготовка учениць стала

важливим інтегруючим чинником у військово-патріотичному навчанні й вихованні учнівської молоді та їхньому громадянському становленні.

Кінець 1930-х років ознаменувався вимогами МВС та МВіПО викладати загальноосвітні предмети з огляду на польські мілітарні потреби. Вирішальну роль у процесі підготовки молоді до оборони краю відігравала практика військової підготовки у шкільних гуфцах, що трансформувалася у 1937 р. у шкільний предмет «Підготовка до оборони краю», який був обов'язковим у всіх середніх навчальних закладах.

Незважаючи на розмаїтість практики військової підготовки, зміст викладеного у даній частині наукового дослідження переконливо засвідчує про наявність у військовій підготовці чітко окресленої структури такої роботи з ученицями, із відповідними умовами, функціями, принципами та цілями.

Визначено можливості використання історико-педагогічного досвіду Другої Речі Посполитої в процесі реформування військової підготовки учнівської молоді в сучасній Україні: підтримка у рамках євроатлантичного та європейського векторів розвитку України ідей рівності статей; розробка стратегії початкового військового навчання старшокласниць; розвиток відділів для учениць старших класів у мережі громадських організацій військово-патріотичного спрямування; участь дівчат разом з хлопцями у проведенні Всеукраїнських юнацьких військово-патріотичних ігор (Джура, Сокіл, Гурби-Антонівці тощо); проведення міжшкільних змагань учениць, зокрема стрільб із різних видів стрілецької зброї; забезпечення лікарського контролю перед та під час проходження військової підготовки; проведення тематичних бесід жінками-військовослужбовцями з пропаганди військової служби жінок; здійснення пропагандистської роботи у середовищі учнівської молоді із підвищенням іміджу військовослужбовців-жінок; відродження практики масових військових заходів учениць (маршів, походів, показових виступах учнів та учениць старших класів з нагоди свят українського війська; закладання «Парків Слави» в честь захисників та захисниць Вітчизни; відкриття музеїв видатних захисниць України.

Зміст третього розділу відображено в таких публікаціях автора: [125; 128; 131; 132; 133; 333; 336; 339].

ВИСНОВКИ

У дисертації представлено аналіз генези військової підготовки учениць на території західноукраїнських земель у роки Другої Речі Посполитої від часу її становлення (1922 р.) до ліквідації (1939 р.).

1. Вивчено стан наукової розробленості проблеми через аналіз історіографічної та історико-педагогічної джерельної бази дослідження. З'ясовано, що проблема розвитку військової підготовки у Другій Речі Посполитій (1922 – 1939 рр.) була предметом дослідження польських науковців міжвоєнної доби. Виявлено відсутність праць, які розкривають особливості військової підготовки учениць у середніх навчальних закладах на території західноукраїнських земель.

Здійснено теоретичний аналіз праць міжвоєнного і сучасного періодів щодо визначення поняття військової підготовки старшокласниць. З'ясовано, що польські науковці міжвоєнної доби позглядали військову підготовку у контексті міжпредметної практики в освіті; складової громадянського виховання; навчально-виховної роботи з підготовки до оборони краю; формування готовності до можливої служби у допоміжних військових підрозділах, жіночих напіввійськових організаціях, заміни чоловіків у певних сферах діяльності; становлення психології дорослої жінки, яка здатна діяти в інтересах цивільного населення та в інтересах Польщі під час війни. Визначено, що у вітчизняній історико-педагогічній науці відсутнє визначення військової підготовки учнівства як практики офіційних властей Другої Речі Посполитої на західноукраїнських землях (1922 – 1939 рр.). Досліджено, що вітчизняними науковцями військова підготовка на західноукраїнських землях у досліджуваній період трактується у контексті навчально-виховної практики українців, і лише юнаків, у межах національно-визвольного руху. Узагальнено, що спільним для деяких вітчизняних та польських учених є ототожнення військової підготовки з фізичним вихованням та інтерпретація її як форми фізичного виховання.

2. Проведене дослідження дало змогу виокремити та науково обґрунтувати три етапи військової підготовки старшокласниць на західноукраїнських землях у 1922–1939 рр.:

- 1) *етап становлення військової підготовки старшокласниць* (1922–1925 рр.) – зародження військової підготовки старшокласниць як напряму роботи окремих польських парамілітарних організацій;
- 2) *етап модернізації військової підготовки старшокласниць* (1925–1937 рр.) – накопичення педагогічного досвіду щодо військової підготовки старшокласниць, поява нових позашкільних та позакласних форм військової підготовки;
- 3) *етап передвоєнної військової підготовки старшокласниць* (1937–1939 рр.) – залучення до військової підготовки старшокласниць українок внаслідок впровадження такої роботи у сільській місцевості, введення у середніх навчальних закладах спеціального навчального предмета – «Підготовка до оборони краю», ліквідація військової підготовки у зв'язку з поразкою Другої Речі Посполитої на початку Другої світової війни.

3. Охарактеризовано зміст та організацію військової підготовки старшокласниць у середніх навчальних закладах. Визначено, що до 01.12.1925 р. основною формою організації військової підготовки виступали нерегулярні табори, створені польськими громадськими напіввійськовими організаціями. Педагогами-інструкторками нехтувалося теоретичне навчання та використання таких його форм, як теоретичні семінари, лекції, домашня навчальна робота тощо.

З'ясовано, що з 01.12.1925 р. основною формою організації навчання старшокласниць військової підготовки у середніх та вищих навчальних закладах виступали загони (гуфци) військової підготовки, а основною позашкільною формою – літні табори військової підготовки гуфців учениць.

У зв'язку з Травневим переворотом у Польщі 12–14 травня 1926 р. військова підготовка стала практикою усіх верств населення, в тому числі жіноцтва. З'ясовано, що для військової підготовки старшокласниць запозичувався педагогічний досвід тоталітарних країн Європи (Третього Рейху та фашистської Італії): заснування централізованої державної напіввійськової організації, яка здійснювала військову підготовку в закладах середньої освіти; впровадження роздільного навчання на уроках з військової підготовки; здійснення навчально-виховного процесу на основі культу особи вождя нації та генералітету; яскраво виражена громадянсько-ідеологічна спрямованість навчально-виховного процесу

із формуванням готовності пожертви в ім'я нації та країни; носіння уніформи на уроках; впровадження звань, посад та ступенів учениць тощо.

Встановлено та здійснено порівняння основних навчальних розділів у навчальних програмах з військової підготовки 1925 р., 1928 р., та 1937 р.: фізичне та громадянське виховання; наука служби; організація війська; протиповітряна і протигазова оборона; загальне рятівництво; польова служба, що охоплювала: теренознавство, зв'язок, військово-польові ігри, обозництво; стрільба (лук і зброя).

Узагальнено зміст навчальних програм таборів шкільних гуфців військової підготовки, що охоплював: фізичне виховання, внутрішню службу; гігієну і рятівництво; протигазову оборону; зв'язок; організацію війська; теренознавство; таборування; польові заняття; науку про зброю і школу стрільчині.

З'ясовано, що керівництво педагогічним процесом шкільного гуфца здійснювала спеціально підготовлена жінка-комендантка, яка пройшла професійну підготовку у межах Організації Підготовки Жінок до Оборони Краю. Навчання з військової підготовки в гуфцах учениць велося у різних типах середніх навчальних закладів, зокрема: у жіночих та коєдукаційних середніх загальноосвітніх школах у VI та VII класах (інколи у V класі); у вчительських жіночих семінаріях на III та IV курсах; у професійних середніх школах під час II і III років навчання, в інших професійних школах – з ученицями, яким виповнилося 15 років, а також з тими, які доучувалися у старших класах цих закладів. У позашкільних гуфцах навчалась жіноча молодь у віці від 15 р. до 20 р. Впроваджувалося поширення на учениць військових норм та приписів під час проходження військової підготовки, існування учнівського самоврядування та системи посад у шкільному гуфці з можливістю здобуття перших чотирьох звань Організації Підготовки Жінок до Оборони Краю.

До основних позакласних форм роботи з військової підготовки старшокласниць відносимо: гуфчики, позаурочні військові світлиці учениць, збори, збірки, навчальні екстренні тривоги (денні та нічні), алярми, походи, марші ВПЖ, апелі, дефіляди, зустрічі з ветеранами, світлична робота. Серед позашкільних форм роботи вирізнялися зимові та літні табори військової підготовки, стоянки учениць (обозництво), рекреативно-навчальні колонії,

Дружини Суспільної Праці, музейна робота, заочний курс військової підготовки «Зошити», виїзні навчально-виховні табори, спеціальні кола аматорського радіозв'язку, гуртки і секції радіоаматорок, морзисток, екскурсії, організація курсів під егідою ВПЖ (пошиття одягу, лотереї, вулична робота), ярмарки.

Установлено, що розповсюдженими методами роботи були: словесні (гавенда, лекції, семінари, доповіді, бесіди, дискусії, розповіді, накази, доручення, апель, приклад життя польок); практичні (змагання, демонстраційні виходи, «табірний» метод, походи, тактичні заняття, вправи, військово-польові ігри, навчальні екскурсії, тренування, стройові огляди); наочні (фотографії, макети зброї, виїзні кінофільми/відеоматеріали про ВПЖ. Активному розвитку військової підготовки старшокласниць сприяла тісна співпраця середніх навчальних закладів із напіввійськовими організаціями (ОПЖДОК, ППіПГО, Стрілецьким Союзом, Військовою Родиною) із організацією фахових військових курсів (зокрема, курси підготовки до самооборони).

Установлено, що українки офіційно мали змогу проходити військову підготовку від 24 травня 1937 р. через уведення спеціальної програми з військової підготовки у сільській місцевості, яка, на відміну від програми для польок, мінімізувала обсяг військових знань та здійснювала підготовку за основними фемінними видам діяльності. Визначено основні розділи такої програми: гігієна і загальне рятівництво; боротьба із інфекційними хворобами; опіка над немовлятами і гігієна дитини; догляд за дитиною; протигазова і протиповітряна оборона; протипожежне рятівництво; масове приготування їжі; курс самозахисту; практичні заняття із стрільби вітчизняною і зарубіжною зброєю; наука про зброю та військову техніку. У навчально-виховній діяльності із військової підготовки українок здійснювалося поєднання теоретичних та практичних методів, однак перевага надавалася методам усного викладу (бесіда, лекція, розповідь). Виявлено, що практика військової підготовки на західноукраїнських землях виступала як інструмент колонізації та важливий елемент зміцнення польської держави.

У зв'язку із наростанням міжнародної напруги напередодні Другої світової війни з 10 вересня 1937 р. у всіх закладах середньої освіти введено обов'язковий

навчальний предмет – «Підготовка до оборони краю». Методика навчального предмета передбачала чергування теоретичних і практичних військових курсів, у навчально-виховному процесі було враховано вікові особливості учениць (учениці віком 11 – 14 рр. навчалися у гуфчиках, учениці 15 – 16 рр. – у гуфцах).

4. У результаті проведеного аналізу виокремлено позитивні ідеї військової підготовки старшокласниць у досліджуваній період та окреслено можливості їх творчого застосування в сучасній українській школі: *підтримка у рамках євроатлантичного та європейського векторів розвитку України ідей рівності статей; розробка стратегії початкового військового навчання старшокласниць; координація усіх суб'єктів початкової військової підготовки учнівської молоді; проведення занять із «Захисту Вітчизни» у межах спеціалізованих шкіл допризовної та початкової військової підготовки; оновлення елементів навчально-матеріальної бази шкіл допризовної підготовки відповідно до стандартів НАТО; налагодження спеціальної фахової підготовки та перепідготовки осіб командно-викладацького складу; розвиток секцій для дівчат у мережі громадських організацій військово-патріотичного спрямування та їхня участь у створенні центрів початкової військової підготовки; відродження практики масових військових заходів учениць (маршів, походів, показових виступах учениць старших класів з нагоди свят українського війська; закладання «Парків Слави» в честь захисників та захисниць Вітчизни; відкриття музеїв захисниць України.*

Здійснене дослідження не претендує на всебічне розкриття складної історико-педагогічної проблеми військової підготовки учениць у освітніх закладах Другої Речі Посполитої. Це засвідчує доцільність провадження перспективних напрямів подальших досліджень, до яких віднесемо вивчення проблеми надання військової освіти усім категоріям жінок у міжвоєнному періоді на території західноукраїнських земель, що здійснювалось військовим, освітнім відомствами та громадським сектором.

Список використаних джерел

1. Антонова Т. Л. Жінка та її мирні, напівмирні та воєнні ролі в боротьбі ОУН і УПА. *Український визвольний рух*. 2007. №9, С. 138–146.
2. Арсентьев Н. М. Процесс формирования советского промышленного рабочего класса в западных областях УССР (1946–1960): пособие. Ужгород, 1972. 72 с.
1. Артеменко В. М. Словництво зброї : від «державної» до української. *Полювання та риболовля*. 2009. № 8(94), С. 8–9.
2. Багро С. О. Слово vs. поняття: способи позначення Батьківщини в козацькій спільноті (друга половина XVII – перша половина XVIII ст.). *Наукові записки НаУКМА. Історичні науки*. 2016. Т. 182 С. 3–8.
3. Байдак М. С. Втеча та повернення: українки в лавах Січових Стрільців. *Народознавчі Зошити*. 2016. №6, С. 1286–1293.
4. Бедрій-Антей А.Є. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. *Визвольний шлях*. Нью-Йорк: Українська центральна інформаційна служба, 1983. № 3, 64 с.
5. Бех І. Д., Кириченко В. І., Петрочко Ж. В. З Україною в серці (тренінг з патріотичного виховання дітей та молоді). 2-ге вид., перероб. і допов. Харків: Друкарня Мадрид, 2016. 140 с.
6. Бондаренко О. Ю. Виховання патріотизму української молоді в історичній ретроспективі. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Педагогіка*. 2016. Вип. 6, URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadped_2016_6_4 (дата звернення 29.06.2018).
7. Брицький П.П. Українці на становищі національної меншини в Польщі, Румунії та Чехословаччині напередодні Другої світової війни. *Друга світова війна і доля народів України* : тези доп. 2-ї всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 30-31 жовт. 2006 р.) Київ: Сфера, 2006. С. 76–78.
8. Василюк А. В. Реформи шкільної освіти в Польщі: історія і сучасність: монографія. Ніжин : НДУ ім. М.Гоголя, 2007. 340 с.
9. Виздрік В. С. Військово-патріотична діяльність УВО-ОУН серед української молоді Галичини (1920-1939 рр.) : дис. ... канд. іст. наук. : 20.02.22 / Національний університет Львівська політехніка. Львів, 2004. 178 с.

- 10.Виздрик В. С. Військово-патріотична діяльність УВО-ОУН серед української молоді Галичини: (1920-1939 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 20.02.22. Львів, 2004. 18 с.
- 11.Вільчковський Е. С. Фізичне виховання учнів загальноосвітніх шкіл Польщі, XVI - початок XXI ст. (історичний аспект) : монографія. Київ : Кельцін. гуманіт.-природн. ун-т ім. Я. Кохановського, Луц. ін-т розв. людини Ун-ту "Україна", 2011. 160 с.
- 12.Вільчковський Е. С., Курок О. І. Теорія і методика фізичного виховання дітей дошкільного віку: навч. посіб. Суми : ВТД «Університетська книга», 2008. 428 с .
- 13.Военный энциклопедический словарь (ВЭС). *Военное издательство*. Москва, 1984. 863 с. URL: <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/1057596> (дата звернення 14.03.2018).
- 14.Гавришко М. І. Націонал-соціалістичний режим в Німеччині у відображенні української суспільно-політичної думки Галичини (1933-1939 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02. Львів, 2009. 260 с.
- 15.Гайвас Я. Юнацтво ОУН на філії Академічної Гімназії. *Ювілейна книга Української Академічної Гімназії у Львові*. Філадельфія, 1978. Кн. 2.
- 16.Галай М. П. Освітня політика Другої Речі Посполитої та ставлення до неї української спільноти Східної Галичини (на прикладі Тернопільського воєводства): автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Тернопіль, 2013. 24 с.
- 17.Галай М. П. Політика Другої Речі Посполитої у галузі початкової освіти в 1918 – 1924 роках (за матеріалами Тернопільського воєводства). *Мандрівець*. 2012. № 5. С. 40 – 44. URL : http://journal.mandrivets.com/images/file/Hala12_5.pdf. (дата звернення 30.12.2017).
- 18.Гах Р. В. Система фізичного виховання молоді в українських і польських загальноосвітніх школах (друга половина XIX - початок XX століття) : автореф. дис. ... канд. пед.наук : 13.00.01. Тернопіль, 2012. 21 с.
- 19.Гладишук С. О. Сприйняття польської адміністрації населенням Західної Волині в 1919–1921 рр. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки. Серія: історичні науки*. Луцьк, 2015. Вип. 5 (306), С.50–55.

20. Глушук В. М. Допризовна підготовка юнаків до служби в збройних силах України в 1991-2001 рр. : дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Київ, 2011. 165 с.
21. Гнот С. І. Українське шкільництво Галичини у складі Другої Речі Посполитої / С. І. Гнот. *Гуманітарні дисципліни у навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів*. Львів, 2014. Вип. 4, С. 129–139.
22. Гон І. М. Напрямки виховної роботи Міністерства віросповідання і публічної освіти Польщі періоду інкорпорації західноукраїнських земель. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. Житомир, 2012. Вип. 63. С. 187-191. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VZhDU_2012_63_38
23. Гон М. М. Забезпечення прав етнічних меншин у другій Речі Посполитій. *Філософія. Педагогіка. Суспільство. Збірник наукових праць РДГУ*. Рівне, 2011. Вип. 1. С. 251-263.
24. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 376 с.
25. Гулай В. В. Етнічна структура шкільної освіти та вчительства Західної України в складі Другої Речі Посполитої. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. "Історія та географія"*. Харків, 2013. Вип. 47. С. 126-130. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkhnpu_ist_2013_47_27. (дата звернення 11.11.2017).
26. Даценко О. М. Військово-патріотичне виховання в українських збройних формуваннях в умовах боротьби за українську державність (березень 1917 – листопад 1929 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 20.02.22. Київ, 2002. 18с
27. Дем'янюк О. Й. Військово-підготовча діяльність українських молодіжних організацій Галичини напередодні та в роки Першої світової війни : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 20.02.22. Львів, 2004. 20 с.
- Державний архів Волинської області (ДАВО), м. Луцьк.
Ф.38.
28. Луцький шкільний інспекторат. оп. 1, спр. 207., арк. 14.
Ф. 427
29. Повітове управління Союзу Стрільців. Розпорядження та переписка з управлінням підокругу про організацію роботи, створення курсів для комендантів

Союзу Стрільців та про бюджет м. Луцьк, Волинського Воєводства, Оп. 1. Спр. 53., 1934, 282 арк.

30. Демидов А. Идеология как инструмент политической коммуникации и власти. *Власть*. Москва. 1998. № 8/9, С 42-46.

Державний архів Івано-Франківської області (ДАІФО), м. Івано-Франківськ
Ф. 257 (18.05.1938 - 19.08.1939 рр.)

31. Станіславський воєводський комітет фізичного виховання і військової підготовки, м. Станіслав Станіславського повіту Станіславського воєводства
Циркулярні розпорядження управління комітетів фізического виховання і військової підготовки о пристосуванні к захисту країни. Оп. 1, Спр. 104 (18.05. 1938 - 19.08.1939 рр.), 13 арк.

Ф. 258 (1928 – 1932 рр.)

32. Станіславський повітовий комітет фізичного виховання і військової підготовки, м. Станіслав Станіславського повіту Станіславського воєводства. Циркулярні розпорядження Міністерства Внутренних дел о наданні кредитів на придбання спортивного інвентаря Оп. 1, Спр. 3, 1928 р. 148 арк.

33. Сведения о деятельности станиславского уездного комитета физического воспитания и военной подготовки за 1932 г., Оп. 1, Спр. 7. (22.01.-21.06. 1932 р.), 66 арк.

Ф. 258

34. Циркулярні розпорядження Міністерства Военных Дел о составлении планов работы «бюджета комитетов физического воспитания «военной подготовки» на 1929/30 гг.» Образці спортивних нагород., Оп. 4, Спр. 1, (10.01.1924 – 09.11.1929 рр.), 110 арк.

Ф. 270

35. Циркулярні розпорядження Куратории Львовского школьного округа об организации лагерей по физической и военной подготовке учителей. Оп. 1, Спр. 412/410 – начато 16 января 1928 окончено 1928 г. на 19 листах

Ф. 273 (22.05 1927- 16.06. 1927 рр.)

36. Циркулярні розпорядження Кураторії Львівського шкільного округу об організації летніх лагерей по военній підготовці шкільної молодіжі Оп. 1, Спр. 262/229, 22.05 1927 р., - 16.06. 1927 р.,

37. Сообщення громадського комітету по підготовці жінок к захисту отчизни об організації лагерей по военній підготовці жінок в місті Гродно 16 мая 1926 г. Оп. 1 Спр. 234/218.

38. Розпорядження Кураторії Львівського шкільного округу об організації лагерей по военній підготовці учителів в 1926 г., Оп. 1, Спр. 232/205, (26. 05. 1926- 26.06. 1926 рр.).

Ф. 447. (1920 – 1930-і рр)

39. Станіславський воєводський комітет Ліги протиповітряної і протихімічної оборони Польщі, м. Станіслав Станіславського повіту Станіславського воєводства (Wojewódzki Okrąg Ligi Obrony Powietrznej i Przeciwigazowej w Stanisławowie), Оп.1 Спр.13 Переписка с повітовим староством і дирекціями шкіл Станіславського шкільного округу про організацію і роботу гуртків товариства протиповітряної оборони, 1920-1930-і рр., 200 арк.

Державний архів Тернопільської області, м. Тернопіль

Ф. 138с/292 (1933 р.)

40. Програма роботи для жіночих отрядів и підотрядів «Союза стрельцов», не зареєстрованих для військово-фізическої підготовки, Оп. №1, Спр. 38, 11 арк.

Ф. 225 (1928 – 1935 рр.)

41. Циркуляри и розпорядження кураторіума Волинського округу о преподавании українського язика, організації воннної підготовки в гімназії, празднования юбилейних дат и др. вопросов. (14.04.1927- 28.08.1928 рр.) Оп. 1, Спр. 110, 126 арк

42. Циркуляри кураторіума Волинського шкільного округу о шкільних програмах, методике преподавания, физработе, організації противовоздушної оборони, и другим вопросам. Оп. 1, Спр. 192, (14.09. 1931 р. – 11.06.1932 р.), 118 арк.

43. Кременецька приватна гімназія спільного навчання повітового відділу самоуправління та міського управління, м. Кременець Кременецького повіту Волинського воєводства. Військова підготовка. Оп. 1, Спр. 360, 190 арк.

Ф 292

- 44.Програма роботи женских отрядов «Союз стрельцов» и отчеты за 1934 год о их деятельности, Оп.1, Спр. 64, (1934 р.), 17 арк.
Ф. 298
- 45.Тернопільський воєводський комітет фізичного виховання і військової підготовки. Циркуляри, розпорядження и інструкції Міністерства Военних дел о вовлечении женщин в подготовку к обороне страны. Оп. 1, Спр. 24. (1933 р.)
- 46.Дильонгова Г. 1918–1939. *Історія Польщі 1795–1990*: пер. з пол. М. В. Кірсенка. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. С. 110–138.
- 47.Дмитерко-Ратич Г. Відлітають сірим шнурком журавлі у вирій (Жмут спогадів про Олену Степанів). *Свобода*. Нью Джерсі, 1963. Ч. 145.
- 48.Дороніна Т.О. Конференція із сексуальної педагогіки 1930 р.: до питання про першоджерела гендерної педагогіки. *Гендерна парадигма освітнього простору*. Кривий Ріг. 2015. № 2, С. 25–31.
- 49.Енциклопедія українознавства. Мюнхен; Нью-Йорк, 1949. Т. I – III. С. 945.
- 50.Енциклопедія українознавства. Словникова частина. *Париж*. Нью-Йорк, 1984. Т. 10. С. 3857–3871. URL : <http://litopys.org.ua/encycl/euii304.htm>
- 51.Жаровська О. П. Національна свідомість як складова патріотичного виховання студентів педагогічних університетів/ *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* : зб. наук. праць., Кіровоград : Імекс-ЛТД, Вип. 18, кн. 1. 2014. С. 233–242.
- 52.Задунайський В.В. Бойове мистецтво та військова спадщина українських козаків в кінці XIX – на початку XXI ст. Донецьк: Норд-Прес–ДонНУ, 2006. С. 84–85.
- 53.Зайченко І. В. Педагогіка: підручник / І.В. Зайченко. 3-тє вид. перероб. та доп. Київ : Видавництво Ліра-К, 2016. 608 с .
- 54.Зубалій М. Д. Становлення і розвиток змісту військово-патріотичного виховання в педагогічній літературі. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2014. Вип. 18(1). С. 270–279. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2014_18%281%29__32
- 55.Зуляк І. С. Українці у Другій Речі Посполитій. *Україна-Європа-Світ: Міжнародний науковий збірник. Серія: Історія, міжнародні відносини. 20-й*

- річниці Незалежності України присвячується*. Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В.Гнатюка, 2011. Вип.6-7, С. 133–146.
- 56.Зьомко Н. С. Громадські ініціативи українських гімназистів Східної Галичини у міжвоєнний період. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Історія*. 2009. Вип. 3, С.115–116.
- 57.Івах С. М. Проблеми українського шкільництва у жіночому русі Галичини (80-ті роки XIX 30-ті роки XX ст.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Івано-Франківськ , 2007. 20 с.
- 58.Казимирський О. І. У всіх школах ДНР вводиться предмет «початкова військова підготовка». URL: <http://uapress.info/uk/news/show/54752>. (дата звернення 16.01.2018).
- 59.Калакура О. Я. Поляки в етнополітичних процесах на землях України в XX ст. Київ : Знання України, 2007. 508 с.
- 60.Кісь О. Р. Між особистим і політичним: Гендерні особливості досвіду жінок-учасниць національно-визвольних змагань на західноукраїнських землях у 1940–1950-х роках. *Народознавчі зошити*. 2013. № 4, С. 591–599.
- 61.Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні : Педагогічні концепції / за заг ред. А. Г. Погрібного. Київ : Школяр, 1997. 148 с.
- 62.Коренець Д. В. Реформа фахового шкільництва в Польщі. *Рідна школа*. Львів, 1934. № 1, С. 21-23
- 63.Коріненко П. С., Фартушняк А.К. Новітня історія України : навч. посіб. Тернопіль: Вид. Астон, 2007. 416 с.
- 64.Косинка Г. М. Серце. Київ, 1967. 200 с.
- 65.Кравець В. П. Історія української школи і педагогіки : курс лекцій: навч.посібник для пед.вузів. Тернопіль. 1994. 359 с.
- 66.Крамар Ю. В. Національно-культурна та релігійна політика урядів Польщі на Волині (1921 –1939 рр.) : дис. ... докт. іст. наук: 07.00.02. Львів, 2015. 536 с. URL: http://www.lnu.edu.ua/wp_content/uploads/2015/12/dis_kramar.pdf (дата звернення: 13.09.2016).
- 67.Кривуть В. И. Молодежная политика польских властей на территории Западной Беларуси (1926 – 1939 гг.). Минск, 2009. 254 с.

68. Криза народної освіти. *Учительське слово*. Львів, 1926. Ч. 2. С. 17.
69. Кривуць В. І. Культ асобы Ю. Пілсудскага як элемент дзяржаўнай маладзёжнай палітыкі. *Веснік МДУ імя А. А. Куляшова. Серыя А. Гісторыя, філасофія, філалогія*. 2014. № 2, С. 16–21.
70. Кугутяк М. В. Державотворчі концепції Української народної трудової партії (1923-1925 рр.). *Україна соборна: зб. наук. ст.* Київ, 2005. Вип.2. Ч.І. С.242–254.
71. Кузенко О. Й. Соціально-історичні умови розвитку українського шкільництва в Галичині кінця ХІХ – поч. ХХ ст. *Збірник наукових праць НДІУ*. Київ : Фоліант, 2005. Т. 4. С. 258–260.
72. Кульчицький В. Й. Ретроспективний аналіз дефініції "патріотизм" у соціально-педагогічному аспекті (друга половина ХХ століття). *Медична освіта*. 2014. № 4, С. 74–78. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mosv_2014_4_23 (дата звернення: 16.10.2017 р.).
73. Кульчицький В. Й. Філософсько-світоглядні передумови розвитку патріотичного виховання в Україні (історичний аспект). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія педагогіка і соціальна робота*. 2013. №30, С.76–78.
74. Лазарович М. В. Легіон Українських січових стрільців: формування, ідея, боротьба. Тернопіль: Джура, 2005. 592 с.
75. Левандовська І. З. Підготовка молоді до самостійного трудового життя у діяльності молодіжних об'єднань на західноукраїнських землях (20–30-і рр. ХХ ст.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Тернопіль, 2008. 20 с.
76. Лозова О. М. Контекстуальна семантика концепту «Батьківщина» в діяхронічному плані. *Історична психологія та мультикультурність. Пізнавальний та перетворювальний потенціал історичної психології як науки* : зб. Стат. II міжнар. наук.-практ. інтерн.-конф., м. Одеса, 2015. С. 122–129.
77. Ломакіна Г. І. Сутність і структура поняття "старшокласник як суб'єкт громадянського суспільства". *Рідна школа*. 2013. № 12, С. 10-16. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rsh_2013_12_4 (дата звернення: 02.04.2017).

- 78.Любар О. О, Стельмахович М. Г., Федоренко Д. Т. Історія української школи і педагогіки: навч. посіб. / за ред. О. О. Любара. Київ : Т-во «Знання, КОО», 2003. 450 с.
- 79.Магочій П.-Р. Україна: історія її земель та народів : пер. з англ.: Е. Гийдель, С. Грачова, Н. Кушко, О. Сидорчук/редкол.: Падяк (відп. ред.) та ін. Ужгород : Вид-во В. Падяка, 2012. 794 с.
- 80.Малюга В. М. Антинімецька інформаційно-пропагандистська діяльність ОУН і УПА серед населення окупованої України (1941–1944 рр.) : дис. ... канд. іст. наук: 20.02.22. Київ, 2006. 215 с
- 81.Мандрик М. В. Жіночі обличчя українського підпілля – гендерний принцип чи «чоловіча» історія боротьби (історіографічне осмислення). *Культура народів Причорномор'я*. 2009. № 162, С. 129–134.
- 82.Маслій Г. М. Виховання дівчат у початкових школах Західної України (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). *Гірська школа Українських Карпат*. 2013. № 8–9, С. 173-175. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gsuk_2013_8-9_49 (дата звернення: 27.11.2017).
- 83.Матейко Р. М., Мельничук Б. І. Воєнними дорогами синів Галичини. Українські Січові Стрільці на Тернопільщині. Тернопіль, 1991. 70 с.
- 84.Медвідь Л. А. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні: навч. посіб. Київ : Вікар, 2003. 335 с.
- 85.Мисак Б. П. Формування військово-патріотичної готовності учнівської молоді до захисту Вітчизни : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Тернопіль, 2010. 24 с.
- 86.Мицик Ю. А. Історія України : навч. посіб. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 586 с .
- 87.Нагачевська З. І. Педагогічна думка і просвітництво в жіночому русі Західної України (друга половина ХІХ ст. - 1939 р.) : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01. Тернопіль, 2009. 40 с.
- 88.Нагірняк А. Я. Українські мілітарні угруповання у Галичині напередодні Першої світової війни. *Військово-науковий вісник*. 2012. Вип. 17, С. 61-70. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnv_2012_17_8 (дата звернення: 03.05.2017).

89. Новітня історія України. Частина перша. 1914 – 1939: підруч. для 10-го кл. загальноосвіт. навч. закл. 3-тє вид., перероб. та доп. / під заг. ред. Ф. Г. Турченко. Київ : Генеза, 2002. 352 с.
90. Оболончик Н. Г. Кременецький ліцей в системі освіти Другої Речі Посполитої : автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Чернівці, 2007. 20 с.
91. Окіпняк А. С. Педагогічні умови формування професійних якостей у військовослужбовців-водолазів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Кам'янець-Подільський, 2004. 227 с
92. Онишко Л. В. Роль жінки в українському національно-визвольному русі середини ХХ ст. *Український визвольний рух*. Львів, 2004. № 3, С. 30–38.
93. Парнікоза І. Оборона Львова 1939 р. – малознана сторінка історії України // h.ua/story/340962/
94. Пацифікація у 1930 р. *Меморіальний музей тоталітарних режимів «Територія терору»*: веб-портал. URL: <http://territoryterror.org.ua/uk/history/1919-1939/poland/poland2/> (дата звернення: 14.12.2017).
95. Перший Український Педагогічний конгрес, 1935. – Львів : Т-во «Рідна Школа», 1938. № XXII, 252 с.
96. Петронговський Р. Р. Теорія і практика формування патріотизму старшокласників : монографія. Житомир : Житомир. держ. пед. ун-т ім. І.Франка : Полісся, 2003. 192 с.
97. Плазова Т. І. Західноукраїнський молодіжний рух в 1894-1939 роках. *Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій ім. Гжицького*. 2013. Т. 15, № 3(4), С. 411-418. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvlnu_2013_15_3%284%29_69. (дата звернення: 07.07.2017).
98. Посівнич М. Р. Військова підготовка ОУН в міжвоєнний період на Західній Україні. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. Львів : Держава та армія, 2006. № 572, С. 41–47.
99. Посівнич М.Р. Формування військової доктрини ОУН (1929–1930). *Український визвольний рух*. Львів, 2003. 3б. 1, С. 34–44.

100. Практикум з педагогіки: навч. посіб. 2-ге вид., перероб. та доп. / за заг. ред. О. А. Дубасенюк, А. В. Іванченка. Житомир : Житомир. держ. пед. ун-т, 2002. 482 с.
101. Про полонізацію на Холмщині. *Вісник Світової Федерації Українських Лемківських об'єднань*. 2016. січ.-лют. (№ 01-02). с. 35.
102. Путівник з Історії Польщі 1050 років. (966–2016). URL: <http://www.msz.gov.pl/resource/b581a09f-720a-4506-b320-889829561d82:JCR> (дата звернення: 08.10.2017).
103. Реформа шкільництва в Польщі. *Рідна школа*. Львів, 1932. 1 бер. (Ч. 5). С. 65-70.
104. Руда О. В. Освітня політика Другої Речі Посполитої у 1918 – 1924 роках. *Проблеми гуманітарних наук. Історія* : зб. наук. пр. ДДПУ, м. Дрогобич, 2014. № 34, С. 232–246.
105. Русначенко А. М. / редкол.: О. Філюк. Київ : Нариси новітньої історії України, 2015. Книга 2. 716 с.
106. Сейко Н. А. Польське шкільництво на Волині-Житомирщині у ХІХ - першій половині ХХ ст. : монографія. Житомир : Житомир. держ. пед. ун-т ім. І.Франка, 2002. 157 с.
107. Синяк С. Л. Польські парамілітарні організації на Волині 1921-1939 рр. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Кам'янець-Подільський, 2015. 20 с.
108. Система фізичного виховання учнів загальноосвітніх шкіл Польщі та України (ХVІ - початок ХХІ століття): порівняльний аналіз : монографія. Луцьк : Вежа-Друг, 2016. 239 с.
109. Скуленко М. И. Історія політичної пропаганди. Київ : Вид. «Либідь» при Київському університеті, 1990. 168 с.
110. Словарь военных терминов / сост. А. М. Плехов, С. Г. Шапкин. Москва : Воениздат, 1988.
111. Словник української мови Академічний тлумачний словник (1970—1980). URL: <http://sum.in.ua/s/militaryzacija> (дата звернення: 13.12.2017).
112. Соколова Н. Військова підготовка в початкових школах Російської імперії наприкінці ХІХ– на початку ХХ ст. *Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я*

- у сучасному суспільстві : зб. наук. пр. / редкол.: А. В. Цьось та ін. Луцьк : Східноєвроп. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. № 1 (25). С.12–15.
113. Степанів Олена – Роман Дашкевич. *Спогади і нарисию* упоряд. Г. Сварник, А. Фелонюк. Львів : 2009. 632 с.
114. Стинська В. В. Система шкільництва в Галичині (кінець XIX - початок XX ст.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Івано-Франківськ, 2004. 20 с.
115. Ступарик Б. М. Польсько-українські відносини в освітній сфері у міжвоєнну добу. *Українсько-польські відносини в Галичині у XX ст.* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Івано-Франківськ, 21–22 лист. 1996 р. Івано-Франківськ : Плай, 1997. С. 173–176.
116. Ступарик Б. М. Шкільництво Галичини (1772-1939). *Ін-т систем. дослідж. освіти*, Івано-Франківськ : Прикарпат. ун-т імені Василя Стефаника. 1994. 143 с.
117. Сухомлинська О. В. Історико-педагогічне дослідження та його «околиці». *Педагогічні науки : зб. наук. пр.* Херсон, 2005. Вип. XXXX, С. 8–14.
118. Сухомлинська О. В. Історія педагогіки як наука і як навчальний предмет. *Історія педагогіки у структурі професійної підготовки вчителя. Серія соціально-педагогічна*: зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського держ. пед. універ. / редкол.: Ю. М. Ковальчук (відп. ред), О. В. Сухомлинська (наук. ред.) та ін. Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2002. Вип. 3. Том 1.
119. Тимчик М. В. Патріотичне виховання старших підлітків у процесі фізкультурно масової роботи : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Київ, 2012. 19 с.
120. Ткачик О. В. Контамінація як різновид словотвірної номінації. *Взаємодія одиниць мови та мовлення: комунікативно-когнітивний, соціокультурний, перекладознавчий і методичний аспекти* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 28 бер. 2014 р. м. Київ : НТУУ «КПІ», 2014. С. 49-52.
121. Топоренко О. Ю. Військова підготовка жінок у "Стрілецькому союзі" на західно-українських землях (1910 - 1939 рр.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя, 2018. №51. С.
122. Топоренко О. Ю. Жінка в епоху козацтва: актуальність та перспективи викладу. *Гендерна політика міст : історія і сучасність* : матеріали IV міжнар.

наук.-практ. конф., м. Харків, 6–7 жовтня 2015 р. Харків : ХНУМГ ім.

О.М.Бекетова, 2015. Вип. 5, С. 291–295.

123. Топоренко О. Ю. Застосування гендерного підходу в процесі вивчення дисципліни «Захист Вітчизни». *Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства* : матеріали всеукр. наук.-практ. конф., м. Суми, 21-22 квітня 2016 р. Суми : Сумський державний університет, 2016. С. 202–205.

124. Топоренко О. Ю. Історія розвитку жіночого виборчого права в Другій Речі Посполитій (1918 – 1939 рр.). *Гендерна парадигма освітнього простору* / за заг. ред. Т.О. Дороніної. Кривий Ріг : ВЦ КДПУ. 2016. Вип. 3–4. С. 72 – 77.

125. Топоренко О. Ю. Культ особи Ю. Пілсудського як елемент освітньої політики у II Речі Посполитій . *Збірник наукових праць. Педагогічні науки*. Херсон: ХДУ, 2016. Вип. 73, Том 1. С. 32–35.

126. Топоренко О. Ю. Перспективи впровадження гендерного підходу на уроках захисту Вітчизни в середній школі. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*: дод. 3 до Вип. 36, Том II (18): темат. вип. «Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання», Київ : Гнозис, 2016. С. 165 – 176.

127. Топоренко О. Ю. Початкова військова підготовка в загальноосвітніх школах УРСР (1931 – 1945 рр.). *Пріоритетні напрями розвитку сучасних педагогічних та психологічних наук* : зб. наук. робіт міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 12–13 серпня 2016 р. Одеса : ГО «Південна фундація педагогіки», 2016. С. 90–92.

128. Топоренко О. Ю. Роль Війська Польського у військовій підготовці дівчат у період Другої Речі Посполитої (за матеріалами Тернопільського воєводства). *Гендерні студії* : матеріали доп. III Міжвуз. наук.-практ. семінару, м. Луцьк, 20 квіт. 2016 р. Луцьк : Терен, 2016. С. 52–55.

129. Топоренко О. Ю. Роль міністерства сільського господарства Другої Речі Посполитої у військовій підготовці старшокласниць. *Сучасна система освіти і виховання: досвід минулого – погляд у майбутнє* : матеріали між нар. наук.-практ. конф., м. Київ, 6-7 жовт. 2017 р. Київ : ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології», 2017. С. 16–18.

130. Топоренко О. Ю., Вихор С. Т. Гендерні аспекти підготовки дівчат-старшокласниць за програмою «Захист Вітчизни» для юнаків. *Сучасні тенденції розвитку освіти і науки в інтердисциплінарному контексті* : матеріали II-ї міжнар. наук.-практ. конф., м. Дрогобич, 24–25 бер. 2016 р. Дрогобич : Посвіт, 2016. С. 198–200.
131. Топоренко О. Ю., Вихор С. Т. Шляхи інтеграції жінки у Збройні сили України: педагогічний аспект. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка* / редкол. В. Ільницький та ін. Дрогобич : Посвіт, 2016. Вип. 16. С. 282–294.
132. Трофим'як Б. Є. Національні засади товариства "Сокіл-Батько" - рушійний чинник фахової освіти та просвітництва в молодіжних об'єднаннях Галичини до Першої світової війни (1909–1914 рр.). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Педагогіка*. 2006. № 6, С. 85–91.
133. Турчак О. В. Історико-правові засади становища національних меншин у Другій Речі Посполитій. *Часопис НУ «Острозька академія». Серія «Право»*. 2011. №1 (3), С.1–20. URL://http://ij.oa.edu.ua/articles/2011/n1/11tov drp.pdf.
134. Українські землі під Польщею : Енциклопедія українознавства. Загальна частина / редкол.: І. Герасимович та ін. Київ : Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, репр. вид., 1995. Т. 3. С. 942–949.
135. Фіцула М. М. Педагогіка : навч. посіб. Київ : Видавничий центр «Академія», 2000. 544 с.
136. Формування військової доктрини ОУН (1929-1930). *Український визвольний рух* : наук. зб. Львів, 2003. зб.1. С. 34–44.
137. Футулуйчук В. Українська Галицька армія: військово-патріотичне виховання та вишкіл (1918-1920 рр.): дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01. Донецьк: Східний видавничий дім УКЦентр, 2000. 152 с.

Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАЛ України)

Ф.178

138. Справа про діяльність початкової школи Бенедиктинок латинських в м. Львові, 1886–1890 рр. // ЦДІА України у Львові, Оп. 2, Спр. 2993, 58 арк.
139. Звіти про діяльність товариства жіночого ліцею Вікторії Недзялковської в м. Львові за 1907–1910 рр. // ЦДІА України у Львові. Оп. 2, Спр. 4802, 37 арк
Ф. 179
140. Кураторія Львівського шкільного округу. Програма по військовій підготовці в середніх професійних школах та учительських семінаріях Оп. 1, Спр. 615., 64 арк.
141. Листування з Міністерством віросповідань і освіти про створення загонів по військовій підготовці учнів середніх шкіл, Оп. 1, Спр. 616, 55 арк.
142. Розпорядження Міністерства віросповідань і освіти, Військових справ про організацію воєнної підготовки в середніх школах та листування з цього питання, Оп. 1, Спр.618, (1930 – 1934 рр.), 88 арк.
143. Матеріали конференції представників шкільних і військових влад, скликаної 17.03.1930 р. в Варшаві по питанню військової підготовки в середніх школах, Оп. 1, Спр. 619, (1930р.), 46 арк.
144. Вказівки Міністерства військових справ про методи навчання військової справи в школах на 1933/34 навчальний рік. Оп.1, Спр.620. (1933-1934 рр.), 14 арк.
145. Звіти І державної гімназії ім. Т. Костюшка, державної жіночої гімназії ім. кор. Ядвіги в м. Львові та державної гімназії в м. Тереховля про організацію зимових спортивних таборів для учнів, Оп. 3, Спр. 287, 22 арк.
146. Звіт дирекцій державних гімназій і ліцеїв Львівського шкільного округу про організацію військової підготовки серед учениць, Оп. 3, Спр. 292 (1939 р.), 108 арк.
147. Матеріали з військової підготовки, Оп. 3, Спр.294, 138 арк.
Ф. 389
148. Верховна пластова команда, м. Львів, Оп. 1, Спр. 157, арк. 11.
149. Цимбалюк О. Статус вчителів народних шкіл у Другій Речі Посполитій (1920–1939рр). *Вісник Луганського державного педагогічного університету ім. Т.Г. Шевченка*. 2004. № 11, С. 312–316.
150. Цибанюк О. О. Особливості нормативно-правового регулювання системи фізичного виховання Румунії. *Вісник Кам'янець-Подільського національного*

університету імені Івана Огієнка. Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини.

2016. №9, С. 397–404.

151. Шайнер А. Становлення й розвиток системи торгівельного шкільництва Другої Речі Посполитої у міжвоєнний період (до питання нормативно-правових та організаційних аспектів функціонування комерційних навчальних закладів Східної Галичини). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота.* 2011. Вип. 20. С. 181–184. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuped_2011_20_71. (дата звернення: 03.01.2018).

152. Яковишина Т. В. Організація педагогічної взаємодії у жіночих гімназіях Волині як умова соціального становлення учениць (друга половина XIX - початок XX століття) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Івано-Франківськ, 2010. 20 с.

153. Яремчук В.Д. Правовий статус українських шкіл в Республіці Польща у 1919-1939 рр. URL: <http://radnuk.info/statti/250-istoriuaprava/14976-----1919-1939-.html>. (дата звернення: 25.02.2018).

154. Яцечко-Блаженко Т. Як Луцьк розвивав планеризм в Кременці в 1930-х роках. *Інтернет-газета «Волинь-POST».* URL: <http://www.volynpost.com/articles/1079-ia-k-luck-rozvyvav-planeryzm-v-kremenci-v-1930-h-rokah>. (дата звернення: 20.10.2017).

155. Химвойска: вчера и сегодня. URL: http://www.mosoblpress.ru/mass_media/3/48802/item105831/. (дата звернення: 29.02.2016).

156. Ajnenkiel A. Administracja w Polsce. Zarys historyczny. Warszawa : Książka i Wiedza, 1975. 213 s.

157. Alexandrowiczówna Z. Przynsposobienia wojskowe kobiet i hufce licealne. *Dziennik Urzędowy Kuratorjum Okręgu Szkolnego Lubelskiego* R. 10, nr 6 (100)/, 1 lutego 1938. S.141–142.

158. Arbeitsmaiden helfen im Wartheland. Gauleitung Wartheland. Stellvertreter der Gauleiter. *Referat Umsiedlungsbetreuung.* Berlin : NSDAP. 1940. 24 s.

159. Balicki Z. Zasady wychowania narodowego. *Szkoła*, 1910, № 1.

160. Barańska A. Kobiety w powstaniu listopadowym 1830-1831. Lublin, 1998, s. 333.

161. Barańska A., Ojczyzna i wolność. *Towarzystwo Naukowe KUL*. Lublin, 2006, s. 824
162. Bartnik Cz. S. Teologia narodu. Częstochowa. 1999, s. 17–18.
163. Bartnik. Cz. S. Ojczyzna. *Wychowanie do patriotyzmu*. Częstochowa. s. 136.
164. Bełcikowska A. Polska Organizacja Wojskowa. *Zarys dziejów*, Warszawa 1939.
165. Bernaś-Kostynowicz A., Społeczeństwo polskie w wojnie obronnej 1939. Współdziałanie ludności cywilnej z wojskiem w okresie zagrożeń i działań wojennych, Warszawa 1988 op. cit., s. 27.
166. Bernaś F. Zaginieni bez wieści. Wydawnictwo Lubelskie, wyd.1., Lublin, 1989. 232 s.
167. Bogusz J., Kosyrz Z. Wychowanie patriotyczne młodzieży. Warszawa 1990
168. Bouffal B. Boy Scouts, Indjanizm w wychowaniu. *Skł. gł. u Gebethnera i WolHa* : Warszawa, 1912.
169. Centralne Archiwum Wojskowe CAW, Warszawa Akta GISZ, t. 2013.
170. Centralne Archiwum Wojskowe CAW, Warszawa Akta GISZ, t. 2015.
171. Centralne Archiwum Wojskowe, 3 Dywizja Piechoty Legionow, I.313.3.2
172. Chełmicka H. Oddział Lotny Wojsk Polskich. *Wierna Służba Wspomnienia uczestniczek walk o niepodległość 1910 – 1915* / pod. red. M. Rychterówny, Warszawa. 1927. s. 248.
173. Chołodecki J. Kobieta polska w obronie ojczyzny. Lwow, 1919. 24 s.
174. Ciejpa J. Z doświadczeń w pracy przysposobienia młodzieży szkolnej do obrony kraju. *Dziennik Urzędowy Kuratorjum Okręgu Szkolnego Lubelskiego*. nr 6 (100), R. 10, 1 lutego 1938. S.137 – 138.
175. Ciejpa J. Z doświadczeń w pracy przeciwgazowej obrony i przysposobienia młodzieży żeńskiej do obrony kraju. *Dziennik Urzędowy K.O.S.L.* 1938. №8 (100), S.102 – 105.
176. Cieślíkowa A.J. Ochotnicza Legia Kobiet 1918-1922, Warszawa, 1998. s. 74.
177. Cwer A., Wychowanie proobronne młodzieży szkół średnich w Polsce w okresie dwudziestolecia międzywojennego, *Przysposobienie Obronne Obrona Cywilna w Szkole* 1998, nr 2, s. 68 – 69.

178. Czajewski P. Wychowanie dla Polski: (propozycja metodyczna dla klasy VI), „Język Polski w Szkole IV-VI”, nr 2 (2003/2004).
179. Czerwijowski Z. Kolonizacja ziem Wchodnich. Warszawa, 1929. S. 23.
180. Dla przyszłości: rok 1928 – 1938. *Jednodniówka : Organizacja Przysposobienia Kobiet do Obrony Kraju*. Warszawa : Druk. „Polska Zjednoczona”, marzec 1938.
181. Dla Przyszłości: rok 1930 : *Jednodniówka*. Lwów, nr. 4, 1930.
182. Draus J., Terlecki R. Historia wychowania. *Wiek XIX i XX*. Kraków : WAM; WSEP „Ignatianum”, 2005. T. 2.
183. Drozdek-Małolepsza T. Sport strzelecki kobiet w Polsce w okresie międzywojennym. *Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie Kultura Fizyczna*. 2012. nr XI, S. 13-25
184. Drozdek-Małolepsza T. Problematyka wychowania fizycznego i sportu dziewcząt i młodzieży żeńskiej szkolnej w Polsce w świetle czasopisma „Start” (1927–1936). *Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie ; Pedagogika*. T. 22, S. 479–489.
185. Dufurat J. Pod komendą Piłsudskiego: kobiety w formacjach legionowych w okresie I wojny światowej. URL: <http://mjp.najlepsze.media.pl/pod-komenda-pilsudskiego-kobiety-w-formacjach-legionowych-w-okresie-i--wojny-swiatowej>. (дата звернення: 28.10.2016).
186. Działalność KSPKdOK, „*Dla Przyszłości*” 1927, nr 1, s.11.
187. Dziemianko Z., Łagodowski W. Edukacja obronna kobiet w dwudziestoleciu międzywojennym. *Przegląd Naukowo-Metodyczny: Edukacja dla Bezpieczeństwa*. №2, S. 39–46.
188. Dziemianko Z., Łagodowski W. Edukacja obronna młodzieży szkolnej w II RP. *Przegląd Naukowo-Metodyczny. Edukacja dla Bezpieczeństwa*. 2009. №3, s. 79–86.
189. Dziennik Urzędowy : Ustawa z dnia 15.03.1934 r. o obronie przeciwlotniczej i przeciwgazowej 1934. nr 80 poz. 74. *Internetowy system aktów prawnych*. URL : <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19340800742>. (дата звернення: 20.02.2018).
190. Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Lwowskiego. 1938, nr 2.

191. Dziennik Urzędowy Kuratorjum Okręgu Szkolnego Lwowskiego : Wynagrodzenia kierowników hufców szkolnych P.W. w szkołach zawodowych. *Biblioteka Jagiellońska*. nr 1, 1932. S. 12–13.
192. Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego Rzeczypospolitej Polskiej. Warszawa, 1923. R. 6, № 1 (15 I).
193. Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego Rzeczypospolitej Polskiej. *Biblioteka Publiczna m.st. Warszawy – Biblioteka Główna Województwa Mazowieckiego*. 1928. R. 11, nr 13 (1 XII)
194. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej : O powszechnym obowiązku służby wojskowej 18 lipca rok 1924, №61. *Ustawa z dnia 23 maja 1924 r.* S. 893–905.
195. Erdmann K. D. Deutschland unter der Herrschaft des Nationalsozialismus 1933–1939. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1987. 292 S.
196. Fedorowicz S. Jak organizować pracę P.W. w szkole średniej. *Dziennik Urzędowy Kuratorjum Okręgu Szkolnego Lubelskiego*. 1 lutego 1938. R. 10, nr 6 (100). S. 135–137.
197. Frąckowiak W. Wychowanie fizyczne i przysposobienie wojskowe na Pomorzu w latach 1920 - 1930, "Wojskowy Przegląd Historyczny" 1981, nr 1, s. 161–173.
198. Fularski M. Program i nowa organizacja przysposobienia wojskowego, „Strzelec” 1925, nr 28, s. 3.
199. Fularski M. Przysposobienie wojskowe w Polsce. Warszawa, 1929.
200. Godlewska E. Nasze najmłodsze. *Organizacja Przysposobienia Kobiet do Obrony Kraju. Dla przyszłości: rok 1928 – 1938*. jednodniówka : Druk. „Polska Zjednoczona”, marzec 1938, Warszawa, S. 51–53.
201. Gry i zabawy ruchowe dla wojska. Warszawa, 1922. №4, s. 108.
202. Hanna I. Letni obóz żeński przysposobienia wojskowego w Zaleszczykach. *Strzelec*. 1925, № 27, s. 6.
203. Herbich U. 1944 we remember Irena Mycke URL: http://ahm.1944.pl/Irena_Mycke?lang=en. (дата звернення: 25.01.2018).
204. Historia OPK. *Jednodniówka Organizacji Przysposobienia Kobiet do Obrony Kraju*. Warszawa : Biblioteka Narodowa. 1931. s.15.

205. Hufce szkolne. *Zbiór rozporządzeń, zarządzeń, programów, regulaminów, okólników i wskazówek z zakresu przysposobienia wojskowego*. Lwów, 1938. cz. I. s. 51–140.
206. Huszcza-Winnicka H. Dom i dziecko. *Materiały dla prelegentów*, Warszawa. 1939. nr.8.
207. Informacje o przygotowaniu do samoobrony. *Organizacja Przysposobienia Wojskowego Kobiet*. Warszawa : Wydawnictwo Organizacji Przysposobienia Wojskowego Kobiet, zakł. druk. "Wspólnota". 1939. s.7.
208. Instrukcja Ministra Wyznań Rel. i Ośw. Publ. z dnia 7 grudnia 1938 r. (nr II W-1944/38) w sprawie kwalifikowania młodzieży szkolnej do udziału w zajęciach wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego do użytku lekarzy szkolnych, lekarzy poradni szkolnych w.f., lekarzy poliklinik szkolnych, nauczycieli (lek) ćwiczeń cielesnych i przysposobienia wojskowego oraz władz szkolnych. Lwów. 1939. 40 s.
209. Instrukcja Przygotowawczego Przysposobienia do Obrony Kraju. *Organizacja Przysposobienia Wojskowego Kobiet do Obrony Kraju* : materiały pomocnicze do prowadzenia kursów informacyjno-organizacyjnych P. do O.K. Warszawa : Druk. "Jaśmina", 1938. S.1–10.
210. Instrukcja przysposobienia ogólnowojskowego kobiet. *Ministerstwo Spraw Wojskowych, Państwowy Urząd Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego*. Warszawa, 1933. 22 s.
211. Iwanicki M. O ideowo-wychowawczym oddziaływaniu sanacji na młodzież szkolną i akademicką: monografie. *Wyższa Szkoła Rolniczo Pedagogiczna im. Georgi Dymitrowa w Siedlcach*. Siedlce : Wydawnictwo Uczelniane WSR-P, 1986. 118 s.
212. Ich war Arbeitsmaid im Kriege. *Vom Einsatz des Reichsarbeitsdienstes der weiblichen Jugend nach Berichten von Arbeitsmaidern*. 1941. Hrsg. von H. Haas. Leipzig: Verlag Günther Heinig. 175 S.
213. Jahnke K.-H., Budrus M. Deutsche Jugend 1933-1945. *Eine Dokumentation*. Hamburg, 1989. S. 469.
214. Jabłonowski M. Wobec zagrożenia wojną. Wojsko i gospodarka Drugiej Rzeczypospolitej w latach 1935 – 1939. Warszawa: ASPRA-JR, 2001. S. 476.

215. Jakimi środkami działa nieprzyjaciół na wewnątrz kraju i jakie powinno być nasze przeciwdziałanie : materiały dla prelegentów. *Organizacja Przynasobienia Wojskowego Kobiet*: Warszawa : Zakł. Druk. "Wspólnota", Nr 2, 1939. 7 s.
216. Jamiołkowska W. Samodzielność organizacyjna kobiet w przygotowaniu do obrony kraju. „*Dla przyszłości*”: rok 1928–1938 : jednodniówka : Organizacja Przynasobienia Kobiet do Obrony Kraju, Warszawa : Druk. „Polska Zjednoczona”, marzec 1938. S. 28–29.
217. Janke I. Cel ogólnoludzki i narodowy. „*Szkoła*”, 1930, nr 1.
218. Jaxa-Kwiatkowska M. Polska Organizacja Wojskowa. *Wierna służba. Wspomnienia uczestniczek walk o niepodległość 1910 -1915*. Warszawa. 1927. s. 207-208.
219. Jednodniówka Hufców szkolnych Organizacji Przynasob. Wojskow. Kobiet do Obrony Kraju / red. Konkówna Stanisława. Łódź, 1932. 22 s.
220. Jednodniówka kobiet Organizacji Przynasobienia Wojskowego Kobiet do Obrony Kraju. Warszawa, 1931.
221. Jednodniówka Organizacji Przynasobienia Kobiet do Obrony Kraju 1927-1937 : X lecie. *Organizacja Przynasobienia Kobiet do Obrony Kraju. Koło Lokalne (Łódź)*. Łódź : pbl Drukarnia Ludowa, 1937. 20 s.
222. Juśko E. Wdrażanie powszechności nauczania w II Rzeczypospolitej w pierwszych latach istnienia szkół powszechnych. S. 1–16. URL: https://www.kul.pl/files/803/biblioteczka_cyfrowa/jusko_wdrazanie_powszechnosci.pdf. (дата звернення: 08.09.2017).
223. Juśko E. Wpływ szkolnictwa ludowego autonomicznej Galicji na kształt polskiej szkoły powszechnej w latach 1918–1922. Lublin: KUL, 2006.
224. Kabasówna J. Przynasobienie wojskowe kobiet w świetle nowych programów. *Dziennik Urzędowy Kuratorjum Okręgu Szkolnego Lubelskiego*. Lublin, 1 lutego 1938. R. 10, nr 6 (100). S. 138–140.
225. Kaliński M. Obozy przynasobienia wojskowego (zarys historii, organizacja, opinie uczestników, dokumenty). „*Biblioteczka Edukacji Obronnej*”. Warszawa, 2002. nr 8.

226. Kaliński M. Przynsposobienie wojskowe młodzieży szkolnej (dokumenty i materiały). „*Biblioteczka Edukacji Obronnej*”. Warszawa. 2000. nr 3.
227. Karbowski A. Polskie czasopisma pedagogiczne. Warszawa: Skład Główny w Księgarni J. Lisowskiej. 1912.
228. Kardaś J.S. Edukacja obronna w Polsce. Zarys historii, stan obecny i perspektywy rozwoju. Warszawa : Biblioteczka Edukacji Obronnej, Nr 1. 1999, s. 20.
229. Kęsik J. Naród pod bronią. Społeczeństwo w programie polskiej polityki wojskowej 1918–1939. Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1998. 200 s.
230. Kiliński, W. Wpływ Państwa na organizację i rozwój wychowania fizycznego i przynsposobienia wojskowego. Zrąb, 1931. T. 6–7, S. 117–128.
231. Kobiety Polki! [Inc.:] Ojczyzna wzywa nas do służby! Co czynić i jak się zachować w obecnej chwili dziejowej – wskaże nam delegatka Przynsposobienia Wojskowego Kobiet ze Lwowa. Warszawa : Biblioteka Narodowa.
232. Komitet Społeczny Przynsposobienia Kobiet do Obrony Kraju, 1922-1932. *Komitet Społeczny Przynsposobienia Kobiet do Obrony Kraju*. Warszawa : Druk. "Lech", 1931. 54 s.
233. Kopczyński S. Stan wychowania fizycznego w szkołach średnich; i seminariach nauczycielskich na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej według danych ankiety r. 1924/1925. *Wychowania fizyczne*. 1927. № 2, S. 300–317.
234. Korniakówna H. Wartości wychowawcze P.W.K. *Dziennik Urzędowy Kuratorjum Okręgu Szkolnego Lubelskiego*. 1 lutego 1938, R. 10, nr 6 (100). s. 142.
235. Kost B. Kobiety ze Lwowa. Warszawa : Wydawnictwo Marginesy, 2017. 400 s.
236. Kosyrz Z. Kultura polityczna młodzieży. Warszawa, 1987, s. 21.
237. Kowalska J. Bądź gotową do obrony Kraju, Warszawa, 1938.
238. Kozak Z. Liga Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej w Polsce w latach 1928-1939. Szczecin, 2007, s. 43-44.
239. Kozak Z. Towarzystwo Obrony Przeciwgazowej 1922–1929. Warszawa : Centralne Archiwum Wojskowe, s. 5.

240. Kozyra W. Ziemia Wołyńska w okresie funkcjonowania administracji Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich i Zarządu Cywilnego Ziem Wołynia i Frontu Podolskiego (1919–1921). *Ukrainica Polonica*. 2004. № 1, S. 169–185.
241. Krachelska H. Wspomnienia rewolucjonistki, Warszawa 1957.
242. Kraeutler J. Statystyka szkolnictwa powszechnego. *Rocznik Pedagogiczny*. 1921. t. I, seria 2, s. 525.
243. Krąpiec M. Rozważania o narodzie. Lublin, 1998. S.20–21.
244. Krynojewski F. Edukacja dla bezpieczeństwa. URL: www.obronacywilna.pl. (дата звернення: 25.09.2017).
245. Krynojewski F. Obrona cywilna Rzeczypospolitej Polskiej. *Zarządzanie bezpieczeństwem*. Warszawa : Wydawnictwo Dyfin, 2012.
246. Kucharski M. Edukacja obronna, Warszawa, 2002, s. 89–97.
247. Kudelska H. Oddział Żeński Związku Strzeleckiego. *Wierna Służba. Wspomnienia uczestniczek walk o niepodległość 1910-1915* / pod. red. M. Rychterówny. Warszawa, 1927. s.3.
248. Kudelska H. S. Praca kobiet w Związku Strzeleckim przed wojną. *Wierna służba: wspomnienia uczestniczek walk o niepodległość 1910–1915* / pod red.: A. Piłsudska, M. Rychterówna. Warszawa : Główna Księgarnia Wojskowa, 1927. s. 4–5.
249. Kudelska St. Walory wychowawcze PWK.. *Zarząd Naczelny Organizacji Przysposobienia Kobiet do Obrony Kraju*. Warszawa : Druk. Bankowa. Biblioteka Narodowa, 1931. 40 s.
250. Leksykon wiedzy wojskowej, Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1979, s. 77.
251. Liga Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej, „Żołnierz Polski” nr 13 z 25 marca 1928 r., s. 262.
252. Łobocki M., Teoria wychowania w zarysie. Warszawa, 2008.
253. Luca Goldoni - Enzo Sermasi, Fiero l'occhio svelto il passo, Mondadori, 1979.
254. Ługowski B. Szkolnictwo w Polsce 1929-1939 w opinii publicznej. Warszawa, 1960, s. 36.
255. Łukaszewicz J., Liga Obrony Powietrznej Państwa. *Skrzydłata Polska*. Warszawa nr 11/2003, s.55

256. Machowski S. O jutro szkoły polskiej, Warszawa, 1930, s. 22-23.
257. Malak K. Bezpieczeństwo i obronność państwa, Warszawa, 1998, s.67.
258. Marcinkiewicz-Kaczmarczyk A. Kobiety w obronie Warszawy. Ochotnicza Legia Kobiet (1918–1922) i Wojskowa Służba Kobiet ZWZ-AK (1939–1945). (seria „Monografie”, t. 116). Warszawa : Instytut Pamięci Narodowej, 2016. s.432.
259. Markert A. E. Przynależenie wojskowe kobiet (1922-1939) : zarys historii, dokumenty i materiały. Warszawa : Departament Wychowania i Promocji Obronności MON. Pruszków : Oficyna Wydawnicza "Ajaks", 2002.
260. Markowa A., Błotnicka M. T. Liga Kobiet Galicji i Śląska Cieszyńskiego. *Wierna Służba. Wspomnienia uczestniczek walk o niepodległość 1910-1915* / pod. red. M. Rychterówny. Warszawa, 1927. s. 169.
261. Michałowska J. Istotne wartości wychowawcze przynależenia wojskowego kobiet do obrony kraju. „*Dla przyszłości*”: rok 1928 – 1938 : *jednodniówka : Organizacja Przynależenia Kobiet do Obrony Kraju*. Warszawa : Druk. „Polska Zjednoczona”, marzec 1938. S. 17–20.
262. Michel A. «Führerinnen» im Dritten Reich: Die Gaufrauenchaftsleiterinnen der NSDAP Text. *Volksgenossinnen. Frauen in der NS-Volksgemeinschaft.* / hrsg. von S. Steinbacher. Göttingen : Wallstein Verlag, 2007. S. 115–137.
263. Mihalska H. Jak powstał „mały hufczyk”. „*Dla przyszłości*”: rok 1928–1938 : *jednodniówka : Organizacja Przynależenia Kobiet do Obrony Kraju*, Warszawa : Druk. „Polska Zjednoczona”, marzec 1938. S. 51.
264. Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (MWRiOP). Program nauki (tymczasowy) w Państwowym Liceum Ogólnokształcącym z polskim językiem nauczania. *Przynależenie wojskowe*. Lwów, 1937, s. 1–7.
265. Ministerstwo spraw wojskowych państwowego urząd wychowania fizycznego i przynależenia wojskowego : L. dz. 200-3 pwk z dnia 6 kwietnia 1933r. Instrukcja Nr. 19/1 Przynależenia ogólnowojskowego kobiet. Warszawa, 1933 r.
266. Minkowska A. Ojcowie Nasi. *Jednodniówka Organizacji Przynależenia Kobiet do Obrony Kraju*. Warszawa : Zarząd Naczelny Organizacji Przynależenia Kobiet do Obrony Kraju, Warszawa : Druk. Bankowa, 1931. 40 s.

267. Młodzież ma Głos. *Jednodniówka Organizacji Przynsiobienia Kobiet do Obrony Kraju*. Zarząd Naczelny Organizacji Przynsiobienia Kobiet do Obrony Kraju, Warszawa : Druk. Bankowa, 1931. S. 38–39.
268. Nałęcz T. *Polska Organizacja Wojskowa 1914-1918*. Wrocław, 1984, s. 200.
269. Niewęgłowski J. Autorytet prawdy. Wychowanie dzieci i młodzieży / red. Maria Ryś, Warszawa 2006 : recenzja / seminare. *Poszukiwania naukowe*. 2007, № 24. s. 608–611.
270. Nowosielska Z. *Kobieta w zagadnieniach obronności Kraju*. Warszawa 1928.
271. O bojsko sportowe. *Głos drohobycko-borysławsko-samborski: bezpartyjny tygodnik informacyjny*. Drohobycz, №13, 1928. S.6.
272. Ochotnicze hufce p, w. k. *Dziennik Urzędowy Kuratorjum Okręgu Szkolnego Lubelskiego*. Warszawa, R. 10, nr 6 (100), 1 lutego 1938. URL: <http://dlibra.umcs.lublin.pl/dlibra/plain-content?id=9748> (дата звернення: 13.06.2017).
273. Okólnik Ministra Wyznan Religijnych I Oswiecienia Publicznego do Kuratorjow Okregow Szkolnych : slaskiego Urzedu Wojewodzkiego Wydzial Oswiecienia Publicznego, Liceum Krzemienieckiego I Panstwowego Urzedu W.F. i P.W : W sprawie hufcow szkolnych zenskich / Biblioteka Publiczna Warszawy - Biblioteka Główna Województwa Mazowieckiego. *Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oswiecienia Publicznego Rzeczypospolitej Polskiej*. 1928 nr 13 (1 XII), R.11, S. 519–521.
274. Okoń W. *Nowy słownik pedagogiczny*.Warszaw 2007.
275. Okólnik Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oswiecienia Publicznego do Kuratorjów Okręgów Szkolnych w sprawie zwalczenia piałstwa wśród młodzieży szkolnej. *Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oswiecienia Publicznego Rzeczypospolitej Polskiej*. 1923, 15 kwietnia (№ 7). S. 85–86.
276. Olejnik S. *Teologia moralna życia społecznego*. Włocławek, 2000, s. 350–351.
277. Olszewska H. O warunkach wchowania dziatwy i mlodzieży szkolnej w Polsce. *Wychowania fizyczne*. 1926, № 1–2. S. 187–192.
278. *Organizacja Przynsiobienia Wojskowego Kobiet do Obrony Kraju : materiały pomocnicze do prowadzenia kursów informacyjno-organizacyjnych P. do O.K.* Warszawa : Druk. "Jaśmina", 1938.

279. Pęcherski M., Świątek M. Organizacja oświaty w Polsce w latach 1917-1969. *Podstawowe akty prawne*. Warszawa, 1978, S. 26–27.
280. Piastowicz M. Przynależenie Wojskowe Kobiety i inne oddziały żeńskie w województwie kieleckim (1918-1939). *Roczn. Lubelski*, Lublin, 2010. T. 36, s.77–91.
281. Piechota J. Przynależenie wojskowe w świetle nowych programów szkolnych. *Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Lubelskiego*. Lublin, 1 lutego 1938. R. 10, nr 6 (100). S. 134–135.
282. Piłsudska A. Wspomnienia. Warszawa, 1989. 290 s.
283. Piłsudski J., *Moje pierwsze boje*, Warszawa 1994, s. 192.
284. Pindel K. Przygotowanie obronne w II Rzeczypospolitej. *Przygotowanie obronne. Służba Polek na frontach II wojny światowej*. cz. 8, s. 25.
285. Piotrowski P., Liga Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej na Mazowszu w latach 1928–1939, „*Rocznik Towarzystwa Naukowego Płockiego*”. R. 7, 2015.
286. Pismo Ministerstwo Spraw Wojskowych Oddział III Sztabu Generalnego do Komitetu Społecznego Przynależenia Kobiety do Obrony Kraju L. 2S95/PW z 14 V 1925, *Materiały Polskiego Harcerstwa w Niemczech w Archiwum Akt Nowych AAN*, t. 2186.
287. Piwońska H. Historia PWK – Komisja Historii Kobiety w Walce o Niepodległość. *Polskiego Towarzystwa Historycznego*. sygn.: oprac. V/3.
288. Piwońska H. Przynależenia wojskowe kobiety. *Organizacja Przynależenia Wojskowego Kobiety do Obrony Kraju* : materiały pomocnicze do prowadzenia kursów informacyjno-organizacyjnych P. do O.K. Warszawa : Druk. "Jaśmina", 1938. S. 18–28.
289. Piwońska H. Ruch Przynależenia Wojskowego Kobiety w latach 1922 – 1930. *Służba Polek na frontach II wojny światowej* / red. E. Zawacka. Toruń, 1999. cz.8, s.7.
290. Piwońska H. Przynależenie Wojskowe Kobiety – zadania i realizacja. *Z dziejów Przynależenia Wojskowego Kobiety i Wojskowej Służby Kobiety* / red. E. Zawacka. Toruń, 1999.
291. Pocztowe Przynależenie Wojskowe. *Miesięcznik Organ Zarządu Głównego P.P.W.* 1935. R.2, s.5.

292. Podhorska M. Historia O.P.K. *Jednodniówka Organizacji Przynsposobienia Kobiet do Obrony Kraju*. Zarząd Naczelny Organizacji Przynsposobienia Kobiet do Obrony Kraju, Warszawa : Druk. Bankowa, 1931. S. 12–17.
293. Podoleński S. Szkolnictwo polskie w cyfrach. „*Przegląd Powszechny*”, 1923, t. 170, s. 270.
294. Podręcznik PW, pod redakcją mgra SG L. Kolbuszewskiego, Warszawa 1928.
295. Polska Organizacja Wojskowa. Szkice i wspomnienia / red. J. Stachiewicz, W. Lipiński. Warszawa, 1930.
296. Por. K. Obóz żeński w Zaleszczykach. „*Stadion*”, 1925. №46, s. 10.
297. Powstanie, rozwój i stan obecny Harcerstwa Polskiego. *Dziennik Urzędowy kuratorjum okręgu szkolnego Wileńskiego*. 1932. № 4, S. 131–135.
298. Prochwicz J. Formacje Korpusu Ochrony Pogranicza w 1939 roku. Warszawa : Wyd-wo Neriton, 2003. 457 s.
299. Program pracy dla referentów Wychowania Obywatelskiego Związku Strzeleckiego na miesiąc maj 1935 r. s. 25–26.
300. Projekt przynsposobienia harcerek do wojskowej służby pomocniczej. *Materiały Polskiego Harcerstwa w Niemczech w Archiwum Akt Nowych AAN*, t. 465.
301. Przygotowanie domu rodzinnego do samoobrony. Organizacja Przynsposobienia Wojskowego Kobiet : materiały dla Prelegentów. *Organizacja Przynsposobienia Kobiet do Obrony Kraju*. Wydawnictwo Organizacji Przynsposobienia Wojskowego Kobiet, Warszawa : Druk. "Wspólnota", 1939. nr 5, s. 7.
302. Przynsposobienie obronne. URL : https://pl.wikipedia.org/wiki/Przynsposobienie_obronne (дата звернення : 14.10.2017).
303. Przynsposobienie wojskowe 1918-1928. Przemyśl : Jan Łazora, 1929, s. 85.
304. Pyś J. Młodzież szkolna w służbie Ojczyzny : przynsposobienie wojskowe młodzieży szkolnej / skł. gł. W. Michalak. Warszawa : B. Pardecki, 1939. 19 s.
305. Radnyk-info. Pravovy statys ukrainskich szkil v respubliци Polzca u 1919–1939 rr. [Електронний ресурс]. URL : <http://radnuk.info/statti/250-istoriuaprava/14976-----1919-1939-.html> (дата звернення: 17.12.2017).
306. Rocznik Towarzystwa Naukowego Płockiego. 2015, nr 7.

307. Rosen E. R. Mussolini und Deutschland. 1922-1923. Bundesrepublik Deutschland, 1957. S. 17–41.
308. Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego i Ministra Spraw Wojskowych w sprawie Organizacji Przysposobienia Wojskowego w Szkołach Średnich i Zawodowych. *Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego Rzeczypospolitej Polskiej*. 1923, 15 stycznia (№ 1). S. 2–14.
309. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 24 września 1934 r. o wojskowej służbie pomocniczej. *Organizacja Przysposobienia Wojskowego Kobiet do Obrony Kraju* : materiały pomocnicze do prowadzenia kursów informacyjno-organizacyjnych P. do O.K/. Warszawa : Druk. "Jaśmina", 1938, S. 36 - 39.
310. Rozwadowski P.: Państwowy Urząd Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego 1927-1939, Warszawa 2000.
311. Ruta Z. Szkolnictwo powszechne w okręgu szkolnym krakowskim 1918-1939. Kraków, 1980.
312. Ryś M. Autorytet prawdy. *Wychowanie dzieci i młodzieży*. Warszawa : Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego.
313. Rzepecka H. Sekcja żeńska Związku Strzeleckiego w Warszawie, 1912–1914. *Wierna służba: wspomnienia uczestniczek walk o niepodległość 1910–1915* / red. A. Piłsudska, M. Rychterówna. Warszawa : Główna Księgarnia Wojskowa, 1927.
314. Sanejko-Kwaśnicka Br. Zapomniane dziewczęta, Lublin, 1995.
315. Schoenbrenner J. Obrazki z dziejów Polski. *Podręcznik do historii dla VI klasy szkół powszechnych. Kurs A*. Warszawa 1938, s. 108.
316. Sedlaczek S. Z organizacji i metodyki wychowawczej. *Wytyczne metodyki harcerskiej*. Warszawa, 1931. 366 s.
317. Sierakowska K. Wpływ powstania styczniowego na zakres patriotycznych obowiązków kobiet. *Rocznik Antropologii Historii*. 2014. rok IV, nr 2(7), ss. 77–93.
318. Sikorski W. Obozy przysposobienia wojskowego. *Wychowania fizyczne*. 1927. № 9-10, S. 387–392.
319. Słownik organizacji młodzieżowych w Polsce 1918 – 1970 / pod red. Cz. Kozłowskiego. Warszawa : Iskry, 1971. 191 s.

320. Słownik Języka Polskiego SJP. URL : <https://sjp.pl/>. (дата звернення: 01.03.2018).
321. Słownik języka polskiego / red. J. Karłowicz, A. A. Kryński, W. Niedźwiedzki. Warszawa, 1900–1927, t. I–VIII,.
322. Słownik języka polskiego / red. W. Doroszewski. Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe. t. 5. 1963
323. Słownik PWN. URL: <http://sjp.pwn.pl/sjp/wyszukanie;2540955>. (дата звернення: 14.03.2018).
324. Sprawozdania sejmowe z 1920 roku. Biblioteka Narodowa, T. 19–21.
325. Stan szkolnictwa w okręgu szkolnym Lwowskim w roku szkolnym 1937–1938. Lwow : Nakładem „Dziennika Urzędowego”, 1938. 35 s.
326. Starzyński, R. Przysposobienie wojskowe narodu pod bronią. *Bellona*. 1927. T. XXV, S. 42–59.
327. Suchodolski B. Pedagogika jako nauka o wychowaniu. „*Rocznik Pedagogiczny 1980*”. Warszawa : Edukacja obronna, 2002. nr 2, s. 7. (por. M. Kucharski), s. 15.
328. Świerkoszówna E. Drużyny Pracy Społecznej. „*Dla przyszłości*”: rok 1928 – 1938 : jednodniówka : Organizacja Przysposobienia Kobiet do Obrony Kraju. Warszawa : Druk. „Polska Zjednoczona”, marzec 1938, S. 46–50.
329. Szkoły powszechne Rzeczypospolitej Polskiej w roku szkolnym 1925/26, Warszawa, 1927. S. 25–43.
330. Szymański L. Kultura fizyczna w polityce II Rzeczypospolitej. Wrocław : Akademia Wychowania Fizycznego w Wrocławiu, 1997. 312 s.
331. Szymkiewiczówna M. Nasza kadra instruktorska. „*Dla przyszłości*”: rok 1928 – 1938 : jednodniówka : Organizacja Przysposobienia Kobiet do Obrony Kraju. Warszawa : Druk. „Polska Zjednoczona”, marzec 1938. S. 30–34.
332. Toporenko A. Warunki społeczno-pedagogiczne skutecznej socjalizacji dziewcząt w klasie kadetó CEI. *Actual questions and problems of developments of social sciences : international scientific-practical conference, Kilece (Poland) : Holy Cross University, 28 – 30 June, 2016*, S. 23–26.

333. Toporenko O. Yu. The Air and Chemical Defense of school students on the territory of Stanislav voivodship as a pedagogical issue (1920-1930s). *Збірник наукових праць. Педагогічні науки*. Херсон: ХДУ, 2017. Вип. 78, Том 3. С. 44 – 47.
334. Toporenko O.Yu. Domestic historiography interpretation of the interwar period (1918 – 1939s) in the West Ukrainian territories. *Forming of modern educational environment: benefits, risks, implementation mechanisms* : International scientific-practical conference, Tbilisi: Baltija Publishing, September 29, 2017. PP. 118–119.
335. Toporenko O.Yu., Wykhor S. Globalisation of higher education in Ukraine: tendencies and tasks. *European Humanities Studies: State and Society*. Krakow, 2017. № 4 (2), PP. 24–37.
336. Toporenko O.Yu. Military training of schoolgirls in the Polish-Lithuanian Commonwealth II in The territory of Western Ukraine: problems and values. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія № 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи* : збірник наукових праць / за ред. В. П. Сергієчка. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, Вип. 60, 2018. PP. 182–185.
337. Toporenko O.Yu. Military training of young men as course of educational policy of the Second Polish Commonwealth in the half of 1920th. "*Stav, problémy a perspektívy pedagogického štúdia a sociálnej práce*" : zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie, Sládkovičovo, 28–29 októbra 2016 r. Sládkovičovo : Vysoká škola Danubius, 2016. PP. 30–33.
338. Toporenko O.Yu. Senior girls military training in the ministry of agriculture in the Second Polish-Lithuanian Commonwealth. *Modern methods, innovations and operational experience in the field of psychology and pedagogics*. international research and practice conference, Lublin, October 20-21, 2017. Lublin: Izdawniciba “Baltija Publishing”. PP. 38 – 41.
339. Toporenko O.Yu. The system of initial military training of the Ukrainian SSR in 1920s: historical-pedagogical aspect. *The Journal of Humanities of the SHEE «Pereyaslav-Khmelnyskyi State Pedagogical University named after Hryhotiy Skovoroda. Pedagogy* : collection of scientific works. Pereyaslav-Khmelnysky, 2015. Ed.37. PP. 42–52.

340. Trzebiatowski K. Szkolnictwo powszechne w Polsce w latach 1918-1932, Wrocław, 1970, s. 151.
341. Ulrich J. Zadania przysposobienia wojskowego kobiet. *Przysposobienie kobiet do obrony kraju : 1922-1932*. Warszawa : Komitet Społeczny, 1932. S. 5–10.
342. Uniwersalny słownik języka polskiego / red. S. Dubisz, Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN. t. 1–4, 2003.
343. Ustawa z dnia 11 marca 1932 r. o ustroju szkolnictwa. *Dziennik Ustaw*. 1932. Poz. 389. Nr. 38, S. 640–645.
344. Ustawa z dnia 11 stycznia 1928 r. w sprawie zmian i uzupełnień niektórych postanowień ustawy z dnia 23 maja 1924 r. o powszechnym obowiązku służby wojskowej. *Dziennik Urzędowy RP*. 1928, nr 4, poz. 26.
345. Ustawa z dnia 23 maja 1924 r. o powszechnym obowiązku służby wojskowej, *Dziennik Urzędowy RP*. 1924, nr 61, poz. 609.
346. Ustawa z dnia 24 września 1934 r. o wojskowej służbie pomocniczej, *Dziennik Urzędowy RP*. 1934, nr 86, poz. 783.
347. Uzbrojenie Wojska II Rzeczypospolitej. *Obrona przeciwlotnicza*. URL: <http://wojsko18-39.3ap.net/wrzesien/opl/opl.html>. (дата звернення: 05.10.2017).
348. VII Program naukowy szkoły średniej. *Projekt wypracowany przez Sekcję szkolnictwa średniego*. Warszawa : Tłocznia Wł. Łazarskiego, 1919. 155 s.
349. Wais K. Związek Harcerstwa Polskiego w latach 1918-1939. Rzeszów : Studia z dziejów organizacji młodzieżowej w II RP, 2007. 1103 s.
350. Warszawa kobieca, oprac. J. Bełcikowski, Warszawa : Biblioteka Nowej Cywilizacji, 1930 (Warszawa : Salezjańska Szkoła Graficzna). 1930. s. 50.
351. Wasilewska H. Nasza Organizacja. *Zarząd Naczelny Organizacji Przysposobienia Kobiet do Obrony Kraju*, Biblioteka Narodowa. Warszawa : Druk. Bankowa, 1931. 40 s.
352. Wiadomości Urzędowe. 1923, nr 4, poz. 57, s. 36.
353. Wielki słownik języka polskiego PAN / red. P. Źmigrodzki. Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków, 2007. URL: <http://www.wsjp.pl>. (дата звернення: 14.02.2018).

354. Wierna służba – wspomnienia walk o niepodległość 1910–1915 / (M. Dąbrowska, W. Pełczyńska, A. Piłsudska, M. Rychterówna). Warszawa: Główna księgarnia wojskowa, 1927. 319 s.
355. Wiśniewska M. Kobiety w systemie obronnym Polski w latach 1918–1939. Oświęcim : Wydawnictwo Napoleon V, 328 s.
356. Wiśniewska M. Przygotowanie obronne kobiet w Polsce w latach 1921-1939. Toruń 2007, s. 56–83.
357. Wiśniewska M. Związek Strzelecki (1910–1939). Warszawa, 2010, s. 46.
358. Wittek M., Służba wojskowa kobiet czasu pierwszej i drugiej wojny światowej. *Służba Polek na frontach II wojny światowej* / red. E. Zawacka, Toruń, 1999. cz. 8.
359. Wittekówna M. St., Wojskowa Służba Kobiet w SZP-ZWZ-AK. Pruszków, 1999, s. 19.
360. Wodziński A.M. Naród pod bronią a wychowanie, Łódź, 1937.
361. Wojtycza J. Przynależenie wojskowe w odrodzonej Polsce do roku 1926 : prace monograficzne. Akademia Pedagogiczna im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Kraków : Wydaw. Nauk.AP, 2001. nr 315. 173 s.
362. Woyszwiłło J. Józef Piłsudski. Żucie, idee i czyny 1867–1935. Warszawa, 1937. 190 s.
363. Wróblewska U. Polityka oświatowa państwa polskiego wobec mniejszości narodowych, grup etnicznych i wyznaniowych zamieszkujących Kresy Wschodnie w II RP. *Nayka*. 2011. № 2, S. 109–124.
364. Wskazówki metodyczne do przysposobienia wojskowego. *praca zbiorowa pod redakcją Witolda Sypniewskiego*. Kraków, 1956. S. 7–9.
365. Wskazówki Organizacji Kobiet P.W.K. *Organizacja Przysposobienia Kobiet do Obrony Kraju Biblioteczka instruktorska*. Organizacja Przysposobienia Kobiet do Obrony Kraju ; Warszawa : W. Piekarniak, 1932. nr 1, 30 s.
366. Wskazówki Organizacji Kobiet PWK. Warszawa, 1939.
367. Wskazówki organizacyjne pracy kobiet PWK. Warszawa, 1932.
368. Wyświetlanie filmu "Na Białej Arenie", "Bieg Tatrzański" oraz "Obóz Przysposobienia Wojskowego dla kobiet w Garczynie pod Kościerzyną". *Okólnik k.o.s.p. Biblioteka narodowa*, 26 stycznia, 1930 r. nr. 0 1799|30.

369. Wyszczelski L. Model instruktora przysposobienia wojskowego w okresie międzywojennym. *Wychowanie patriotyczno-obronne. Tradycje i współczesność* / red. R. Kalinowski, J. Kunikowski, L. Wyszczelski. Siedlce, 2004. s. 9.
370. Wyszczelski L. Działalność oświatowo-wychowawcza w Wojsku Polskim w latach 1918-1939. Warszawa, 1995, s. 88.
371. Wyszczelski L. Społeczeństwo a obronnośćw Polsce (1918-1939). Toruń, 2007, s. 198-201.
372. Zaborowska M. Zarząd Naczelny Organizacji Przysposobienia Kobiet do Obrony Kraju. *Biblioteka Narodowa*. Warszawa : Druk. Bankowa, 1931, 40 s.
373. Zadania Komitetu Społecznego Przysposobienia Kobiet do Obrony Kraju. „*Dla Przyszłości*”, 1927. nr 1, s. 5.
374. Zagadnienie likwidacji analfabetyzmu w Polsce, Warszawa 1938. s. 13.
375. Zajac J. Przysposobienie wojskowe i wychowanie fizyczne. Zadania i cele. Formy organizacyjne. Metody pracy i środki. Warszawa, 1931, s. 45.
376. Zarządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego oraz Ministra Spraw Wojskowych z dnia 10 września 1937 r. w sprawie organizacji przysposobienia młodzieży szkolnej do obrony kraju. *Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego*. 1937. № 12, S. 439 – 441.
377. Zastocka W. Historia Przysposobienia Wojskowego Kobiet. *Służba Polek na frontach II wojny światowej*. Warszawa, 1980. cz. 8, s. 151–152.
378. Zaświadczenie potwierdzające ukończenie przez Marię Kędziankę szkolnego kursu przysposobienia ogólnowojskowego. *Organizacja Przysposobienia Kobiet do Obrony Kraju. Komenda Koła Lokalnego w Poznaniu*. Dąbrówka, 1919-1956. ZSO nr 10 w Poznaniu - VII LO i Gimnazjum Dwujęzyczne im. Dąbrówki, Poznań, 15.06.1934
URL: <http://cyryl.poznan.pl/obiekt/38635/zaswiadczenie-potwierdzajace-ukonczenie-przez-marie-kedzianke-szkolnego-kursu-przysposobienia-ogolno-wojskowego>. (дата звернення: 03.02.2018).
379. Zawacka E., Czekaając na rozkaz. Lublin : Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1992.
380. Zawiszanka Z. W Drużynach Strzeleckich. *Wierna służba Wspomnienia uczestniczek walk o niepodległość 1910 – 1915*. Warszawa, s. 28.

381. Zawodzińska M. Prace wychowawczo-wyszkoleniowe w O.P.W.K. „*Dla przyszłości*”: rok 1928 – 1938 : jednodniówka : Organizacja Przysposobienia Kobiet do Obrony Kraju. Warszawa : Druk. „Polska Zjednoczona”, marzec, 1938. S. 41–45.
382. Żołnierz Wielkopolski: ilustrowany tygodnik poświęcony wojsku i przysposobieniu wojskowemu. *Organ Związku Ofic. Rez. Ziem zach. Rz. P., Podoficerów Rez. Ziem Zach. Rz. P. i Związku Powst. i Wojak. O. K. VII* .1926. 12. 26 R.7, Nr8 (222).
383. Żuczkowski M. Służba Kobiet w strukturach wojskowych Polskiego Państwa Podziemnego na przykładzie Dowództwa Głównego Służby Zwycięstwu Polski i Komendy Głównej Związku Walki Zbrojnej – Armii Krajowej. *Półrocznik naukowy. „Pamięć i Sprawiedliwość” – pismo naukowe poświęcone historii najnowszej.* Warszawa. 2 (26) 2015. s. 75–114.
384. Związek Harcerstwa Polskiego. *V Sprawozdanie Naczelnej Rady Harcerskiej za rok 1924.* Warszawa, 1925. s. 8.
385. Związek Legionistów Polskich – Związek Legionistów Polskich i ich Rodzin / red. J. Pudełek. *Kresowe Stanice.* 1995, № 6-8. S. 387–392.

ДОДАТКИ

Додаток А

**Список відділів Товариства протигазової оборони на ЗУЗ (станом на
1928 р.)**

№	Воєводство	Міста	Кола секції
1	Львівське	Львів– воєводський відділ, а також міста, що належали до Львівського воєводства (Ярослав, Перемишль, Альбігова)	Секція Товариства протигазової оборони при воєводським комітеті ЛПіПО
2	Станіславське	Калуш, Стрий, Городенка, Рогатин, Тлумач	
3	Волинське	Луцьк – воєводський відділ, Володимир-Волинський, Горохів, Рівне, Дубно, Костопіль, Здолбунів, Рокитне	
4	Тернопільське	Тернопіль	Секція Товариства протигазової оборони при воєводським комітеті ЛПіПО

Джерело систематизовано та опрацьовано на основі [241].

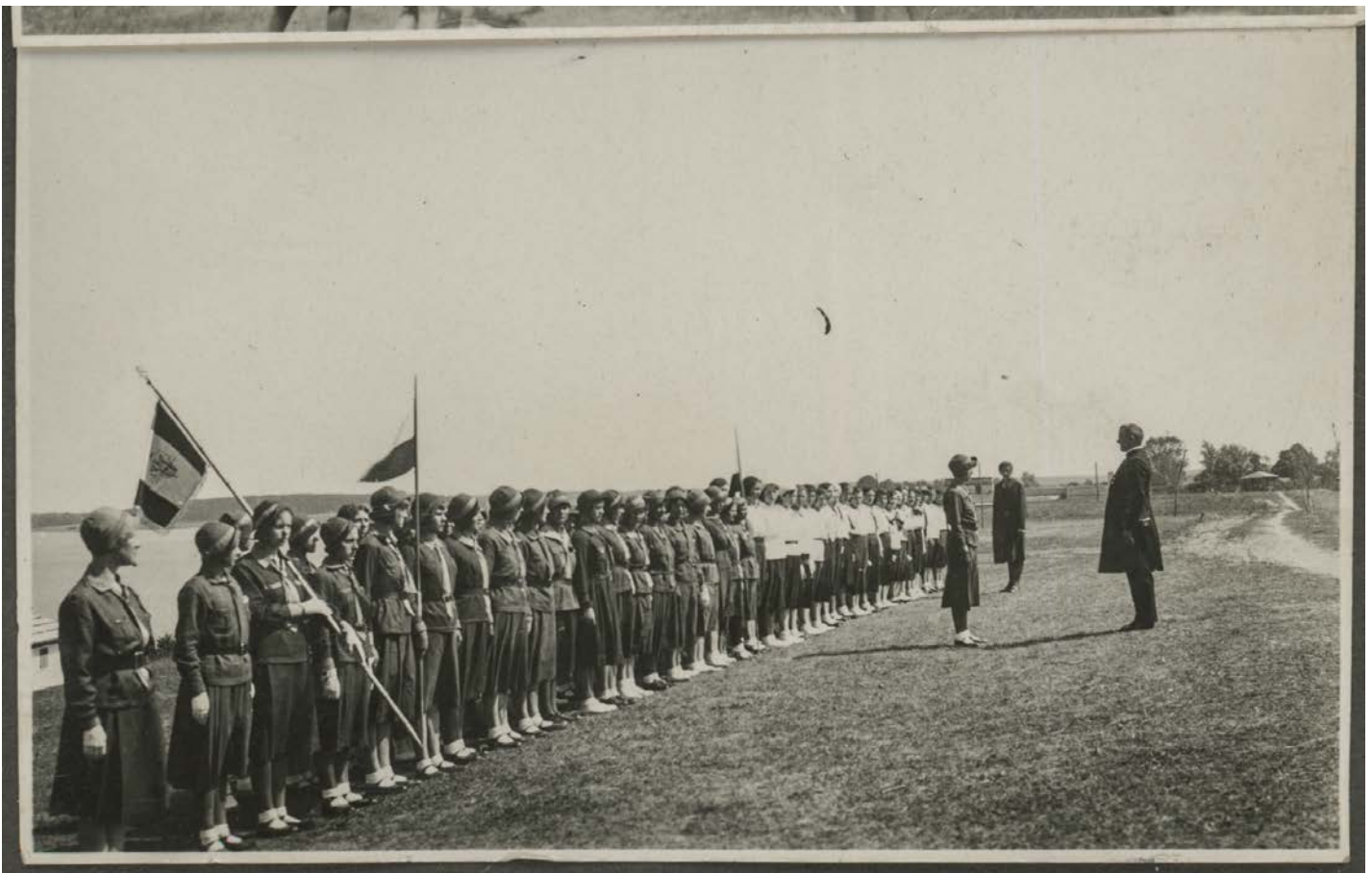
Додаток А1

**Проект програми навчання у шкільному гурті (перший рік) за М.
Фуларським (M. Fularski).**

Місяць	1 період – VI клас	2 період – VII клас або літній табір	3 період – VII або VIII клас
Жовтень (X)	«школа одиночної стріль чині» (Szkola pojedynczego szeregowca)		
Листопад (XI)			
Грудень (XII)			
Січень (I)			
Лютий (II)			
Березень (III)			
Квітень (IV)			
Травень (V)	Місцеве (локальне) свято В.П. (Święto lokalne p.w.) Округове свято (Święto okręgowie)	Літній табір ВП	
Червень (VI)	Екзамен 1 ступеня ВП		
Липень (VII)	Шкільні канікули		
Серпень (VIII)		Шкільні канікули	
Вересень (IX)			

Джерело систематизовано та опрацьовано на основі [200, с. 3].

На фотографії представлено учасниць табору гуфців ВП під час форми практичного заняття гуфца – апелю (шикуванні, стройовому огляді, уточнюючих запитань військовими педагогами з пройденого навчального матеріалу та військовому зверненні до старших). Дівчата стоять у двошеренговому строю, на березі озера. Близько половини дівчат одягнена у військові мундири і капелюшки, інша половина – у білі сорочки та темні спідниці. Одна з дівчат, в уніформі, стоїть перед групою гуфців навпроти чоловіка, який приймає «апел». Справа – польова доріжка, яка веде до села (вдалині видніються кілька будівель)

Джерело: Apel na obozie Przysposobienia Wojskowego Kobiet Private Collections Digitale Library. URL: <http://www.bikop.eu/dlibra/doccontent?id=10702> (дата звернення: 09.11.2017).

Дані про різні аспекти освіти на території Східної Галичини та Західної Волині,

Дані про колонізацію народної освіти в Галичині та на Волині у період 1922 – 1939 рр.

Українські школи					Польсько-українські школи			
2891	2351	762	716	360	89	2056	1793	3005
1922 рік	1924 рік	1928 рік	1930 рік	1938 рік	1922 рік	1928 рік	1930 рік	1938 рік

Особливості організації ступенів загальних шкіл на ЗУЗ відповідно до Інструкції 1919 р.

№	Ступінь загальної школи	Необхідна кількість учнів	Кількість вчителів
1	1-класова	40-60	1
2	2-класова	60-100	2
3	3-класова	Близько 150	3
4	4-класова	200	4
5	5-класова	250	5
6	6-класова	300	6
7	7-класова	350	7

Число загальних шкіл на ЗУЗ в 1920-1921 рр, а також показник кількості шкіл на 100 км.

№	Воєводство	Кількість загальних шкіл	Кількість шкіл на 100 км ² .
1	Волинське	827	2,8
2	Львівське	2442	9,0
3	Станіславське	1161	6,3
4	Тарнопільське	1275	7,9

Кількість учнів у загальних школах ЗУЗ у 1920-1921 навч./р. і показник кількості учнів на 1000 жителів

№	Воєводство	Кількість учнів	Кількість учнів на 1000 жителів
1	Волинське	55 800	38,8
2	Львівське	405 800	149,2
3	Станіславське	160 800	119,3
4	Тарнопільське	162 300	113,5

Організація загальних шкіл на території ЗУЗ у 1920-1921 навч./р.

№	Воєводство	Організація загальних шкіл		
		%		
		1-класна	2-класна	7-класна
1.	Волинське	51,0	13,7	1,6
2	Львівське	49,5	23,4	3,4
3	Станіславське	56,0	21,2	1,1
4	Тарнопільське	45,8	24,8	1,4

Джерело: систематизовано та перекладено автором на основі [9], [23], [61], [107], [155], [244], [256], [295, с.322 - 326], [313], [329], [331], [376], [342].

Додаток В

Літній табір ВПЖ у Заліщиках. Фото демонструє на головній будівлі наявність поширеного у тоталітарних країнах Європи символу свастики, як частини польського шовіністичного інструментарію та переваги «польського» над «українським»

Практичні заняття гуфца семінаристок із муштри (лютий 1927 р.)

Список відділів Товариства протигазової оборони на ЗУЗ (станом на 1928 р.)

№	Воєводство	Міста	Кола секції
1	Львівське	Львів– воєводський відділ, а також міста, що належали до Львівського воєводства (Ярослав, Перемишль, Альбігова)	Секція Товариства протигазової оборони при воєводським комітеті ЛПіПО
2	Станіславське	Калуш, Стрий, Городенка, Рогатин, Тлумач	
3	Волинське	Луцьк – воєводський відділ, Володимир-Волинський, Горохів, Рівне, Дубно, Костопіль, Здолбунів, Рокитне	
4	Тернопільське	Тернопіль	Секція Товариства протигазової оборони при воєводським комітеті ЛПіПО

Джерело систематизовано та опрацьовано на основі [241].

Додаток Г1

**Ліцеїстки гуфца I-го року навчання (у захисних комбінезонах) та
□ліцеїстки II-го року навчання (в уніформі ВПЖ) очевидно Державного
педагогічного ліцею в Станіславові, під час показових практичних занять з
протигазової оборони**

Джерело: Так świętował Stanisławów 3 maja przed II wojną. URL:
<http://www.tvn24.pl> (дата звернення: 23.09.2017).

Додаток Д

Практичні заняття з протигазової оборони. 1934 р. Місце невідомо.

Додаток Д1

Перелік необхідного обладнання, експонатів та навчальних підручників, що були необхідними при викладанні матеріалу з ПГО

1. Komplet próbek gazów bojowych
2. Maski przeciwgazowe różnych typów
3. Maski przeciwgazowe dla psów
4. Głowice do masek |statywy|
5. Tablice pogładowe masek |R.S.C., A.R.S., niem. Gumowa, skórzana, angielska 5 szt. Kompl. |
6. Aparaty tlenowe dostarczamy tylko na specjalne zadanie, w/g cennika ze względu na znaczną ich cenę wynoszącą około
Posiadamy jednak nadzwyczaj dokładne ich zdjęcia w formacie 40X30 cm
7. Przekroje pochłaniaczy
8. Ubrania przeciwiperytowe z rękawicami i butami
9. Naboje drażniące do komory gazowej
10. Ampułki
11. Rozpylacze tornistrowe substancji neutralizujących
12. Dezynfektory do masek najnowszej konstrukcji / na 46 szt. Masek jednorazowo/
13. Swiece dymne P.T.
14. Swiece dymne C.O.
15. Swiece A. Do niszczenia szkodników w sadach
16. Granaty dymne S.
17. Granaty łzawiące O.F
18. Swiece C.A.F.
19. Rycunki i tablice akwarelowe ilustrujące skutki działania gazów bojowych na organizm ludzki i zwierzący, nieoprawne | opravne.....komplet składa się z 8 tablic.
20. Mularze |naturalne odlewy woskowe oparzeń, komplet 5 szt. |
21. Przezrocza | największa pomoc przy wygłaszaniu odczytów i prelekcji |, odzwierciadlające historie, atak i obronę przeciwgazową...

Komplet złożony z 50 szt. W pudełku tektur. . a

Komplet złożony z 50 szt. W kasecie dembow..a

Komplet złożony z 70 szt. W pudełkach tektur.

Komplet złożony z 70 szt w kasetach dębow.

22. Lamy projekcyjne najnowszej konstrukcji do oświetlenia elektrycznego lub acetylenowego

23. Filmy instrukcyjne i propagandowe na sprzedaż i wypożyczenie

24. Fotografje |w terenie| z dziedziny ataku, obrony i ratownictwa w rozmiarze 17x23 | 30x40 cm

25. Podręczniki, książki, regulaminy traktujące o gazach ratownictwie i obronie przeciwgazowej, których spis podajemy:

«Obrona ludności cywilnej» – por. Z. Marynowski

«Wojna chemiczna» – płk. A. Małyszko

«Wojna chemiczna i obrona kraju» – płk. Sianożęcki

«Samoobrona kraju» – płk. Sianożęcki 1925

«Walka chemiczna w przyrodzie» prof. Lindeman Wyd. II

«Klinika gazów bojowych w zarysie» – Dr. Paradistal

«Podstawy ratownictwa» – prod. Lindeman

«Broń chemiczna» – kpt. Bartel

«Maska przeciwgazowa używana w Polsce»-Kpt. Andrzejewski

«Wskazówki do wyszkolenia w obronie przeciwchemicznej» – por. Marynowski

«Krótki zarys chem.gazów bojow» – Kpt. Kalusiński

«Taktyczne użycie broni chem.» – ppłk. Jasiński

«Wskazówki meteorologiczne» – Hłasek-Hłasko

«Toksykologia chem. środ.bojow.» – W.Lindeman

«Węgiel kamien. jako surow.chem» – Inz.Kwiatkowski

«Ćwiczenia przeciw. w obrazach» – por. Marynowski

«Obrona przeciwchemiczna» – Rudnicki Kpt.

«Walka Gazowa» – Dudziński por – 1927

«Uszkodzenie oczu przez gazy bojowe» – płk. Karnicki – 1927

«Iperyt i jego działanie» – Mjr. Jankowski – 1927

«Technika walki gazowej» Skrypt. Por. Ziemiński

«Gazy bojowe, a konie w armji» 1926 r. Płk. Marzewski

«Toksykologiczna klasyfikacja chem. środków bojow» – prof. Lindeman – 1927 [36, Арк. 26].

Джерело: Циркулярные распоряжения Министерства Военных Дел о составлении планов работы «бюджета комитетов физического воспитания «военной подготовки» на 1929/30 гг.» Образцы спортивных наград. Ф. 258, Спр.1, Оп.4, начато 10.01.1924 – окон. 09.11.1929 г. на 110 листах, Арк. 25-26.

Додаток Д2**Підручники, з яких здійснювалось навчання ППіПГО у Волинському
воєводстві**

1. Протихімічна оборона міст (Obrona przeciwchemiczna miast) капітана Фуларського (Fularski);
2. Протихімічна оборона міст (Obrona przeciwchemiczna miast) капітана Бартела (Bartela);
3. Протигазова оборона (Obrona przeciwgazowa) капітана Мариновського (Marynowski);
4. Протиповітряна оборона (Obrona przeciwlotnicza) дипломованого майора Крулікєвіча (Królikiewicz);
5. Перша допомога при отруєнні газами (Pierwsza pomoc przy zatruciu gazami) доктора Деканьскі (dr. Dekański);
6. Обладнання (Sprzet) – доктор Ліндеман (dr. Lindeman);
7. Знищення шкідників рослин (Terpienie szkodników roślin uprawnych) – доктор Стравіньскі;
8. Описовий каталог протигазової оборони.

Додаток ДЗ

Так, перший проект з упровадження обов'язкової військової підготовки у старшій школі був розроблений у Головному штабі Верховного головнокомандування польської армії у 1920 р. Класи ВП молоді мали бути організовані всіма школами, за однаковим шаблоном. Даний законопроект ініціював у апробацію суперечку у польських владних та наукових колах щодо можливої участі армії у цивільних сферах життя, а саме у здійсненні ВП у школах. Надані права дали можливість військовикам організовувати дану роботу у руслі підготовки тільки молодих хлопців до здійснення військового обов'язку після завершення шкіл у 16 років та їхнього призову. По суті, даним кроком старша школа мілітаризувалась, тобто, згідно українського академічного словника – форми і методи військової організації переносились в галузь освітніх відносин [113].

Представники освітньої сфери та тогочасна педагогічна думка з ВП учнівства (Я. Кабасувна (J. Kabasówna) [226], Г. Корнякувна (H. Korniakówna) [236], З. Александрувічувна (Z. Alexandrowiczówna) [159], Я. Чейба (J. Ciejpa) [176] та інші) виступили категорично проти практики домінування армії у житті школи, наголошуючи, що ВП повинна проектуватись цивільними установами.

Тому у 1922 році був підготовлений до впровадження новий проект закону МВС «Про обов'язкове фізичне виховання і загальну підготовку до оборони Республіки» [190, с.40], який вже у вересні 1925 року було прийнято Радою Міністрів і представлено на розгляд Сейму. Однак було прийнято лише деякі положення, а сам акт було відхилено і заборонено до прийняття через раніше представлені причини – а саме радикальний військовий характер пропозицій, що мало бути реалізовано у системі освіти. Положення, які були взяті до уваги, були наступними: законопроектом впроваджувалась ВП для учнівської молоді з шостого класу у середній школі та у еквівалентах середніх шкіл; заняття з ВП було передбачено і в системі вищої освіти.

Відповідно до положень законопроекту, для старшокласниць (6,7 класи), які навчались у жіночих школах, передбачалося створення роздільних форм ВП, переважно, обслуговуючого характеру: загальної військової підготовки та фахової, суть яких зводилась до вивчення санітарної справи, теорії і практики проведення рятувальних робіт та здійснення догляду за солдатами.

Незважаючи на відсутність основних регулятивних норм у справі ВП, МВС бажало виправити цю ситуацію та намагалося перейняти ініціативу, впровадивши акти нижчого порядку. Після довготривалих переговорів з освітянами та фахівцями з МВіПО, було видано службове розпорядження від 01.12.1922 р. у вигляді Положення «Про організацію військової

підготовки у середніх, професійно-технічних і інших» («W sprawie organizacji przysposobienia wojskowego młodzieży szkół średnich i zawodowych»). Положення визначало щотижневе проведення у середніх навчальних закладах: 3-4 заняття по 45-50 хв., у межах школи та спортивного майданчику; 1 польового заняття або стрільб під час спеціальних кількогодинних експедицій та занять; однієї лекції з окремих військових розділів, що могла тривати максимум 45-50 хв. Вводились спеціальні доповнюючі заняття, які повинні були проводитися на курсах та таборах. Вперше застосовувався термін шкільний загін ВП. На підставі вправ та іспитів, молодь могла отримати свідоцтва військового зразка: **першого** ступеня (закінчення курсу загальної ВП, курсу рекрутів піхоти, артилерії і технічних військ); **другого** ступеня (додатковий підофіцерський (сержантський)) [194, с.4].

Після численних рекомендацій та консультацій освітян, у січні 1923 року (з доповненнями у 1925 р.) (додаток Д4) з'явилася «Тимчасова програма військової підготовки в середніх, професійно-технічних школах і педагогічних навчальних семінаріях». Складена МВС, програма являла собою доповнення навчальної програми фізичного виховання старших (вищих) класів середніх шкіл (6,7,8 класи) у вигляді занять, що були пов'язані із підготовкою до військової служби, що мало на меті вироблення серед шкільної молоді (учнів, і добровільно - учениць) фізичної підготовленості, а також моральних рис, що лежали в основі як громадянської освіти, так і військової школи. Згідно програми, ВП в школах мала на меті впровадити у навчальну програму вищих класів заняття, що зв'язані з підготовкою до служби у війську та виробити у молоді підготовленість; закласти риси, що розвивають силу і характер майбутніх громадян і оборонців Вітчизни.

Перш за все, програма була націлена на вироблення у молоді тілесної підготовленості, витривалості, вправності, сили волі, швидкості прийняття рішення, і подалі з привиканням до послуху та покірності, дисципліни, інстинкту діяльності (індивідуального та колективного), стимулювання особистої гідності, честі, любові до Вітчизни – тобто фундаментальних рис, як громадянської, так і початкової військової освіти [142, арк. 6]. Тепер автори-розробники військові зазначали, що шкільна ВП не може базуватися на строго військових програмах і методах, для превенції виникнення формалізму у ВП. Не маючи різниці у змістовному наповненні програми як хлопців, так і дівчат, військовики застосовували статевий підхід у мірі застосування військових методів навчання, де у дівчат вони мали бути мінімізовані. Щоправда їхнє застосування та знайомство із глибшими військовими елементами передбачалось у запланованих шкільних таборах ВП учениць, які, відповідно до цієї програми, на території ЗУЗ так і не були організовані. Зазначалось, що окрім одного уроку на тиждень, що призначався на теоретичний виклад в галузі початкової військової освіти, було вирішено додатково призначити 2 год по 2 раза на тиждень у другій половині дня. Окрім доповнення «Фізичного виховання», ВП обіймало «школу молодого стрільця та стрільчині», «польові та технічні заняття» [142, арк.

8]. Фактично, тепер військове відомство давало до впровадження власну навчальну програму у освітнє відомство у дещо пом'якшувальній формі. І хоча більшість пропозицій так і не було втілено у життя, однак акти МВС створили правові основи створення воєнізованих молодіжних формацій - добровольчих шкільних загонів (гуфців) військової підготовки (пол. *ochotniczych hufców pw (przysposobienie wojskowego)*), які неодноразово згадувалися у цих документах. Відтепер ці шкільні загони (далі – гуфци) могли засновуватись у кожній загальній середній школі, у семінаріях підготовки педагогічного складу та професійно-технічних освітніх закладів середньої освіти, якщо набиралося 50 учнів. В роботі гуфца військової підготовки могли брати участь, на основі добровільності, хлопці-старшокласники, і навіть ті, хто мав більше 16 років, проте після відповідного медичного свідоцтва [210] (додаток Е). Шкільні заняття проходили в рамках шкільних гуфців за назвою «підготовка резерву» (пол. «*przysposobienie rezerw*»), а з 1923 р. – «військова підготовка» (пол. «*przysposobienie wojskowe*») [373, С. 198-201].

У кінці 1924 р. було видано ще один новий проект закону «Про загальний обов'язок фізичного виховання молоді та військової підготовки». Згідно даного закону для дівчат військова підготовка повинна була виступати, як факультатив, з добровільною участю з 16 років (стосувався як старшокласниць у середніх школах, ліцеях, гімназіях, так і студенток вишів). Їхньою підготовкою повинні були опікуватися новостворена Головна Рада фізичного виховання та військової підготовки при МВіПО, як координаційний центр воєводських та повітових Комітетів ФВ і ВП. На місцях, комітети повинні були опікуватися справами міських та гмінних комітетів. Визначалося і створення Центрального Інституту фізичного виховання, та порядок підготовки інструкторів військової підготовки [332, с. 112].

Тимчасова програма ВП у середніх, професійних школах та вчительських семінаріях (1925 р.)

1. Тілесні вправи.

Вважалися доповненням і розвитком вправ, що були передбачені шкільною програмою, та здійснювалися у тісному взаємозв'язку із вчителем гімнастики відповідної школи, та, зазвичай включали підготовчі вправи до «школи жовніра та жовнірки». В основному застосовувалася до програми слабких груп.

А. Методичні вправи.

1. **Марші**. Марш зі співом, марш із прискореним темпом, марш у різноманітній місцевості, марш із поперемінним рухом рук.

2. **Сходження**. Подолання перешкод. Збереження рівноваги.

Сходження по сходах з допомогою та без допомоги ніг.

Лазіння по стовбі, мотузках за допомогою рук та ніг;

Сходження по нахилених канатах. Подолання парканів висотою 3 м. за допомогою мотузки.

Марш по кладці. Боротьба на кладці зі збереженням рівноваги. Біг по кладках. Стрибки на каміння.

3. **Стрибки**.

Стрибки угору з розбігом, а також з місця. Стрибки в довжину. Комбіновані стрибки. Стрибки у довжину із стіни (із муру). Стрибки з висоти (методом нависання – огорожа, нахилений канат).

Стрибки з низу вгору. Стрибки через перешкоди. Стрибки з жердиною.

4. **Підняття важелів** (підготовче – згин п'ят і швидке випрямлення плечей (ривки). Окремі вправи на ноги та тулуб. Транспортування поранених на плечах).

5. **Біг**.

Біг на 60, 100, 200 м. Біг у пересічній місцевості, біг на відстань, біг із тягарем.

6. **Кидки**.

Підготовчі вправи: кидки в бік і в гору. Вправи з кидання муляжів гранат, дисків. Метання списа. Жонглювання м'ячами, тягарями.

7. **Ручна боротьба**.

Перетягування канату, елементи фехтування, прості прийоми самозахисту для дівчат.

В. Ігри та рухові забави – спортивні ігри військової направленості.

1. Дані ігри та рухові забави включали у себе перелік ігор з військовою тематикою, що був наведений у підручнику «Ігри та рухові забави для війська» (1922 р. Львівського військового

округу) [додаток Д5] [203]. Дані ігри модифіковувалися відповідно до шкільної молоді, та проводились методично, як доповнення до відповідних груп методичних та природних занять.

2. **Спортивні ігри** – «знамено», «футбол», «палант» (польський бейсбол), «гарц», «квадрант», «баскетбол», «волейбол». Учениці розподілялись педагогом на міні-групи (термін – 1 місяць, опісля групи переформатовувались), проводився запис результатів.

С. Спорт

Інструкторка повинна була проводити ті види спорту, елементи яких учениці проходили під час занять. Окрім легкої атлетики, учениці повинні були пройти плавання. Рекомендувалось звертати увагу на стиль виконання, а не на результат. Необхідно було організовувати змагання між гуфцями шкіл.

II ШКОЛА СТРІЛЬЧИНІ

1. Наука про зброю.

Загальна характеристика сучасної зброї. Детальне вивчення будови та ТТХ гвинтівки (згідно військової інструкції «Про піхотну зброю»). Поверхнєве вивчення заряджання, розряджання та забезпечення гвинтівки.

2. Вчення про постріл.

Явище пострілу. Траєкторія польоту. Відстань та прицілювання. Атмосферні впливи. Гладкоствольна та нарізна зброя. Явище розкиду. Дія куль.

3. **Наука стрільби** (здійснювалась відповідно до стрілецьких приписів). Щодо учениць використовувалась дуже рідко через ряд упереджень військовиків.

Знайомство з «самочинною зброєю» (поняття, трансформоване у автоматичну, самозарядну) [3, С. 8–9]. Метою занять виступало практичне знайомство із зброєю та здійснення пострілів. Традиційно рекомендувалось обмежити теоретичне ознайомлення із початковими вправами (наприклад, постава при стрільбі, прицілювання, спуск пускового гачка тощо).

Варто відмітити, що даний вид занять був мало затратним, і по відношенню до хлопців така практика розглядалася як спорт та мистецтво і була регулярною. Стрілецькі змагання серед шкільних гуфців учениць проводились дуже рідко, часто замінюючи їх на стрільбу з лука.

III. Експерсії та польові вправи.

Дані вправи відбувались під час більш тривалих поїздок у вихідні дні та час, вільний від шкільних занять, а також у літніх таборах ВП.

1. Ігри та польові забави.

Проводились з метою формування спостережливості, сприйнятливості, уміння оцінювати обстановку, розвідку, стеження за об'єктами, чуйності, а також орієнтування в місцевості. Здійснювалось навчання оцінки дистанції (особливо важливою для опанування була «екзаменаційна» дистанція відстанню до 600 м.)

2. Теренознавство.

Орієнтування на місцевості, компас, бусоль, мапа: шкала, контури, лінії, профілі. Умовні знаки. Здатність читати військові карти. Ескізи місцевості. Вимірювання.

3. Зв'язок.

Ручна сигналізація, прапорцями, свистком і т.д.; азбука Морзе, телеграф та телефон. Будова та обслуговування телефонної лінії. Служба звітності.

4. Польова служба.

Марші, огляди, дисципліна та безпека під час таборування і маршу.

Піонерка.

Дана система занять вважалася запозиченою у скаутингу. Здатність використовувати теслярські та саперні інструменти. Табірні та земляні роботи. Допомога у будівництві переправ.

Дані заняття проводились тільки практично, у тісному зв'язку із іграми. Практикувався метод, при якому учениці спершу ознайомлювались з цим відразу на практиці, під час польових занять, а опісля здійснювалось обговорення під час занять у школі.

Тісно застосовувались харцерські (скаутські) методи, суть яких полягала не у знанні певних форм, правил, регулюючих рухів під час польових навчань, а у виробленні підготовленості та пробудженні здатності у критичний момент використати дані навички. Більшість вправ проводились у межах традиційної змагальної системи.

Під час проведення вправ рекомендувалось постійно здійснювати розробку планів та організацію занять, детальний вибір району та програму занять і вправ.

Для кращого перебігу курсу вправ та екскурсій необхідно було докладати всіх зусиль, щоб забезпечити всім необхідним обладнанням та туристичним екіпіруванням учениць, а шкільний гуфец – предметами, що були необхідними для його спорядження.

Вважалось, що у таких умовах легше заохочувалась та реалізовувалась взаємодія учениць – у сфері життя, незручностей та спільних зусиль.

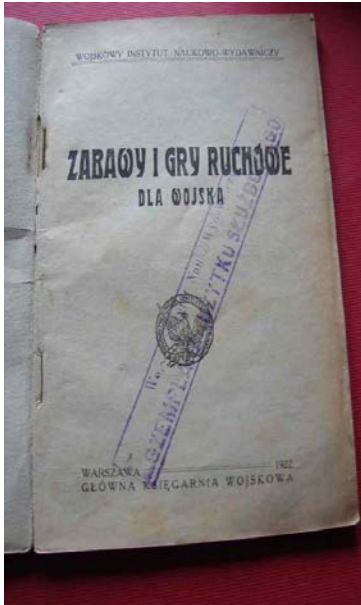
IV. Технічні навички.

Крім того, кожна учениця повинна була отримати відповідно до індивідуальної готовності, професійних навичок та здібностей, досить поверхневі відомості про машини [64].

Було визнано, що покращення даних навичок можливо при створенні технічних кіл.

Особливо рекомендувалось ознайомити учениць з двигуном внутрішнього згорання як компонентом, що є важливим у мирному та військовому часі, а також мотоциклом, автомобілем, літаком, поїздом, що необхідні для війни. Їхня детальна технічна складова ученицями не розглядалась, а лише функції та роль. Однак існували направленості, де учениці отримували ґрунтовну технічну спеціалізацію, зокрема телеграфістки (школи м. Стрий), пілота планера (Кременецька гімназія), фотографа (школи м. Ковель) [142, Арк. 6-9], [142, Арк. 58-64].

Ігри та забави (підручник для військових), що проходили учениці у таборах ВП

IV	
X. Zabawy zapaśnicze.	
88. Skok góralski	99
89. Podnoszenie	99
90. Cygańska walka	99
91. Podrywanie piłki piętami	99
92. Walka osłów	100
93. Walka psów	100
94. Walka kozłów	100
95. Piłka wisząca	100
96. Przenoszenie rannych	101
97. Walka kogutów	101
XI. Zabawy żartobliwe.	
98. Bieg rozstawny żartobliwy	105
99. Boks ślepych w kole	105
100. Boks ślepych w beczkach	105
101. Bij Wilusia	106
102. Szczur	106
103. Szukaj buta	107
104. Wyścigi żartobliwe	107
105. Kubus	107
106. Wyścig kozłów	107
107. Bicie garnków	108
108. Wchodzenie na słup	108
109. Bieg na trzech nogach	108
110. Obracanie w kole	108

SPIS RZECZY.	
Wstęp	3
Uwagi ogólne	7
I. Zabawy bieżne.	
1. Berek	15
2. Berek sierota	15
3. Myśliwy, jastrząb i pszczoła	16
4. Dzień i noc	16
5. Trzeciak	16
6. Lis	17
7. Niedźwiedź	17
8. Czarny lud	17
9. Ostatnia dwójka naprzód	18
10. Telefon	18
11. Rybacy na jezioro	19
12. Lawina	19
13. Zwierzyniec	20
14. Wyścig numerów	21
15. Labirynt	21
16. Wyścig w przenoszeniu	21
17. Wyścig z żerdziami	22
18. Wyścig z porwaniem piłki	23
19. Trzeciak z obroną	23
20. Kwaterunek	23
21. Zdobywanie chorągwi	24
22. W kozły broń	24
23. Wyścigi z przeszkodami	25
II. Zabawy piłkowe.	
24. Zgadnij	29
25. Zbijak	29

II	
26. Spazrak	30
27. Narodowości	30
28. Piłka kawalerska	30
29. Wrywka	31
30. Kopana w kole	31
31. Obrona wieży w kole	32
32. Walka o piłkę	32
33. Bartosz	33
34. Wyścig piłek w kole	33
35. Zembrak	34
36. Wyścig piłek w rzędach	34
III. Zabawy i gry rzutne.	
37. Krążki	39
38. Kule	40
39. Ogrodnik	40
40. Wybijanie	41
41. Forteca	41
IV. Zabawy z mocowaniem.	
42. Wąż	45
43. Słoń	45
44. Podrywka ze zwodzeniem	45
45. Wyścig tacek	46
46. Wyścigi stonóg	46
47. Walka centaurów	46
48. Przeciąganie szeregami	47
49. Dwa obozy	47
50. Trójskok	47
51. Wąż	48
52. Więzień	48
53. Lis i gęsi	48
54. Pokot	48
55. Przeciąganie	49
56. Zdobywanie twierdzy	49
57. Walka o przedmioty	50
58. Taniec indyjski	50
59. Skaczący szereg	51

Джерело: Gry i zabawy ruchowe dla wojska. Warszawa, 1922. 108, IV s.

**Картка здоров'я учениці, яка видавалася шкільним лікарем, що дозволяла ученицям брати участь у заняттях з фізичної культури під час ВП у шкільному гуфці
(єдиний формуляр у Львівському шкільному окрузі)**

Pani

(nazwa szkoły) *Komendantka hufca szkolnego*

..... uczennica kl.
(nazwisko i imię)

Karta zdrowia Nr

Niepotrzebne skreślić	jest zdolna bez zastrzeżeń do ćwiczeń cielesnych
	jest zdolna do ćwiczeń cielesnych z zastrzeżeniem: bez..... (wyszczególnienie, rodzaj ćwiczeń)
	jest zwolniona z ćwiczeń cielesnych do dnia
	jest trwale niezdolna do ćwiczeń cielesnych

Orzeczenie niniejsze jest ważne do dnia następnego badania

....., dnia 19..... r.

Lekarka szkolna

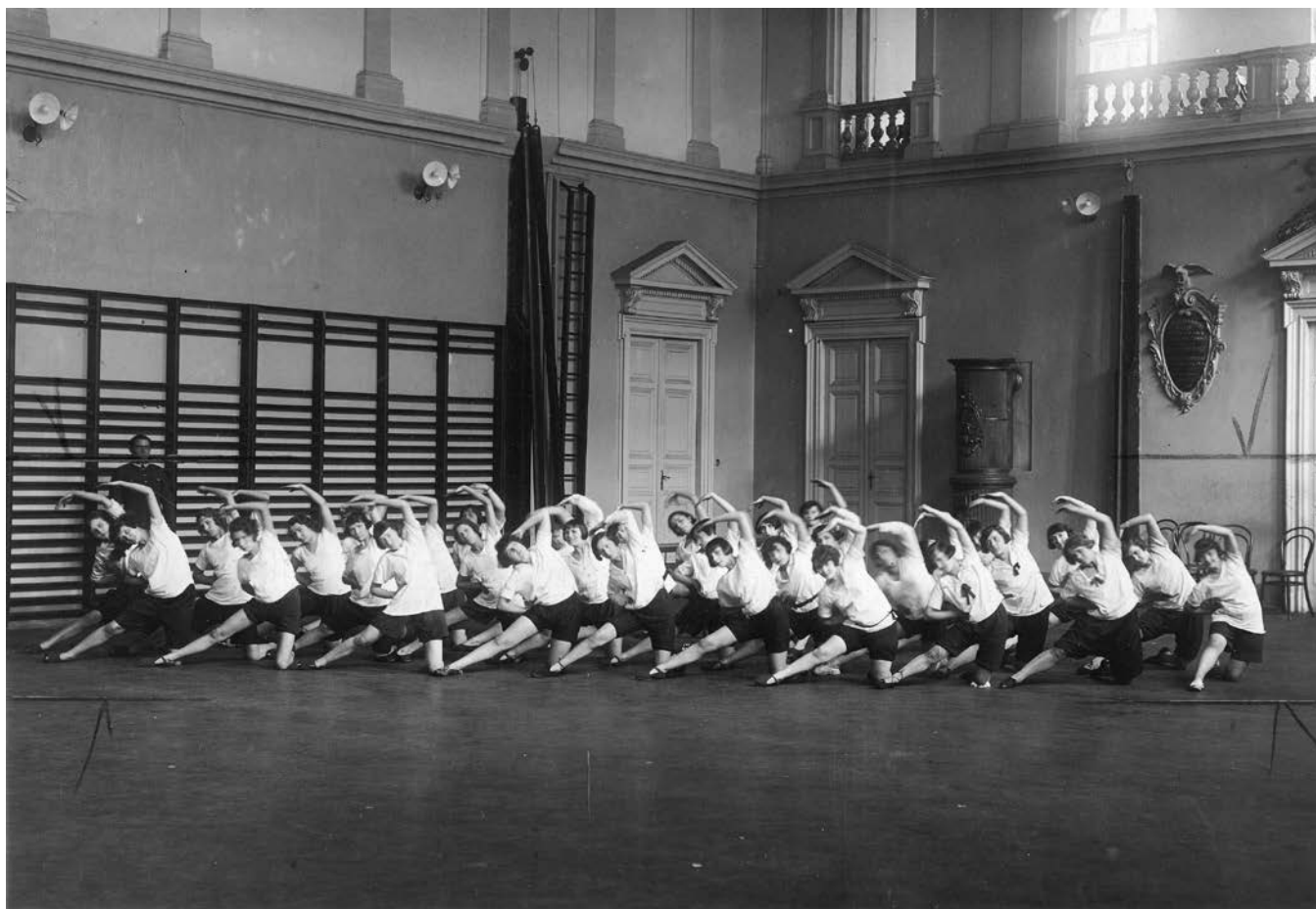
.....

Wzór Nr 1c (szkoły żeńskie).

Джерело: Instrukcja Ministra Wyznań Rel. i Ośw. Publ. Z dnia 7 grudnia 1938 r. (nr II W-1944/38) w sprawie kwalifikowania młodzieży szkolnej do udziału w zajęciach wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego do użytku lekarzy szkolnych, lekarzy poradni szkolnych w.f., lekarzy poliklinik szkolnych, nauczycieli (lek) ćwiczeń cielesnych i przysposobienia wojskowego oraz władz szkolnych. Lwów. 1939, 40 s. C. 37.

Додаток Е1

Заняття з фізичного виховання під час ВП гуфца учениць у одній із львівських гімназій. Інструктор ВП, що стоїть зліва – військовий львівського гарнізону (приблизно друга половина 1920-х р.)

Львівський Добровільний жіночий легіон (ДЖЛ) у листопаді 1918 р. З числа жінок-воїнів, через 4 роки, жінки з ДЖЛ стануть першими комендантками ВП учениць.

Narodowe Archiwum Cyfrowe, sygn. 1-H-356-2

Джерело: Narodowy Archiwum Cyfrowy, Koncern Ilustrowany Kurier Codzienny - Archiwum Ilustracji. URL: <https://www.pinterest.de/pin/565694403174799296/> (дата звернення: 05.05.2017).

Додаток Ж1

Декларація учениці Станіславського воєводства, яка виявила добровільне бажання брати участь у виїзному таборі ВП у Гродно

СКПЖДОК

Група літніх таборів ВПЖ у 1926 р.

Декларація учениці Станіславського воєводства, яка виявила добровільне бажання брати участь у виїзному таборі ВП у Гродно

Я нище підписана, прошу прийняти мене до жіночого табору військової підготовки жінок і зобов'язуюсь, у разі прийняття:

1. дотримуватись правил обозу;
2. вчасно (пунктуально) прибути і залишатися у таборі до закінчення його курсу;
3. привезти з собою такі речі:

Одяг – 3 зміни білизни – 4 пари панчох кольору взуття (чорні або коричневі), блузку і штани кольору хакі (форму можна дістати в комітеті), широку темну спідницю – взуття на низьких підборах, широкі штани (шаровари) і гімнастичні пантофлі (кеди), купальний костюм, шкіряний ремінь, довга темно-синя краватка. Капелюх, а також гімнастичну футболку можна було отримати під час таборування.

Спорядження: 2 простирадла, 2 наволочки, 2 рушники, прибори для миття, чесання, чистки взуття, рюкзак, ковдра, ніж, чашка (кухоль), ложка, виделка, шкільний зошит з ВП, а також чистий зошит, олівці, лінійка.

Курс загально-військової підготовки (першого рівня) зобов'язував старшокласниць:

1. працювати в області ВП щонайменше 1 рік відповідно до правил та положень, що діють у організації, де проходила підготовку дівчина чи комітету.
2. оплатити (самостійно чи з допомогою батьків) 60 злотих – половину після отримання повідомлення про прийняття у табір ВП, а іншу половину після прибуття в табір.

На курс II ступеня зобов'язувалось:

1. долучити до декларації свідоцтво про закінчення I-го загальновійськового курсу або скласти вступний іспит з теорії курсу I-го ступеня, а саме: внутрішня служба, гігієна, протигазова оборона, організація армії (збройних сил).

2. працювати в області ВПЖ, принаймні протягом 2 років, відповідно до діючих правил та положень, що діють у організації, де проходила підготовку дівчина чи комітету – якщо кандидатка до жодної з організацій не належала.
3. Оплатити 30 злотих після отримання повідомлення про прийняття в табір.

Коментарі: кандидатки складають вступний екзамен, в разі отримання результату, що є меншим за достатній, вони переходять знову на I курс загально-військової підготовки і доплачують після прибуття у табір ще 30 злотих. Детальну програму та посібники для підготовки до екзамену можна було отримати у комітеті.

Підпис кандидатки
дня _____ 1926 р.

Точна адреса.

1. Прізвище
2. Ім'я
3. Дата і місце народження;
4. Місце постійного проживання;
5. Релігійне визнання;
6. Стан;
7. Освіта (для учениць – освітній заклад, в якому навчаються);
8. Професія;
9. У яких товариствах є членкинею;
10. Які функції виконує;
11. Чи займалася соціальною (громадською) діяльністю і в якій області;
12. Які предмети, окрім вище перелічених, може принести у табір (чи має книжки, військові підручники, ліхтарик, компас, альбоми).
(разом із лікарським свідоцтвом) [39, арк. 1].

Додаток Ж2

Делегація шкільного гуфця учениць (6 клас) під час 1-го року навчання з ВП загальної школи Станіслава у виїзному таборі ВП у Озерах під Гродном (1926 р.)

Додаток ЖЗ

Свято військової підготовки у Стрию. На фото, під час маршу, у колоні, що представляла ОПЖДОК – гімназистки гуфца ВП жіночої гімназії м. Стрий.

Вимоги для вступу на II курс (інструкторський) з ВП

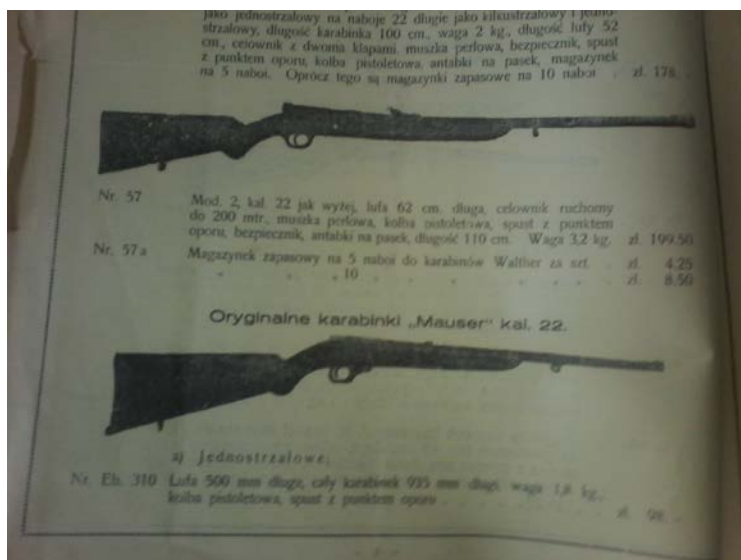
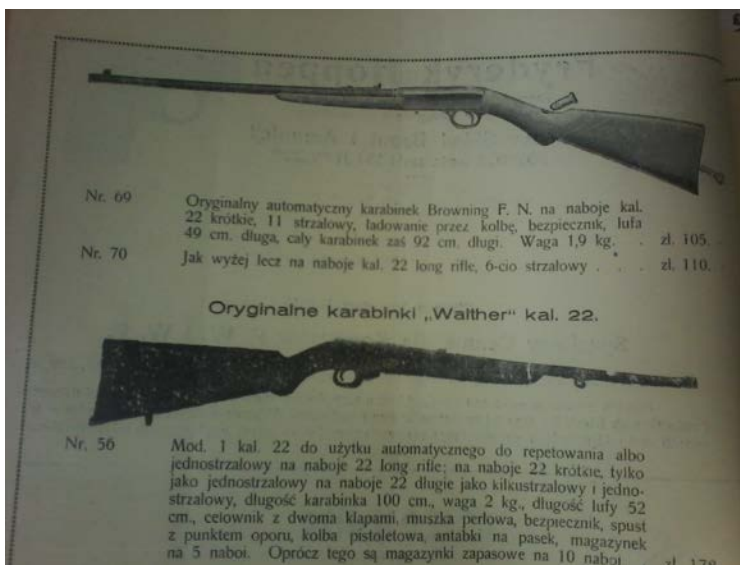
Вимоги до вступу на курс **II-го ступеня** (інструкторський), де готувалися жіночі інструкторські кадри:

- вік від 19 до 35 років;
- рівень освіти – сертифікат про закінчення середньої школи (атестат зрілості) чи його відповідника;
- свідоцтво про закінчення курсу I-го ступеня загальновійськової підготовки у навчальному закладі, у разі відсутності - складання вступного контролю із теорії курсу I-го ступеня під час таборування;
- медична довідка, аналогічна довідці на курс I-го ступеня, що засвідчувала здатність дівчат до виконання фізичних вправ, переносити табірне життя, займатися військовим вишколом та проходити військову підготовку;
- подання письмової заяви про прийом у табір, такого самого формату, як на курс I-го ступеня.

Додаток Підручник ВП**Розділи із навчального підручника «Військова підготовка» (Л. Кольбушевського (L. Kolbuszewski))**

1. Відомості про Польщу
2. Організація Збройних сил;
3. Загальний військовий обов'язок;
4. Військова підготовка
5. Методи і програма роботи ВП;
6. Внутрішня служба;
7. Муштра;
8. Наука про зброю;
9. Наука стрільби;
10. Теренознавство;
11. Піонерка;
12. Польова служба;
13. Гренадерка;
14. Газознавство;
15. Протиповітряна оборона;
16. Зв'язок;
17. Фізичне виховання та спорт;
18. Гігієна;
19. Фехтування
20. Пільги військової служби;
21. Умови прийняття до військових шкіл.

Цінник зброї, з якої могли навчатися здійснювати стрільби старшокласниці

Owodu Sądu Okręgowego Katowickiego

276

Nr. Et. 320 Lufa 600 mm długa, antabki na pasek, muszka perłowa, celownik ze śrubką do podwyższania, kolba pistoletowa, spust z punktem oporu, cała długość 1035 mm, waga 1,9 kg. zł. 105.-

Nr. Es. 340 Lufa 600 mm długa, muszka perłowa, celownik ruchomy do 200 mtr., antabki na pasek, kolba pistoletowa, **bezpiecznik**, spust z punktem oporu, cała długość karabinka 1110 mm, waga 3 kg. zł. 166.-

b.) **Kilkostrzałowe do repetowania:**

Nr. Mm 410 Pięciostrzałowy magazynowy, lufa 650 mm długa, muszka perłowa, celownik ruchomy do 200 mtr., kolba pistoletowa, antabki na pasek, spust z punktem oporu, **bezpiecznik**, cała długość 1100 mm, waga 3,1 kg. zł. 186.-

Przeziernik do karabinka Mauser kal. 22 zł. 32.-

Pistolety do tarczy.

Nr. 483 Pistolet automat. do tarczy „Stock” kal. 22 long rifle, lufa 19 cm długa, spust z punktem oporu, magazynec na 10 naboł kal. 22 long rifle, długość pistoletu 260 mm, waga 700 gr. . . . zł. 140.-

Magazynec zapasowy do pistoletu „Stock” kal. 22 zł. 9.-

Nr. 492 Pistolet do tarczy automatyczny „Walther” kal. 22 long rifle, lufa 19 cm długa, spust z punktem oporu, magazynec na 12 naboł, długość pistoletu 27 cm, waga 890 gr. zł. 185.-

Drug. magazynec zapasowy do pistoletu Walther kal. 22 zł. 12.-

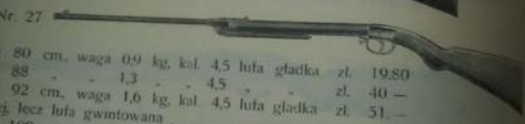
Broń pneumatyczna (wiatrówki) „Diana”

Nr. 1

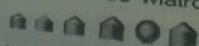
Nr. 20

Nr. 27

Mod. 1	Długość 80 cm., waga 0,9 kg, kal. 4,5 lufa gładka	zł. 19,50
- 20	88 - - - 1,3 - - - 4,5 - - -	zł. 40 -
- 22	Długość 92 cm., waga 1,6 kg, kal. 4,5 lufa gładka	zł. 51.-
- 22a	jak wyżej, lecz lufa gwintowana	zł. 52.-
- 27	Długość 109 cm., waga 2,7 kg, kal. 4,5 lufa gładka	zł. 93.-
- 27a	jak wyżej, lecz lufa gwintowana	zł. 96.-

Kulki i bolce do wiatrówek.

1000 Kulek kal. 4,5
1000

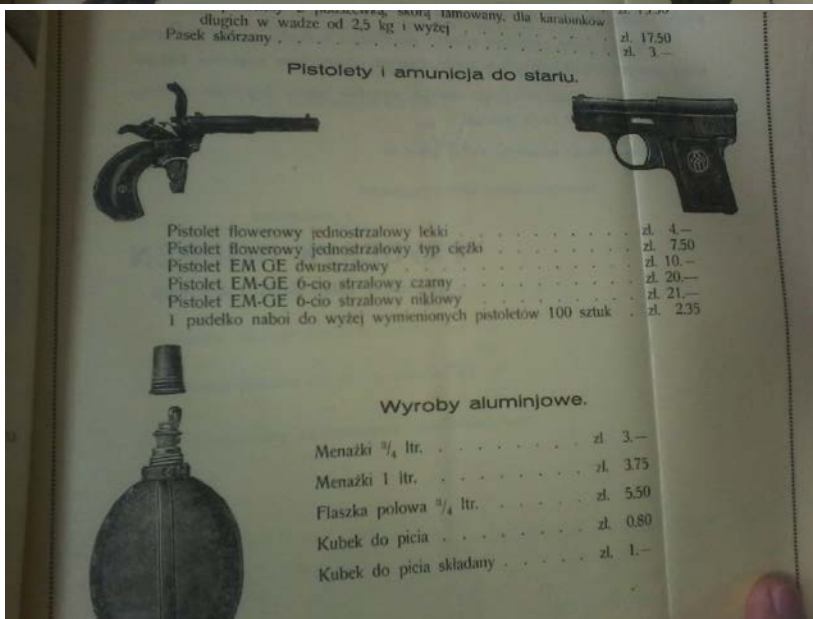
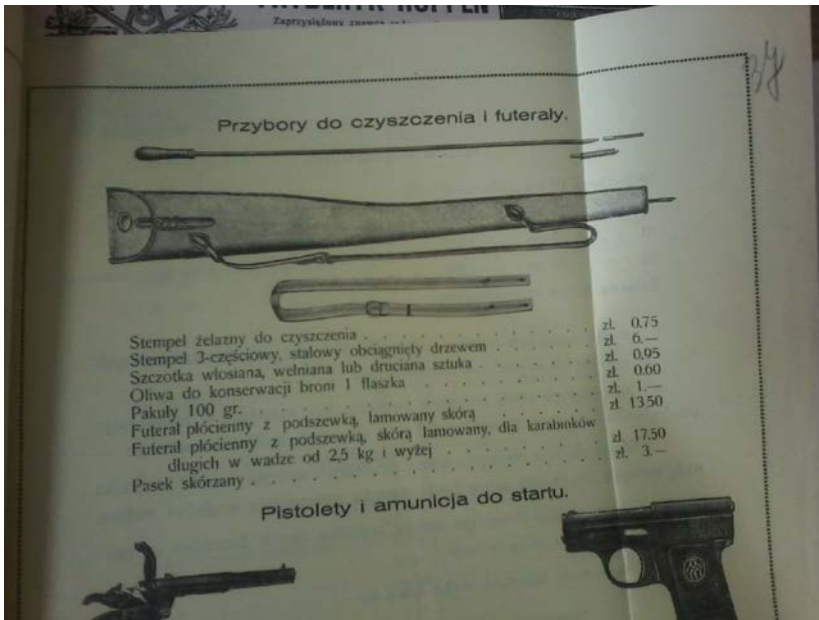

Фото використані на основі джерел: [36, Арк. 35-37].

Додаток 32

На фото – група дівчат із гуфца, під час стрілецьких занять у літньому таборі ВП. Ряд дівчат у положенні для стрільби лежачи в сосновому лісі.

Дівчина на передньому плані – з гвинтівкою, решта дівчат тренується здійснювати прицілювання на палицях. Частина дівчат в уніформі – беретах та капелюшках.

Джерело: Ćwiczenia strzeleckie na obozie w Charzykowach 1932. Private Collections Digitale Library. URL: <http://www.bikop.eu/dlibra/doccontent?id=10697> (дата звернення: 09.03.2017).

Зовнішні атрибути та відзнаки функційних посад шкільного гуфца учениць

шефиня/шеф гуфца носила червону пов'язку шириною близько 11 см, (взводний у хлопців носив теж червону пов'язку, але яка дорівнювала половині пов'язки шефа/шефи ні);

командир шкільної дружини – зелену, шириною близько 11 см.,

командирка шкільної дружини – смугу-пов'язку шириною близько 11 см.,

секційна гуфца носила теж зелену, однак шириною вдвічі меншу, чим командирка дружини;

патрульова гуфца – теж зелену пов'язку, шириною $\frac{1}{4}$ пов'язки командирки дружини;

комірничка гуфца носила голубу пов'язку шириною близько 11 см.;

чергова учениця дня – червоно-зелену пов'язку шириною близько 11 см.

Функційні носили дані пов'язки на лівій руці, інколи (найчастіше у школах Волині та Полісся) – на плечі

До того ж, згідно Інструкції про організацію персональної ОПЖ до ОК, функційні ще мали кілька елементів уніформи, зокрема спеціальні функційні знаки, шнурки і т.д., про що детальніше зображено нами на рисунках у додатку [Додаток О.Р.К. до О.К.] [367].

Додаток 34

Перелік звань ОПЖДОКУ та умови їх отримання

№	Організаційне звання	Необхідна кваліфікація для призначення звання	Умови отримання звання
1	«шерегова», «рядова», «учениця-солдатка» (szeregowa)	Загальнo-військове навчання у школі	Вважалося найнижчим званням у ВПЖ і надавалося автоматично всім ученицям, які приймалися у шкільний гурец. Його також отримували усі дорослі жінки, які вступали у структури ОПЖДОКУ.
2	«старша шерегова», «старша учениця-солдатка» (starsza szeregowa)	Загальнo-військове навчання у школі	Вважалося особливим званням. Хоча воно вважалося вищим за звання «шерегової», однак учениця шкільного гурця могла отримати і вище звання «молодшої аспірантки», не отримуючи «старшої шерегової». Отримати звання «старшої шерегової» шкільного гурця могла та учениця, яка, маючи звання «шерегової» за власною ініціативою та за пропозицією комендантки шкільного гурця цього заслужувала – маючи «високу ідейну мотивацію для роботи у гурці», а також відмінні результати з навчання після першого року навчання у шкільному гурці. Як слідує із аналізу свідоцтв та особистих справ учениць, такі звання давались переконливим ідейним полькам, а також відмінницям – і не тільки із ВП, а із інших шкільних предметів. Крім того, звання було свого роду мотивацією учениць до навчання із дисципліни, що ефективно використовували педагоги
1	«молодша аспірантка» (młodsza aspirantka)	Загальнo-військове навчання у школі і нижчий інструкторський курс	Призначення звання «молодшої аспірантки» щодо учениць відбувалось, як правило, по закінченню курсу ВП і проходженню літнього шкільного табору ВП. Право призначати дівчатам дане звання мали комендантки ВП районів – або з власної ініціативи або за поданням комендантки гурця учениці. Інколи звання давалося авансом, оскільки умовою його отримання було наявність звання «шерегової», або «старшої шерегової», проходження курсу ВП у школі (2 роки), відмінні результати, проявлені під час навчання і мінімум 1,5 р. стажу волонтерської роботи в ОПЖДОК. Однак здебільшого, дівчата отримували дане звання вже після закінчення середньої ланки освіти та поступленням у професійні чи вищі навчальні заклади, попередньо відвідуючи ОПЖДОК та здійснюючи певну громадську роботу. Також видавалося і студенткам під час проходження ВП у вишах.
2	«аспірантка» (aspirantka)	Загальнo-військове навчання у школі і нижчий	Звання «аспірантки» отримували, як правило, студентки у вишах, що мали звання «молодша аспірантка» на основі внесень коменданткою місцевих кіл ОПЖДОКУ. Рішення приймала округова комендантка ОПЖДОКУ. До дівчат вимагалось проходження, окрім ВП після закінчення школи ще додатковий нижчий інструкторський курс, або фаховий курс ВП у ліцеї, гімназії, проходження щонайменше одного літнього табору ВП для дівчат. Цікавою, на нашу думку, була обов'язкова вимога займання хоча б однієї функційної посади під час

		інструкторськи й курс	навчання ВП у школі (або під час проходження літнього шкільного табору ВП) із обов'язковою позитивною оцінкою комендантки шкільного гуфца про успішну реалізацію поставлених на ученицю завдань. Окрім того, враховувався і рівень успішності із ВП у школі, середньої оцінки із загальноосвітніх дисциплін та громадської роботи в структурах ОПЖДОКУ. Кандидатка повинна була мати хоча б ½ року досвіду роботи у ОПЖ.
1	«старша аспірантка» (starsza aspirantka)	підінструкторське навчання	Звання мали право призначати округові комендантки. Кандидатки повинна була займати у гуфці ВПЖ посаду шефині (упродовж року), або працювати у фаховому відділенні під час табору ВП або у Локальній філії із позитивною характеристикою інструкторок.
2	«пшодовнічка», «лідер» (przodowniczka)	підінструкторське навчання	Призначала Головна комендантка Локальної філії ВПЖ (з власної ініціативи або за поданням коменданток, що мали вищі звання, ніж кандидатка). До вимог отримання звання входило закінчення 6 класів середньої школи, або професійної середньої школи; виконання функцій комендантки взводу ВПЖ, ад'ютантки Кола чи референтки фахового відділу Локальної філії впродовж року, а також відбутий літній табір ВП у якості функційної, маючи позитивну оцінку з боку інструкторки
1	молодша інструкторка (młodsza instruktorka)	інструкторськи й вишкіл	Призначала Головна комендантка. До вимог входило закінчення гімназії або семінарії; виконання функції комендантки одиниці (взводу), інструкторки у компанії, або референти фахового відділу у Керівництві Округу, або під час літнього табору. Потрібно було мати досвід роботи на посаді «пшодовнічки» щонайменшу ½ року та відмінну кваліфікаційну оцінку. Звання автоматично присвоювалось при наявності досвіду роботи у ОПЖДОКУ мінім. 5 р., і 1 р. роботи після призначення на звання «пшодовнічки» (із загальною позитивною кваліфікаційною оцінкою)
2	старша інструкторка (st. instruktorka)	інструкторськи й вишкіл	Призначала Головна комендантка (з власної ініціативи або за поданням коменданток, що мали вищі звання, ніж кандидатка). Вимоги були наступними: наявність мінім 5-р. досвіду роботи в ОПЖДОКУ; виконання функцій комендантки Кола або більшої структури, або функцій комендантки компанії під час табору ВП; мінім. 1 р. досвіду роботи від дати останнього призначення звання; добра кваліфікаційна оцінка.
3	підінспекторка (podinspektorka)	інструкторськи й вишкіл	Призначала Головна комендантка. Вимоги: всебічне знання принципів і цілей роботи ВПЖ в ОПЖДОКУ і заслуги в їх реалізації у роботі ВПЖ; добра кваліфікаційна оцінка; мінім. 6 р. досвіду роботи в ОПЖДОКУ; виконання функцій комендантки району чи округу чи еквівалентній роботі під час інструкторського табору. Мінім. рік роботи від дати призначення звання ст.. інструкторки.
4	інспекторка (inspektorka)	інструкторськи й вишкіл	Призначалася Головною Коменданткою по заявці загальних зборів інспекторок та підінспекторок ОПЖДОКУ (в т.ч. і резервісток). Головою зборів була Головна Комендантка, яка мала право, як і комендантки округів здійснити висновки зборів про призначення. До вимог входили: Мінім 7 р. досвіду роботи в ОПЖДОКУ, мінім. 2 р. виконання функцій комендантки округу; самостійне 2-разове проведення літнього табору ВП учениць, або інструкторського курсу взимку із доброю оцінкою; мінім. 2 р. досвід роботи від дати призначення на посаду під інструкторки.

Додаток 35

Практичні заняття гурця із орієнтування на місцевості у лісі

**Свідоцтво із закінчення загальної військової підготовки ученицею
середньої школи**

 ORGANIZACJA PRZYSPOBIENIA WOJSKOWEGO Kobiet DO OBRONY KRAJU

Nazwa jednostki pwk hufiec № 10
Zamiesz. Uczelnia
im. Dąbrówki
w Poznaniu

Dnia 15. VI. 1934 19... r.

ZASWIADCZENIE Nr. 4/34

Nazwisko i imię Kędzianka Maria
ur. dn. 4 m. serwca r. 1914 w Poznan zamieszkała
Zamiesz. Aleja Maksimiliana Kręgo 14. m. 12.
odbyła przysposobienie ogólnowojskowe w czasie od 1. X. 1933 do 15. VI. 1934
z następującym wynikiem:

1. Wychowanie fizyczne:	4. Higiena i ratownictwo <u>b. dobry</u>
P. O. S. grupy <u>P.O.S.</u>	5. Obrona przeciwgazowa i przeciwlotnicza <u>b. dobry</u>
cała	6. Strzelectwo <u>b. dobry</u>
Gry ruchowe <u>b. dobry</u>	7. Łucznictwo <u>b. dobry</u>
Gry sportowe <u>b. dobry</u>	8. Służba polowa:
Lekka atletyka <u>/</u>	Terenoznawstwo <u>b. dobry</u>
Pływanie <u>/</u>	Łączność <u>b. dobry</u>
2. Wychowanie obywatelskie <u>b. dobry</u>	Gry polowe <u>/</u>
3. Nauka służby <u>b. dobry</u>	
9. Specjalne wyszk. fachowe (wyszczególnić jakie)	
10. Zachowanie się <u>b. dobry</u>	

Ocena ogólna idealna, pełna zapału i zrozmienia

ZAREJESTROWANO w Kościecach
Koła Lokalnego Hufiska 10
dnia 10. 9. 34 L. ch. 46/34
Stulcawski
kom.

Kędzianka Maria
Komendantka (jednostki pwk)

(podpis)

ORGANIZACJA PRZYSPOBIENIA KOBIEC DO OBRONY KRAJU
Komenda Koła Lokalnego
POZNAŃ

Skala oceny: bardzo dobrze, dobrze, dostatecznie, niedostatecznie.

4815 Druk. GOSPODARSKA, WARSZAWA 54, W. 58/17

Джерело: Заświadczenie potwierdzające ukończenie przez Marię Kędziankę szkolnego kursu przysposobienia ogólnowojskowego//Organizacja Przysposobienia Kobiet do Obrony Kraju. Komenda Koła Lokalnego w Poznaniu// Dąbrówka | 1919-1956 | ZSO nr 10 w Poznaniu - VII LO i Gimnazjum Dwujęzyczne im. Dąbrówki, Poznań - 15.06.1934 URL: <http://cyryl.poznan.pl/obiekt/38635/zaswiadczenie-potwierdzajace-ukonczenie-przez-marie-kedzianke-szkolnego-kursu-przysposobienia-ogolno-wojskowego> (дата звернення: 12.02.2017).

Свідоцтво із закінчення загальної військової підготовки ученицею професійної школи (видавалось у період 1925 - 1936 рр.)

Kateg. II.

ORGANIZACJA PRZYSPOBIENIA WOJSK. KOBIET DO OBRONY KRAJU

Nazwa jednostki pwk Dnia 20-V 1936 r.

Mufce II
 przy Szkole Handlowej
 w *Debowie Somiej*

ZAŚWIADCZENIE Nr. 23/36

Nazwisko i imię Cieplekówna Danuta
 ur. dn. 9 m. XII r. 1915 w Debowie - Debowie zamieszkała
 w Debowie - Debowie 3-go Kija 14

odbyła przysposobienie ogólnowojskowe w czasie od 1-X-1935 do 20-V-1936/36
 z następującym wynikiem:

1. Wychowanie fizyczne:	4. Higiena i ratownictwo <u>bardzo dobry</u>
P. O. S. <u>grupy</u> <u>cała</u>	5. Obrona przeciwgazowa i przeciwlotnicza <u>bardzo dobry</u>
Gry ruchowe <u>bardzo dobry</u>	6. Strzelectwo <u>bardzo dobry</u>
Gry sportowe <u>bardzo dobry</u>	7. Łucznictwo
Lekka atletyka <u>bardzo dobry</u>	8. służba polowa:
Pływanie	Terenoznawstwo <u>bardzo dobry</u>
2. Wychowanie obywatelskie <u>b. dobry</u>	Łączność <u>bardzo dobry</u>
3. Nauka służby <u>bardzo dobry</u>	Gry polowe <u>bardzo dobry</u>
9. Specjalne wyszk. fachowe (wyszczególnić jakie)	
10. Zachowanie się <u>bardzo dobre</u>	
Ocena ogólna <u>bardzo dobra</u>	

ZAREJESTROWANO w Włomendzie
Kole lokalnego
w Debowie Som.

P. W. K.
Kole lokalne
pieczęć

Janina Kucińska
Komendantka (jednostki pwk)

S. Jankowski
(podpis)

Skala oceny: bardzo dobrze, dobrze, dostatecznie, niedostatecznie.

Додаток И

**Комендантка гуфца учениць ВП однієї з львівських шкіл.
На фото представлено уніформу коменданток: фуражерка (пілотка),
блуза старого типу, а також спідниця**

Пропагандистські листівки для учнівського журналу «Пломичек» з
табору ВП учениць шкільного гуфца

На листівці зображено практичне заняття із організації зв'язку
(закладання телефонної лінії)

Продовження додатку И2

Пропагандистські листівки для учнівського журналу «Пломичек» з табору ВП учениць шкільного гуфца. Демонструє практичні заняття з виявлення противника, спостереження за ним та здійснення диверсій

Продовження додатку И2

Пропагандистські листівки для учнівського журналу «Пломичек» з
табору ВП учениць шкільного гуфца

На листівці зображено складова важливого компоненту навчальної
програми з ВП дівчат від 28 червня 1928 р., а саме вправ із розвідки та
спостереження місцевості: оцінка відстані, розвиток вміння здатності
запам'ятовування спостережуваних явищ

Додаток К

Програма рятувничо-санітарного курсу, який був організований та проведений у Бродівському жіночому ліцеї та гімназії, у період з 23 травня до 15 червня для учениць IV гімназійного класу і I ліцейного класу.

№	П.І.Б. викладачів, що здійснюють ведення занять з ВП	Розді навчальної програми	Кількість годин
1	др. С. Явровер (С. Jawrower) шкільна лікарка	Анатомія і фізіологія	4
2	др. Д. Берлаш (D. Berlas), міський лікар	Допомога в екстрених випадках	4
3	др. М. Крупіньські (M. Krupiński), директор шпиталю (лікарні)	Пошкодження та перев'язки	4
4	М. Шарама (M. Szarama), медсестра	Практичні вправи у бинтуванні	2
5	др. М. Крупіньські (M. Krupiński), директор шпиталю (лікарні)	Практика в лікарні	12
6	І. Жегліньські (H. Żegliński), інструктор, лікар Польського Червоного Хреста	Санітарна муштра	4
		Практичні заняття з транспортування хворих і поранених	4
7	В. Вербер (W. Werber), проф. жіночої гімназії	Про бойові гази	4
		Стройова підготовка	
8	М. Дворак (M. Dworak), окружний інструктор «ППіПГО» (Obrony Przeciwlotniczej i Przeciwigazowej)	Протигазова оборона	2
		Заняття з протигазової оборони	4
		Стрільби	
		Принципи організації ППО	1
9	К. П'єньонзек (K. Pieniążek), пожежний референт	Інструкція з порятунку в палаючих об'єктах	1

**Практичні вправи із надання першої допомоги у рамках програми
рятувничо-санітарного курсу
(ймовірно Бродівський жіночий ліцей та гімназія)
(за участі інструкторки ВПЖ та Польського Червоного Хреста)
серпень 1939 р.**

Джерело: Drugarzewspolita. Web-portal. URL:
<http://drugarzewspolita.blogspot.com/2013/10/przysposobienie-wojskowe-cz-vi.html>
(дата звернення: 01.02.2017).

Додаток К2

Організаційні звання ОПЖДОКу

(перші три звання могли отримати учениці середніх навчальних закладів під час навчання з ВП у гуфці закладу)

	Старша szereгова	
	Молодша аспірантка	
	Аспірантка	
	Старша аспірантка	
	Пшеводнічка, пшодовнічка (керівниця)	
	Молодша інструкторка <i>(ромб нашивався по діагоналі від погона до застібки)</i>	
	Старша інструкторка	
	Підінспекторка	
	Інспекторка	
	темно-синя нашивка, одягалась поверх цивільного одягу (ширина - 2мм, дозволялось носити відповідно до наявного організаційного звання)	

Джерело систематизовано та опрацьовано на основі: 42, арк. 4.

Обмундирування членкинь ОПЖ

Право на носіння уніформи ОПЖ мала кожна членкиня, яка проходила курс ВП, як під час вправ, так і після служби (від учениць і до старших членкинь). Доказом цього права вважався легітимний статус ОПЖ та офіційні директиви МВіПО та МВС.

Носіння частини форменного одягу спільно із цивільним одягом було суворо заборонено.

Нами продемонстровано ті частини уніформи, які були побачені нами у архівних фотографіях шкільних гуфців.

Види уніформи:

Практична – носилася під час вправ на місцевості.

Службова – під час служби (старші учасниці ВП);

Святкова (парадна) – під час урочистостей та представницьких виступів гуфців на вулиці.

Носіння *святкової* та *службової* уніформи дозволялось і у позаурочний/позаслужбовий час.

Опис частин уніформи

Блуза (мал. 1)

Колір блузи – хакі, матеріал – тканина тик або легка вовна. Блуза мала форму сорочки, що трохи розширювалась внизу. Довжина блузи у її задній частині була такою, що її поли торкалися площини сидіння, при сидячій позі. Спереду блуза фіксувалася 3-ма сірими гудзиками, і 1 гудзик на комірці.

Комір складався з подвійного матеріалу блузи, що був викладений у таких розмірах: 10см х 2 см. Частина коміра, що притулялася до блузи складала 8 см. На крайніх кутах коміру зшивали тканинний трикутник темно-синього кольору. Після навчання на фаховому курсі, на основі трикутника, поверх синього кольору, нашивалися кольори військової служби, до якої була здійснена підготовка (ширина нашивок – 0,5 см). На трикутниках була і мала відзнака ОПЖ, а також ступінь. Учениці гімназій на трикутниках нашивали номер шкільного гуфца (див. мал. 17).

Рукав блузи, звужуючись донизу, закінчувався манжетом, закріплений двома гудзиками. Учениці середніх навчальних закладів, які не мали

Pewiaczka w bluzie tzw. nowego typu oraz długich spodniach ciemnogrnatowych.

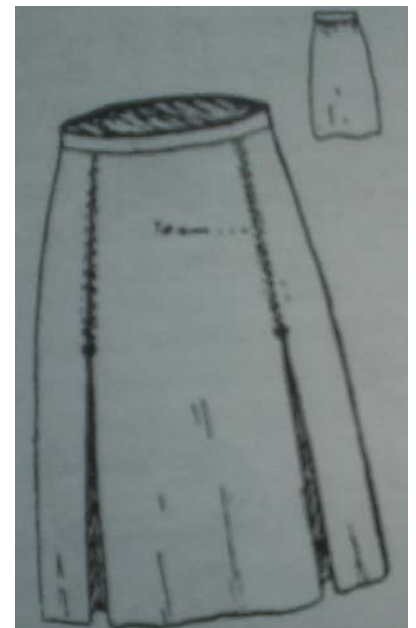
інструкторський вишкіл, мали на манжеті нашитий темно-синій манжет такого ж розміру. Після проходження інструкторського курсу – нашивались манжети кольору хакі (див. мал.19), зшиті ззовні, 2 см від краю манжети. Погони (які називались еполетами), теж були з матеріалу блузи, на них нашиті, з тими самими розмірами, погони темно-синього кольору. Учениці ніяких відзнак не мали, а у інструкторок погони мали колір хакі.

Блуза мала 2 кармани на грудях із відкидною складкою на центрі, внутрішньою застібкою, та малими гудзиками. Розмір кишені – 15см x 12 см, відкидна складка – 4 см, (мал. 1).

Штани (мал. 2)

Штани з тилу чи з сукна, кольору хакі, коротко закріплені під колінами на ремінцях шириною 5 см. Ремінці були пришиті до штанів під коліном, прикріплені зі сторони 2-ма гудзиками, кишені розміщені на боках (див. мал. 2).

Спідниця (мал. 3)

Спідниця була темно-синього кольору, вовняна, з двома складками спереду (30 см). Довжина – 35 см від землі, ширина внизу – 150 см. (мал. 3).

Куртка (френч) (мал. 4)

Куртка мала колір хакі, що була застебнута 3-ма гудзиками коричневої шкіри. Комір мав ширину - 5 см, на комірці сині петлиці у вигляді ромбу з відзнаками

служби, або здобутого ступеню. Учениці середніх навчальних закладів, як правило куртор не мали, а якщо мали, то без ніяких відзнак. У середині ромбу розміщувались відзнаки ступеню. Верхні кишені куртки, як і в блузі, опускалися на висоту 3 см., ширина клапанів – 7 см., що закріплювалися одним шкіряним гудзиком коричневого кольору. Рукав мав манжету кольору френча, що замикався на 1 гудзик. На рукавах розміщувалися темно-сині нашивки з відзнаками пройденного ступеня вишколу (мал. 4).

Блузка до френча (мал. 5)

Блузка англійського типу. Легкого кремового кольору з міцного шовкового полотна, із стоячим коміром та темно-синім галстуком (мал. 5).

Ремінь (мал. 6 - верхня частина)

Основний ремінь складається з трьох типів:

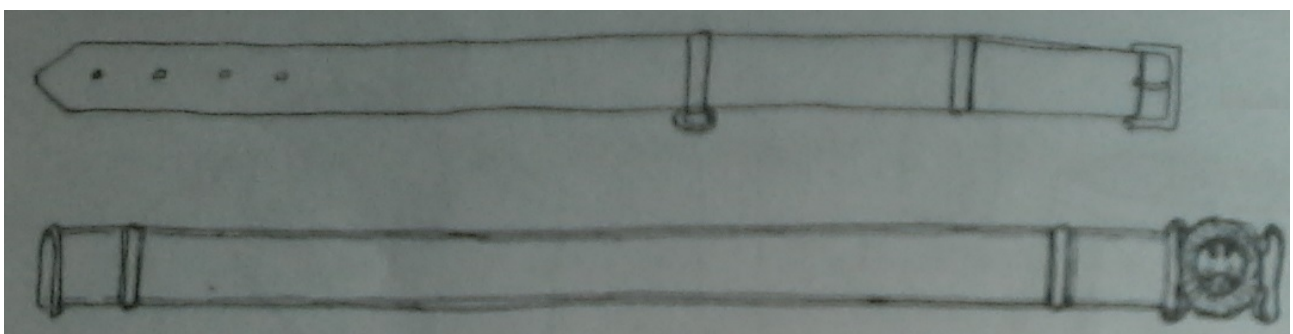

Pas odświętny PWK. Oryginał należący do przyjaciela naszego Stowarzyszenia. Dziękujemy za udostępnienie.

- 1.) *Основний коричневий ремінь, закріплений пряжкою з одним шипом (ширина 3 см.) (мал. 6).*
- 2.) *Ремінь інструкторки – суцільний, без поперечки;*

3.) *Суцільний ремінь.*

Носіння певного типу ременя залежав від ступеня.

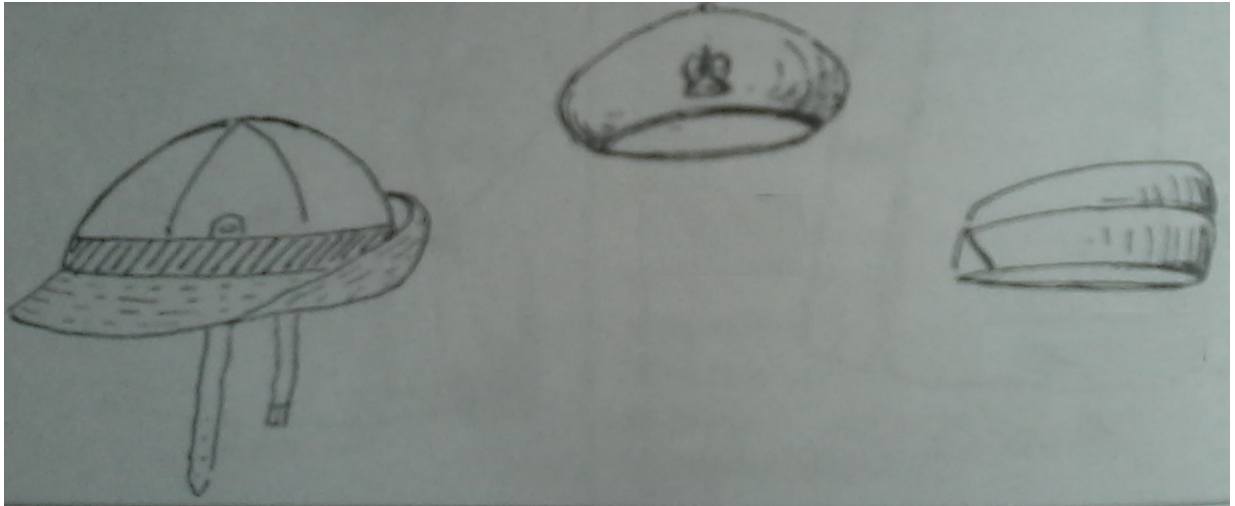

Ремінь святковий.(мал. 7 нижня частина)

Синій, шовковий, закріплений металевою пряжкою з великою позначкою ОПЖ, шириною 5 см. (мал. 7)

Головний убір

Капелюшок (мал. 8, крайній зліва) кольору хакі, тканинний. Голівка півкулі, складена з 6-и частин, шириною 16 см – 18 см. Рондо (смужка, що прикривала всю шию) складалася із подвійного полотна шириною 5 см - 6 см та було стьобане. Навколо капелюшку, впритул рондо, був нашитий ремінець темно-

синьої тканини, шириною – 5 см. Спереду ремінець був прикріплений двома шкіряними гудзичками та шкіряною застібкою шириною 2 см., що кріпилась на металевій пряжці. Спереду шапки був прикріплений великий значок.

Берет (мал. 8- в центрі)

Beret oraz orzełek PWK - oryginal przekazany w ręce p. Haliny Wiśniewskiej, powiatczki.

Темно-синього кольору. Тканинний, тісно прилягав до голови.

Великий значок спереду – учениці, малий – інструкторки.

Пілотка (фуражерка).(мал. 8 – крайній зліва)

1 вид - Колір хакі, військового пошиву. Велика відзнака, що була закріплена спереду.

2 вид – темно-синій колір з жовтим краєм (кантом). Велика відзнака, що була закріплена спереду

Взуття (мал. 9).

Взуття коричневого або чорного кольору на низькому або середньому підборах – туфлі, напівтуфлі або пантофлі.

Гімнастична

сорочка (мал. 10).

Гімнастична сорочка, з білої тканини, з коміром, викроїним по типу «кімоно», з короткими рукавами та прикріпленою відзнакою, що вишита а тканинному сукні (мал. 12).

Спортивна сорочка (мал. 11 – в центрі) з білого полотна та з довгими рукавами, комір, манжети і нижня обробка обжиті темно-синім кольором. Сорочка зашнуровувалася спереду жовтим шнурком (мал. 11) [Додаток Т37]. Ремінь синій шириною 3 см.

Сорочка спортивна темно-синього кольору (така ж як і вище), і вниху стягнута та пружній смужці.

Спортивні шорти (мал. 11 - знизу).

Спортивні шорти чорного кольору, сатинової, атласної тканини, на 5 см вище коліна, обшиті збоку темно-жовтими лампасами, шириною 5 см. Спортивні шорти – довгі, фланелеві, темно-синього кольору.

Фезик (мал. 11 вгорі) - ковпак на голову, білий, трикотажний, з синьо-жовтою смужкою і білим бомбончиком.

Плащ (мал. 12) – габардинової тканини, кольору хакі.

Прикріплювалась тепла підкладка (реглан), з ременем; закріплювався 4-ма гудзиками збоку (1 гудзик під коміром), рукави широкі, з ремінцями (мал. 15). Довжина – відповідно до довжини спідниці [368].

Зовнішня схожість уніформи учениць гуфчиків та гуфців із уніформою дівчат-італійок фашистської організації - Італійська лікторська молодь

Вікова група - "Дочки вовка"
(вік 0 - 8 рр.)

(Gioventù Italiana del Littorio)

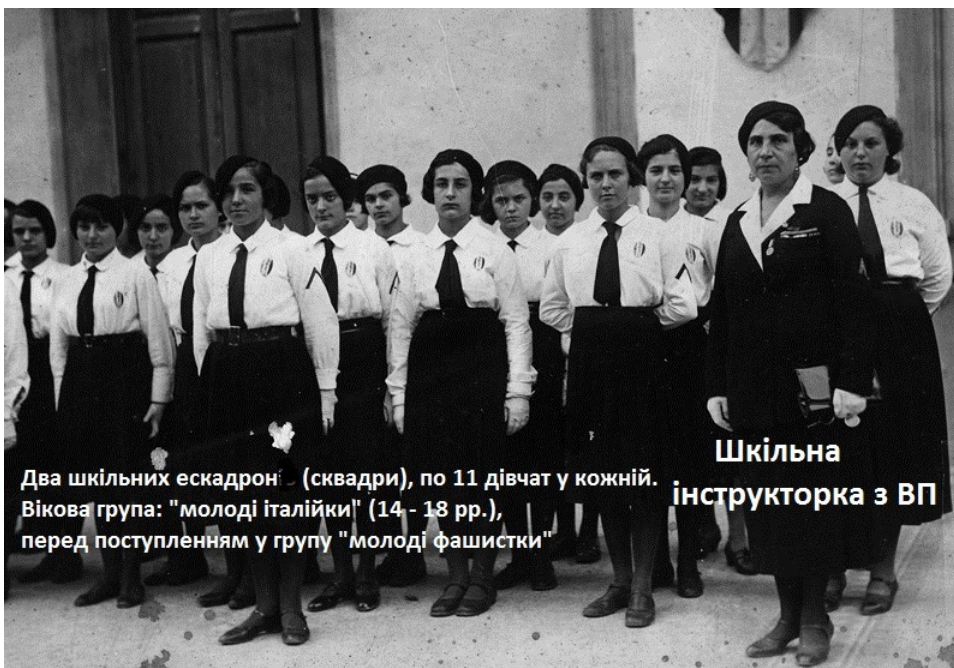
Divisa di gela

Copricapo -- Blusa -- Sottanina -- Fascio su tricolore -- Cordelline azzurre -- Distintivo -- Guanti

L. 27,—

VESTIARIO PICCOLE ITALIANE

Blusa	L. 13,—
Copricapo	» 3,—
Cordelline azzurre	» 2,50
Distintivo per borghese	» 0,70
Fascio su tricolore	» 1,50
Guanti	» 2,50

Два шкільних ескадрон (скадри), по 11 дівчат у кожній.
Вікова група: "молоді італійки" (14 - 18 рр.),
перед поступленням у групу "молоді фашистки"

Шкільна інструкторка з ВП

Продовження додатку КЗА

Зовнішня схожість уніформи учениць гуфців із уніформою дівчат-німкень із нацистської організації – Союз німецьких дівчат (Bund Deutscher Mädel)

Фотографії взято з мережі інтернет.

Додаток К4

**м. Коломия Станіславського воєводства (квітень 1934 р.). Вручення
коломийському відділу ВПЖ штандарту ВПЖ, що означало офіційне
визнання роботи з військової підготовки усіх категорій жіноцтва**

**Свята військової підготовки і фізичного виховання. Показові масові
фізичні вправи учениць гуфца на стадіоні**

Narodowe Archiwum Cyfrowe swgn_1-W-2495-8

Джерело: URL: <https://www.signs.pl/galeria.php?name=galeria&file=displayimage&album=585&pos=133&sid=0&fo=1> (дата звернення: 12.01.2018).

Відзначення річниці приєднання Львова (1928 р.) до Польщі. В «урочистостях» брали участь зведені гуфци найкращих інструкторок з одиниць ОПЖДОК та відмінниць з гуфців ВП учениць.

Додаток К7

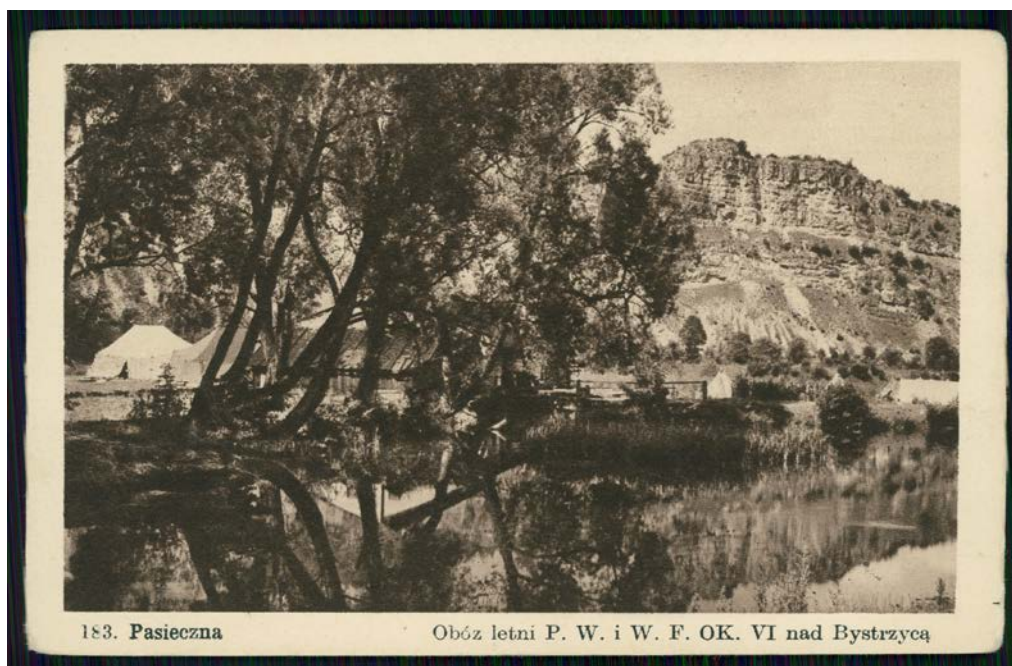
Визнання ОПЖДОКу товариством вищої корисності, тобто державно важливої організації згідно «Розпорядження про визнання Організації з підготовки жінок до оборони краю товариством вищої корисності» (1939 р.) у східних воєводствах. Символом визнання став жовто-синій прапор організації.

Джерело: Kampania Polska 1939. URL: <http://1wrzesnia39.pl/39p/galeria-1/kobiety-w-kampanii-pol/8822,Maria-Witteknowna.html> (дата звернення: 10.09.2017).

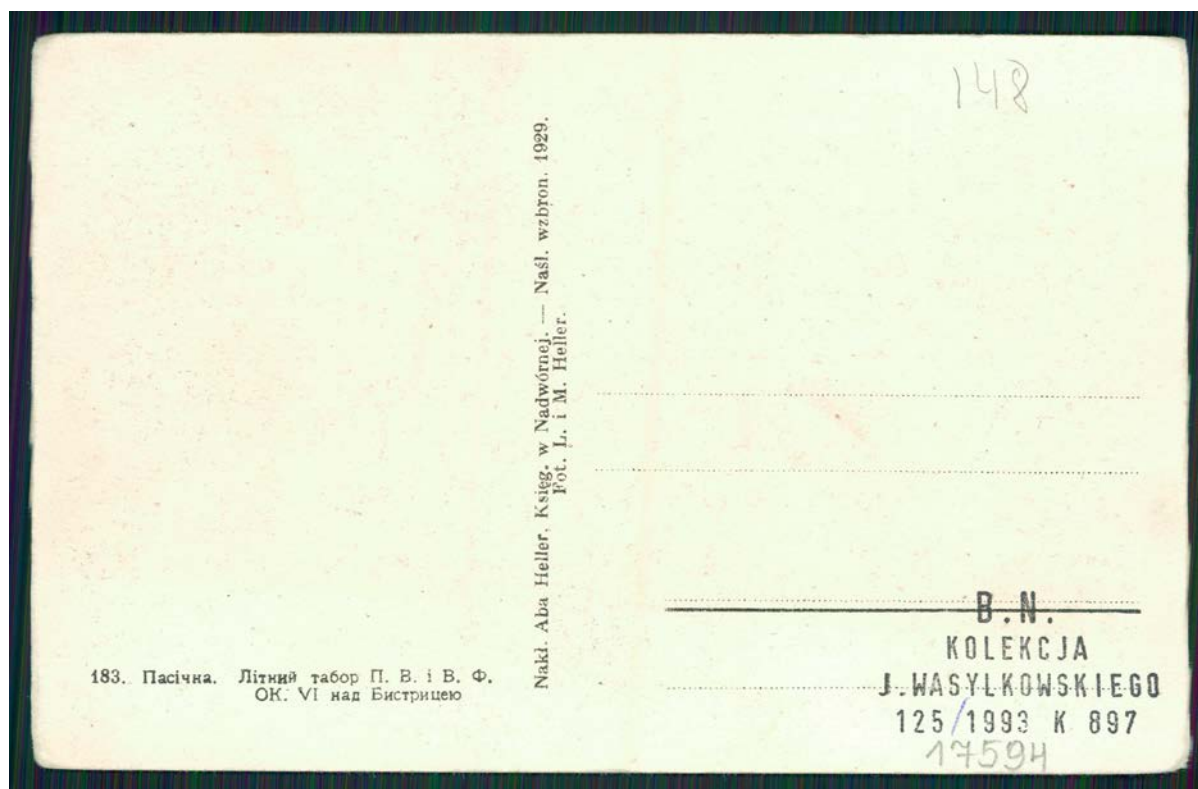
Додаток К8

Пропагандистська листівка із участі учениць старших класів у таборі ФВ і ВП у м. Пасічній (надпис на листівці, окрім польської – українською мовою). Такі листівки отримали і заклади з українською мовою навчання.

183. Pasieczna

Obóz letni P. W. i W. F. OK. VI nad Bystrzycą

183. Пасічна. Літний табор П. В. і В. Ф.
OK. VI над Бистрицею

Nakł. Aba Heller, Księg. w Nadwórnej. — Naśl. wzbron. 1929.
Fot. L. i M. Heller.

B.N.
KOLEKCJA
J. WASYLKOWSKIEGO
125/1993 K 897
17594

Джерело: Pasieczna, obóz letni P. W. I W. F. OK. VI nad Bystrzycą W Nadwórnej : nakł. Aba Heller, księg., 1 reprodu. (pocztówka) : dr. ; 9,1x14,3 cm 1929

Міжнародні жіночі стрілецькі змагання із стрільби із малокаліберної гвинтівки та лука у Львові. Команду Польщі представляли декілька найкращих учениць львівських шкільних гуфців

Джерело: Międzynarodowe zawody strzeleckie i łucznicze o mistrzostwo świata we Lwowie/Narodowe Archiwum Cyfrowe. URL: <https://audiovis.nac.gov.pl/obraz/186181/> (дата звернення: 17.04.2018).

Господарська година літнього табору шкільних гурців ВПЖ.

Основні нормативні документи, які регулювали ВП учениць середніх шкіл (1928 – 1939 рр.)

Дата прийняття	Нормативний документ	Вплив на ВП старшокласниць
11 січня 1928 р.	<p><i>Постанова Президента II Речі Посполитої щодо «Загального обов'язку військової служби» (rozporządzenie Prezydenta II Rzeczypospolitej).</i></p> <p>Закон доповнював розпорядження від 23.05.1924 р. [46] статтю №44, де зазначалось, що: «можуть бути прийняті до військових допоміжних служб особи жіночої статі, які добровільно до неї зголосилися» [47].</p> <p>Доповненням до постанови став виданий пізніше (24.09.1934 р.) ще один указ, де в статті №6 зазначалося, що: «до служби у військових структурах можуть бути залучені жінки, у віці від 19р. до 45 р., які у мирний час, добровільно, зголосилися проходити у освітньому закладі загальновійськовий курс, а потім фаховий II курсу для служби у війську» [48], [С. 36 - 37]. У статті №3 повідомлялось, що: після закінчення у школах загальновійськової підготовки, учениці могли пройти фаховий курс, який дозволяв поступити на службу у військову допоміжну службу, а саме: «вартову, зв'язку, протиповітряну та протигазову, технічну, пожежну, санітарну, транспортну, канцелярську, розвідницьку, а також виконання інших робіт, що потрібні для військового захисту країни» [31], с. 36].</p>	<p>Дані розпорядження дали дозвіл офіційним військовим властям приймати на військову службу жінок. Хоча це була добровільна форма, а не повноцінний обов'язок, на рівні з чоловіками, до якого прагнули активістки. Однак необхідно розуміти, що це перші розпорядження такого рівня, що підтвердили успіх діяльності жіночих напіввійськових організацій та затверджували феномен ВП у освітніх закладах.</p>
11 травня 1928 р.	<p><i>Циркуляр МВіПО з організації шкільних гуфців учениць (Okólnik Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego)</i></p> <p>Циркуляр розкривав основні принципи організації гуфців у школах, умови прийняття учениць, зміст навчальної програми, рекомендовані навчальні підручники для навчання, роль дирекцій шкіл, війська та жіночих напіввійськових організацій у військовій просвіті учениць різних освітніх закладів.</p>	<p>Являється базовим документом, що розкриває основні завдання ВП учениць. Окреслює і роз'яснює основні складові навчальної програми, розподіл навчального часу, аспекти організації навчально-виховного процесу дівчат.</p>
28 червня 1928 р.	<p><i>Програма загального вишколу ВПЖ (Program wykszolenia ogólnego pwk)</i></p> <p>У Програмі вказувалось, що кожна жінка, яка хоче пройти фаховий курс, повинна мати пройдене навчання із загально-військового курсу у освітньому закладі, а у разі його відсутності – необхідність подання мотиваційного листа з його проходження. Крім того затверджувалось, що кожна учениця повинна зрозуміти обов'язки війська, його потреби, організацію, внутрішнє життя. Сформовано обсяг навчальних предметів, що становили загально-військову підготовку, у навчальну програму. Обсяг навчальних предметів також був включений у інструкцію ДУФВіВП, та був розроблений і апробованим під час таборів, курсів у першому періоді роботи ВПЖ – починаючи з 1922 р.</p>	<p>Затвердження цієї програми підтверджувало важливість проходження польками загально-військового навчання у навчальних закладах.</p> <p>Фундаменталізація навчальної програми мала важливе моральне та організаційне значення. Це дозволяло виключити стихійне використання великого різноманіття довільних навчальних програм напіввійськовими товариствами жінок та створити основний перелік предметів, що став базою для наступних програм</p>
(16 січня 1929 р.)	<p><i>Інструкція з організації ВПЖ (Instrukcja o organizacji przysposobienia wojskowego kobiet)</i></p> <p>Перша частина присвячена питанням організації одиниць ВПЖ. Представлені методи та форми роботи були теж апробовані на практиці. Встановлено сталі одиниці роботи (навчальні курси та табори). Роботу у середніх навчальних закладах була уповноважена здійснювати лише одна організація – ОПЖДОК (ОРКdОК). Статті 16-18 визначили співпрацю ОПЖДОК, шкіл із військовими.</p> <p>Друга частина інструкції присвячена питанням підготовки інструкторок для роботи у товариствах із шкільною молоддю, способи отримання інструкторських звань, перелік статусів.</p> <p>Третя частина присвячена відповідним положенням з обмундирування усіх членкинь руху ВПЖ.</p>	<p>Інструкція вважалася величезним досягненням у роботі ВПЖ та джерелом серйозних зрушень у подільській діяльності ОПЖДОК у освітніх установах ЗУЗ. В ученицях, поряд з хлопцями, офіційно затверджувалась уніформа на заняття. Поверхнево описані методи та форми роботи із ученицями шкіл. Встановлено принципи єдності організаційних форм і методів роботи та докладні педагогічні правила з організації вишколу ВПЖ.</p>

	Було визначено необхідність однорідної системи навчання інструкторок відповідно до розпоряджень ДУФВіВП та обліку у військових структурах (воєводських округах та ДУФВіВП)	Актуалізовано проведення ВП під час занять та проведення таборів ВП.
(з 1929 р.)	<p><i>Інструкція з програм по вишколу інструкторів ВПЖ (Instrukcja dotycząca programów wyszkolenia instruktorskiego PWK)</i></p> <p>Інструкція регламентувала інструкторські курси ВПЖ, що прямо залежали від навчання учениць у типі закладу. Інструкція затвердила III ступені вишколу:</p> <p>I ступінь: підінструкторський курс категорії А для кандидаток – випускниць середніх шкіл;</p> <p>підінструкторський курс категорії Б для кандидаток – випускниць загальних шкіл, що складав, по суті, перший «середньошкільний» ступінь, який дозволяв організувати і проводити вишкільну роботу ВПЖ у одиницях ВПЖ.</p> <p>II ступінь - інструкторський курс: уповноважував здійснювати роботу ВПЖ не керівних посадах у ГО та об'єднаннях, що здійснювали ВП жіноцтва.</p> <p>III ступінь – курс вищий інструкторський: повноваження регулювались окремими розпорядженнями.</p> <p>Тільки закінчення III-го ступеню визнавалося таким, що підготувало слухачку до справжньої війни.</p>	<p>Закон розписаний у вигляді методичних рекомендацій. Вперше ґрунтовно визначена мета інструкторського курсу ВПЖ, що полягала у наданні слухачкам навичок із організації осередків роботи ВПЖ у здійсненні у них систематичної навчально-виховної роботи, в залежності від категорії курсу.</p> <p>Вперше надано пояснення про відмінність ВП у різних освітніх закладах та залежність подальшої освітньої підготовки</p> <p>Закладено передумови по відсунення МВС із процесу ВП учениць</p>
1 червня 1929 р.	<p>Циркуляр МВіПО 3484/29. (<i>Okólnik MWRiOP</i>)</p> <p>Оприлюднював програму показів, святкових виступів та шкільних занять в області ФВ, однак стосувався і учнівства, що належало до гуфців.</p>	Циркуляром регулювалася участь учениць гуфців у громадських дійствах, святах та показів гуфця, а саме, порядок звільнення їх з уроків, правил носіння уніформи, основні стройові прийоми тощо.
(7 листопада 1930 р.)	<p><i>Інструкція про літні табори ВПЖ (Instrukcja o obozach letnich PWK)</i></p> <p>Визначено мету організації літніх таборів ВП:</p> <p>в області ВП – поглиблення набутих відомостей в одиницях ВПЖ і на зимових курсах та практичного вишколу інструкторів</p> <p>в області ФВ – набуття і поглиблення фізичного здоров'я</p> <p>в загально-виховній області – знайомство з природою, краєм, набуттям здатності взаємодії із навчальною одиницею та місцевим населенням. Визначено типи курсів: табори для шкільних гуфців, табори інструкторські, підінструкторські табори категорій А і Б, табори для позашкільної молоді, табори фахові. Право на їх організацію було у ДУФВіВП, МВС та організаціями (на підставі плану ДУФВіВП із затвердженням коменданток). Встановлено типи курсів, організовувани ДУФВіВП: інструкторські табори, підінструкторські табори категорії А і Б, табори шкільних гуфців, табори для позашкільної молоді, фахові табори.</p> <p>Окреслено необхідні кваліфікації інструкторського та допоміжного персоналу, способи їх досягнення, прийняття учасниць таборів, процедура прийняття учасниць та товариств у табір, положення та правила роботи, необхідна звітність,</p>	Законодавчо літні табори були оформлені як одиниця роботи з ВП шкільної молоді. Обґрунтовано необхідність проведення літніх таборів ВП у педагогічній площині. Було складено загальний план літніх таборів ВПЖ. ДУФВіВП та ОПЖдОК стали, фактично, монополістами з проведення ВП у освітніх закладах. Остаточо МВС перестало бути головним суб'єктом з контролю процесу ВП учениць середніх навчальних закладів.

3 10 вересня 1937 р.	<p>Розпорядженням міністра ВІПО, а також міністра ВС з 10 вересня 1937 р. (NR II w-8256/37) «У справі організації підготовки шкільної молоді до оборони краю»</p> <p>Обґрунтовано актуальність військової підготовки учениць. Визначено навчальну, виховну та дидактичну ціль військової підготовки учениць. Здійснено поділ ВП молоді до оборони краю: загальна підготовка до оборони краю та ВП до допоміжних військових служб. Обґрунтовано виховну та дидактичну роль школи у цьому процесі. Описано детальні плани роботи з ВП учениць у залежності від виду освітнього закладу. Остаточено затверджено порядок заснування, функціонування та розформування шкільного гуфца учениць. Розширено список звань ВПЖ, які могла посідати учениця середнього навчального закладу. Внесено деякі зміни у носінні уніформи під час занять у школі та під час польових виходів.</p>	<p>Військова підготовка учениць ставала обов'язковим предметом у всіх середніх навчальних закладах, та називалася «Військова підготовка жіночої молоді до допоміжних військових підрозділів» (Przysposobienie wojskowe młodzieży żeńskiej do służby pomocniczyj wojskowej)</p>
3 24 травня 1937 р.	<p>Інструкція з ВП до оборони краю жінок у сільській місцевості (Instrukcja nr 5 z przysposobienia wojskowego do obrony kraju kobiet na wsi)</p> <p>Інструкція передбачала надати силами воєнізованих організацій та сільських освітніх закладів необхідні знання, уміння та навички із заміни чоловіків у сферах діяльності у селі, що було необхідним під час війни; надати необхідні знання та навички із самозахисту. Велика увага приділялася громадянському вихованню та поширенню польських цінностей в сільській місцевості.</p>	<p>Вперше здійснено спробу вирішити проблему ВП жіночої молоді у сільській місцевості. Розроблено спеціальну навчальну програму з ВП для юначок у віці 14 – 22 р. Програма неодноразово змінювалася.</p> <p>По відношенню до українок, у програмі мінімальний час виділявся на формування навичок із самозахисту, більшість часу стосувалася підтримки цивільних сфер життя під час війни, опіки над дітьми та життєдіяльності села.</p>
09 КВІТНЯ 1938 р.	<p>Закон про загальний військовий обов'язок (Dz. U. Rp nr 25/38, roz. 220) (Ustawa o powszechnym obowiązku wojskowym)</p> <p>Жінки отримали остаточні права із військової служби на рівні із чоловіками. Відтепер усі жительки, віком від 19 до 45 р. могли бути добровільно залученими до військової служби</p>	<p>Прийнятий, як необхідна міра унаслідок анексії Австрії та кампанії із ліквідації Чехословаччини гітлерівською Німеччиною.</p> <p>Старшокласниці, після закінчення середнього навчального закладу та проходження шкільної ВП підлягали обов'язковому призову, та відповідної фахової підготовки/перепідготовки до військової служби.</p>
11 ЛЮТОГ о 1939 р.	<p>Розпорядження про визнання Організації з підготовки жінок до оборони краю товариством вищої корисності (Organizacji Przysposobienia Kobiet do Obrony Kraju za stowarzyszenie wyższej użyteczności)</p> <p>Нагородження ОПЖДОКУ спеціальним штандартом [Додаток Т41], а з ним і статус «товариства найвищої корисності» у Польщі. Отримання законодавчих привілеїв, як головного товариства, із здійснення ВП учениць та право контролю за іншими організаціями, які такими товариствами ще не були (Стрілецький Союз, харцери тощо), здійснення мобілізаційної політики жінок, спільно із МВС тощо.</p>	<p>Розпорядженням зобов'язувалась повсюдна пропаганда ВП серед учениць на місцях, піднесення рівня військово-патріотичної культури.</p>

Таблицю складено та узагальнено на основі джерел [30], [196], [346], [348], [144].

Додаток М

Фото демонструє організацію табору ВПЖ – один великий літній табір (близько 500 учасниць) об'єднував у собі 3-4 малі табори (приблизно 125 учасниць)

Джерело: Wolne forum Gdańsk//forum miłośników Gdańska i Pomorza. URL: <http://wolneforumgdansk.pl/viewtopic.php?p=28373> (дата звернення: 16. 02.2018).

Додаток М1

м. Сарни. Рідкісна фотографія, яка зображує інструкторів ВП дівчат – польських офіцерів-педагогів (в центрі). Перший справа – поручник С. Берак. Очевидно, фотографія зроблена в кінці 1920-х р., коли в регіоні ще були відсутні жінки-інструкторки з ВП.

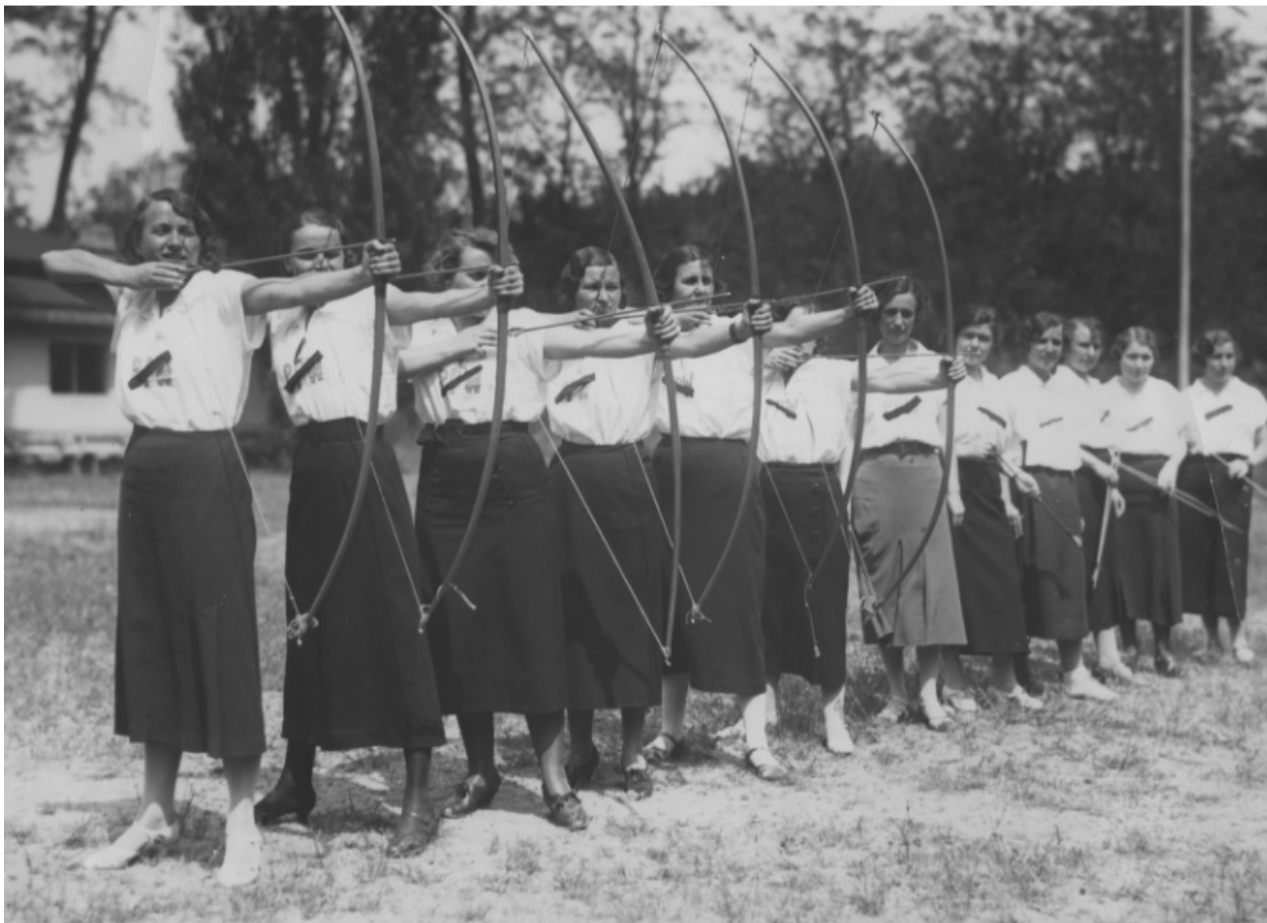

Джерело: Przynsposobienie Wojskowe Kobiet. Private Collections Digitale Library. URL: <http://www.bikop.eu/dlibra/doccontent?id=4539>. (дата звернення: 21.03.2018).

**Пропагандистська листівка із участі учениць старших класів у таборі
ФВ і ВП у м. Сколе (Станіславське воєводство)**

Джерело: Skole, widok z Dąbrówki na Popadię 1 reprodukcja (pocztówka) : dr. ;
9x13,9 cm. : wyd. D. Brauner, [ca 1930].

Практичні заняття стрільби із лука членкинь ВПЖ

Приклад практикуючих заходів із проведення стрілецьких занять учениць шкільних гуфців

Мінімальний науковий матеріал із стрілецького навчання учениць шкільних гуфців розкладався на 4 лекції:

I. Розмова про значення та важливість стрілецтва у процесах національного захисту. Зовнішнім проявом виконаного громадянського обов'язку була Стрілецька відзнака. Опис зброї – детальне обговорення рятувальних приладів.

II. Роздача школярам стрілецьких щитів розміром 20 x 14 см. Прорізання ученицями із шматка тугого паперу мушки та проріз прицілу. Демонстрація коменданткою розстановки прицільних приладів на щиті. Учениці виконували теж саме із своїми макетами – обговорення помилок неправильного налаштування. Бічна поправка при стрільбі, тонка і товста мушка, нижній та верхній постріли. Демонстрація прицілювання зброєю до щита.

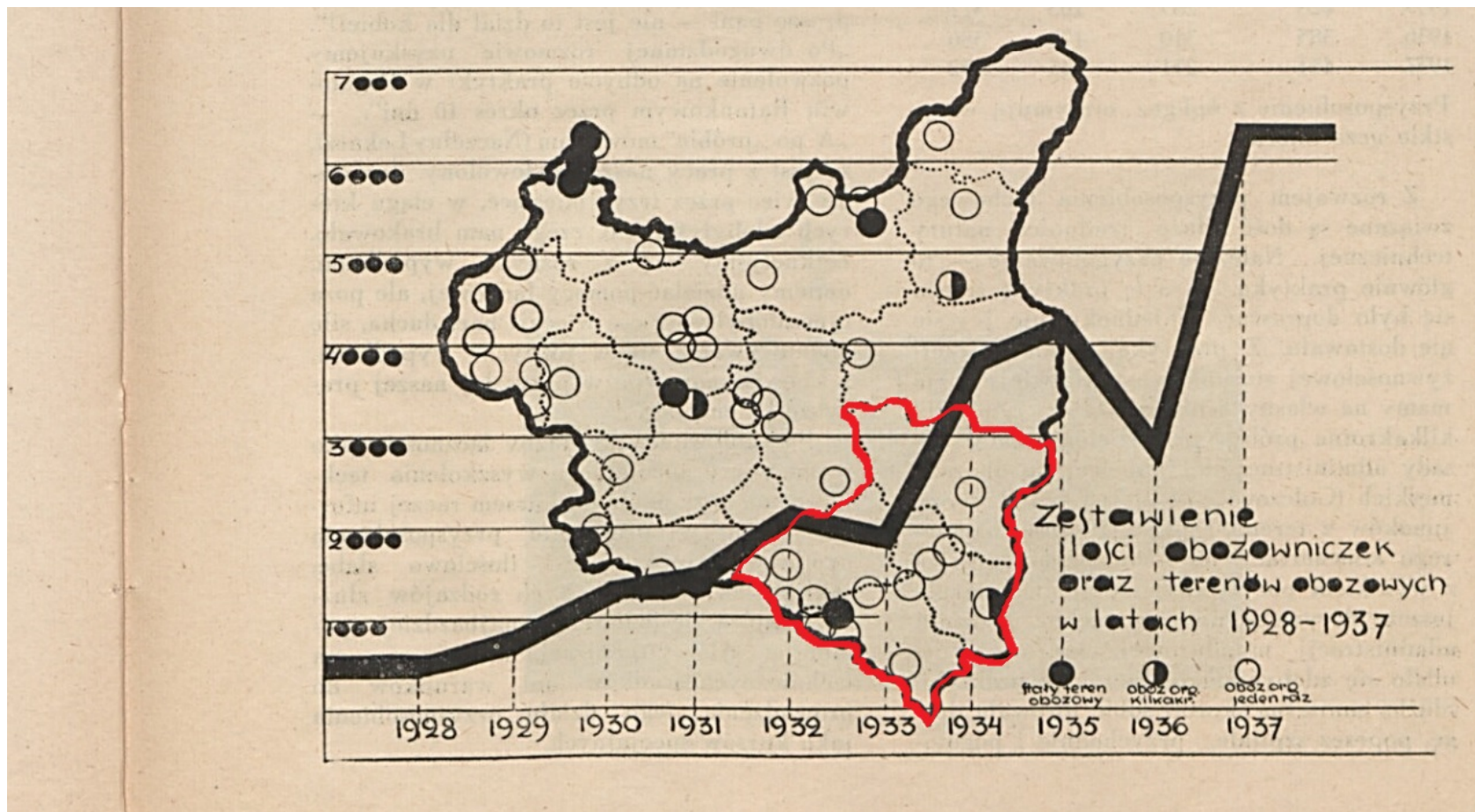
III. Учениці встановлювали зброю та прицілювались до щита. Комендантка даний процес контролювала. Вивчалися типові помилки прицілювання відповідно до підручника з ВП.

IV. Підготовка до стрільби лежачи, правильне тримання зброї, нажимання спускового гачка, заряджання і розряджання. Практичні стрільби із гвинтівки із та без підставки. Для урізноманітнення практикувались розважальні стрільби по коробках, колах, блоків і т.д. Уся підготовча вступна діяльність пророблялась у класі, а практичні стрільби, у разі непогоди, здійснювались у маловідвідувальному шкільному коридорі у вечірній час, коли нікого не було.

Така практика здійснювалась у разі відсутності спеціального тиру (гімнастичної зали). Намагалися збільшувати кількість стрільб. Для затримки патронів використовували т.зв. кулохвуги (kulochwyty): на стрільбищах - насип землі, або стіна захищена землею, що розташовувалась за останнім рядом щитів; у приміщенні використовували підходящі ящики, наповнені піском. Кулохвугом у приміщеннях часто була переносна скриня, наповнена сіном чи лахміттям. Для безпеки, особливо під час стрільб із гвинтівки, за ящиком поміщували окремо бляху товщиною 2 мм розміром 1 x 1 м. Весною того самого шкільного року здійснювали стрільби на бронзову стрілецьку відзнаку. Під час другого року навчання, учениці, в основному удосконалювались у стрілецтві, щоб можна було підготувати розвинених учениць до здобуття срібної відзнаки або відновлення своєї відзнаки. Боєприпаси на навчальні стрільби учениць, окрім постачання від ВПЖ, можна було отримати у ДУФВіВП, а також за достатньо вигідною ціною у Польському союзі спортивних стрільб. При існуванні у школі Батьківського комітету, часто брались кредити на стрілецький вишкіл шкільної молоді. Впродовж цих двох років, при наявності вільного часу, намагалися, в першу чергу, здійснювати стрільби із різних положень також для того, щоб підготувати учениць до отримання державної золотої відзнаки.

Під час закінчення стрілецького сезону, практикувались стрілецькі міжгуфцові та міжшкільні змагання, ґрунтовані на груповій системі (кожна учениця здійснювала один постріл).

Співставлення кількості учениць, які закінчили навчання з ВП у сталих, кількарізових та однорізових таборах ВП.
(регіон східногалицьких та волинського воєводств ЗУЗ виділено червоною жирною лінією)

Джерело: Zawodzińska M. Prace wychowawczo-wyszkoleniowe w O.P.W.K., „Dla przyszłości”: rok 1928 – 1938 : jednostniówka : Organizacja Przystosobienia Kobiet do Obrony Kraju, Druk. „Polska Zjednoczona”, marzec 1938 Warszawa S. 41 – 45.

Виїзний навчальний курс ВПЖ для місцевих жительок (вікова категорія 18р. – 22р.) м. Дубровиця Сарненського повіту Волинського воєводства (сучасна Рівненська область), 1933 р. По центру 3 інструкторки у цивільному одязі. Позаду слухачок видніється житловий квартал м. Дубровиця.

Джерело: Przynsposobienia Wojskowe Kobiet. Private Collections Digitale Library. URL: <http://www.bikop.eu/dlibra/doccontent?id=4640>

Джерело: Przynsposobienia Wojskowe Kobiet. Private Collections Digitale Library. Режим доступу http://www.bikop.eu/dlibra/docmetadata?id=4641&from=&dirids=1&ver_id=&lp=2&QI=6692C798FAA467D3F43C99258EC7106A-1 (дата звернення: 29.12.2017).

Додаток П

Учениці луцького гуфца під час виїзного табору у липні 1931 (або липні 1932 р.) у с. Іштебна Сілезького воєводства під час комбінованих занять із протигазової оборони та рятівництва

Додаток П1

Учениці луцького гуфца під час виїзного табору у липні 1931 (або липні 1932 р.) у с. Іштебна Сілезького воєводства під час практичних занять із організації зв'язку із сигнальними прапорцями

Додаток П2

Гімназистки гуфца приватної коєдукаційної гімназії (найімовіріше м. Кременець) під час виїзного табору ВП у липні 1931 (або у липні 1932 р.) у с. Іштебна Сілезького воєводства під час практичних занять із організації зв'язку (вивчення телефонного апарату ар.wz.27)

Джерело: Сера Н. Wybrane zagadnienia łączności armii II Rzeczypospolitej.

Учениці гуфца однієї з луцьких гімназій під час літнього табору ВП у захисних комплектах та масках типу r.s.c. під час практичних занять із ПШПГО

Додаток П4

Гімназистки гуфца приватної коєдукаційної гімназії (найімовіріше м. Кременець) під час виїзного табору у липні 1931 (або липні 1932 р.) у с. Іштебна Сілезького воєводства під час практичних занять із організації зв'язку (закладання телефонної лінії)

Джерело: Skrypt Szkoły Podchorążych Piechoty 'Łączność' Ostrów-Mazowiecki 1931.

Доповнення навчальної програми з ВП згідно розпорядженням міністра ВПО, а також міністра ВС з 10 вересня 1937 р. (NR II w-8256/37) «У справі організації підготовки шкільної молоді до оборони краю»

Зміст програми	Категорії шкіл	Середні школи (szkoły średnie ogólnokształcące)			Професійно-технічні школи (училища) (szkoły średnie zawodowe)		
		Класи-курс (Klasa-kurs)			I	II	III
		Рік (rok)			1	2	3
		6	7	8			
		1	2	3	1	2	3
Загальновійськов а підготовка (Przysposobienie ogólnowojskowe)	Громадянська наука (nauka obywatelska)	3	3	—	3	3	—
	Наука служби (nauka służby)	6	16	—	6	16	
	Гігієна і рятувальні роботи (higijena i ratownictwo)	14	—	—	—	—	—
	Протигазова оборона (obrona przeciwgazowa)	20	—	—	20	—	—
	Польова служба (służba polowa)	15	25	—	25	25	—
	Стрілецький спорт і стрільба з лука (strzelectwo i łucznicтво)	6	20	—	6	20	—
	Фізичне виховання (wychowanie fizyczne)	—	—	—	—	—	—
Фахова підготовка (за бажанням) Przysposobienie fachowe (do wyboru)	Санітарна допомога (sanitarne ratownictwo)			30° навчального часу			
	Освітній напрям (oświat. Prop.)			30° навчального часу			
	Господарське харчування (gospod. Żywnościowe)						42° навчального часу
	Господарські матеріали (gospodarche. Materjal.)						48° навчального часу
	Управління господарством і бухгалтерський облік (biurowość i rachun)						48° навчального часу
Інструкторська підготовка (за бажанням) Przysposobienie instruktorskie (do wyboru)	Протигазова оборона (obrona przeciwgazowa)			25° навчального часу			
	Польова служба (służba polowa)			40° навчального часу			
	Вступні інструкції (wstępne instrukcje)			45° навчального часу			
Разом	Годин	60	64	25-45	60	64	42-48

(продовження додатку Р)

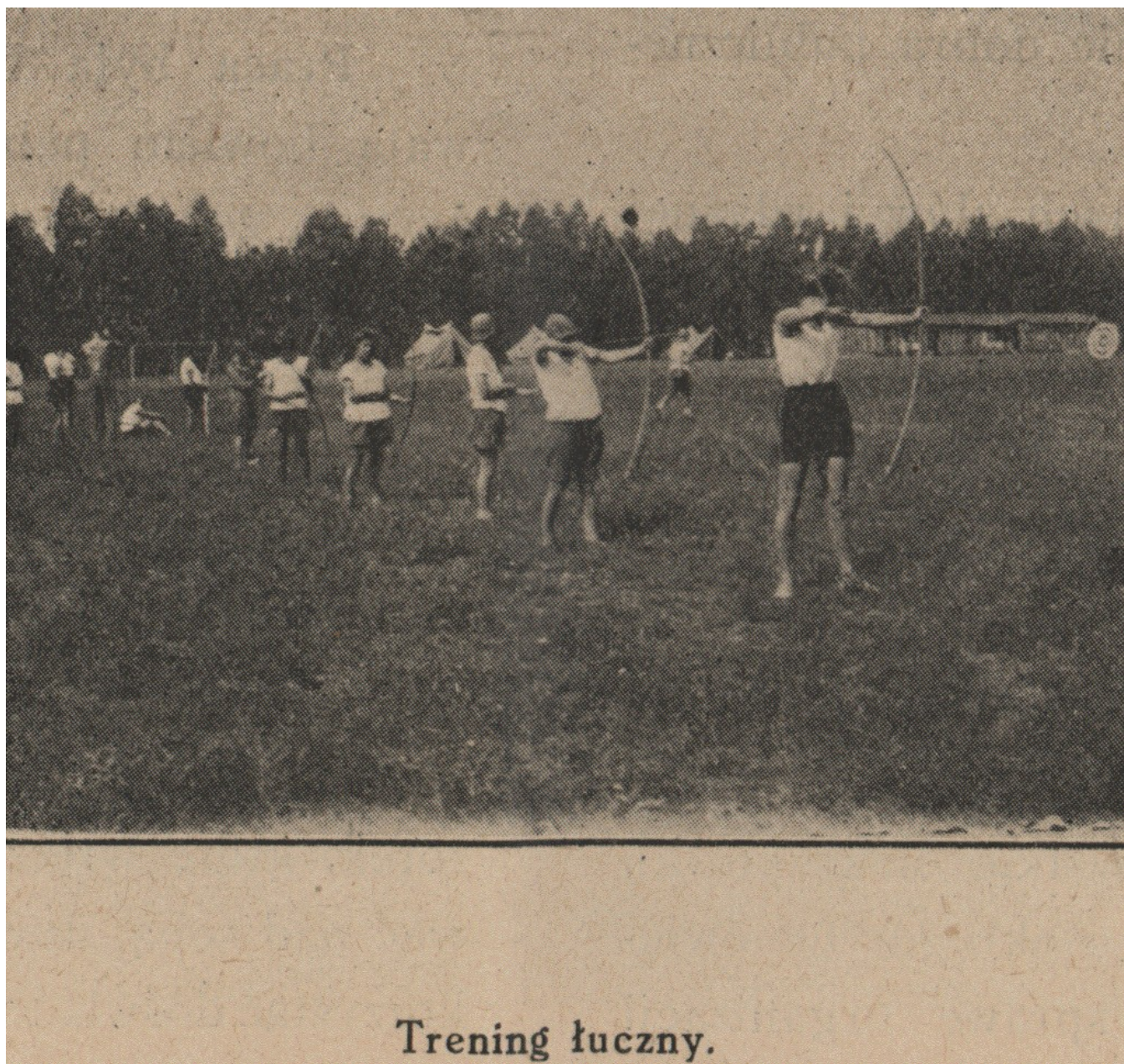
Зміст програми	Категорії шкіл	Нижчі професійні школи та трирічні навчальні курси (Szkoly niższe zawodowe i 3-letni kurs dokształcające)		Школи та курси перепідготовки (Szkoly i kursy dokształcające)		
		I	II	річні	дворічні	
	Рік (rok)	1	2	1	1	2
Загальновійськов а підготовка (Przysposobienie ogólnowojskowe)	Громадянська наука (nauka obywatelska)	3	3	5	3	3
	Наука служби (nauka służby)	12	2	10	10	2
	Гігієна і рятувальні роботи (higijena i ratownictwo)	—	—	—	—	—
	Протигазова оборона (obrona przeciwgazowa)	20	—	10	10	—
	Польова служба (służba polowa)	19	12	5	6	24
	Стрілецький спорт і стрільба з лука (strzelectwo i łucznictwo)	6	20	6	6	—
	Фізичне виховання (wychowanie fizyczne)	—	—	8	9	15
Фахова підготовка (за бажанням) (Przysposobienie fachowe (do wyboru))	Санітарна допомога (sanitarne ratownictwo)	—	—	—	—	—
	Освітній напрям (oświat. Prop.)	—	—	—	—	—
	Господарське харчування (gospod. Żywnościowe)	—	31°	—	—	—
	Господарські матеріали (gospodarche. Materjal.)	—	30°	—	—	—
	Управління господарством і бухгалтерський облік (biurowość i rachun)	—	24°	—	—	—
Інструкторська підготовка (за бажанням) (Przysposobienie instruktorskie (do wyboru))	Протигазова оборона (obrona przeciwgazowa)	—	—	—	—	—
	Польова служба (służba polowa)	—	—	—	—	—
	Вступні інструкції (wstępne instrukcje)	—	—	—	—	—
Разом	Годин	60	68	44	44	44

(продовження додатку Р)

Зміст програми	Категорії шкіл	Охоронярські (охоронкові) семінарії (Seminarja ochroniarskie)			Вчительські семінарії (Seminarja nauczycielsk.)		
		I	II	III	II	III	IV
	Рік (rok)	1	2	3	1	2	3
Загальновійськов а підготовка (Przysposobienie ogólno-wojskowe)	Громадянська наука (nauka obywatelska)	3	3	—	3	3	—
	Наука служби (nauka służby)	6	16	—	6	16	—
	Гігієна і рятувальні роботи (higijena i ratownictwo)	12	—	—	—	—	—
	Протигазова оборона (obrona przeciwgazowa)	20	—	—	20	—	—
	Польова служба (służba polowa)	17	25	—	29	21	—
	Стрілецький спорт і стрільба з лука (strzelectwo i łucznictwo)	6	20	—	6	24	—
	Фізичне виховання (wychowanie fizyczne)	—	—	—	—	—	—
Фахова підготовка (за бажанням) Przysposobienie fachowe (do wyboru)	Санітарна допомога (sanitarne ratownictwo)	—	—	30° навчальн ого часу	—	—	30° навчальног о часу
	Освітній напрям (oświat. Prop.)	—	—	30° навчальн ого часу	—	—	30° навчальног о часу
	Господарське харчування (gospod. Żywnościowe)	—	—	—	—	—	50° навчальног о часу
	Господарські матеріали (gospodarche. Materjal.)	—	—	—	—	—	50° навчальног о часу
	Управління господарством і бухгалтерський облік (biurowość i rachun)	—	—	—	—	—	50° навчальног о часу
Інструкторська підготовка (за бажанням) Przysposobienie instruktorskie (do wyboru)	Протигазова оборона (obrona przeciwgazowa)	—	—	—	—	—	25° навчальног о часу
	Польова служба (służba polowa)	—	—	—	—	—	29° навчальног о часу
	Вступні інструкції (wstępne instrukcje)	—	—	—	—	—	—
Разом	Годин	64	64	30	64	64	25-50

(продовження додатку Р)

Зміст програми	Категорії шкіл	Учительські семінарії професійних шкіл (Seminarji nauczycielski szkół zawodowych)			Школи (ліцеї) фабрично-заводського учнівства (Licea handlowe)		
		Класи-курс (Klasa-kurs)	I	II	III	I	II
		Рік (rok)	1	2	3	1	2
Загальновійськов а підготовка (Przysposobienie ogólnowojskowe)	Громадянська наука (nauka obywatelska)	3	3	—	3	—	
	Наука служби (nauka służby)	6	16	—	16	—	
	Гігієна і рятувальні роботи (higijena i ratownictwo)	—	—	—	—	—	
	Протигазова оборона (obrona przeciwgazowa)	20	—	—	20	—	
	Польова служба (służba polowa)	29	25	—	21	—	
	Стрілецький спорт і стрільба з лука (strzelectwo i łucznictwo)	6	20	—	4	18	
	Фізичне виховання (wychowanie fizyczne)	—	—	—	—	—	
Фахова підготовка (за бажанням) Przysposobienie fachowe (do wyboru)	Санітарна допомога (sanitarne ratownictwo)	—	—	—	—	—	
	Освітній напрям (oświat. Prop.)	—	—	—	—	—	
	Господарське харчування (gospod. Żywnościowe)	—	—	44°	—	—	
	Господарські матеріали (gospodarche. Materjal.)	—	—	50°	—	—	
	Управління господарством і бухгалтерський облік (biurowość i rachun)	—	—	—	—	16	
Інструкторська підготовка (за бажанням) Przysposobienie instruktorskie (do wyboru)	Протигазова оборона (obrona przeciwgazowa)	—	—	—	—	—	
	Польова служба (służba polowa)	—	—	—	—	—	
	Вступні інструкції (wstępne instrukcje)	—	—	—	—	—	
Разом	Годин	64	64	44-50	64	64	

Практичні заняття шкільного гуртка учениць у сфері стрільби із лука

Trening łuczny.

**Пісні, обов'язкові для вивчення ученицями гуфца, що створювали
прижиттєвий пропагандистський образ М.Віттек, а також культу пев'ячок
(інструкторок ВП).**

Пісня пев'ячок, обов'язкова до вивчення усіма ученицями шкільних гуфців ВП	Пісня про М. Віттек, обов'язкова до вивчення усіма ученицями шкільних гуфців ВП (1925, S. Majewska).
<p><i>«Marsz Pewiaczek»</i></p> <p>Wznieśmy śmiało w górę dumne czoła i pieśń wielką rzućmy w niebo, w chmury, idziem tam, gdzie obowiązek woła, my, Pewiaczki, Polski wierne córky.</p> <p>Świątym dla nas rozkaz, służba, praca. W sercach naszych płomień wielkiej wiary! Niech od granic naszych wróg zawraca, bo tu mur z młodzieńczych serc ofiary!</p> <p>Ducha lot kierujmy wciąż wytrwale tam, gdzie w łunie ptak srebrzystopióry rozpościera swe skrzydła wspaniałe! My, Pewiaczki, Polski wierne córky!</p>	<p><i>«Pieśń o Komendantce Marii Wittekównie»</i></p> <p>Na polanie dogasa ognisko, Cicho w locie srebrzyste mrą skry, Gwiazdy zbladły, poranek już blisko, A Ty śniesz tęczowe swe sny.</p> <p>Wśród zygzaków złocistych płomieni, Co tak jasno dziś złocą Twą twarz, Jawią Ci się Twe twórcze marzenia, Komendantko, Wodzu nasz.</p> <p>Tam na polach, gdzie krwawe szły boje, Pośród męki, niewiary i drwin, Wielkie serce wyśniło je Twoje, A Twa moc zamieniła je w czyn.</p> <p>Poprzez trudy, przez walki zawieję, Ufna w siły, co w piersi swej masz, Tyś ziściła nam wielką ideę, Komendantko, Wodzu nasz.</p> <p>Nikt Ci nie dał srebrzystych zygzaków, Taki szary i skromny masz strój, Lecz bez srebra, bez gwiazd i bez znaków, Tyś nam wodzem na szczęście, na znój.</p> <p>Będą kiedyś zygzaki w żar wklęte, Co tak jasno dziś złocą Twą twarz, Mówić ludziom o Tobie legendę, Komendantko, Wodzu nasz.</p>
<p><i>Джерело:</i> Zawadzka E. «Czekając na rozkaz», Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1992 Skomponowany przez Feliksa Nowowiejskiego do słów Lisiakówny.</p>	<p><i>Джерело:</i> Zawadzka E. «Czekając na rozkaz», Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1992.</p>

Додаток С2

Львівська дружина суспільної праці (ДСП) – жінки-військові та фанатичні польки-випускниці шкільних гуфців різних освітніх закладів, які добровільно здійснювали соціальну роботу у місті, в основному у оборонно-освітній та пропагандистській сферах (приблизно 1935 р.)

Додаток СЗ

Світлиця Дружини суспільної праці (ДСП) (новорічна ярмарка у Світлиці, кошти з якої повинні були піти на купівлю спорядження та обмундирування для бідних учениць польських шкіл). Емблема ВПЖ та фото інструкторки ОПЖдОКу вказує, що це світлиця на Холмщині

Джерело: Świerkoszówna E. Drużyny Pracy Społecznej. „Dla przyszłości”: rok 1928 – 1938 : *jednodniówka* : Organizacja Przysposobienia Kobiet do Obrony Kraju, Druk. „Polska Zjednoczona”, marzec 1938 Warszawa, S. 49.

План ВП юначок у Союзи польського харцерства**Przysposobienia wojskowe młodzieży żeńskiej –****List okólny Naczelnictwa ZHP L.5 z dnia 30 IV 1923 r.****PRZYSPOSOBIENIE WOJSKOWE MŁODZIEŻY ŻEŃSKIEJ**

1) Na podstawie porozumienia Naczelnictwa Z.H.P. z Ministerstwem Spraw Wojskowych zostały ustalone zasady przysposobienia harcerek do wojskowej służby pomocniczej na wypadek wojny. Przygotowanie harcerek do wojskowej służby pomocniczej nie tworzy specjalnego działu pracy, lecz jest ściśle związane z programem pracy Z.H.P. oraz ujęte w ramy prób organizacyjnych i sprawności. 2) Przygotowanie kobiet do wojskowej służby pomocniczej obejmuje: **a) ogólne przygotowanie wojskowe, b) przygotowanie fachowe,**

A. Harcerki mogą uzyskać świadectwo ogólnego przysposobienia wojskowego przez uzupełnienie stopnia I (samarytanki) wiadomościami z zakresu: terenoznawstwa, obchodzenia się z bronią, łączności, organizacji armii, gazów trujących (wiadomości ogólne, obrona, ratownictwo). Wykłady i ćwiczenia z zakresu wyżej wymienionych przedmiotów w myśl opracowanych programów mogą być włączone tylko do programów pracy zastępów dziewcząt powyżej lat 16.

Próby przeprowadza harcerska Komisja Egzaminacyjna, w skład której wchodzi delegatka lub delegat wojskowości.

B. W celu przeprowadzenia ogólnego przysposobienia wojskowego własnymi siłami, harcerki mogą uzyskać stopień instruktorki przysposobienia wojskowego po przejściu odpowiedniego kursu oraz złożeniu egzaminu przed wojskową Komisją Egzaminacyjną Przysposobienia Rezerw. Kursy takie zostaną zorganizowane przez G.K.Ż. w porozumieniu z M.S.Wojsk.

C. Przygotowanie fachowe obejmuje sprawności z zakresu służb pomocniczych, a mianowicie: wojskowej służby sanitarnej, służby gospodarczej, oświatowej, łączności, kancelaryjnej.

Próby przeprowadza Harcerska Komisja Egzaminacyjna, w skład której wchodzi delegatka lub delegat M.S.Wojsk. W celu umożliwienia harcerkom przygotowania się do prób z wyżej wymienionych sprawności zaleca się Komendom Chorągwi, Okręgów i Hufców Samodzielnych organizowanie, w porozumieniu z odpowiednimi czynnikami wojskowymi, Kursów z poszczególnych sprawności w myśl opracowanych programów.3) Oczekuje się sprawozdań i wniosków Zarządów i Komend w związku z niniejszym listem okólnym.4) Wyżej wymienione programy uzupełnień do stopnia I oraz projekty sprawności można otrzymać w Głównej Kwaterze Żeńskiej.

Si. Sedlaczek Wiceprzewodniczący; Janusz Rudnicki Sekretarz Generalny

Джерело: Wiadomości Urzędowe 1923, nr 4, poz. 57, s. 36.

Додаток С5

Теоретичне заняття із фахової підготовки жінок до служби у військовій канцелярії (лютий 1927 р.), організоване Стрілецьким Союзом, у шкільному приміщенні однієї з волинських шкіл. Як видно з фотографії, група різновікова (підлітки та дорослі жінки). Інструктор – офіцер Війська Польського.

Додаток Т

Перелік основних суб'єктів, що здійснювали ВП учениць

Суб'єкти здійснення військової підготовки дівчат	Зміст основної діяльності
Середня школа (або її еквіваленти)	Проводила військову підготовку в контексті власних навчальних програм, узгоджених з органами державного управління, освіти.
<p>Організації, товариства та об'єднання:</p> <p>Комітет суспільний підготовки жінок для оборони краю (КСПЖдОК) (пол. Komitet Społeczny Przysposobienia Kobiet do Obrony Kraju (KSPKdOK)).</p>	<p>Центральний орган суспільного представництва та пропаганди тих заходів, які здійснюють спеціально створені організації жіноцтва по військовій підготовці дівчат. Комітет складався з делегатів первинних жіночих об'єднань, які вели безпосередню роботу або ж підтримували діяльність військової підготовки дівчат. Робота зводилась, в основному, до пропаганди військових знань дівчатам, розробки рекомендацій при прийнятті нормативних рішень, а також сприяння міжгромадським контактам і взаємній допомозі. Комітет здійснював консультації школам щодо проведення військової підготовки старшокласниць.</p>
Стрілецький союз (пол. Związek Strzelecki (ZS))	<p>Діяльність теж проводилась у позашкільний час. Спеціалізувався на військовій освіті загалом: проводились посилені курси протигазової оборони, які займали більшість основного навчального часу, а зміст освіти дівчат зводився, загалом, до підготовки їхньої служби у допоміжних підрозділах. Діяльність була схожою із такою, яка здійснювалась Комітетом суспільної підготовки жінок для оборони краю (КСПЖдОК).</p>
Союз харцерства (пол. Związek Harcerek) [Додаток План харцерський]	<p>Польський суспільно-виховний рух дітей і юнацтва. Створений за зразком британського скаутингу, що робить основний акцент на службу, самовдосконалення (роботу над собою) і братство.</p> <p>Проблема військової підготовки дівчат вперше була порушена на зборах інструкторкторів організації від 1933 р., де зазначалося, що школярки, незалежно від віку, повинні бути фізично сильними, витривалими, здатними виживати в екстремальних умовах, методологічно визначивши порядок проходження ними табірних зборів [351, s. 111].</p> <p>Дівчата готувались за програмою підготовки</p>

	<p>харцерок, придатних до захисту країни у спеціальних харцерських дружинах.</p> <p>Вони були повинні пройти відповідні ступені, здавши іспит, маючи змогу отримати 4 зірочки. Для харцерок-дівчат передбачалося проходження наступних ступенів - доброволки, піонерки, самаритянки, керівниці, харцерки [299, С. 133-134].</p> <p>З 1934 р. прийнятий проект проб спеціальностей інструкторів, на які допускалися дівчата, а саме: санітарна, освітня, артистична, польова, господарська та промислова у школі інструкторів (Буча) за спеціальностями: Ліги протипожежної та протигазової атаки (LOPP) I, II та III категорій рятівників та санітарок, спортивних ігор, плавання та навігації, військової підготовки та підготовки до оборони краю, стрільцтва та стрільби з лука [109].</p> <p>Дівчата допускались на посади командирів відділення [31, арк. 101].</p> <p>Їхні обов'язки були визначені у 1938 р. в спеціальній «інструкції командирів відділень харцерів та скаутів» до яких відносились: нагляд за фізичним та моральним здоров'ям молоді, дотримання всіх організаційних обов'язків, підготовка рапортів, сплати членських внесків, нагляд за майном шкільного підрозділу, відповідальність за фінансову та господарську діяльність свого відділення [109].</p>
<p>Польський Білий хрест (пол. Polski Biały Krzyż (PBK))</p>	<p>Здійснює підготовку та реєструє інструкторок для роботи не тільки у Польщі, а і у всьому світі. Вишкіл дівчат здійснюється як силами своєї організації, так і у співпраці із іншими організаціями та об'єднаннями.</p>
<p>«Військова родина» (пол. Stowarzyszenie „Rodzina Wojskowa”)</p>	<p>Здійснює підготовку дівчат до традиційних «фемінних» видів діяльності: опіки, турботи над сім'ями військових; здійснення соціально-педагогічної діяльності з сім'ями тощо.</p>
<p>Товариство «Громадянська служба» (пол. Stow. Służba Obywatelska)</p>	<p>Така ж діяльність, як і у Польського Білого хреста [47].</p>
<p>Військо Польське</p>	<p>Військові, залишаючись фактично на дійсній військовій службі, виконували функції командирів та інструкторів в осередках військової підготовки дівчат, були членами воєводських, міських, і повітових комітетів фізичного виховання і військової підготовки; офіцери війська, як правило, займали посади секретарів, і комендантів військової підготовки. Організаційні одиниці комітетів військової підготовки, куди входили військові, координували, спільно з освітнім відомством, діяльність в області військової підготовки, здійснювану громадськими організаціями та об'єднаннями, як: «Стрілецький Союз», «Союз польського харцерства», а також ряду інших організацій, об'єднаних в Федерацію польських союзів захисників Вітчизни. Так, у 1935</p>

	<p>р. Корпус Офіцерів Батальйону «Полісся» спільно із «Стрілецьким союзом» організували проведення 12-денного дошкільного курсу в Сарнах для коменданток жіночих відділів Стрілецького союзу (з кожного повіту представлено, в середньому, 8-10 учасниць). Під час проведення даних курсів, головними цілями виступали поглиблення відомостей про інструкторську роботу, навчання спортивної гри, вміння проводити гімнастичні уроки та вправи, а також підготовка до роботи в стрілецьких клубах.</p> <p>Рішенням міністра військових справ від 3 лютого 1939 р. «Про добровільний набір жінок-інструкторів для військової підготовки та проходження військової служби в армії», інструкторки організацій, зокрема «Стрілецького Союзу», які погодилися на військову підготовку, подавали до 15 березня 1939 р. в оригіналі свідоцтво про народження (виписку з акту про народження), паспорт. Старшокласниці та неповнолітні дівчата, які погоджувалися на військову службу, повинні були представити більш повний перелік документів, а саме дозвіл батька, або представника спеціальної військової комісії у формі нотаріально підтвердженого письмового акту. Додавався і шкільний атестат (у разі закінчення школи) та свідоцтво про інструкторську підготовку, комітету фізичного виховання і військової підготовки та стан інструкторської роботи [387, с. 387].</p> <p>До 1937 року офіцери були комендантами шкільних воєнізованих загонів [69, с. 35]</p> <p>Військові, окрім навчання, залучали дівчат з воєнізованих шкільних загонів до проведення національних та громадських свят, вишколах, акціях пам'яті тощо.</p>
--	---

Джерела: [34], [185], [186], [47], [110], [320].

Додаток Т1

**Учениці гуфца ВП під час занять із стрільб малокаліберною гвинтівкою
(приблизно 1930 р., Східна Галичина, конкретне місце невідоме)**

Додаток Т1.1

**Стрілецький інструкторський курс (місце і рік невідомі)
теоретичне заняття із вивчення зброї (із демонстрацією малокаліберної
гвинтівки)**

Додаток Т2

**Військово-лижний курс учениць гуфца Теробовлянської гімназії
(створений, як частина заходів військової світлиці закладу)**

Додаток ТЗ

**Практичні заняття з планеризму у Кременецькій планерній школі,
створеною ініціативою викладацького складу Кременецького ліцею
На фото – майбутній військовий пілот Війська Польського - Я.**

Пілсудська

**Спальня однієї із зимових «рекреативно-навчальних колоній» ВПЖ
Фото підтверджує спогади учасниць про жахливі умови зимових
колоній ВПЖ.**

**Практичні заняття із збирання намету під час літнього табору ВП
учениць. 1932 р.**

Додаток Т6

**Режим роботи концентрації шкільних гуфців ВПЖ учениць у Давидові
(24.06-26.06.1931 р.)**

6-та год.	пробудження
6.00 – 6.30	прибирання «квартир», умивання, одягання
6.30 – 6.45	молитва
6.50 – 7.20	гімнастика
7.20 – 7.45	сніданок
8.00 – 11.30	збір, доповідь (рапорт), практичні заняття з ВП
11.30 – 12.00	повернення з занять, прибирання, службовий рапорт
12.00 – 13.00	обід
13.00 – 14.00	перерва, примусовий відпочинок
14.00 – 14.50	фізичне виховання, ігри та забави.
15.00 – 17.00	практичні заняття
17.00 – 17.45	ігри та забави
17.50 – 18.00	прочитання наказу
18.00 – 19.00	вечеря
19.00 – 19.30	співи
19.45 – 20.00	вогнище
20.35 – 20.45	заклик до молитви

Кількісний розклад годин на заняття: Марші – 8 год. Бойовий вишкіл – 7 год.
Стрільба з лука – 3 год . Наука служби – 1 год. Формальна муштра – 1 год.
Разом: 21 год.

Марш був у напрямку до Давидова.

Бойовий марш – просування гуфців під умовним далеким вогнем артилерії.

Марш на зворотньому шляху – розстановка попередньої охорони колони [144, арк. 30].

Додаток Т7

**Фахове навчання (II ступінь) випускниць загальних шкіл, гімназій,
професійних та середніх шкіл та інших освітніх закладів впродовж 1933 –
1937 рр.**

Рік	Фаховий вишкіл випускниць								
	Адмін. (заг.- пол.)	<i>в.т.ч.</i> <i>Адмін.</i> <i>(воєв.</i> <i>ЗУЗ)</i>	Освіт. (заг.- пол)	<i>Освіт.</i> <i>(воєв.</i> <i>ЗУЗ)</i>	Зв'яз. (заг.- пол.)	Зв'яз. (воєв. ЗУЗ)	Саніт. (заг.- пол.)	Саніт. (воєв. ЗУЗ)	<i>Разом</i>
1933	340	<u>65</u>	366	<u>71</u>	231	97	631	117	<u>1568</u>
1934	634	<u>162</u>	109	<u>23</u>	289	46	398	97	<u>1430</u>
1935	428	<u>101</u>	285	<u>76</u>	163	48	377	75	<u>1253</u>
1936	385	<u>96</u>	310	<u>83</u>	179	74	386	105	<u>1260</u>
1937	454	<u>129</u>	251	<u>64</u>	45	11	432	84	<u>1182</u>
Разом випускниць	2241	<u>553</u>	1321	<u>317</u>	907	276	2224	478	<u>6693</u>

Умовні позначення до таблиці:

заг.-пол. – загально-польська статистика;

воєв. ЗУЗ – статистика воєводств західно-українських земель.

Адмін. – адміністративний вишкіл;

Освіт. – освітній вишкіл;

Зв'яз. – вишкіл з організації військового зв'язку;

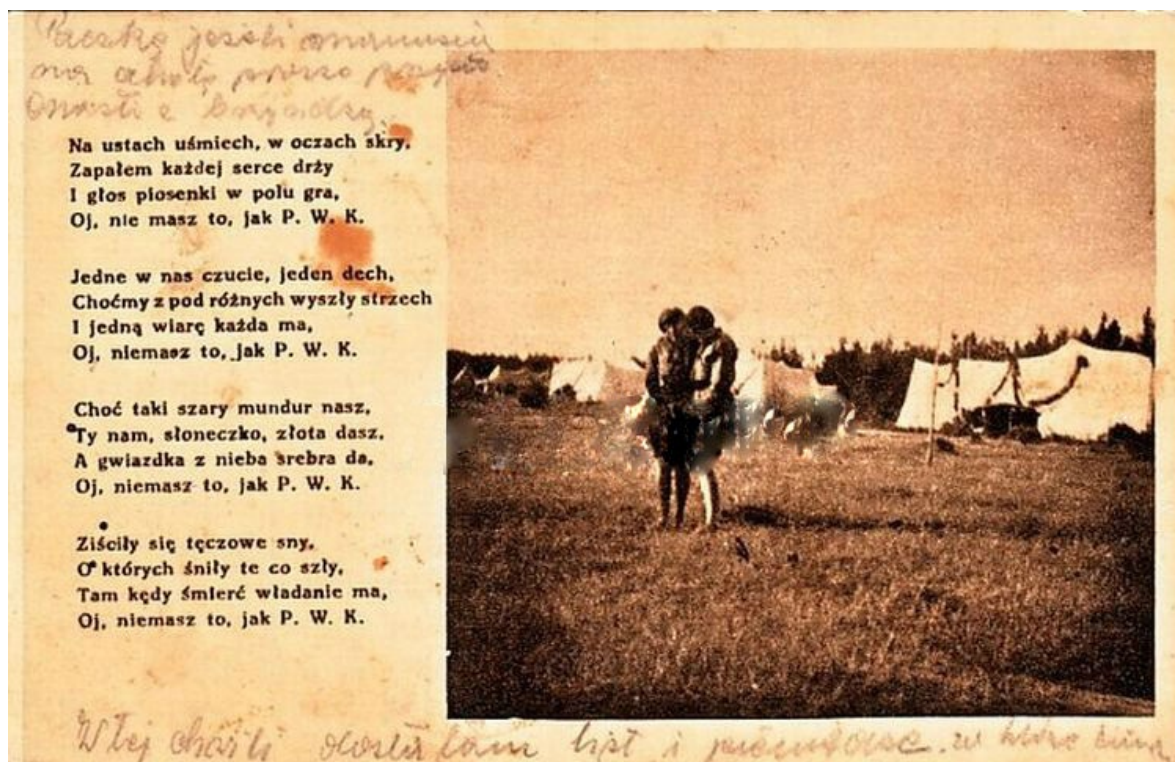
Саніт. – санітарний вишкіл;

Додаток Т8

**Кількість жіноцтва у місцевих філіях ВПЖ Польщі та місцевих філіях ВПЖ
західно-українських воєводств**

Рік	Кількість членкинь Локальних філій ВПЖ у Польщі	Кількість членкинь Локальних філій ВПЖ на території ЗУЗ
1929	Близько 500	Близько 100
1930	Близько 800	Близько 200
1930/1931	1200	315
1931/1932	1525	470
1932/1933	2119	602
1933/1934	2863	640
1934/1935	4935	приблизно 700
1935/1936	5272	приблизно 1000 (без урахування Волинського, Стрийського та інших «малих» кіл)
1936/1937	4630 (без урахування 14 кіл)	приблизно 1500 (без урахування Тернопільського, Волинського та інших «малих» кіл)
1937/1938	приблизно 5500-6000 членкинь	Приблизно 1700 (без урахування Волинського, Дрогобицького, Стрийського та інших «малих» кіл)

Агітаційна листівка для учениць, що пропагувала участь учениць у літніх таборах
ВПЖ

Пошиття спеціальних мундирів для дівчат львівським осередком ВПЖ (спільно із
військовими та Стрілецьким Союзом) (лютий 1927 р.)

**Програма навчального курсу з ВП у сільській місцевості Львівського,
Станіславського та Тернопільського воєводств. (1938 р.)**

- 1. Завдання сучасної Польщі. – 4 год.**
 - 2. Ідейні засади підготовки жінок до оборони краю – 2 год.**
 - 3. Суспільна і державна акція підготовки жінок до оборони краю – 1 год.**
 - 4. Військова підготовка жінок – 3 год.**
 - 5. Організація роботи ОПЖДОКу – 4 год.**
 - 6. Історія ВПЖ – 2 год.**
 - 7. Військова підготовка жіноцтва закордоном – 2 год.**
- Всього – 17 год.**

1. Завдання сучасної Польщі - 4 год.

Сучасні форми державного правління (Конституційна монархія, республіка. Країни з особливою політичною структурою – Італія, Німеччина, СРСР). Суспільна і господарська структура польської держави. Політичний устрій Польщі (порівняння на підставі змін Конституції від 17 березня 1921 р., а також конституційних змін, прийнятих в серпні 1926 р., прийнятих Сеймом у січні 1934 р.). Підстави конституційних змін із січня 1934 р. Громадянка і країна. Права і обов'язки громадянки. Сучасне поняття громадянки як співавторки державного життя. Значення «морального стану» громадянки для державного життя. Обов'язки кожної громадянки і акціях зі збереження цілісності і незалежності польської держави.

2. Ідейні засади підготовки жінок до оборони краю – 2 год.

Участь жінок у військових конфліктах. Участь жіноцтва у боротьбі за незалежність. Необхідність загальної військової підготовки народу, безсумнівна участь жіноцтва та необхідність підготовки жіноцтва. Види робіт у військах, які дозволені для жіноцтва. Досвід останніх воєн з участі жінок у справах оборони краю: недостатня підготовка, свобода у призначенні їм завдань. Необхідність використання цього досвіду шляхом раціональної та планової підготовчої акції. Обсяг дії цієї акції: моральна, фізична і фахова підготовка. Програма, яка цю підготовку реалізує, загально-військова підготовка, фаховий вишкіл, практика роботи в соціальній сфері та в армії.

3. Суспільна і державна акція підготовки жінок до оборони краю – 1 год.

Суспільна ініціатива з проведення підготовчих робіт ПЖДОК і їхня сьогоднішня організація: СКПЖДОК, товариства ВП, Харцерство, фахові товариства, ДУФВіВП, Організація державних властей ФВіВП, Наукова рада Фв і ВП, Організація комітетів ФВ і ВП.

4. Військова підготовка жінок – 3 год.

Завдання ВПЖ: військове виховання та вдосконалення членкинь. Програма загальної ВП. Необхідність створення умов переживання і умов вчинку під час ВП. Освітні цінності у одиниці ВПЖ та їх демонстрація шляхом застосування основних елементів ВП та військових форм роботи – як робочий метод. Вимоги впровадження ВПЖ – добровільність, одноманітність програмно-організаційної праці, безперервність навчання до моменту закінчення курсу та вступу у сферу соціальної роботи. Форми та курс роботи одиниці ВПЖ. Спосіб роботи у сталих одиницях ВПЖ, на збірках, у світлиці. Спосіб роботи у таборах та навчальних курсах ВП. Навчання під час екскурсій, участі у церемоніях, алярмів. Уніформа АПЖ, як виховний чинник. Перебіг збірки одиниці ВПЖ (показ та обговорення).

5. Організація роботи ОПЖДОКу – 4 год.

Стату як правова база. Членкині, спосіб їх приймання, права і обов'язки. Територіальна організація: місцеві центри, локальні філії, округи. Основні повноваження: Вільний з'їзд, Генеральна асамблея, Почесний суд і т.д. Типи одиниць ВПЖ – шкільні гупци ВПЖ, відділи ВПЖ, курси, табори

6. Історія ВПЖ – 2 год.

7. Військова підготовка жіноцтва закордоном – 2 год.

(Німеччина, СРСР, балтійські країни. Англія, Франція, Італія).

Підготовчий курс ПЖДОК.

Програма курсу:

1. Інформаційно-пізнавальний відділ.

- а.) Організація армії. 2 год.
- б.) Статут внутрішньої служби 2 год.
- в) військова географія 2 год.

2. Особисте вдосконалення:

- г) ППіПГО 10 год.
- д) наука про зброю 6 год.
- е) читання військових мап 4 год.
- ж) загальне рятівництво 6 год.

Всього – 32 год.

Організація армії. 2 год.

а) поділ армії на роди та служби, а також поділ видів зброї і служб. Організація військових властей і відділів, загальна організаційна схема, залежність, компетенція. Організація служби здоров'я, інтендантури (управління), зв'язку та освіти.

б) спосіб доповнення військ, загальні відомості про способи доповнення військ закордоном; загальний військовий обов'язок в Польщі. Призов – ухвалення, розпорядження, виконавчий апарат військових структур, Комісія, умови звільнення або відстрочки.

в) загальні відомості про мобілізацію армії. Мобілізація людей, тварин, матеріалу, транспортних ресурсів, промисловості. Моральний чинник в мобілізації як умова успіху. Обов'язок жіночої участі для підвищення морального чинника у мобілізації.

2. Статут внутрішньої служби 2 год.

а) збройні сили і їх поділ. Начальних збройних сил. Значення збройних сил – їх залежність від «морального духу» солдата. Солдатські чесноти – ідеал солдата.

б) засади військової ієрархії. Відносини підпорядкування та переваги. Відрядження. Організаційна необхідність та моральна цінність військової ієрархії. Військові звання та відзнаки. Право на винагороду і покарання у війську. Бойові відзнаки.

3) Військова географія 2 год.

Надання відомостей про клімат і гідрографію польських земель – їх значення з військової точки зору. Останні загальні відомості про господарство Польщі і її цінності для захисту країни. Національні справи – їх значення для питань захисту країни.

4) ППШГО 10 год.

У чому полягає повітряна та газова війна. Організація самооборони цивільних людей і участь у ній жіноцтва. Засоби індивідуальної та колективної оборони. Практичні заняття – використання масок, ущільнення приміщення, протигазові камери.

5. Наука про зброю 6 год.

а) загальні засади будови та експлуатації автоматичної зброї. Ознайомлення із трьома типами пістолетів, у т.ч. Маузера і Браунінга; обов'язково будова, технічне обслуговування та експлуатація, консервація.

б) Стрільба з пістолета (15 м.)

в) стрільба із будь-якого типу пістолета (один із трьох) – дистанція стрільби 15 м., а також 25 м.

6. Читання військових мап (карт) 4 год.

а) нагадування основної інформації про карти: ситуація, масштаб.

б) ознайомлення із різними типами карт, і тими, що використовуються у Польщі.

в) орієнтування по карті, порівняння карти з територією (пошук об'єктів місцевості на карті і навпаки);

г) читання карт на місцевості; рух по території.

7) загальне рятівництво 6 год.

Рятівництво відповідно до загально-військової програми, залежне від підйому – гігієна або практичні класи першої допомоги [280].

Додаток У1.1

Табір гуфців ВПЖ у Іштебній (1937 р.). Юначки одягнуті у спеціальні спортивні сорочки з емблемою ВПЖ, що означало проведення занять з ФВ

ПРОГРАМА з ВП ДЛЯ СІЛЬСЬКОЇ МОЛОДІ

ІНФОРМАЦІЙНИЙ КУРС ПІДГОТОВКИ ЖІНОК ДО ОБОРОНИ КРАЮ

32 ГОД. (3-4 навчальні екскурсії по місцевості)

I. Підвалини ідеї підготовки жінок до оборони краю:	6 год.
<i>1. Історія боротьби за незалежність Польщі: участь села, роль та участь жінок. Спеціальне врахування сукупності традицій даної місцевості чи району у питаннях незалежності</i>	5 год.
<i>2. Потреба загальної підготовки народу до оборони краю. Законодавчі передумови участі жінок у обороні, необхідність підготовки. Завдання та обсяг роботи жінок: важливість громадянського усвідомлення та підтримки високого морального духу</i>	1 год
II. Загальні відомості про життя та роботу війська:	10 год.
<i>1. Збройна сила – її значення для держави, її цілісності та безпеки. Обов'язок усіх громадянок співпрацювати та допомагати збройним силам. Цінність збройної сили – її залежність від моральної цінності солдата. Ідеал польського солдата-громадянина; військові чесноти. Навчання та виховання у війську/навчання неписьменних у війську/. Співпраця учениці, юначки, жінки, матері, сестри, активісток у сільській організації/ у справі виховання типу доброго солдата</i>	1 год.
<i>2. Загальний військовий обов'язок з точки зору прав і обов'язків призовника. Призов, умови звільнення та відстрочки, чинна служба, служба в резерві, у посполитому рушенні. Особисті та матеріальна блага; що, перш за все. Може застосовуватися на селі/транспорт, некваліфіковані робітниця, с/г продукція, земляні та дорожні роботи. Ставлення до цих благ держави</i>	2 год.
<i>3. Військова ієрархія. Структура збройних сил. Військові звання та їх відзнаки/ їх оглядове інформаційне трактування, без необхідності запам'ятовування/Бойові нагороди – їх значення. Поділ військ на роди та служби – після чого, ознайомлення із ними під час маршу – їхнє озброєння, визначення кількості.</i>	1 год
<i>4. Загальні відомості про мобілізацію. Мобілізація збройних сил: люди, тварини, матеріали; мобілізація комунікацій та транспортних засобів, промисловості та с/г. Моральна мобілізація, фактор моральної готовності в мобілізації, як умова успіху, обов'язок належної поведінки та співпраці жінок для покращення морального стану</i>	1 год.
<i>5. Органи і влада ВП.: Командування ДКО, ВП і вища влада; Комітети ФВ і ВП – гмінні і повітові. ВП для чоловіків – завдання, необхідність загальності. Співпраця жіночих організацій</i>	1 год.

<p><i>6. Основні відомості про зброю:</i></p> <p><i>А. мета науки про зброю – запобігання нещасним випадкам</i></p> <p><i>Б. показ і пояснення гвинтівок; ознайомлення із заряджанням, розряджанням і забезпеченням гвинтівок</i></p> <p><i>В. Опис ручних гранат та артилерійських гранат; настанови поводження з осічками і запобігання нещасних випадків</i></p> <p><i>Г. Зберігання і знищення зброї</i></p> <p><i>7. Інформація про місцевість; необхідність ознайомлення із місцевістю поблизу місця проживання слухачок; на що необхідно звертати увагу, що запам'ятати, які відомості можуть знадобитися своєму війську/ ґрунт, земельний покрив, комунікація, заселеність, установи і т.д. (див. частину IV)</i></p>	<p>3 год.</p> <p>1 год.</p>
<p>III. Роль села у обороні краю та підготовка до неї:</p> <p><i>1. Роль села у господарчій структурі краю і у забезпеченні збройних сил; важливість с/г для життя і оборони краю. Село, як найсерйозніше кількісне джерело людського елемента для збройних сил і джерело сировини. Роль жінок: вплив матері, господині на стан здоров'я призовників; моральний вплив на правильне ставлення чоловіків до військової служби</i></p> <p><u><i>2. Завдання сільських жінок під час війни:</i></u></p> <p>А) Освоєння гсоопдарської діяльності чоловіків для забезпечення нормального с/г виробництва, необхідного для війська та держави</p> <p>Б) Вплив на думку села у напрямку позитивного ставлення до потреб держави під час війни</p> <p>В) Організація опіки над солдатами із свого села;</p> <p>Г) Організація допомоги для родин військових;</p> <p>Д.) Організація догляду над неповнолітніми, людьми похилого віку, каліками, хворими із свого села</p> <p>Д) Організація самооборони:</p> <ul style="list-style-type: none"> - організація протипожежних дружин - будова і зберігання сховищ для захисту від артилерії [арк. 4]. - організація протиповітряної оборони - протидія паніці у разі боїв на місцевості або тимчасової евакуації - забезпечення та знешкодження куль <p>Е) Співпраця в організації розквартирування військових підрозділів.</p> <p>Ж) Захист військових об'єктів та тих, які мають значення для війська: криниці, мости, дамби, кладки, дороги, мережі зв'язку і т.д.</p> <p><i>3. Шляхи підготовки до військових завдань.</i></p> <p>А) Організація допомоги для підрозділів ВП через охоплення їх санітарною опікою під час зборів і концентрацій, забезпечення харчування під час вправ, зборів та концентрацій, опіка над світлицями.</p> <p>Б) Організація опіки над призовниками (організація світлиць і господ)</p> <p>В) Організація контакту із солдатами зі свого села в період відбуття ними служби</p> <p>Г) Співпраця із товариствами ВП під час світличної роботи</p> <p>Д) Організація дружин з надання негайної допомоги населенню</p> <p>Е) Організація догляду за дітьми</p> <p>Ж) Організація навчання у службах – санітарній, пожежній тощо</p>	<p>8 год.</p> <p>1 год.</p> <p>2 год.</p> <p>4 год.</p>

4. Матеріальна і моральна диверсія. Протидія матеріальній диверсії, охорона військових об'єктів або тих, які є потрібними для війська; протидія моральним диверсіям (підривам) – пліткам, чуткам, панікам, поразженству і шпіонажу	1 год.
Екскурсії на місцевості	3-4 год
<u>ПРОГРАМА КУРСУ ГІГІЄНИ І РЯТІВНИЦТВА ДЛЯ СІЛЬСЬКИХ КОМАНД</u>	
<u>32 ГОД.</u>	
1. Основні відомості з анатомії і фізіології	3 год.
2. <i>Поняття гігієни. Особиста гігієна із спеціальним врахуванням чистоти тіла, зубів, волосся, одягу та постільної білизни. Гігієна житла, двору, криниці інших об'єктів. Боротьба з паразитами: вошами, блохами, клопами, мухами. Принципи харчування. Гігієнічно-санітарні візити та інспекції. Організація змагань.</i>	5 год.
3. <i>Фізіологія і гігієна жінки. Особливості та відмінності жіночої тіло конструкції. Період пубертатного періоду. Гігієна під час менструації. Гігієна під час вагітності, у післяпологовому періоді, під час годування. Негайна допомога в разі випадку під час цих станів. Значення фахової допомоги акушерок.</i>	3 год
4. Загальне рятівництво, поряд із практичними вправами: <i>А) Переломи, вивихи. Удари. Способи розпізнавання, установа перев'язки. Б) Поняття про віруси та асептику. Рани, види ран. Застосування перев'язувальних матеріалів.. Отруйні рани (гадюка, скажені тварини). Стовбняк, інфекція. Рани живота. В) Кровотечі, види кровотеч. Способи зупинки кровотеч, накладення утискаючих пов'язок. Кровотеча у легенях, у шлунку, способи поведінки. Г) Отруєння. Загальний спосіб отруєння і принципи надання невідкладної допомоги. Найчастіші отруєння, симптоми, невідкладна допомога Д) поведінка у випадках втрати свідомості, упадіння, повішання, потопання чи странгуляції, сонячного і теплового удару, ураженні блискавкою та електричним током. Опіки, види опіків, обмороження, замороження - невідкладна допомога. Штучне дихання, практичні вправи. Е) Чужорідне тіло в шкірі, очах, оці, носі, стравоході чи гортані; випадкове проковтування, способи поведінки та обробки. Ж) Болі у животі, аппендицит, грижі, епілепсія, способи процедур. З) Транспортування хворих і поранених. Носилки, імпровізаційні ноші. Перенесення на руках однією, двома особами. Траспортування хворих і поранених залежно від типу рани. К) Аптечка першої допомоги, необхідні ліки, зберігання та дозування.</i>	14 год.
5. <i>Загальні принципи догляду за хворими Ліжко хворого, підкладка. Миття пацієнта, годування, приготування найпростіших страв для хворих. Компреси, гірчичники, застосування льоду. Сухі банки. Вимірювання температури, тиску. Клізми.</i>	5 год.: (1 год теорії, 4 год практики)
6. <i>Інфекційні хвороби. Профілактика та способи лікування інфекційних хвороб. Споосби дезінфекції та знезараження [арк. 6].</i>	2 год.
<u>ПРОГРАМА КУРСУ БОРотьБИ ІЗ ІНФЕКЦІЙНИМИ ХВОРОБАМИ</u>	
<u>17 ГОД.</u>	
1. <i>Загальні поняття про віруси, інфекції та зараження. Джерела та шляхи зараження. Спалахи інфекції, епідемії. Небезпека постійних інфекційних вогнищ. Епідемія. Поняття імунітету. Захисна вакцинація. Сироватка</i>	2 год.

2. Інфекційні хвороби дитячого віку (кір, коклюш, вітряна віспа, свинка, скарлатина, дифтерія, натуральна віспа). Захисна вакцинація, щеплення проти дифтерії	2 год.
3. Захворювання органів травлення: тиф, дизентерія, холера. Способи запобігання і боротьба з ними. Основний акцент робиться на захисне щеплення	1 год.
4. Епідемічний висипний тиф, поворотний тиф. Спосіб зараження. Боротьба з вошами. Малярія.Свербіж	2 год.
5. Венеричні захворювання. Алкоголізм. Методи боротьби – санаторії, спеціальні консультації	4 год.
6. Тваринні хвороби – сказ, сар, сибірка, трихінельоз. Шляхи зараження. Способи боротьби	1 год.
7. Інфекційні захворювання: правець, бешиха, гнійна інфекція, сепсис	1 год.
8. Догляд за заразним хворим. Ізоляція. Дезінфекція виділень, екскрецій, нижньої білизни, одягу, предметів	1 год.
9. Практичні вправи з дезінфекції та дезінсекції (зnezараження)	1 год.
10. Обов'язкові санітарно-адміністративні положення	1 год.
<u>ПРОГРАМА КУРСУ ГІГІЄНИ ДИТИНИ ВІКОМ ДО 4-Х РОКІВ</u> <u>14 ГОДИН [арк. 8]</u>	
1. Гігієна вагітності, пологів та пост вагітного періоду. Акушерська самодопомога	2 год.
2. Житло – приміщення, утримання чистоти, провітрювання, температура, ліжечко дитини	1 год.
3. Утримання тіла дитини, купання та миття. Волосся, тім'ячко, гостець, педикульоз. Шкіра, хвороби шкіри. Нігті, ніс, вуха, очі, рот	2 год.
4. Дитячий одяг у мешканні та на повітрі. Виноси дитини на повітря	1 год.
5. Харчування дитини – грудне вигодовування та догодовування. Штучне годування. Стілець, порушення у травленні. Відлучення від грудей, прорізання зубів	2 год.
6. Харчування дитини у віці 1-4 р.	1 год.
7. Хворобливі стани – рахіт, лімфатичний та ексудативний дефекти	2 год.
8. Зараження дитини – харчове отруєння, погане щеплення, хвороби дихальних шляхів, інфекційні хвороби	2 год.
9. Оточення і дитина	1 год.
<u>ПРОГРАМА КУРСУ ЗАБАВ З ДІТЬМИ</u> <u>20 год. [арк. 9]</u>	
1. Періоди розвитку дитини (до 7-ми років). Вплив фізичних вправ на організм дитини. Педагогічне та оздоровче значення рухових ігор. Право дитини на ігри	2 год.
2. Організація занять з дітьми: А) пізньої весною, влітку, ранньою осінню – переважно на свіжому повітрі Б) пізня осінь, зима і рання весна – переважно в приміщеннях. Організація занять з дітьми протягом одного дня. Забави для будь-яких дітей. Читання казок, розповідей	3 год.
3. Спосіб проведення забав, зі співом і без співу, з використанням найпростіших інструментів (мішечки і м'ячики). Під час проведення забав рекомендувалося надавати найпростіші методологічні вказівки	6 год.
4. Подання запасу пісень. Постановка пісень	3 год.
5. Практика забав з дітьми, що здійснювались інструкторкою	2 год.
6. Проведення ігор з дітьми слухачками. Кожна слухачка здійснювала 2-4 ігри	4 год.

Джерело систематизовано та узагальнено на основі джерела: [33, Арк. 3 – 9].

Додаток Ф

ВП жіночого населення у селі (1939 р.). Практичні заняття із догляду за землею

Перелік загальноосвітніх предметів та характеристика доповнень з ВП у зміст їх навчальних програм

1.) Тілесні вправи – у всіх класах. Фізичне виховання вважалося основою армії. Виховання здорової дівчини давало сильну громадянку, що є стійкою до військових умов та проблем, що здатна для роботи в □м.'я своєї країни, як в тилу та на передовій, так і на окупованих територіях ворога. Основний акцент зміщувався на спортивні військові ігри, під час яких дівчата навчалися працювати у групі, оцінювати спільну та індивідуальну роботи. Загальні труднощі та подолання небезпек створювали почуття співтовариства та колежанства.

2.) Практичні заняття. Ефективність опанування військовими знаннями багато в чому зумовлена технічною вишколеністю, а також розумінням основних аспектів технічного обладнання. У цьому відношенні передбачалось заповнити прогалини із незнання технічних механізмів та обладнання, що присутнє у військах. Для дівчат це стосувалося, перш за все, опанування навичками телеграфування, організації зв'язку тощо. Програма повинна була заакцентувати: у 1 класі – підготовка військового спорядження, починаючи від примітивних кілків для наметів до ускладнених апаратів, наприклад компасів, виконання моделей літаків, планерів тощо; у 2 класі – легкий ремонт простих об'єктів, які можуть бути корисні у військових службах, а також фрагментів військового устаткування; у 3 класі – ознайомлення з проблемами дифузії і осмосу, а також їхньої ролі у авіації та повітряному просторі; у 4 класі – ознайомлення молоді із справами моторизації, застосування, практичне ознайомлення та обслуговування двигунами,

Б.) Предмети, що впроваджують ідеологію ВПЖ.

3. Історія Викладання історії особливо підходить для того, щоб ознайомити молодь з правильним ставленням до проблем оборони своєї батьківщини. Необхідно підкреслювати невикористані цінності, здійснювані героїчні подвиги жіноцтва, що властиві історії власного народу, постаті жінок-героїнь, чудові ідеї, що що пронизують сторінки історії власної держави – це безсумнівно приводить до поставленої мети впровадження ідеології ВПЖ. З негативних явищ, помилок та фальшивих або руйнівних ідей, які спростовують роль жінки в історії, можна зробити відповідні висновки виховного характеру.

Молодь навчиться на невдачах минулого зрозуміти велику історичну правду, зрозуміє, як поводитися в майбутньому на користь усього, - на користь жіноцтву, на користь цілої нації та держави.

Крім того:

а) у третьому класі — детальне обговорення битв за незалежність і виникнення польської збройної сили перед Великою війною з особливим акцентуванням уваги на роль Йозефа Пілсудського як організатора Об'єднання Діючої Боротьби, Стрільця, Стрільцьких Груп.

б) у четвертому класі:

1) детальне обговорення легіонерських битв, а також польських військових угруповань в епоху Великої війни,

2) акцент на знанні історичних подій періоду битв за кордони Польщі в роках від 1918 до 1921 з підкресленням ролі Йозефа Пілсудського як організатора польського війська у відродженій Польщі,

3) детальне обговорення ролі і участі збройних сил Польщі в житті держави на підставі Конституції з 23 квітня 1935 року з підкресленням стосунку польського громадянина до армії,

4) Польська мова – у всіх класах. Загальні зауваження щодо різних елементів при викладанні історії стосуються базової кореляції обох предметів – також і до вивчення польської мови.

Елементи ідеології при вивченні польської мови проявляються в різноманітних формах.

Продовження додатку Ф1

Різні гасла, наприклад, можуть стати темою наук про мислення або можуть існувати як самостійна письмова робота або відповідна вправа в мовленні чи промовлянні.

Життя підлітків, що розглядається на тлі солдатських чи громадянських обов'язків, часто виникає у темах різних оповідань, які входять до шкільної програми учнів.

Також в процесі актуалізації давніх історичних тем, особливо про життя армії, битв за незалежність і народних лицарів нав'язує вивчення польської мови до ідеології військової підготовки.

Загалом, польська мова як предмет, який по-особливому виховавчо впливає на молодь і допомагає при формуванні її психіки в патріотичному дусі, нав'язує на кожному уроці, навіть не зв'язаному тематично до напр. солдатських ідеалів.

5) Латинська мова. У вивченні греко-римської культури, котра є важливою складовою частиною при вивченні латинської мови, вчитель може підкреслити і відзначити різні проблеми, які є важливими для приготування шкільної молоді до захисту країни.

У історії Греції і Риму та літературі цих країн ми можемо знайти багато прикладів, що показують любов до Вітчизни, присвячення себе і безкорислива праця для країни. Біографії відомих лицарів і вождів повинні бути прикладом для молодих думок і сердець.

На уроках, під час яких обговорюються проблеми античної культури, учні знайомляться з ідеалами Греції та Риму. З-поміж них вчитель повинен на перший план висунути ідеал громадянина-солдата. Тому, в старших класах при читанні Непоса і Цезаря вчитель знайомить учнів з військовою організацією греків і римлян, з проблемами військової тактики і стратегії.

6) Сучасна іноземна мова – у всіх класах. У всіх класах в розмовах повинні порушуватись теми щодо всебічної підготовки народу до оборони країни, зокрема, повинні обговорюватись методи військової підготовки молоді та різні військові іноземні організації.

С) Предмети, що надають молоді необхідну інформацію, доцільну для військової підготовки.

7) Географія:

a) у першому класі – границі, обороноздатність, стосунки Польщі з сусідніми країнами, знайомство з мапою (мапа 1:100.000), вміння знаходити на карті різні території,

b) у другому класі – границі держав-сусідів Польщі, взаємні політичні, економічні і культурні стосунки, господарські питання, та питання пов'язані з обороною держави,

c) у третьому класі – світовий обмін технічної і споживчої сировини, спів- залежність країн у сировинній галузі, шляхи постачання сировини і можливості перекриття цих шляхів,

d) у четвертому класі – границі, польські меншини в сусідніх і далеких від Польщі країнах, сільськогосподарські запаси, власна та імпортна сировина, необхідна для військової промисловості, стан і розвиток промисловості, її розташування зі стратегічної точки зору.

8) Природознавство.

a) у першому класі – обговорюється значення тварин у військовій службі (коней, собак, поштових голубів), привчається учня до розуміння важливості продовольчих справ,

b) у другому класі – обговорюється рослинна сировина і її значення для армії і обороноздатності країни (льону, коноплі), звертається увага на раціональне використання продуктів рослинного походження. Спеціальний урок потрібно присвятити плісняві, знищуючій запаси продуктів і особливо небезпечній під час війни,

c) у четвертому класі – належить пов'язати знання з області фізіології людини зі справами фізичного виховання. Подається інформація зі сфери гігієни під час проживання в колективі, запобігання поширенню

Продовження додатку Ф1

інфекційних хвороб у великих скупченнях людей. Також елементарні знання про санітарію і надання медичної допомоги пов'язуються зі справою воєнної підготовки молоді.

9) Фізика.

а) у третьому класі – в науці про тепло обговорюється роль конвекційного струму в планерній авіації. В науці про рідини і гази: а) при практичному застосуванні закону Архімеда: суднобудування і польський військово-морський флот (розпізнавання і відмінність військових об'єктів, морських одиниць, їх роль та призначення), б) при застосуванні закону Архімеда до газів: балони і дирижаблі, а також досягнення Польщі в цій галузі (Гордон-Беннет), с) при вивченні атмосферного тиску: барометр, висотомір, d) при вивченні різних розділів про погоду а також дифузії і осмосу: їх значення в авіації,

б) у четвертому класі – в цьому класі є більше можливостей щодо обговорення актуальних питань. Вже на початку курсу ілюструється принцип дії і протидії прикладами з галузі вогнепальної зброї (дія гвинтівки, будування гарматних стовбурів). При вивченні сил тертя і опору: пояснення принципу підняття в небо літака. При обговоренні розділу про двигуни: вивчення питання автомобільної промисловості, будови автомобіля і літака. У науці про електрику – обговорення важливості значення електрифікації а також радіо як факторів обороноздатності країни, застосування рентгенівських променів при будові авіадвигунів. І, нарешті, в науці про світло: застосування оптичних приладів для військових цілей.

10) Хімія. З курсу хімії в третьому класі на особливу увагу заслуговує розділ про протиповітряно-газову оборону. Розглядається суть хімічної війни, найважливіші бойові гази, елементи протиповітряно-газового активного і пасивного захисту з детальним розглядом будови протигазу.

11) Математика. Шкільний курс математики не охоплює ані тригонометрії, ані логарифмів – є більш серйозні питання з галузі застосувань математики до балістики, та оборони держави, а вищезгадані науки слід відкласти до гімназії:

а) у молодших класах – розглядаються проблеми, зв'язані з обороною країни і входять до складу шкільної програми, перш за все першого класу.

б) у старших класах – виконуються завдання, зокрема з геометрії, зв'язані з топографією, такі, як обчислення висоти і відстані військових об'єктів тощо.

5. Шкільні організації, які готують молодь до оборони держави

Важливу роль у реалізації приготування молоді до оборони країни відігравали шкільні організації для молоді. Спортивні і наукові гуртки, розвідка, асоціація державної Повітряної Ліги, Морської та Колоніальної Ліги, Товариства сприяння будівництву загальноосвітніх шкіл, товариства Білого та Червоного Хреста тощо, які залишаються під опікою школи, розширюють і поглиблюють її цілі та освітні завдання. Спортивні гуртки розвивають фізичну силу, кола наукові підвищують рівень інтелекту шкільної молоді. Розвідка є організацією, котра збирає у своїх рядах найбільше молоді. Одним з його ідеологічних принципів є праця на користь держави. Розвідка з самого виникнення і до тепер є інструментом військової підготовки молоді. Про те, наскільки розвідка відіграє важливу роль у військовій підготовці майбутнього солдата, найкраще знає кожен комендант загону. У склад загону входить одразу

Джерело: Pyś J. Młodzież szkolna w służbie Ojczyzny : przysposobienie wojskowe młodzieży szkolnej [Warszawa] : skł. gł. W. Michalak, (Warszawa : B. Pardecki), 1939. - 19 s.

Заняття з муштри у одному із осередків ВПЖ Волинського воєводства

Особиста книжечка учениці шкільного гуртка військової підготовки

Джерело: URL: http://cyryl.poznan.pl/katalog.php?baza=obiekty&id_obiektu=38605
(дата звернення: 11.02.2018).

Додаток Ф4

Цитати, зібрані нами зі спогадів та міжвоєнних видань, що зберігаються у Польській Бібліотеці Народовій, що висловлені ученицями шкільних гуфців Східної Галичини та Волині, комендантками, інструкторками, педагогами та науковцями щодо ВП, її сутності та навчально-виховного значення у освітніх закладах.

Міжвоєнний історик та авторка навчальних програм для початкових шкіл Я. Шонбреннер: «У разі війни [...] дівчата працюватимуть у військових бюро, в установах забезпечення армії, в разі газової атаки саме вони керуватимуть обороною, а також виліковуватимуть отруєних і найголовніше: спокійно не допускать виникнення страху і паніки. Зрештою, і на фронті, в бойових умовах буде дівчина [...] До такої служби її підготує школа, на заняттях військової підготовки дівчат: дівчата розвинуть свою фізичну силу, дізнаються аспекти санітарної справи, навчатся проводити рятувальні роботи при газовій атаці. Вони також повинні бути в змозі поводитися зі зброєю, щоб мати можливість її використати при захисті свого життя» [317, с. 108].

Стефанія Кудельска «Про виховне значення таборів ВП гуфців учениць»

«Живучи, до табору, під ретельною турботою та опікою матері, чи когось з старших у пишній львівській квартирі чи будинку, - у таборі ВП ця дівчина повинна давати раду сама собі. Якщо вона не побачить, що намет старанно не натягнутий, є дирявим та неналежно зашнурованим, значить вона змокне під дощем. Якщо вона сама собі не попере панчохи, не поміняє і не випере білизни, не поміє судочки для їжі – ніхто за неї цього не зробить, а вона сама буде виставлена на сором, який падає не тільки на неї, а і на цілий гуфец, на дружину, на комендантку та на школу. Тому у таборі ВП виробляється не тільки відповідальність, самостійність, патріотизм, знання із діяльності в умовах війни, а і почуття солідарності – суспільна чеснота, яка, будучи належним чином вирішена, зможе перетворити структуру цілого людства у майбутньому».

«Дисципліна – є примус, а є почуття. Дитина робить, бо мусить, або через те, що любить, і не хоче зробити прикроші. Під час ВП старшокласниця неодноразово дисциплінована з тих самих причин, але часто через те, що знає, як треба і хоче, щоб так було. Ця дисципліна впливає із почуття відповідальності і є свідомою»

«Поряд з харцерством, ВП учениць у школах на кресах є другим рухом, що специфічний тільки для польок, заснований на добровільності, який від дуже раннього віку вчить молодь служби для ідеалу – оборони Польщі» [251, С. 7 – 8].

«Є і скептики серед учениць-польок, які до підготовки відносяться підозріло та небажано. Є і такі. Але – скажемо відкрито – переважно у тих школах, які ще поки не є повністю польськими, і в яких гуфців ще немає ...» [269, С. 38].

Г. Рабежанка (H. Rabieżanka) сільсько-господарська професійна школа у Велуні (Szk. Roln. W Wieluniu).

«...Рознеслася звістка, що у школі буде ВПЖ. На цю звістку у мене вирвалося глибоке зітхання: ще на одну годину більше ми будемо вчитися!... Наступного дня нас було затримано на шосту годину. З нудьгою та набридлістю, я підготувалась до монотонної лекції про ідеал польки, всідаючись на лавку... Мимоволі я почала прислухатися. Вирази, що вимовлялися чітко і розмірено, звернули мою увагу, і тільки тепер я зрозуміла їх зміст. Я зрозуміла, що це не будуть нудні уроки, нудне зазубрювання матеріалу; я зрозуміла, що тут, однак, враховується те, як ти відносишся до навчання, і до того, що наші уроки будуть нестандартними; я зрозуміла, що це не була звичайна обіцянка і заохочення, а була пряма промова до нашого розуму та сердець. Після цього уроку, змусивши кожного знехтувати, поспішаючи, я саме перша записалася до гуфца, до якого зараз всі належать...». [269, С.39].

М. Skowrońska (М. Сковронська) гімназія Поссельт-Шахтмайорова (gimnazjum Posselt - Szachtmajerowa).

«Гуфец, до якого я належу, був створений у гімназії лише цього року. Життя пев'ячок є для нас новинкою у гімназії. Воно проявляється у двох різних формах: перша – це військова дисципліна під час зборів та практичних занять, а друга – це товариське життя у класі та світлиці, де немає ніяких жорстких військовостей» [269, с.38].

Софія Хижинська (Z. Chyżyńska) – учениця гімназії м. Біла Підляська (Підляшшя) (Gimnazjum w Białej Podlaskiej).

«Я добре розуміла, що якщо воскресіння Польщі на кресах коштувало стільки крові, то ми молоде покоління, звільненої вітчизни, повинні бути гідними Польщі, усвідомлюючи свої цілі та обов'язки та здатні захищати незалежність. Я чекала, як і інші, відкриття гуфца у нашій гімназії Я відчувала, що цей день віє мені до душі багато світла та сили. Добрі, кохані слова нашої комендантки гуфца, глибоко уткнулися мені в серце, і я відразу відчула, що вона нас розуміє, відчуває наші добрі наміри, бажання, запал та ентузіазм» [269, с.38].

М. Makowiecka (М. Маковецька), вчительська жіноча семінарія у Сандомирі (Seminarjum Państwowe dla Nauczycielej w Sandomierze).

«Пішли оповідання та розповіді. Вогнище горіло ясным, навіть теплим жаром, і зовсім не хотіло згасати, а ми ж нізащо не хотіли переривати чар того вечора. Ми б слухали його безперервно. Перед очима постають подвиги польок, те, що вони пережили під час окупації...А вогнище кувало на своєму жарі невидимі ланки, які запалювали і об'єднували наші серця. Горіли вони ентузіазмом молодих сердець, спраглих, великих вчинків. Ми плануємо друге вогнище, бо поки ще ми не закінчили навчання у семінарії, ми ще хочемо промені світла і добрі хвилини у нашому житті...» [269, с.38].

Я. Пісанкувна (J. Pisankówna) Державна коедукатійна гімназія ім А. Міцкевича у Здолбунові (H.S. gimnazjum im. Mickiewicza w Zdobunowie).

«Парад у Здолбунові... За дорослими жінками-пев'ячками іде відділ гімназисток. Голови підняті, блискучі очі дивляться вперед. Якийсь старший офіцер з радістю дивиться на маршируючих гімназисток і говорить до своєї сусідки: «Відважні дівчата! Вчіться, ми на вас надіємось!» [269, с.38].

Пастерська (Pasterska), Семінарія у Ченстохові (Miesz. Seminarjum w Częstochowie).

«Одним із моїх гарячих бажань було те, щоб і у нас зорганізували шкільний гуфец. Життя в таборі ВП у Тереховлі залишило мені в душі таку хвилю приємних вражень, зачарувало і потягнуло за собою до такого ступеня, що з найбільшою нетерплячістю я очікувала хвилини, коли старше суспільство нарешті зрозуміє ідею ВПЖ і визнає необхідним організування шкільних гуфців на території Ченстохови, даючи нам поле для корисної роботи. Я пам'ятаю, як на нас дивилися з почуттям ненависті місцеві русини (*українці – прим. автора*), що навіть ми, 16-річні дівчата, розуміємо ступінь обов'язку перед Польщею і віддамо все, щоб наша країна жила... Чим від них відрізняється старе польське суспільство, яке теж на бажав допускати нас до військової справи? ...І хоча наш гуфец виник недавно, і налічує тільки 60 членкинь, всі наші семінаристки дуже цікавляться роботами у гуфці...» [269, С. 38 - 39].

Елеонора Ковальчук, комендантка шкільного гуфца «Кресов'янка» комерційної школи у Станіславі (Szkoła Handlowa w Stanisławowie – hufiec Kresowianka).

«Напевно, кожна мати, бачачи і чуючи, що то таке – ВПЖ, оглядаючи табірне життя,

Hufiec Szkolny „Kresowianka“ w Stanisławowie.

подумала, що ВПЖ у гімназії не має смислу і не впроваджує нічого такого, що би відбавляло жіночності, і що можна сміливо віддати свою дитину під догляд ВПЖ, і найголовніше, зрозуміти ідею нашої Організації у освітніх закладах. Тому що ВПЖ є ланкою, яка пов'язує всі сили і потужності у напрямку любові до Вітчизни; це організація – яка

сильною долонею знімає з майбутньої громадянки її давню слабкість і здійснює виховний вплив на неї через обов'язок перед Батьківщиною та безпекою її майбутніх дітей» [269, с.39]

К. Бенкувна (K. Benkówna), Державна гімназія Кракова (gimnazjum państwowe w Krakowie)

«З самого початку ми собі пообіцяли, що ми не дамо себе подолати в гонці між гуфцями. Ми вступили у гуфец в щасливому році, коли наша філія отримала штандарт. Тепер ми будемо старатися, щоб всім показати, що ми на нього заслужили...» [269, с.39].

В. Хрусткувна (W. Chróstkówna). Промислова школа (Варшава)

«Кожна з нас, хто брав участь у вогнищі, що було розпалене серед поляни, яким було дано почути ці жіночі військові табірні пісні, які перепліталися із глухим шумом дерев, кожна з нас запам'ятала це вогнище назавжди і не згадає його без зворушливості...» [269, с.39].

A. Minkowska

«Хоч я і педагог, і до того ж, бачила війну, однак я старалася бути їм, як сестрою. І щораз підмічала, що наші дівчата пам'ятають все менше і менше з історії. Якось, на моє запитання про роль легіонів у боротьбі за незалежність Польщі, відмінниця Зося була почала відповідати: «Наші тати та дідусі почали боротьбу з серпня 1914 р. під керівництвом Пілсудського...». Моє серце обдало холодом...Як? Пройшло всього 10 років, а вони не пам'ятають? І я відповіла всім: «Ні, підручники про це мовчать, і у сім'ях це не згадують, то ж запам'ятайте, там були не тільки тати і дідусі, а і бабусі, і мами...»... Я повністю осмислила, – життя батьків-героїв увійшло в їхнє життя. А як же ми? Я зрозуміла те, що мені говорили старі польки до війни, які брали участь у нашій збройній боротьбі у ХІХ ст. – роль жінки в ході історії ніким не згадується – це найбільша таємниця в спадкоємності поколінь, у збереженні та створенні національного життя».

«Одного разу, на Різдво, шестикласниці попросили мене вгадати, про який вони мріють подарунок на Різдво. Я намагалася вгадати, спираючись на психологію 16 років і сказала: «Матеріал для вечірнього одягу». Однак, я почула з обуренням: «Ми ходимо у нашій уніформі ВПЖ на вечірки». Чую ще відповідь: «А от у Ванди функційна пов'язка, я таки постараюся досягнути каліграфію, і не буду мати погані оцінки з польської мови, то теж буду мати таку пов'язку», і ще «Чи є щось прекрасніше за наш мундир, а?». І я зрозуміла, що ця рання юність, оця невинність – це час, в якому майбутні матері знаходять свій героїчний образ і душу, з усмішкою на обличчі, бо вони не забруднені російським рабством, яке ми пережили. І чи є щось приємніше, коли ще жива бабуся чи живий дідусь, дивлячись на те, як вони прийдуть ввечері із занять нашого шкільного гуфца, не згадає все те, що було, і впевниться, що молодь хоче жити і створити ще нову, кращу Польщу ...» [268, С 23 - 25].

Р. Старжінській, майор польського Генерального штабу: «Тільки світова війна ... показала, що навіть найкраща кадрова система, яка спирається на загальну військову повинність, і найпотужніша збройна сила не в змозі виконувати всі завдання, які ставить на порядок дня сучасна війна. З'ясувалося, що вести війну повинні не тільки збройні сили окремих держав, а й усе суспільство, вся нація» [328, с. 43].

Польський військовий теоретик, А. Водзінській: «Переможно з тотальної війни вийде не та нація, яка має сильні армії на фронтах і тільки на них покладає надії, а нація, яка володіє внутрішньою зрілістю, духовною силою і, що саме головне, кожен член якої володіє військовою підготовкою» [231, с. 14].

Інтерв'ю

Ставлення до шкільних гуфців, а також ВП учнівства у межах громадських організацій, на нашу думку, яскраво демонструють відповіді опитуваних нами учасників та учасниць курсів ВП часів II Речі Посполитої та тодішні гімназисти та ліцеїсти. Для попередження виникнення упередженості за етнічним чинником, нами були опитано кілька ще живих людей як поляків (2 чол.), так і українців (2 чол.). Так, наприклад Р. Івашкевич – учень тернопільської бурси «Товариства школи людової» (T.S.L.) та з 1937 р. – гімназист тернопільської «Гімназії товариства «Рідна Школа»» у телефонному інтерв'ю зазначав, що обов'язкових предметів та курсів з ВП учнів та учениць в українських закладах освіти у Тернополі не було. Його батько, який був кадровий офіцер, був комендантом гуфців учнів ВП, однак, як жителя Тернопільського воєводства, його посилали у Варшавське воєводство. Відмітимо, за словами Р. Івашкевича, негативне ставлення як місцевих українців, так і більшої частини поляків до учнів, що були у гуфцах ВП, а також до гуфців інших польських організацій, яких, навіть поляки, називали «польськими фанатиками-шовіністами». Так, священик, коли приходив у польську сім'ю, спершу питав чи є серед дітей «стшельці гуфцов ВП». Якщо такі були, священик, по своїй волі, міг і не здійснювати обряду, та навіть вийти із сім'ї, а якщо таких не було – то дарував дітям образки, гладив по голові і т.д. Слова Р. Івашкевича підтверджує інтерв'ю і іншого свідка цих подій - Ю. Свідерського (J. Swiderski), гімназиста польської гімназії у 1939р., про що свідчить яскравий випадок, у якому п. Ю. Свідерський був свідком, що відбувся у польському селі Гір (Gór). Під час державного свята, присвяченому іменинам маршала Ю. Пілсудського, учні та учениці гуфців ВП, які прийшли на церковну службу в уніформі у польській костел, не змогли попасти всередину, оскільки священик відмовився відкривати храм та правити службу «за Пілсудського та ще й з юними шовіністами» (інтерв'ю), і священику за це нічого не було. Подібна вільнодумність, пояснює М. Коркуць у «Путівнику з історії Польщі 966 – 2016 рр.», була можлива через те, що незважаючи на суттєве обмеження принципів демократії та урядів, які спиралися на авторитет Пілсудського, у II Речі Посполитій, на відміну від інших країн регіону того часу (СРСР, Німеччини), не відбувалося ліквідації опозиційних елементів, які не підтримували урядової політики, хоч і на побутовому рівні дуже часто виникали подібні конфлікти [104, С. 64 - 65] Всі опитувані відмічали, що незважаючи на останні роки обов'язкового відвідування гуфців ВП, їх і надалі називали добровільними, і учнів та учениць – добровольцями військової справи, особливо активних та відмінників - польськими малими шовіністами. Водночас, учнівство більше приваблював польський рух скаутів - гарцежів (харцерів - СПХ), і куди шкільна молодь поступала охочіше, чим у шкільні гуфци ВП, оскільки ВП гарцежів поєднувалась із іншими видами діяльності. За словами опитуваних, хоч і практика ВП не була основним видом діяльності гарцежів, все ж розвивала такі якості, як витривалість, спостережливість, взаємовиручку і це при мінімальному польському ідеологічному впливу у організації. Про таке учнівство, членів та членкинь гарцежів яскраво свідчить і український письменник-новеліст Г. Косинка у творі «Серце»: «Гарцежи польські [...]

досвідчені і добре вправні шпигуни... Так, треба мати метке око, гав ловити тут не доводиться, бо це люди такі, що самого бога взують і роззують: солідні люди, хоч і молоді! А спеціалізуються, мовляв, гарцежи над Збручем» [66]. Опитана через родичів, по інтернету М. Вишинська (M. Wyszzyńska) (1922 р.) була польською єврейкою, і навчалася у Львові. Можливість вступити 1937 р. у віці 15 р. у гуфець ВП була через те, що її сім'я була асимільованою (*zasymilowanej rodziny*), тобто святкувала і католицькі, і єврейські свята, а також підтримувала польський режим. За її словами, з нею також навчалися і інші «асимільовані» єврейки, а також вихідці із українських сімей, які були відданими ідеї польської державності. За словами М. Вишинської, у гуфці учениці виховувались у душі польського патріотизму та культу Ю. Пілсудського. Вчили добре володіти стрільбою з пружинно-поршневої пневматики (пол. *wiatrówki*), навчалися жити у екстремальних умовах, знали початкову військову справу, любили ходити по місту у своїй спеціальній уніформі. У довоєнний період, складаючи основне крило радикальної польської молоді, М. Вишинська, однак, відмітила, що жодного разу не стикалася із непорозумінням населення чи інших учнів до гуфців ВП. Водночас, М. Вишинська нам повідомила, що з початком Другої Світової війни заняття з ВП продовжувались, і деякі львівські школи організували навіть виїзні табори ВП. Її відомо, що представниці якогось одного львівського гуфця так і залишились у Польщі в таборі ВП, оскільки район табору був оточений німцями. Основні характеристики польських учениць гуфців ВП, які надали нам опитувані (Р. Івашкевич, Ю. Свідерський), в основному, є негативного відтінку: «шовіністки», «фанатички», «добровольці», «недовійськові чвіченівки» (від пол. *ćwiczenia* – вправи, справи – про учениць вчительських гімназій), «стшельчині-мазурки» (від пол. *strzelać* – стріляти, *mazury* – мазури, вихідці із Мазурії, в повсякденній мові застосовувалось до всіх поляків), «стшельчині-гуфчині».

Нам вдалося знайти та зв'язатися із відомою учасницею студентського гуфця ВП Львова. Її ім'я - Марія Елеонора Мірецька-Лорись (Maria Eleonora Mirecka-Loryś) – яка на момент інтерв'ю, у вересні 2017 р. мала 101 рік і проживала у США, у 1938-1939 навч.р. була студенткою 2 курсу відділу права Університету Я. Казимира у Львові (сучасного Львівського університету ім. І. Франка) та була у складі університетського гуфця ВП, а також членкиною львівського осередку Союзу академічної польської молоді (*Związek Akademicki Młodzież Wszechpolska*). Через її родичів по інтернету нам вдалося її запитати та отримати відповідь про ставлення громадськості до гуфців ВП. Пані Мірецька-Лорись, будучи фанатичною та відданою полькою у військових акціях Армії Крайова негативних характеристик нам не надавала, а з почуттям гордості назвала практику ВП учениць «єдиною справою в університеті Казимира (сучасний Львівський національний університет імені І. Франка), де ми (дівчата) могли по-своєму побути, як хлопці... постріляти, повчити військову науку, походити у формі, або й потім, за бажанням, піти і у військо, де оплата була чимала...бо через роздріблення економіки у Галичині, на відміну від іншої Польщі, де було міцне господарство, нам тут просте життя було важке». Хоча, як відмітила респондентка, для жіноцтва, вже і тоді існував гендерний розрив у зарплатнях у війську. Своєю участю у визвольних змаганнях польського народу під час Другої світової війни вона завдячує навчанню у гуфці ВП Львівського університету.

**Вишкіл першокурсниць ліцейного гуфца 13-го Державного ліцею і
гімназії ім. королеви Ядвіги у Львові 18 серпня 1939 р.
(друга зліва – «відмінниця навчання ліцею»-шефиня гуфца, з червоною
пов'язкою)**

Джерело:

Drugarzeczpospolita.

Web-portal.

URL: <http://drugarzeczpospolita.blogspot.com/2013/10/przysposobienie-wojskowe-cz-vi.html> (дата звернення: 10.02.2018).

**Практичні заняття із протигазової оборони першокурсниць ліцейного
гуфца 13-го Державного ліцею і гімназії ім. королеви Ядвіги у Львові 18
серпня 1939 р.**

Джерело:

Drugarzewspolita.

Web-portal.

URL: <http://drugarzewspolita.blogspot.com/2013/10/przysposobienie-wojskowe-cz-vi.html> (дата звернення: 13.02.2018).

Додаток Ф7.1.

Санітарний курс у 13 Державному ліцеї і гімназії ім. королеви Ядвіги у
Львові

Джерело:

Drugarzewspolita.

Web-portal.

URL: <http://drugarzewspolita.blogspot.com/2013/10/przysposobienie-wojskowe-cz-vi.html> (дата звернення: 05.04.2018).

Курс самооборони

ІНФОРМАЦІЯ ПРО ПІДГОТОВКУ ДО САМООБОРОНИ:

протиповітряно-газова оборона; рятувально-санітарна підготовка; поведінка зі зброєю; як здобути ці навички.

Всі ми живемо під загрозою війни – впродовж останніх років, може, більше, ніж коли-небудь – нічого, отже, дивного, що про війну багато говориться і пишеться. Всім зрозуміло, що майбутня, загрозлива Європі війна буде мати ґрунтовно інший характер, ніж дотепер, – що розіграватися вона буде, особливо на початку, не на якійсь конкретній лінії фронту, а на всій території воюючих між собою держав. Отже, ясно, що воювати між собою будуть не тільки армії, а й цілі народи. Цей характер майбутньої війни визначає відношення до неї всіх громадян. Кожен з нас – старий чи молодий, чоловік, чи жінка, юнак чи юначка, на фронті, чи в глибині країни – з хвилиною вибуху війни автоматично стає у певному сенсі солдатом. Від того, чи ми зуміємо бути добрими солдатами, залежатиме доля війни. Для того, щоб бути солдатом, чоловіка готує дворічна військова служба.

А ми є жінки. І оскільки теж стаємо, в певному сенсі, солдатами – мусимо також до цієї служби підготуватись. Кожна з нас мусить подбати про це вже зараз – і то самостійно, з власної ініціативи – не оглядаючись на те, що десь, колись знайдеться на то час – чи прийде хтось, хто нас зорганізує чи навчить. Ми не знаємо, як складуться обставини завтра; ми мусимо бути готовими вже сьогодні.

Ясна річ, що підготовка жінок буде дещо інша, ніж підготовка чоловіків з огляду на різні можливості фізичної сили і завдань. Те, що підготовка жінок є дуже важливою – не потрібно довго пояснювати. Адже в разі війни молоді і здорові чоловіки підуть на фронт, отже ту «армію середини країни» будуть складати в першу чергу жінки; від нас, жінок, нашої підготовки залежатиме в значній мірі оборонний потенціал країни. Підготовка доброго солдата складається з 2 елементів: з однієї сторони – його моральні цінності, мужність, свідомо громадянська позиція, а з іншого боку – певний обсяг знань і навичок, що дають йому можливість ефективної боротьби з ворогом. З цих двох елементів, однаково важливих в нашій жіночій роботі, розглянемо тільки другий, тобто сферу і спосіб набуття потрібних нам на випадок війни вмій.

Відкладімо поки що справу підготовки жінок для допоміжних військових служб з санітарії, зв'язку, освіти і т. д. Зрештою ця справа сьогодні вже законно врегульована. До допоміжних служб піде тільки певна визначена кількість жінок – звичайно, відповідно професійно підготовлених, крім того тих, яким дозволять на те фізичні сили і сімейні обов'язки. Йдеться в цей момент про обсяг знань, потрібний на випадок війни кожній жінці, про обсяг знань, який дозволить нам ефективно захищати себе і найближчих, про необхідні знання зі сфери самозахисту. Якщо взяти до уваги мешканок великих міст – на перше місце тут виходить їх знайомство з принципами протиповітряної та протигазової оборони.

Кожне велике місто під час війни є вразливим для бомбардування повітряними силами противника. Наслідки цього бомбардування – зруйнування будинків, пожежі, забруднення певного простору бойовими газами є дуже небезпечними, – а якщо ми не будемо вміти захищатися, ці наслідки можуть стати просто катастрофічними. Дія противника розрахована: на *знищення важливих об'єктів: мостів, залізничних вокзалів, фабрик боєприпасів і військової техніки, аеродромів і т.п.; ворог*

намагається здійснити деморалізацію цивільного населення, залякує його небезпечними наслідками, наприклад бомбардуванням, створює метушню, паніку, одним словом – хоче знищити цілу країну економічно і морально.

Захист важливих об'єктів контролює влада. Але знищення країни, метушні, паніки ми уникнемо тільки тоді, коли кожен з нас буде вміти сам ефективно захищатися. Пізнання принципів самозахисту дасть нам відчуття загальної безпеки, і, як наслідок, спокою. Ворог тоді не досягне своєї мети. Необхідний запас знань з протиповітряної оборони кожна з нас може легко здобути. Існує ряд хороших, доступних і дешевих брошур — виданих через ЛПіПГО де кожна з нас знайде потрібну інформацію.

Кожна жінка, отже, повинна вміти:

1) підготувати у своєму домі ущільнене приміщення. Таке приміщення повністю захищає перед бойовими газами. Підготовка є дуже легкою — матеріал доступний і дешевий: фетр, мокрі ганчірки, ковдри,

2) знати засоби тимчасового захисту від газів на випадок, коли потрібно буде залишити приміщення під час газової атаки. (евакуація може наступити внаслідок пожежі, руйнування будинку і т.п.). Таким тимчасовим засобом захисту є тампони і замітники масок, насичені відповідною рідиною, можна їх застосовувати і для захисту дітей — тих наймолодших, які ще не можуть захищатися маскою.

3) вміти користуватися протигазом. Це вміння звичайно складніше здобути з брошури — тут потрібна практика. Пройти її можна на курсах, які постійно організовує ЛПіПГО і інші товариства а також школи, інститути тощо.

4) в разі газової атаки піддатися ураженню може їжа, одяг, предмети. Кожна з нас повинна знати, як діяти у такому випадку — що і як дезінфікувати, — щоб, з одного боку, уникнути газифікації через контакт з ураженими предметами, а з другої — не наражати себе на непотрібні втрати, через знищення речей, які після дезінфекції можуть бути придатні до вживання.

5) Потрібно чітко знати правила поведінки протипожежної та протигазової оборони, також те, як поводитись під час тривоги. Такі правила повинні знаходитися в кожному домі, крім того є також видані спеціальні інструкції, які можна придбати.

Тут ми бачимо, як стисло самозахист зв'язаний із загальною організацією оборони в місті. Всім нам загрожує спільна небезпека — тому, захищаючись, ми мусимо діяти спільно. Жорстокий та великий штраф, виписаний органами влади на території будинку, дільниці і міста, чітке дотримання всіх правил — це основна умова ефективної самооборони. Слід підкреслити необхідність активної підготовки до протиповітряної оборони. Тут не досить просто знати, як зробити ущільнене приміщення чи тампон. Потрібно вже підготувати потрібні до ущільнення матеріали, зробити тампони і при можливості застатися маскою. І потрібно це робити зараз, не чекаючи останньої хвилини. Тоді вже може не буде часу, може не вистачати потрібних матеріалів. Краще приготуватися заздалегідь, спокійно, ретельно, без поспіху.

У воєнних умовах ми мусимо враховувати і те, що попри застосування всіх засобів захисту нам не вдасться уникнути в 100% наслідків нападу ворога. Будуть поранені, отруєні, обпечені, може навіть серед наших найближчих. Ми — жінки — мусимо вміти надати їм негайну допомогу, перш ніж прибуде навчений санітарний патруль чи лікар. У багатьох випадках саме та перша допомога вирішує долю

хворого навіть в більшій мірі, ніж пізніше лікування. Другий, отже, відділ нашої підготовки до самозахисту — це знайомство з рятувальною службою. Ці знання пригодяться кожному, а жінці, зокрема, як у мирний час, так і в часі війни. Проте навичок з надання допомоги неможна набути виключно теоретичним шляхом з книжок. Тут необхідна, перш за все, практика. Навіть найкраще теоретично підготована рятувальниця — при першому випадку «втратить голову», не вмітиме застосувати набутих знань.

Практичне навчання в галузі рятувальної служби забезпечують курси. В перших рядах тут стоять курси для сестер Червоного Хреста. Існує також цілий ряд інших курсів, які охоплюють, відповідно, меншу сферу, напр. 100-годинний санітарно-рятувальний курс для секційних рятувальних бригад, 20-годинний рятувальний курс для цілей самозахисту юначок і інше. Тобто, в залежності від бажання і можливостей, ми зможемо вибрати курс, який нам відповідатиме. Який же є мінімальний діапазон знань, який кожна жінка в цій галузі повинна посісти? Це: 1) ми мусимо вміти надати першу допомогу пораненому — зупинити кровотечу, обробити зламану кінцівку, перенести пораненого найкращим для нього способом. 2) ми мусимо вміти накладати і робити прості перев'язки. 3) вміти надати першу допомогу при отруєнні бойовими газами. 4) вміти рятувати при опіках.

Ми також часто можемо зустрітися з іншими випадками, що не спричинені безпосередньо нападом ворога, такими, як наслідки нервового збудження, в якому ми всі знаходитимемося під час авіаційного нападу. Ці випадки, на перший погляд незначні, однак можуть бути загрозливими, якщо паніка охопить велике скупчення людей. Ми мусимо, отже, вміти привести до тями непритомного, опанувати напад істерики і т.п. Нарешті третій розділ — це вміння поводитись з вогнепальною зброєю. Тут входить в гру, перш за все, заряджання і розряджання зброї — якщо ми її одержимо. Це вміння серед жінок є відносно мало поширеним. Проте саме жінкам воно є потрібне, бо жінка при самозахисті не може розраховувати тільки на власні фізичні сили. Там, де чоловікові досить для захисту тільки сильний кулак — жінка мусить вже мати зброю при собі. Володіння зброєю і вміння нею користуватись дасть нам впевненість і відчуття безпеки, навіть у дуже важких обставинах. Знайомство зі короткою зброєю (пістолет) повинне охоплювати:

1) поведінка зі зброєю. Кожна з нас мусить вміти її заряджати і розряджати — якщо ми одержимо зброю до рук, ми мусимо вміти перевірити, чи вона заряджена. Ми повинні також знати в загальному дію зброї, що є необхідним, щоб вміти її розібрати і почистити, — при цьому не псуючи її. Недостатнє опанування цієї галузі є приводом ряду випадків зі зброєю, які так часто закінчуються трагічно.

2) вміння стріляти можна і треба здобувати через відповідний тренінг на стрільбищах. Стрільбища, як правило, є доступними для всіх, різноманітні об'єднання жінок користуються значними пільгами при оплатах. Ясна річ, коли щораз пройдену практику стрільби потрібно постійно підтримувати, тренуючись час від часу. Зрештою стрільба, крім самозахисту, є дуже хорошим спортом, доступним для кожної жінки, який формує такі риси, як самоконтроль, відвага, вміння зосереджуватись. Так більш-менш представляється ескіз цих навичок, які кожна з нас повинна здобути. Знайомство засад самооборони дасть нам, як вже сказано вище, відчуття загальної безпеки. Солдат же, воюючий на фронті, буде впевнений, що сім'я, яку залишив вдома: матір — дружина — діти не будуть залишені на милість випадку, а навпаки — зможуть ефективно захиститися перед загрозливою небезпекою. Не треба

пояснювати, що таке переконання про безпеку залишеної далеко сім'ї має для воюючого солдата величезне значення.

Організація підготовки жінок до оборони краю є товариством вищої корисності, діючого за дорученням Міністра військових справ у сфері організації військової підготовки жінок до допоміжних служб, а також різних суспільних об'єднань для підготовки жінок до захисту країни. Членом Організації могла стати кожна громадянка Польщі віком від 18 років, що зголосилася до роботи і до проходження передбаченого навчання. Записи приймають комендантки місцевих представництв у кожній місцевості. Шкільна і позашкільна молодь до 18 років теж може бути учасниками Організації і відбувати підготовку у спеціальних колективах середніх шкіл, званих гуфцами В.П.Ж.

Кандидатки, що зголошуються, підписують декларацію, яка зобов'язує їх пройти навчання на курсах військової підготовки жінок або підготовки до захисту країни і праці в певний проміжок часу. Види, терміни і способи проведення навчань різні і пристосовані до різних можливостей і умов так, щоб кожній жінці були вони доступними. Види навчань охоплюють: 1) *інформаційний* курс підготовки жінок до оборони країни, надаючи з ряду лекцій сукупність знань, потрібних для цілкомитої орієнтації жінки щодо роботи в цій сфері 2) *фахові* курси — протиповітряно-газової оборони, рятувально-санітарні, економічні — в сфері продовольчої і матеріальної економіки, курси готування, швейні, курси для керівниць їдалень і т.п., курси зв'язку, стрільби, курси розповсюдження пропаганди тощо.

Терміни курсів пристосовані до можливостей більшості кандидаток, а також до можливостей місцевого Представництва В.П.Ж., залежно від кількості інструкторів, місцевих умов і т.п. Є різні способи підготовки:

1) в шкільних гуфцах (для учениць шкіл), а також в постійних позашкільних відділах В.П.Ж. для жінок, які з огляду на вік, професійні і сімейні обов'язки можуть постійно присвячувати тільки декілька годин у тижні на цю роботу;

2) на курсах і таборах казармового типу — для жінок, які хочуть швидше закінчити підготовку, присвячуючи цьому небагато часу — напр. частину своєї відпустки;

3) на так-званих «вільних курсах» — де кандидатки на дану підготовку присвячують лише кілька годин протягом декількох тижнів. Підготовка на інформаційних курсах і на курсах самооборони охоплює навчання згідно зацікавлень кандидаток. Учасниці підготовчих курсів можуть у разі потреби брати участь в акціях суспільної самооборони в тому місці, де вони проживають.

Джерело: Informacje o przygotowaniu do samoobrony. *Organizacja Przynsposobienia Wojskowego Kobiet*. Warszawa : Wydawnictwo Organizacji Przynsposobienia Wojskowego Kobiet, 1939 (Warszawa : Zakł. Druk. „Wspólnota”). s.7.

Додаток Ф9

Курс підготовки сімейного дому до самозахисту (1939 р.), що викладався, зокрема, українській сільській жіночій молоді

(ЛЕНСЬКА ЕММА)

ОРГАНІЗАЦІЯ ВІЙСЬКОВОЇ ПІДГОТОВКИ ЖІНОК ПІДГОТОВКА СІМЕЙНОГО БУДИНКУ ДО САМОЗАХИСТУ (матеріали для лекторів) № 5

ВАРШАВА 1939 р.

Економічна підготовка: до самозахисту від газової атаки; допомога санепідеміологічна; дім як центр моральної сили.

Досвід останньої війни показав, що сучасна війна принципово відрізняється від колишніх війн. Теперішня війна проводиться одночасно на трьох фронтах: військовому, економічному та психологічному. Не вистачить сьогодні підготувати сильну армію достатньою кількістю добре озброєних солдатів, бо результат проведеної війни залежить не тільки від мілітарної сили, але психологічного стану цілого народу і господарської самодостатності цілої країни. Сьогодні героєм війни стає не тільки солдат, але цілий народ.

Ми, жінки, становимо в Польщі близько 50% суспільства, отже, звичайно, і на нас впадуть обов'язки захисту країни. Йдеться про те, щоб ще під час миру ми всі добре вирішили для себе, на якому етапі нашого життя ми могли б бути найбільш корисні нашій країні і як себе до того заздалегідь підготувати.

Не всі з нас зможуть стати у лавах допоміжної військової служби, не всі зможуть зайняти майстерні роботи, покинуті через чоловіків в країні. Багато з нас, зв'язаних сімейними обов'язками залишиться в домі, маючи під опікою малих дітей або немічних людей похилого віку. Як же повинна тоді поводитись та єдина опікунка своїх найближчих і які вміння вона мусить здобути заздалегідь, щоб цей дім — та найменша клітина нашої країни не надто постраждала під час війни. Завдання жінки на цьому етапі велетенське і величезна відповідальність. Мусить вона, отже, бути належно приготована до обов'язків, які на неї впадуть. Жінка тоді мусить стати батьком і матір'ю для сім'ї. Вона стане єдиною особою, на яку будуть звернені очі домочадців, шукаючих в неї догляду. Можна тоді буде порівняти дім з малою, але неприступною фортецею, в якій командувачем і одночасно єдиним захисником буде жінка. Чим сильнішим буде кожен дах — тим стійкішою буде ціла країна.

Сучасна війна буде точитися і на економічному фронті. Останньої війни не прогнала німецька армія, але програв її народ на економічному фронті. Ми мусимо розуміти, які економічні труднощі може принести з собою війна, і як їм протистояти.

Наша земельна площа може прогодувати громадян під час миру. В разі війни ситуація погіршиться. Земельна площа поменшає на територію, зайняту військовими діями; певні терени спустіють, як наслідок евакуації населення. Поменшає кількість рук до роботи на селі, чоловіки підуть на фронт. Транспортування продуктів харчування з однієї частини країни до інших буде дуже ускладнене, як наслідок пошкоджень комунікаційної мережі, а доставка продуктів з-за кордону взагалі буде припинена. Продукти, які ми приводимо з-за кордону зникнуть з ринку, потрібно буде обходитися

тільки тим що є в країні. Економічний стан держави може бути важкий. Але з іншого боку не буде найгіршим, порівняно з ситуацією інших країн. Польща, порівняно з іншими країнами, знаходиться в тому щасливому положенні, що утримується на межі економічної самодостатності, при збільшенні продуктивності нашої землі і при розумінні через суспільство значення економії і здобуття вміння господарювання в тяжких воєнних умовах, господарський фронт Польщі не зламається.

Ми мусимо заздалегідь приготуватися до ведення домашнього господарства в умовах воєнних, щоб перехід нашого хазяйства в умовах миру на воєнні умови не був раптовим і щоб ми потім не виявилися безпомічними.

Найважливішою річчю в цьому питанні буде справа приготування їжі. Ми мусимо бути готовими до того, що відчуємо брак деяких продуктів харчування, що наша пожива буде складатися перш за все з вегетаріанських страв - м'ясо буде віддане на потреби військ. Чим його замінити? Як приготувати ці вегетаріанські страви, щоб вони були повноцінними? Якими продуктами боротися з ворогом здоров'я, яким є авітаміноз, що виникатиме як наслідок поганого, одностороннього харчування. Як скласти раціональне меню з доступних на той момент страв, яке відіграватиме важливішу роль, ніж коли-небудь. Як годувати дітей, коли молоко буде для міста малодоступне. Однаково важливу роль, як хімічний склад поживи, відіграє його якість готування. Йдеться про те, щоб страви були смачні, щоб члени сім'ї з апетитом могли їх споживати. Щоб напр., маючи до використання в даний момент тільки картоплю, подавати її щораз то в іншій формі, щоб вона могла колись замінити м'ясо, котлети, інколи тістечко. Коли борошна буде мало, то при додаванні брукви і чи квасолі можна випекти хліб, більш поживний від звичайного. А страва, добре приготована з кропиви, заміняє шпинат і є від нього навіть смачніша.

Окрім цих кулінарних завдань, з якими зіткнуться жінки під час війни, додаймо ще труднощі, з якими вони мусять справитися, якщо говорити про одяг для себе і домочадців. Потрібно буде пошити для членів сім'ї цілий ряд необхідних речей, яких купити не можна буде. Жінка тоді мусить стати і домашнім ремісником - від ремонту взуття, зшивання туфель з решток старого матеріалу до ремонтів у гардеробі, дизайну і аж до варіння напр. мила з телячої падалі. Життя саме, накладаючи обов'язки, розвине наше винахідництво, але чи не краще приготуватися тепер, щоб у разі потреби не експериментувати, тому що такі експерименти тривають занадто довго і часто можуть бути шкідливі та дорогі для здоров'я.

У цьому всьому клопоті домінуючим прикладом мусить бути ощадливість – ощадливість, піднесена до максимуму. Керівниця дому мусить господарювати так, щоб нічого не змарнувалося, щоб при господарюванні все зуміла використати сама або дозволила використати іншим. Вона повинна брати участь у зборах відходів чи непотрібних речей, бо кожна з нас усвідомлює вже тепер, скільки грошей ми викидаємо в грязь разом зі сміттям. Напр. бадилля з овочів, шматки записаного паперу, куски старої бляхи, заліза і т.п.

Щоб справитися з важкими господарськими завданнями, які впадуть на жінку, вона мусить удвічі збільшити свої зусилля, мусить вміти організувати собі роботу, щоб її дві руки працювали за чотири і більше, повинна вміло розділити роботу між членами сім'ї, щоб вона була продуктивнішою. Частина дрібної, менш виснажливої роботи передати дітям чи старшим особам. Одним словом, мусить здобути вміння швидкого рішення планування діяльності і спрощення роботи там, де це можливо. Окрім

забезпечення дому шляхом отримання навичок в приготуванні страв, застосуванні продуктів-замінників, а також вмінні в області домашнього ремесла, опікунка цього дому мусить пам'ятати і про його охорону перед загрозовими наслідками війни; про безпеку дому перед бойовими газами.

Тільки в цілком захищеному домі пануватиме здорова і спокійна атмосфера. Спокійно буде спати опікунка дому і її домочадці лише тоді, коли дім буде доброю схованкою в хвилини воєнної небезпеки. Потрібно про те подумати ще під час миру і тоді прийняти правильне рішення: яке місце вибрати в нашому помешканні, щоб найкраще підходило на ущільнене приміщення, в якому потрібно буде часом перекрити газову атаку. Як його підготувати, що варто мати завжди під рукою - з речей необхідних, щоб потім у разі потреби в поспіху не турбуватися про нього. Потрібно не тільки знати про те, що напр. на ущільнене приміщення найкраще підходить внутрішній підвал з малою кількістю отворів, але і потрібно вміти розрахувати запас потрібного повітря, щоб пережити атаку. Потрібно самій знати, як поводитись в даній ситуації і які дати настанови оточенню. Небезпека тоді загрозовою, коли вона є невідомою і коли ми не вміємо захиститись перед нею. Коли тих знань ми нездобудемо, легше буде викликати в середині нас паніку і переполох, в чому так зацікавлений ворог. В протилежному випадку, якщо здобудемо необхідні вміння, то зуміємо утримати в цілому суспільстві настрої рівноваги і впевненості.

Оскільки ми мусимо заощаджувати кожен крихту оживи, не можемо дозволити того, щоб продукція марнувалася внаслідок отруєння газами. Потрібно знати, як її захистити, що напр. ідеально можна зберегти продукти в ящиках, оббитих целофаном, а коли нема целофану, то можна його замінити товстим шаром сіна чи соломи. Ми мусимо знати, не тільки те, як поводитись і захиститись під час, але і після газової атаки.

Що слід робити з місцями, забрудненими газами і як їх знешкодити; як знезаражувати одяг, бо інакшим чином потрібно знезаражувати одяг, тканий з волокна звіриноного походження, а інакше - рослинного.

Потрібно знати, що напр. деякі, вбивчі при вдиханні гази для організму не шкодять продукції як напр. окис вугілля. А навпаки, гази, які потрапляють до продуктів харчування, є вбивчими для них і такі продукти не можна знезаражувати, потрібно їх знищити. Як знезаразити отруєні харчові продукти і які заходи з обережності потрібно вжити? Інакшим чином ми здійснюємо процес знезараження хліба, інакше очищуємо м'ясо борошно, кашу і цукор, інакше діємо при дезінфекції води. Але щоб вміти знезаражувати, потрібно знати, якими газами забруднене навколишнє середовище, тобто потрібно вміти розпізнавати різні види газів. При застосуванні цих всіх необхідних знань, не можна нам забувати, яку важливу роль відіграє вчасне підпорядкування розпорядженням властей, що через дисципліну, через безумовне підпорядкування наказам начальників, я допомагаю у захисті нашого міста, а тим самим власного дому. Ми мусимо саме так поводитись, щоб в хвилини загрози стали корисними у спільній боротьбі, а не були зайвим баластом.

З питанням самозахисту від газової атаки стисло пов'язана справа здобуття жінками вмінь з області надання допомоги. У нормальних умовах, в місті, допомогу при раптових випадках кожному жителю надає лікарня чи найближчий лікар. Воєнні умови утрудняють ситуацію під тим поглядом, що з лікарською допомогою буде дещо складніше, і з другої сторони воєнні умови збільшать кількість потребуючих цієї допомоги. У певному, отже, сенсі, дім муситиме стояти на сторожі здоров'я

домочадців . Цілий ряд знань, здобутих жінкою, може не одному врятувати здоров'я, а хто знає, може й життя, бо часом за брак негайної допомоги, навіть у незначних випадках, полатитися можна життям. Потрібно враховувати те, що цілі регіони країни можуть бути під загрозою епідемії заразних хвороб, до боротьби з цим страшним ворогом не достатньо буде поверхневих знань про надання допомоги і підготовленої звичайної домашньої аптечки. Потрібно ознайомитися зі способами дезінфекції і дезінсекції і з симптомами, характерними для певних заразних хвороб, щоб негайно і ефективно надати першу допомогу і не дозволити вірусу поширюватись, зберігаючи при цьому максимум обережності.

Так підготовлена жінка, свідомо своїх обов'язків, буде пильно стояти на варті безпеки дому, і зуміє протидіяти загрозливій небезпеці. Її дім їй стане справжнім відпочинком для членів сім'ї . Після галасливого робочого дня поза домом, по фізичному і нервовому виснаженню, в домі, у тиші і спокою вони знайдуть заспокоєння. Жодних панік і перебільшення складних ситуацій, а витривалість і сила волі! Дбайливість, гаряча чуттєвість мусить бути пов'язана з розважливістю розуму, тоді результат буде позитивний. Тоді ми самі того не помітимо, який великий внесок зробимо для перемоги наших збройних сил. Який буде дух народу, суспільства всередині країни, такий і буде дух армії. З вірою в перемогу і зі спокоєм солдат буде йти до війська певним, що в домі залишає хоробру винахідливу і спокійну жінку, жінку, яка не тільки зуміє справитись в тяжких воєнних умовах, але і попідкується про домочадців, яка не тільки не буде баластом і тягарем, але буде сіяти зерна сили, мужності і відваги до спільного збереження захисту Вітчизни. Не злякають її важкі господарські умови, не заламають її важкі моменти, в прагненні до перемоги - утримає міцну позицію. Спеціальне завдання має секція догляду над домом і дитиною, яка повинна створити таку щільну мережу піклування для цивільного населення, щоб охопити нею кожного громадянина Польщі. Домашні опікунки повинні стати серцем і мозком кожного дому в Польщі.

Завданням домашніх піклувальниць є утворення з мешканців кожного дому організованого угруповання, котре зайняло б свідому громадянську позицію щодо захисту країни і зможе самостійно організувати оборону будинку. Поруч з домашніми опікунками в кожному домі повинні знаходитись співпрацівники, відповідно навчені у сфері домашнього господарства, гігієни і надання першої допомоги, протигазової оборони і піклування про дитину. Відділ соціальної швидкої допомоги складає програми курсів та план навчань домашніх опікунок і професійне співробітництво. Крім домашніх опікунок передбачаються ще окружні опікунки, завданням яких буде керування працею домашніх опікунок а також організація робіт, які виходять за межі потреб одного дому, наприклад, дитячий садок тощо.

Коли в кожному домі до такої зрозумілої суспільно-опікунчої роботи стане свідомою і відважною жінка, яка уміє достукатись до всіх людей — Польща стане непереможною країною.

Джепело: Przygotowanie domu rodzinnego do samoobrony. Organizacja Przysposobienia Wojskowego Kobiet. Materiały dla Prelegentów. Organizacja Przysposobienia Kobiet do Obrony Kraju ; nr 5 Warszawa : Wydawnictwo Organizacji Przysposobienia Wojskowego Kobiet, 1939 (Warszawa : Druk. "Wspólnota"). 7 с.

Додаток Ф10

Один із останніх двомісячних таборів учениць шкільних гуфців ВП у с. Пасічна
(Станіславське воєводство: червень-липень 1939 р.)

Джерело: Pasieczna, obóz letni P. W. i W. F. [Nadwórna] : A. H. N., [ante 1939] 1 reprodu. (pocztówka) : dr. ; 8,9x14 cm. (w Poznaniu : rotograwura Drukarni Św. Wojciecha).

Додаток Ф11

Останній табір ВП дорослих жінок та учениць шкільних гуфців на території ЗУЗ (м. Сколе, Станіславського воєводства) липень-серпень 1939 р. напередодні Другої Світової війни.
Пропагандистська листівка демонструє програму табору ВП.

Джерело:
Skole, z życia obozów P. W. K. / fot. E. Krasieński 1 reprodu. (pocztówka) : dr. ; 8,8x14 cm. Skole : wyd. E. Fraenkel [...], [ante 1939].

Додаток Х

Заходи з посилення організації ВП серед учениць гімназій та ліцеїв учениць Львівського шкільного округу

Державний ліцей та гімназія в Бучачі

(*Dyrekcja Państwowego liceum i gimnazjum w Buczaczu*)

Станом на 24 червня 1939 р., відповідного контакту Кураторіуму із дирекцією закладу відносно справи захисту країни, не було встановлено, тому директор ліцею і гімназії Ян Снейтер звітність не представив [арк. 4].

Борщівська середня школа

(*Szkoła średnia w Borszczowie*)

Станом на 21 червня 1939 р., за свідченням директора школи – Чеслава Зайонца, у школі дівчата-старшокласниці активної участі у підготовці до оборони краю не брали через відсутність організованої на теренах Борщівського повіту ланки ВПЖ. Вишкіл дівчат був обмежений проходженням посиленних стрільб із різних видів стрілецької зброї, а також теоретичного курсу загальновійськової підготовки. Офіцери польської армії провели кілька лекцій по здійсненні диверсій у тилу противника, співпраці із польськими військовими структурами в умовах окупації. У лекціях приділялася увага прикордонному розташуванню Борщівщини із СРСР, тому дівчата мали вміння діяти на благо Польщі в умовах можливої окупації з боку СРСР. Крім того, на території Борщова було відсутнє відповідне обладнання, що необхідне для навчальних заходів та дійств в області протиповітряної оборони.

Учениці старших класів, крім того, пройшли шпитальну практику в місцевому диспансері («Osrodku zdrowia») під керівництвом повітового лікаря [арк. 6] із попередніми теоретичними напрацюваннями.

Державний ліцей і гімназія імені маршала Едварда Ридза-Смігли у Бережанах.

(*Panstwowe Liceum i Gimnazjum im. Marszałka Edwarda Smiglego Rydza w Brzezanach.*)

Відповідно до указу від 29 квітня 1939 р. № 0-403/39 у м.Бережани у воєнізованому гуфці ВПЖ, станом на 29 червня 1939 р., був організований 26-годинний фаховий курс із організації зв'язку, та триденний практичний курс із здійсненням диверсій у тилу противника з метою підготовки майбутніх служительок допоміжних сил для захисту країни. Кілька бажаючих учениць пройшли виїзний курс розвідниць. Курс закінчило 25 юначок з відмінним результатом [арк. 5].

Приватна гімназія і ліцей коєдукаційний імені Казимира Великого в Бориславі

(*Prywatne Gimnazjum I Liceum Koedukacyjne im. Kr. Kazimierza Wielkiego w Boryslawiu*)

За свідченням комендантки гуфца учениць освітнього закладу – Ядвіги Едерове, станом на 24 червня 1939 р. через відсутність інструкторки і відповідного обладнання, старшокласниці не були ознайомлені із службою спостереження та організацією зв'язку. Натомість була проведена їхня підготовка до несення медичної служби з використанням протигазових масок.

Під кінець шкільного року до дирекції надійшов лист, де інформувалось, що в наступному шкільному році, у гарнізоні буде взято в оренду необхідне обладнання із зв'язку, а також найняті декілька інструкторок ВПЖ, які могли б дуже швидко і ефективно реалізувати навчання дівчат з підготовчих робіт до оборони краю [арк. 7].

Бродівська приватна жіноча гімназія імені Елізи Орешкової

(*Pryw. Gimnazjum zenskiego im. Elizy Orzeszkowej w Brodach*)

Станом на 25 червня 1939 р., за свідченням комендантки шкільного загону учениць з ВП Камілі Донхофнер та дирекції було організовано:

1. Для учениць 4 гімназійного класу і 2 ліцейного, у період з 5 до 15 травня 20-годинний курс протиповітряної і протигазової оборони III загальної категорії. На даному курсі були присутні учениці усіх старших класів, тобто з IV класу – 27 учениць, а з II ліцейного класу – 12 учениць. Всі старшокласниці пройшли іспити успішно. Про це зазначала дирекція ще 13 червня у листі L: 78/tj.39.

2. Для учениць IV гімназійного і I ліцейного класів, дирекція, при допомозі місцевого Відділу Польського Червоного Хреста Р.С.К. (Polski Czerwony Krzyż) було організовано 46-годинний санітарно рятувальний курс. У даному курсі, який відбувався в період з 26 травня до 15 червня, взяло участь 39

учениць, а саме: з IV гімназійного класу – 23 дівчини, з I ліцейного класу - 16 дівчат. Ще 4 дівчат із IV класу та 1 учениця із I ліцейного класу участі у заняттях не брали, оскільки вони проводились у післяобідній час і доїжджати до гімназії їм було далеко. Чотири дні, після закінчення курсу, тобто 19 червня, учениці приступили до складання теоретично-практичного екзамену, який успішно склало тільки 35 учениць.

4-ом дівчатам, які з поважних причин не могли приступити до екзамену 19 червня, екзаменаційна Комісія дозволила скласти іспит після канікул.

Окрім того, дирекція школи, приєднуючи цю програму курсу зазначала, що 12-годинна шпитальна практика є тим мінімумом, який повинна пройти кожна учениця. Більша частина учениць пройшла практику у набагато більших термінах, тому що дуже охоче відвідувала заняття і практичний курс у шпиталі, на що був даний дозвіл директора шпиталю ім. М. Крупінського (dr. M. Krupiński). І лікарі, і медсестри, і обслуговуючий персонал, згідно звіту, були задоволені допомогою учениць.

3. Для інших гімназійних класів – I, II і III були виконані заходи, що були надані у плані Кураторіуму від 14 грудня 1938 р. L: 64/38 tj.

Вчитель військової підготовки і комендант загону даного закладу – В. Вербер (W. Werber), мав у даних класах по 2 год. навчального матеріалу на теми, що по суті, мають в собі елементи організації безпеки життєдіяльності:

а/ робота учнівської молоді у області військової підготовки та захисту країни у мирний час;

б/ поведінка учнівської молоді під час надзвичайного стану, сигналів тривоги, повітряно-газового нападу і під час атак у різних середовищах, напр. В школі під час уроків, в домі, на вулиці і т.п.

(директор – Ф. Невольські (F. Niewolski)) [Арк. 8 – 9].

Державний ліцей і гімназія ім. Владислава II Ягайла у Городку Ягеллонському (*Państwowe liceum i gimnazjum im. Kr. Wl. Jagiełły w Gródku Jagiellońskim*)

Так як на терені Городка Ягеллонського (сучасний Городок Львівської області) і його повіту, підготовчі роботи з жіноцтвом до оборони краю обмежувались на початок 1930-р. лише організацією курсів протиповітряної та протигазової оборони і рятувально-санітарних заходів, а також до пропаганди ідеї ВПЖ, шкільна жіноча молодь була втягнута, головним чином, до пропагандистської кампанії, беручи участь у вечері пропаганди ВПЖ 31 травня 1939 р., курсах для протиповітряної і протигазової оборони, а також рятувально-санітарних, які відбулись на шкільних заняттях та на зборах шкільних гуфців у межах закладу.

Учениці-членкині гуфца ВПЖ мали вже визначені функції в рятувально-санітарній службі, при обороні гімназійної будівлі на випадок ворожого нальоту. Заняття з протиповітряної та протигазової оборони будівлі проводились також.

Жіноча молодь, що була зорганізована у шкільних, гімназійних та ліцейних загонах-гуфцах, взаємодіяла з чоловічими організаціями.

18 травня, на прохання повітової команди ВП, санітарний патруль ВП шкільного гуфца, давав санітарну допомогу членам Союзу Стрільців з Городка Ягеллонського, а також повіту, що брали участь у 20 км. марші [Арк. 11-12]

Державна гімназія в Заліщиках (*Państwowa gimnazjum w Zaleszczykach*)

За інформацією директора М. Завалкевича (M. Zawałkiewicz) від 23 червня 1939 р. учениці I-го та II-го ліцейних класів пройшли відповідні курси в гуфцах ВП, і майже всі учениці III-го і IV-го гімназійного класів пройшли навчання в гуфцах ВПЖ. Основна направленість роботи – підготовка до служби спостереження та дозору [арк. 13].

Державна коедукційна гімназія ім. Г. Сенкевича (*Państwowa Gimnazjum Koedukacyjna im. H. Sienkiewicza w Zbarażu*)

Ш. Гречнерувна (S. Grecznerówna) – вчителька даного закладу та комендантка шкільного гуфца учениць ВПЖ, у справі використання жіночої шкільної молоді у роботах з підготовки до оборони краю [арк. 14] детально вказала, що на території Збаража були відсутні будь-які польські гарнізони, а також курси з вишколу жіночої молоді, що організовувались у той час військами. Повітова команда ВПЖ розпочала роботу на території даного повіту лише з 1 квітня 1939 р. та до того часу не являлась до використання учениць для навчання. Обговорення тільки із директором даного закладу збору гуфців старшокласниць ВПЖ, який мав проводитись у червні у Бучачі. У даному зльоті від Збаража участь взяли старшокласниці із місцевого шкільного гуфца ВПЖ [арк. 15].

Державний ліцей і гімназія ім. короля Я. Собеського у Золочеві
(Państwowe liceum i gimnazjum im. Króla Jana Sobieskiego w Złoczowie)

У довідці дирекції школи зазначалося, що станом на 27 червня 1939 р., комендантка шкільного гуфца П. Шонпфлюг (P. Schonpflug) не мала ще належної підготовки для ведення ВПЖ із старшокласниками у ліцеї. Отримання даної кваліфікації коменданткою мало б відбутися по відбуттю спеціального курсу під час поточних канікул [арк. 16]. Учениці в закладі епізодично вчилися надавати першу допомогу в екстренних випадках, і посилено готувалися до можливої роботи у службі спостереження (dozowania) [арк. 17].

Коедукаційна гімназія ім.Гербуртів у Добромилі
(Gimnazjum Koedukacyjne im. Herburtów Dobromil)

Шкільний гуфець учениць ВПЖ у гімназії був відсутнім, натомість роботи з підготовки їх до оборони краю пройшло 15 учениць, що були членкинями харцерських дружин, пропустивши попередньо пройдений курс із рятівничо-санітарної справи з боку опікунок харцерських дружин та комендантом лічених гуфців. Крім того, дівчата проходили заняття із підготовки до роботи у службі зв'язку, а також власне у харцерській спільноті, за підтримки опікунки гуфца – В. Шишувни. Натомість лічений гуфець пройшов заняття та вишколи у відповідності до навчальної програми [арк. 19].

Польська приватна коедукаційна гімназія і ліцей ім.З. Красінського в Долині
(Polska prywatna Koedukacyjna Gimnazjum i Liceum im. Z. Krasieńskiego w Dolinie)

Відповідно до розпорядження 0.403/39/ від 29 квітня 1939 р., дирекція закладу за безпосередньою домовленістю з місцевою командою ВПЖ, комендантка гуфца старшокласниць ВПЖ повідомила, що в поточному шкільному році не передбачено використання учениць до підготовчих робіт для оборони краю у сфері, що визначена розпорядженням МВіПО від 26 квітня 1939 р. (№ Ііw-tj/309/39) [арк. 20].

Гімназія і ліцей ім.Г. Сенкевича в Дрогобичу
(Gimnazjum i liceum im. H. Sienkiewicza w Drohobyczu)

Жіночий гуфець ВПЖ при гімназії і ліцею був залучений до навчальної роботи із протиповітряної оборони, підготовки до роботи у службі спостереження та рятівничо-санітарній службі, після чого пройшовши відповідну шпитальну практику, а також у службі спостереження (dozowania) в осередку ФВіВП. У закладі існувало II-а гуфца – I-ий ліцейний і II-ий ВПЖ, які, однак, практично не використовувались у підготовчих роботах з оборони краю [арк. 21].

Польська приватна коедукаційна гімназія і ліцей в Городенці
(Prywatna Polska Gimnazjum i Liceum Koedukacyjna w Korodence)

5 юначок з числа I-го ліцейного класу були об'єднаними у рятівний патруль, де проходили курс рятівництва, що був передбачений програмою ліцейних гуфців. В 3-му навчальному році дівчатами проходила практика у державній лікарні на хірургічному відділенні. Ученицям були відведені заняття із муштри, вони ознайомились із загальними відомостями з організації війська і підготовкою у разі виникнення війни. В області організації зв'язку, заняття пройшли учениці з 2-го класу, об'єднані у 2 патрульні команди – всього 8 юначок у вигляді польових практичних виїздів. Окрім програми зв'язкових, учениці пройшли навчальний матеріал із області протиповітряної та протигазової оборони із завданнями та вправами теренознавства, а також моделювання воєнної ситуації та умов застосування противником повітряної та газової атак і способи організації і підтримання зв'язку під час них, у чому їм допоміг коломийський полк [Арк. 23- 24].

Приватна чоловіча гімназія та коедукаційний ліцей в Калущі
(Prywatny męski gimnazjum i liceum koedukacyjne w Kaluszu)

В коедукаційному ліцеї організовано 2 рятівничо-санітарних патрулі старшокласниць. Дівчата готувались за програмою для роботи у службі спостереження. Для дівчат провівся табір військової підготовки [арк. 25-26].

Приватний загальноосвітній коедукаційний ліцей та вища гімназійна школа в Кольбушові
(Prywatny ogólnokształcący liceum koedukacyjny i Wyżej gimnazjalnej szkoły w Kolbuszowej)

Згідно таємної доповіді дирекції ліцею, у 1938/1939 навч.рр. у ліцеї не був створений шкільний гуфець дівчат через такі причини: *малої кількості учениць (в I, II ліцейних класах разом було 6 дівчат); відсутність кваліфікованої особи, яка була б здатна керувати діяльністю шкільного гуфца військової підготовки дівчат.*

Відповідно до розпорядження МВПО від 9 грудня 1938 р., nr. II W. 9968/38, учениці, в такому випадку, маючи великі труднощі у роботах з підготовки до оборони краю, пройшли курс надання першої допомоги у рамках шкільної організації Польський Червоний Хрест, під керівництвом шкільного лікаря [арк. 27].

Дирекція II Державного ліцею і гімназії в Коломиї
(*II Państwowe Liceum i Gimnazjum w Kolonii*)

1. Пройти військове навчання для роботи у службі спостереження (виявлення активності противника) добровільно зголосилось 10 учениць із I ліцейного класу та 29 учениць із IV класу гімназії (станом на 17 травня).

2. Навчання азам роботи служби першої допомоги пройшли учениці I ліцейного класу у кількості 33 дівчини (від 01.12.1938 р. – до 31.03. 1939 р.), яке закінчилось проходження ученицями шпитальної практики. Також 15 учениць IV класу добровільно пройшли навчальний санітарний курс у післяурочний час (в другій половині дня), склавши з нього іспит.

3.) Курс організації зв'язку був проведений у I ліцейному класі силами і засобами матеріалів ВПЖ. Учениці пройшли практичне навчання із закладання телефонної лінії та підтримки зв'язку. Підготовкою керував поручик Бистрановський (por. Bustranowski).

Навчання проводилося іноді вранці та частіше в післяобідній час на території казарм та відділів 49 Гуцульського полку стрільців у Коломиї [арк. 28].

Кам'яно-Бузький державний ліцей і гімназія ім.К. Уейського
(*Państwowa Gimnazjum im. Kornela Ujejskiego w Kamionce Strumiłowej*)

Повітова команда ФВіВП повідомила дирекції закладу, що ЛПіПГО у Кам'янці-Бузькій запровадила освітню підготовку серед місцевого населення до служби спостереження, а саме людей старше 40 р. [арк. 30].

Державна гімназія і ліцей ім.М. Коперніка в Кросно
(*Panstwowe gimnazjum i liceum im M. Kopernika w Krośnie*)

Дирекція організувала серед жіночої молоді закладу санітарно-рятувничі дружини, що охоплювали учениць трьох класів, і крім того учениці I-их ліцейних класів пройшли навчання з санітарно-рятувничої справи, яке відбувалось відповідно до програми у місцевій державній лікарні. Осередки ВПЖ не відносились, у даній справі, до дирекції [арк. 31].

Ліцей та гімназія сестер милосердя Вікентійок в Ланьцуті
(*Prywatne Gimnazjum i Liceum SS. Boromeuszek w Łańcutie*)

Навчання з протиповітряної оборони пройшли учениці IV гімназійного класу та I ліцейного класу в 1937/1938 рр. під керівництвом делегата ЛПіПГО Адамца у межах 14 годин [арк. 32].

Ліцей та гімназія сестер милосердя Вікентійок в Ланьцуті (Łańcut)
(*Liceum i Gimnazjum żeńskie SS. Boromeuszek w Łańcutie*)

Згідно наказу МВРіОП та за домовленістю із повітовою коменданткою ВПЖ, командуванням 10-го полку кінних стрільців (D-са 10 P.S.K.) і шкільним лікарем, був проведений у IV старшому гімназійному класі і I ліцейному класі курс зв'язківців, а також санітарного рятувництва.

В рамках курсу організація зв'язку (6 год. – теоретичний (лекції), 8 год. – практичні заняття/тривалістю 2 дні, учениці ознайомилися із будовою телефонною лінії, її установкою та функціонуванням, обслуговуванням телефонних апаратів та засобів зв'язку, а також уміння надавати фонограми). Робота була проведена за допомогою фахівців із числа 10-го полку кінних стрільців. В рамках рятувничо-санітарного курсу (8 годин), шкільний лікар навчав учениць надання першої допомоги в надзвичайних ситуаціях, як теоретично, так і практично. Видно, що курс мав нижчий пріоритет, ніж власне навчання, про що свідчить замітка дирекції, що під час тривання даних курсів, заплановане навчання, іспити, заходи, щодо отримання атестата зрілості та наука загалом, не понесли ніяких збитків.

Комендантка гуфца – Я. Кокс [арк. 33].

Державний ліцей і гімназія ім.Г. Сенкевича у Ланьцуті
(*Państwowe liceum i gimnazjum im. H. Sienkiewicza w Łańcutie*)

Учениці IV гімназійного та I ліцейного класів ознайомилися із телефонними апаратами, будовою телефонною лінії, її установкою та функціонуванням, обслуговуванням телефонних апаратів та засобів зв'язку, а також практично навчилися надавати фонограми.

Заняття із рятівничо-санітарної справи зводились, в основному, до набуття умінь надавати першу допомогу у екстрених випадках, перев'язування ран. Заняття закінчувались проведенням серед учениць польових ігор на виїзді у селищі Албігова (Albigowa). По закінченню занять та ігор, учениці розпалили багаття, при взаємодії місцевих селян [Арк. 34-35].

Коедукаційний загальноосвітній ліцей товариства середньої школи у Любачові
(*Liceum ogólnokszt. Koeduk. Tow. Szk. Śr. W Lubaczowie*)

Згідно з наказом МВіПО від 26 квітня 1939 р. 1939 р. Nr. II W-tj. 303/39 використання шкільного гуфца не могло бути здійснено через те, що не було місцевого осередку ВПЖ. Союз громадянської праці жіноцтва (Związek Pracy Obywatelskie Kobiet) – відділ в Любачеві – був уповноваженим організувати навчання для осіб, що не мали відношення до ліцею.

Окрім того, дирекція, не маючи можливості встановити контакту із Командою ВПЖ, вирішила самостійно заповнити прогалину з підготовки учениць до оборони краю, зосередивши свої зусилля на підготовці старшокласниць до майбутньої санітарної допомоги. До цього сприяла також відсутність відповідного обладнання для навчання дівчат до служб розвідки, спостереження і зв'язку, які, місцевий військовий гарнізон не мав можливості представити. Крім того, на цьому рішенні позначилась і дуже мала кількість дівчат у військовому гуфці учениць 1-го класу ліцею, що складався із 5 дівчат, з яких одна мала вроджену ваду серця, що обумовлювала неможливість участі у більш важких видах приготувань до оборони краю.

Санітарний вишкіл включав себе: *ретьельне вивчення та повторення основних засад протигазової оборони і необхідних систем дій з порятунку населення; якомога більше практичне навчання та підготовка у шпитальній службі, що охоплювало навчання та практику у лікарні протягом трьох днів по 6 годин, під керівництвом директора місцевої лікарні (tutejszego Szpitala Powszechnego)*. Опісля проходження курсу навчання, три учениці виявили добровільне бажання проходження нічної служби та виконання службових обов'язків в госпіталі під керівництвом чергової сестри.

На основі даних спостережень, дирекція стверджує, що рівень підготовки учениць є добрим, і що учениці, в разі необхідності, чесно та ефективно виконують свої обов'язки, оскільки під час навчання демонстрували великий ентузіазм і ефективність роботи. Проходження завдань, семінарів та вправ у військових установах проведені не були, тому що таких Любачів не мав. Так само ж, як і Організація ВПЖ не здійснювала навчально-виховної роботи з ученицями задля виконання вишкільних цілей. Директор Ліцею та гімназій – В. Новак [арк. 37].

Приватний загальноосвітній жіночий ліцей урсулянок у Львові
(*Prywatne Liceum ogólnokształcące żeńskie Urszulanek we Lwowie*)

У жіночому шкільному гуфці учениць I ліцейного класу був проведений 4-годинний курс для служби у дозорі та службі спостереження. Курс закінчило 46 юначок (16 учениць – х оцінкою дуже добре). Облік юначок, що пройшли військові курси, вівся і складений у Команді Кола ВПЖ.

II-і ліцейні класи, на той час, були звільнені від військових курсів, у зв'язку із необхідністю підготовки до кінцевих екзаменів. У інших працях з ВП учениць, гуфци участі не брали, оскільки, як зазначає коменданта гуфца Марія Тарас, не було отримано жодних вказівок чи наказів до виконання [арк. 43]. Була проведена одна навчальна нічна тривога-аларм. Відмітимо, що у списках зазначені учениці лише римокатолицького віросповідання, національності – полька. Зазначений стан здоров'я – більшість має якісь вади. Навіть незначні – все рівно вказувалися (не чує на одне вухо, невитривала, поганий погляд тощо) [Арк. 43 – 51].

Жіночий ліцей та гімназія ім. Словацького у Львові
(*Liceum i Gimnazjum żeńskie im. Słowackiego we Lwowie*)

Робота з ВП ліцейного гуфца не була проведена через відсутність на даний час інструкторки Організації ВПЖ (комендантка ліцейного гуфца Скульська М.) [арк. 56].

Жіночий приватна гімназія найсвятішого Ісусового Серця у Львові

(Prywatne gimnazjum żeńskie zgr. Najświętszego serca Jezusowego (sacre coeur) we Lwowie)

Будучи елітарно-релігійним освітнім закладом, гімназія намагалася впровадити ВП у навчальний процес як найефективніше. Організаційний гуфец ВПЖ перепідготував учасниць до служби безпеки у війську; з-поміж учениць I ліцейного класу організовано 4 санітарні патрулі для потреб школи; інструктор ЛПіПГО провів вступні заняття із курсу спостереження з ученицями обох відділів I ліцейного класу [арк. 57].

Приватна гімназія та загальноосвітній жіночий ліцей ім. А. Міцкевича, О.Ф. Жиховічової

(Prywatne gimnazjum i liceum ogólnokształcące żeński im Adama Mickiewicza, Olgi Filipi – Żychowiczowej we Lwowie)

У зв'язку із листом МВіПО, в травні 1939 р. дирекцією були подані відповідні повідомлення до виховательок IV-х класів із суттю та змістом міністерського циркуляру про ВП учениць, і вже 4 травня була зібрана конференція за участю виховательок-вчительок ВП, фізичного виховання, фізики, а також лікарки і гігієністи. Учителька ВП п. Бойкувна прозвітувала, що у ліцейних класах обов'язкова міністерська програма була проведена, і що успішні учениці I-го класу можуть і повинні бути вжиті у якості допоміжної сили у процесі військової підготовки учениць IV-их гімназійних класів. Керівництво закладу додатково визначило поза шкільною програмою з ВП ще додаткових 24 години на навчально-практичну підготовку учениць до оборони краю, які були проведені у період з 5 травня до 15 червня включно, по 4 год. на тиждень. Надалі планувалося збільшити ще роботу, однак переносилася вона на новий навчальний рік, і повинна була тривати з початку вересня до 20 жовтня 1939 р.

Станом на 26 червня 1939 р. було виконано наступні пункти навчальної програми: ознайомлення із видами повітряних нападів та ОПіПГО, з бойовими повітряними засобами, літаками, з організацією праці рятівничо-санітарної та протигазової секції, багато вправ було проведено із використанням засобів, що були закуплені закладом. Учениці практично пройшли навчання із газовими масками / 15 масок – власність закладу [арк. 58]. 25 масок замовлено та надіслано за них гроші у травні. Учениці вивчили засади організації польового зв'язку, його сутність та види, «живі» та технічні засоби зв'язку. В червні було започатковано польові заняття, які також планувались для проведення у вересні. 40 учениць закладу належали до організації ВПЖ, і з них 8 – мали повністю пройдено військову підготовку, тому вони і розглядалися у якості необхідної допомоги у навчанні та вишколі учениць нижчих класів.

Зазначалося, що і директора закладу – доктор М. Кручкєвич (dr. M. Kruczkiewicz) і вчителька були ознайомлені із курсом організації польового зв'язку, що був проведений для педагогів через Організацію ВПЖ. Підготовка молоді до оборони краю здійснювалась і деякими учительками (Zofię Krackówna, Ludwika Ottenbreit – вчительки практичних робіт), які ознайомившись та пройшовши дані роботи на вчительському курсі, впровадили у навчальний процес предмету «практичні заняття» виготовлення моделей газових масок. Проведено нічний алярм гуфца. Розроблені доповнення до існуючої навчальної програми і занять у військових майстернях досить впевнено планувалося упровадити наступного навчального року – у вересні та жовтні 1939 р. (O. Zuchowiczowa) [арк. 59].

Приватний загальноосвітній жіночий ліцей найсвятішої Родини з Назарету

(Przywatny liceum ogólnokształcące żeńskie zgrom. Ss. Najśw. Rodziny z Nazaretu we Lwowie)

Станом на 26 червня 1926 р. зазначалося, що спеціально було взято під особливу увагу наступні навчальні розділи предмету ВП: служба жінок у військовій службі зв'язку, його організація; служба спостереження, організація протигазової та протиповітряної оборони. II ліцейний клас пройшов спеціальні заняття із зв'язку, ручної сигналізації азбукою Морзе, заняття із встановлення телефонної лінії (в тому числі у бойових умовах), обслуговування зв'язку. I ліцейний клас детально ознайомився із типами літаків, розпізнаванням їхньої приналежності, а також практично провів заняття із надсилання повідомлень і звітності із поста нагляду до центру збору інформації. Крім того, були проведені заняття в області із транспортування хворих на ношах і без ношів, уміння використовувати зброю, і захист свого життя і потерпілого під час використання. Були проведені стрільби із малокаліберної гвинтівки. Ознайомлені із видами бойової техніки потенційних ворогів – СРСР та Німеччини. Як зазначала комендантка гуфца Я. Павловська (J. Pawłowska): «Учениці є вишколені та готові до використання, у разі потреби, до військової служби» [Арк. 60 – 61].

Приватний коєдукаційний комерційний ліцей у Львові

(Prywatny koedukacyjny liceum handlowe T.L.H. we Lwowie)

Проведені рятівничо-санітарні курси, у рамках навчальної програми ВП. Учениці поділені на санітарні патрулі. Окрім того, був проведений 4-годинний курс спостереження, а також лекції з ППіПГО, проведений ЛПіПГО. Випускниці енергійно допомагали у медичній справі ліцеїстам молодших класів. (D. Choblicka) [арк. 62].

13 Державний ліцей і гімназія ім. королеви Ядвіги у Львові

(XIII (trzynaste) Państwowe Liceum i Gimnazjum im. Królowej Jadwigi we Lwowie)

До повномасштабних робіт із підготовки до оборони краю, учениці не були призначені. Однак у червні інструктор ППіПГО у I ліцейних класах провів 4-годинний вишкіл зі служби спостереження. (L.

Madlerowa) [арк. 64]. У 4 класах проведено курс ППіПГО у 1938/1939 р. Кожен місяць організовувались стрільби [арк. 66].

13 Державний ліцей і гімназія ім. королеви Ядвіги у Львові

(XIII (trzynaste) Państwowe Liceum i Gimnazjum im. Królowej Jadwigi we Lwowie)

IV – А клас: характерні ознаки збройних конфліктів в майбутньому. Види і ознаки бойових літаків. Ресурси та засоби повітряного нападу. Бойові хімічні ресурси та засоби. Способи авіаційних нападів. Авіаційна загроза тилу країни. Протиповітряна оборона і її організація. Протиповітряна організація міста і житлового будинку. Засоби пасивної індивідуальної та колективної оборони. Протигазова маска, опис, використання, обслуговування, дезінфекція. Ущільнене приміщення, приміщення безпеки, сховище. 4 лекційні години в днях 9/6, 13/6, 14/6 і 16/6.

IV – Б клас: характерні ознаки збройних конфліктів в майбутньому. Авіація і засоби її діяльності. Загроза авіації всередині країни. Бойові хімічні засоби і ресурси. Протиповітряна оборона і її організація. Організація протиповітряної оборони міста і житлового будинку. Заняття з протигазовою маскою. Опис маски, використання, обслуговування, дезінфекція. 4 лекційні години у днях: 22/5, 23/5, 2/6 і 15/6.

IV – С клас: характерні ознаки збройних конфліктів в майбутньому. Види і ознаки бойових літаків. Ресурси та засоби повітряного нападу. Бойові хімічні ресурси та засоби. Способи авіаційних нападів. Авіаційна загроза тилу країни. Протиповітряна оборона і її організація. Протиповітряна організація міста і житлового будинку. Засоби пасивної індивідуальної та колективної оборони. Протигазова маска, опис, використання, обслуговування, дезінфекція. Ущільнене приміщення, приміщення безпеки, сховище. 4 лекційні години у днях: 24/5, 26/5, 6/6 і 7/6.

II – А клас: авіаційна загроза тилу країни. Можливості і цілі повітряних нападів. Ймовірні об'єкти нападів і ступінь небезпеки. Способи виконання нападів. Ресурси та засоби нападу та їхні наслідки. Фугасні бомби, осколкові, запалювальні, хімічні. Інші засоби нападу. Активні та пасивні заходи захисту; організація протиповітряної оборони міста і житлового будинку та самооборони цивільних людей; лекція з попередньої підготовки до служби ОППО шкільного приміщення під час лекційних занять 2 год. у днях: 27/3, 3/4.

II – Б клас: небезпеки і можливості майбутньої війни. Загрози всередині краю. Способи виконання нападів. Відомості про організацію ППіПГО міста. ППО житлового будинку. 2 год. лекційних у днях 1/4 і 24/4.

II – С клас: харчування та захист тварин. Фільтрація, ізоляція. Дія бойових газів на людський організм. Санітарне рятівництво. 2 год. лекційних занять у днях 18/12 від 11 до 13 [арк. 67].

XIV Жіночий державний ліцей і гімназія ім. А. Асника

(XIV Państwowe Liceum i Gimnazjum Żeńskie im. A. Asnyka)

(М. Chelik) Навчання із ПЖДОК відбувалося виключно на території школи. На додаток до передбаченої навчальної програми для учениць гімназії у науці «Протигазова оборона» і програми для учениць ліцею «Санітарна служба», дирекцією було: організовано курс шиття замінюючи масок, який закінчило 4 учениці; підготовлено з числа 20 учениць кадри для служб протигазової оборони на території школи; 5 учениць брали участь у Протигазовій обороні у місцевих осередках організації (в місті), а саме: 2 – пройшли курс повнофункціональних коменданток будинків, 2 – у зв'язковій службі; 1 – в санітарній службі; 2 учениці закінчили 60-годинний курс теоретико-практичної підготовки у ЛПіПГО [арк. 68].

Приватна жіноча гімназія ім. М. Конопницької у Перемишлі

(Prywatne gimnazjum żeńskie im M. Konopackiej w Przemyślu)

Звіт у Бюро Гігієни наданий від комендантки гуфца ВПЖ учениць [арк. 69]. Дівчата приватної жіночої гімназії імені М. Конопницької (м. Перемишль) з 2 шкільного гуфца ВПЖ, на вимогу окружного командування ВПЖ № 10, а також командування ВПЖ у Перемишлі, кілька разів виконували функції служби кур'єрів: розносили повідомлення до різних жінок про призначення на курс зв'язку, курс стрільчини, санітарний курс і т.д. часто, з дня на день, дівчатам гуфца необхідно було терміново повідомити жінок про початок військового курсу або про необхідну і нагальну появу у окружному командуванні ВПЖ для різних цілей, пов'язаних з працею ПЖДОК.

Дівчата виявили велику підготовленість, пунктуальність і дуже полегшили роботу ВПЖ. Дані доручення виконувались ученицями виключно в післяполудневих годинах або у вихідні від науки дні, тому навчальна робота у гімназії не переривалася [арк. 70].

Приватний ліцей і гімназія ім.королеви Ядвіги в Перемишлянах
(*Prywatne Gimnazjum i Liceum im. Królowej Jadwigi*)

У шкільному 1938/1939 навчальному році учениці I-го ліцейного класу цього закладу не брали участі у службі спостереження ОППО (організації протиповітряної оборони), оскільки у Перемишлянах не відбувалися оголошені заняття із ОППО. Надання першої допомоги і роботу при хворих учениці навчалися під час 20-годинної шпитальної практики, згідно наказу Міністра МВіПО, яка відбулася у повітовому шпиталі в Перемишлянах.

Інтенсивне використання жіночого шкільного гуфца у навчанні курсу ПЖДОК дирекція планувала у шкільному 1939/1940 навч. р., у зв'язку із приходом на роботу кваліфікованої інструкторки ВПЖ, яка повинна була зайняти посаду комендантки шкільного гуфца учениць [арк. 71].

Приватний коєдукаційний ліцей і гімназія ім.Маршалка Баденго в Радехові
(*Prywatne Liceum i Gimnazjum im. Marszałka Badeniego w Radziechowie*)

Станом на 22 червня 1939 р. звіт не був поданий, оскільки на території ВПЖ даного повіту роботи з ПЖДОК ще не були організовані. Повітова команда ВПЖ навіть не зверталася до команди шкільного жіночого гуфца цього освітнього закладу про визначення учениць до пов'язаних з ВПЖ робіт.

Незважаючи на це, гуфци ліцею та гімназії пройшли 20-годинний курс ОПіПГО та курси стрільби.

Складність ситуації полягала в тому, що на території радехівського повіту існувала всього лише одна військова служба, яка в цьому надавала допомогу, а саме спостережно-реєстраційна (*obserwacyjno-meldunkowa*) – (попередниця Радіотехнічних військ Польщі), більшість особового складу якої склали жінки. Комендантка – Т. Якелувна (Т. Jakielówna) [арк. 73].

Державний ліцей і гімназія ім.ксьондза П. Скарги в Рогатині
(*Państwowe liceum i gimnazjum im. Ks. Piotra Skargi w Rohatynie*)

Було здійснено теоретико-практичну підготовку жіночої молоді гуфців до служби у: санітарно-рятувальних підрозділах (1 патруль санітарний, - I ліцейний клас); військовій службі безпеки; кур'єрській службі; військового зв'язку; протиповітряного захисту; технічної та екстренної служби безпеки. Заняття проводились дуже довго. Крім навчальної програми ОПЖДОК, гуфцями було пройдено курси ППіПГО; із числа найкращих учениць було обрано комендантки житлових будинків, шкільного приміщення, а також персоналу для військової допоміжної служби, що базувалася у Рогатині. Комендантка гуфца – Федорович Г. (Fedorowicz H.) [Арк. 74-75].

Приватний жіночий ліцей і гімназія в Ряшові
(*Prywatny Żeńskie Liceum i Gimnazjum w Rzeszowie*)

Декілька учениць з II ліцейного класу на протязі навчального 1938/1939 року пройшли навчальні курси у службі військового зв'язку і брали участь під час готовності протиповітряної оборони, виконуючи службу, на рівні із дорослими, на постах зв'язку. Учениці виконували дану службу вдень. На кінець навчального року, команда ВП влаштувала у школі 8-годинний курс організації військового зв'язку. Даний курс закінчили усі учениці I ліцейного класу із числа жіночого військового гуфца ліцею.

Комендантка гуфца – М. Довбецька (M. Dowbecka) [арк. 77].

Приватний коєдукаційний ліцей Т.С.Л. в Ряшові
(*Prywatne koedukacyjne liceum handlowe T.S.L. w Rzeszowie.*)

Надсилання звіту станом на 21 червня 1939 р. від комендантки гуфца учениць п. З. Берешовни про використання жіночої молоді у підготовчих роботах до оборони краю [арк. 78]. Жіноча молодь I ліцейного класу Торгового ліцею, відповідно до листа МВіПО від 26 квітня 1939 р., про ПЖДОК участі у даних роботах не брала, тому що не було отримано від місцевого осередку освіти відповідних інструкцій.

Учениці брали участь у ВП тільки відповідно до шкільної програми [арк. 79].

Самбірська жіноча гімназія та ліцей
(*Gimnazjum i Liceum żeńskie w Sambore*)

Жіноча шкільна молодь у роботах з ПЖДОК не була використана, тому що учениці проходили усю повноту завдань з ВП у відповідному позашкільному гуфці ВП. В межах закладу було організовано підготовку учениць до можливої служби спостереження, ППіПГО, служби у структурах, що входять до прикордонних військ. Основний матеріал із ПЖДОК був упущений, оскільки шкільна молодь пройшла спеціальний вишкіл у позашкільному гуфці, однак курс організації зв'язку був доступний для всіх учениць закладу. Було проведено епізодичні дійства, що присвячені ОПЖДОК, які в основному стосувалися розвитку здатності екстренної організації шкільної молоді [арк. 81].

Жіноча гімназія ім.Е. Платтер в Сяніку
(*Gimnazjum żeńskie im. E. Plater w Sanoku*)

Станом на 21 червня 1939 р.:

1.) учениці IV-го класу гімназії та I-го класу ліцею були на дводенній концентрації в лемківському селі – Залужжя, де були ознайомлені з життям військового табору, дисципліною. До програми концентрації увійшло: муштра, теренознавство, організація праці і польові ігри;

2.) учениці IV-го класу гімназії, I-го та II-го класів ліцею пройшли вишкіл в області науки військової служби, а також штабної служби;

3.) учениці I-го класу ліцея пройшли вишкіл в області рятівництва і відбули шпитальну практику у військовому шпиталі;

4.) 22 учениці з III-го класу, IV-го, I-го і II-го класів ліцею пройшли навчальний вишкіл з санітарно-рятівничого курсу, що був організований за сприянням ПЧХ (Р.С.К.)

5.) Усі учениці закладу пройшли навчання із ОППО;

6.) Учениці II-го ліцейного класу пройшли вишкіл в області організації польового зв'язку.

Крім того, місцевою командою ВПЖ, до кінця червня, повинен був організуватись курс зв'язку, в якому повинні були взяти участь 6 учениць даного закладу (однак, станом на 21 червня, такий курс ще не був організований) [арк. 82].

Державний ліцей і гімназія ім.Фр. Карпінського в Снятині
(*Państwowe liceum i gimnazjum im. Fr. Karpińskiego w Śniatynie*)

Доповідь надала комендантка шкільного гуфца ВПЖ. Комендантка звітує про створення на території закладу санітарної служби з числа учениць шкільного гуфца, а також служби зв'язку, рятівничо-санітарний пункт та місцеві рятівничо-санітарні патрулі. Такі служби із числа учениць гуфца залишалися життєздатними впродовж травня та червня, які підіймалися та працювали на спеціальних газових, а також денних, вечірніх і навіть нічних тривогах. Станом на момент подання звіту, 15 учениць даного закладу брали участь у таборах ВП для учениць, що були створені організацією ВПЖ у військових службах, де працювали жінки, ДСП (дружинах праці), а також в підінструкторських таборах.

Комендантка шкільного гуфца ВПЖ – Захар'яевич І. (старша аспірантка) [Арк. 83 – 84].

Державна коедукційна гімназія ім.А. Мальчевського в Сокалі
(*Państwowe Gimnazjum koedukacyjne im. A. Malczewskiego w Sokalu*)

Звіт надала комендантка жіночого шкільного гуфца ВПЖ. Відновлена та повторно перепідготована санітарно-рятівнича дружина учениць, що складалася із 7 учениць із I ліцейного класу, а також 7 учениць з IV класу у якості дружини-заміни. Всі учениці пройшли курси ППіПГО, кур'єрської та розвідувальної служби, теоретичний і практичний курс зв'язку. Комендантка зазначає, що дружини у даний час залишаються на канікулах в Сокалі, однак у потрібний момент миттєво будуть готовими до виконання розпоряджень. Комендантка шкільного жіночого гуфца – Кулецька Я. (Kulecka J.) [арк. 86].

Державний ліцей і гімназія в Стальовій Волі
(*Państwowe liceum i Gimnazjum w Stalowej Woli*)

Дирекція повідомляла, що інструкторка ВПЖ – А. Гонсіровська (A. Gąsiorowska), яка постійно працює у Сандомирі, поїхала на канікули у невідомому напрямку, не залишивши звіту діяльності. Натомість, дирекція направила кілька її актуальних адрес, сподіваючись найближчим часом представити запитуваний звіт Кураторіуму [арк. 87].

Звіт Команди Місцевої (Локальної) Філії ОПЖДОК у Станіславові
(*Organizacja Kobiet do Obrony Kraju Komenda Kola Lokalnego w Stanislawowie*)

58 гімназисток та ліцейсток із різних освітніх закладів пройшли військові курси в області «стрільчинь» та «снайперш». 88 учениць освітніх закладів пройшли навчання в області зв'язку практичних занять з військової справи, які проводились і на території Організації, і на території освітніх закладів у співробітництві із МВС. 91 учениці пройшли 28-годинний курс з області ППіПГО. Спеціальний гуфец ВПЖ Організації в кількості 38 учениць закінчили навчання із загально-військової підготовки за сприяння ДУФВіВП. Було проведено 2 екстренні навчальні тривоги на території шкіл, учениці яких миттєво приступили до виконання своїх зобов'язань у відповідних військових службах.

100 учениць у гуфцах спеціалізувались на опануванні курсу з протиповітряної оборони.

У рятівних і санітарних дружинах було проведено: курс стрільчині – 20 учениць; фізична підготовленість – 28 учениць; рятівничий курс – 4 учениці; опіки над дітьми – 19 учениць. Вказано, що

абсолютна більшість випускниць-учениць у майбутньому планує іти служити у різні військові служби, де мають право проходити військову службу жінки [арк. 89].

Державний педагогічний ліцей в Станіславі
(*Państwowe Liceum Pedagogiczne w Stanislawowie*)

Жіноча молодь у ліцейному гуфці успішно завершила підготовку у дворічних навчально-виховних курсах. Так, ліцейстки I-го року навчання пройшли навчання та отримали спеціалізацію із рятівничо-санітарної справи, з урахуванням роботи у рятівничо-санітарних секціях під час війни, у польових умовах та у місцях розташування. II-го року – а) зв'язок із спеціальним врахуванням служби розвідки та спостереження; б) ППіПГО, пасивна оборона, організація житлових (домових служб) ППіПГО, а також санітарне рятівництво отруєних бойовими газами;

Під час I року було пройдено шпитальну практику. Під час II року заняття із служби зв'язку і служби розвідки та спостереження, а також ППО, стрільб за тісної допомоги і супроводу 11-го Карпатського полку легкої артилерії (11 Karpacki Pułk Artylerii Lekkiej), що базувався у Станіславі.

Юначки із II року були залучені до служби на території школи, а також деяких структурах міста під час пробної авіаційної тривоги, де показали суттєві результати здобутих знань. Гуфец ліцею зареєстрований у Команді ППО міста та ПЧХ і ВПЖ. В.О. директорки Я. Мельхерт (J. Melchert) [арк. 91].

Приватна загальноосвітня жіноча гімназія ім.королеви Ядвіги в Стрию
(*Prywatne Gimnazjum Ogólnokształcące Żeńskie im. Król. Jadwigi w Striju*)

Дирекція зазначала, що звіт про використання учениць гімназії в підготовчих роботах до оборони краю було вислано 23 червня 1939 р., однак до Кураторіуму воно не було доставлено. Повторна звітність могла бути вислана тільки тоді, коли коменданта гуфца Петрикевич (Petrykiewicz) повернеться із навчально-практичного курсу коменданток шкільних гуців, який повинен був закінчитися на початку серпня [арк. 92].

Міська коедукційна гімназія з правом публічності у Стрижові
(*Gimnazjum Koedukacyjne miejskie z prawem publiczności w Strzyżowie*)

Станом на 23.06.1939 р. добровільний жіночий шкільний гуфец ВП, що був створений при коедукційній гімназії участі у теретично-практичних роботах з підготовки до ППіПГО м. Стрижова не брав, через брак відповідних інструкторок та обладнання.

Натомість, учасниці шкільного гуфца пройшли навчання в області оборони ППіПГО житлових будинків та приміщень, а практичні заняття з даної галузі повинні були розпочатися із початком нового навчального року, коли гуфці, дружини отримують відповідні засоби та обладнання. Крім того, жіночий гуфец I-го класу ліцею повністю вишколений за рятівничо-санітарною програмою, для чого були створені окремі патрулі учениць. Комендантка жіночого гуфца ВП в Стрижові – випускниця цього закладу та шкільного гуфца – М. Виживковська [Арк. 93 – 94]

Державний ліцей і гімназія ім.гетьмана Я. Тарнавського в Тарнобжегу
(*Państwowe Liceum i Gimnazjum im. Hetmana Jana Tarnowskiego w Tarnobzegu*)

Доповідь дирекції про ВПЖ у школі. Станом на 23 червня 1939 р., гімназійний гуфец ВПЖ у кількості 23 учениці і ліцейний гуфец ПЖДОК у кількості 8 учениць був перепідготовлений у службі зв'язку і розвідки ОППО на спеціально організованих навчальних зборах. Причому ліцейний гуфец вже є підготовлений у несенні санітарної допомоги, для чого були створені санітарні секції. Однак навчальних тривог на території регіону не проводилось і учениці не могли продемонструвати набуті уміння та навички. Комендантка гуфца – Д. Келарувна. (D. Kielarówna) [Арк. 95 – 96].

Державна гімназія у Теребовлі
(*Państwowe gimnazjum w Trembowli*)

Гуфец учениць ВПЖ не був використаний у жодній позашкільній підготовчій роботі до оборони краю через незвертання місцевих організацій, які мали на меті ПЖДОК, до дирекції, - як безпосереднє, так і з посередництвом. Не було і пропозицій і до співробітництва пев'ячек із школами. У гуфці учениць була відсутня комендантка мгр. М. Равська (M. Rawska) з лютого через відпустку та навчальні курси.

Відносно халатне ставлення до ВП учениць, дирекція пояснює тим, що лист МВіПО від 26.04.1939 р. №II. W.tj.303/39 не наказує про обов'язкову співпрацю пев'ячек у роботах суспільних організацій, що пов'язані із залученням учениць у процес ПЖДОК, а лише дозволяє до співпраці [арк. 97].

**Державна жіноча гімназія гуманістичного типу ім.маршала Й. Пілсудського в
Тернополі**

(Żeńskie państwowe gimnazjum typu humanistycznego im. Marsz. Józefa Piłsudskiego w Tarnopolu)

Станом на 30 червня, за сприянням підрозділів 54 піхотного полку кресових стрільців (pododdziały 54. Pułku Piechoty Strzelców Kresowych (54. ppsk)), що дислокувався у м. Тернопіль, 33 учениці з числа гуфца гімназії пройшли військовий вишкіл та школу стрільчині. Учениці пройшли у курс ППіПГО, та ознайомлення із бойовою технікою, зброєю військових підрозділів м. Тернополя.

Директорка – В. Прохаська (W. Prochaska) [арк. 98].

Гімназія в Тлумачі

(Gimnazjum w Tlumaczu)

Доповідь комендантки у справі підготовки учениць в області ППіПГО. Станом на 24 червня 1939 р., у гімназії здійснювалась підготовка шкільного гуфца ВПЖ, що набирался із учениць IV класу гімназії, а також гуфец I класу ліцею для ППіПГ робіт на випадок виникнення війни. У шкільному гуфці ВПЖ особливу увагу звертали на підготовку учениць до служб військового зв'язку, спостереження і розвідки та ППіПГО. Посилено приділялася увага умінню ведення дівчатами практики самозахисту та стрільби із різних видів зброї. Натомість, в ліцейному гуфці, основна увага була націлена на надання першої медичної допомоги. Дані відомості було подано під час занять шкільного гуфца та вільних, від шкільних занять, передполудневих годинах, а також під час організованих практичних вправах, під час яких шкільна молодь та юначки мали змогу апробувати здобуті навички на ділі. Крім того, проведено вечірню сигналізацію, під час якої учениці підготували ущільнене приміщення (pomieszczenie uszczelnione) та рятівничо-санітарний пункт. Комендантка гуфца ВПЖ – Я. Жьолецька (J. Ziółeczka) [Арк. 99 – 100].

**Приватний ліцей і коедукційна гімназія Т.С.Л. ім.маршала Й. Пілсудського
у Турці над Стрийом (м. Турка)**

*(Prywatne Liceum i Gimnazjum koed. T.S.L. im. Marszala J. Piłsudskiego
w Turce/n/Stryjem)*

Станом на 29 квітня 1939 р. у гуфці ВПЖ було лише 9 учениць, які пройшли курси санітарно-медичної підготовки, а також заняття з організації зв'язку, без закладання телефонної лінії. Дівчатами пройшли стрільбу з лука, а також кидання муляжів гранат. Комендантка гуфца – А. Кайолувна (A. Kajałówna) [арк. 101].

Приватний коедукційний загальноосвітній ліцей

□ **ім.А. Гротгера в Ходорові**

(Prywatne liceum ogólnokształcące koedukacyjne im. A. Grotgera w Chodorowie)

Станом на 21 червня 1939 р., гуфец ВПЖ учениць IV гімназійного класу навчався та виконував функції господарчої дружини тилової служби. Для навчання учениць були запрошені офіцери-жінки, також учениць возили у різні місця розташування даних видів військових допоміжних служб. В той час, молодь I класу ліцею навчалась і виконувала функції з програми рятівничо-санітарного гуфца. Особливу увагу приділено вивченню ученицями аспектів стрільб. Для цього були залучені жінки із Жіночого Кола «Ходорів» (14, 15, 16, 17 червня 1939 р.). учениці пройшли курс ППіПГО, стрільб з різних видів зброї, топографічного орієнтування (19.06.1939 р.). Практика пройдена у місцевому шпиталі.

Ходорів, 22.06.1939 р. [арк. 102]

Державний ліцей і гімназія ім.Ю. Словацького в Чорткові

(Państwowe Liceum i Gimnazjum im. J. Słowackiego w Czortkowie)

Доповідь комендантки гуфца ВПЖ станом на 21 червня 1939 р. Учениці IV-А і IV-Б класів гімназії пройшли 18 годин курсу ППіПГО, учениці I ліцейного класу – 18 годин комбінованого курсу в області надання першої допомоги у бойових умовах та польової служби (розвідка, виявлення техніки противника, уникнення вогню противника). При проведенні курсів та практичних занять, було використано здобуті ученицями відомості під час навчання у гуфці. Комендантка гуфца – М. Оленджіювна [арк. 103 – 104].

Державний ліцей і гімназія в Яворові

(Państwowe Liceum i Gimnazjum w Jaworowie)

Дирекція голосила, що учениці IV класу гімназії і I класу ліцею були вишколені у підготовчих роботах до оборони краю, а саме в службі наданні допомоги на терені блоку, до якого належать 3 шкільні будинки. Звіт подано дирекцією школи, оскільки коменданта гуфца поїхала до Краків на магістерський екзамен. Директор – Л. Тулея. (L. Tuleja) [арк. 106].

Приватний ліцей і гімназія ім.Ю. Словацького в Ярославі
(*Prywatne Liceum i Gimnazjum im. J. Słowackiego w Jarosławiu*)

Станом на 25 травня 1939 р., 22 учениці з І-го класу ліцею пройшли навчання у області організації зв'язку у кількості 6 годин, а також здійснення диверсій у тилу противника. В позаурочний час організовано марші гуфца по центру Ярослава. Заняття курсу із зв'язку відбували протягом додаткових навчальних годинах. Дівчата працювали по доповненій програмі ВП учениць з області організації зв'язку [арк. 107].

Програма ВП учениць з області організації зв'язку (доповнена), що використовувалась при роботі гуфца ВП Приватного ліцею і гімназії ім.Ю. Словацького в Ярославі
(*Prywatne Liceum i Gimnazjum im. J. Słowackiego w Jarosławiu*).
(кількість годин – 6)

1. Загальна характеристика засобів зв'язку.

- а) дротовий зв'язок;
- б) базові знання з електротехніки;
- в) гальванічний елемент (електрохімічні батареї – *ogniwo suchmokre*) – сполучення батарей (*łączenie ogniów*) – вимірювання напруги (*pomiaru napięcia*);
- г) телефонна трубка (*szłuczawka*) і мікрофон (*mikrofon*) (загально);
- д) телефонний апарат: (AP.wz.27).

Опис

Підготовка до роботи

Початок роботи (введення в дію апарата), спосіб проведення розмови

Загальна перевірка діяльності

2. Телефонна польова станція-комутатор (*Łącznica polowa*) (Ł.P.10 – 28.): -

Опис

Підготовка до роботи

Огляд:

- а) виклик центрального управління (*wywoływanie centrali*);
- б) подання (*zgłaszanie się*);
- в.) виклик станції (*wywoływanie stacji*);
- г.) підключення двох станцій (*łączenie dwóch stacji*);
- д.) підключення до апарату станції (*łączenie z aparatem stacijnym*);
- е.) надсилання повідомлення (*łączenie na okólnik*);

Огляд Ł.P.10 – 28.

Типи телефонних ліній

Позначення (маркування) телефонної станції на місцевості

Центральне телефонне управління

Телефонна мережа

Право на використання військової мережі

Інструктор з курсу ВП зв'язку – підпор.Я. Чарнецькі прог. (J. Czarniecki) [арк. 108].

Джерело: Звіт дирекцій державних гімназій і ліцеїв Львівського шкільного округу про організацію військової підготовки серед учениць, Ф. 179, Оп. 3, Спр. 292 (1939 р.), 108 арк.

Додаток Х1

Жіночий (дорослий) табір з фахової ВП у Гарчині (старша категорія жінок) серпень-вересень 1939 р. Частина львів'янок, що навчалася у школах перепідготовки та проходила табір ВП у Гарчині у період з серпень-вересень, так і не повернулися у рідне місто, взявши участь у воєнних діях проти гітлерівської Німеччини.

Джерело: XX wiek.pl – portal historyczny Ósrodka Karta (14 sierpnia 1939 r.)
URL:http://www.xxwiek.karta.org.pl/Oboz_przysposobienia_wojskowego_dla_kobiet_w_Garczynie/mm21143 (дата звернення: 11.12.2017).

Додаток Х2

Найбільша навчальна формація учениць – компанія, яка об'єднувала 100 учениць з різних гуфців, утворювалась під час проведення великих літніх таборів ВП. На фото «поліська компанія шкільних гуфців», яка була терміново створена одразу після початку Другої Світової війни (приблизно 5-8 вересня 1939 р.) для надання рекомендацій з правил поведінки під час війни.

I Kompanja w Koszewnikach.

Додаток Х3

КОБИЕТЫ ПОЛКИ!
OJCZYŻNA WZYWA NAS DO SŁUŻBY!
Co czynić i jak się zachować
w obecnej chwili dziejowej –
 wskaże nam delegatka Przysposobienia Wojskowego Kobiet ze Lwowa

NA
WIELKIM WIECU
КОБИЕСУМ
W DNIU 14 MAJA O GODZ. 18^{TEJ} W SALI
KASYNA POLSKIEGO, SAPIEŻYŃSKA 12.

Stawmy się tłumnie bez różnicy wieku, zawodu i stanu, by zapoznać się z rolą i zadaniami **KOBIET-POLEK** w obecnej chwili dziejowej.

ORGANIZACJA PRZYSPOSOBIENIA WOJSKOWEGO KOBIET
 i organizacje współdziałające:

Organ. Kół Gospodyń Wiejskich	Rodzina Wojskowa	Związek Młodej Wsi
Polscy Biali Krzyż	Sokoł Żeński	Związek Pracy Obyw. Kobiet
Rodzina Policyjna	Tow. Szkoły Ludowej	Związek Pani Doma
Rodzina Rezerwistów	Związek Harcerstwa Pol.	Związek Strzelecki
	Żeńskie Koło LOPP	

Станіславська листівка, що пропагувала ВПЖ
 [Miejsce nieznane : miejsce nieznane, 1939]
 (Stanisławów : Drukarnia «Sztuka»)

Джерело: Kobiety Polki! [Inc.:] Ojczyzna wzywa nas do służby! Co czynić i jak się zachować w obecnej chwili dziejowej – wskaże nam delegatka Przysposobienia Wojskowego Kobiet ze Lwowa [...] Biblioteka Narodowa.

Додаток Х4

Покинуті рекреативні табори ВП учнівської молоді у Європі, які перестали функціонувати після повалення військових диктатур, руїни яких збереглися

до наших днів

Джерело: https://traditio.wiki/%D0%98%D1%82%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D1%8F%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F_%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D1%82%D0%BE%D1%80

D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F_%D0%BC%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%D1%9
1%D0%B6%D1%8C (дата звернення: 10.02.2018).

Додаток Х5

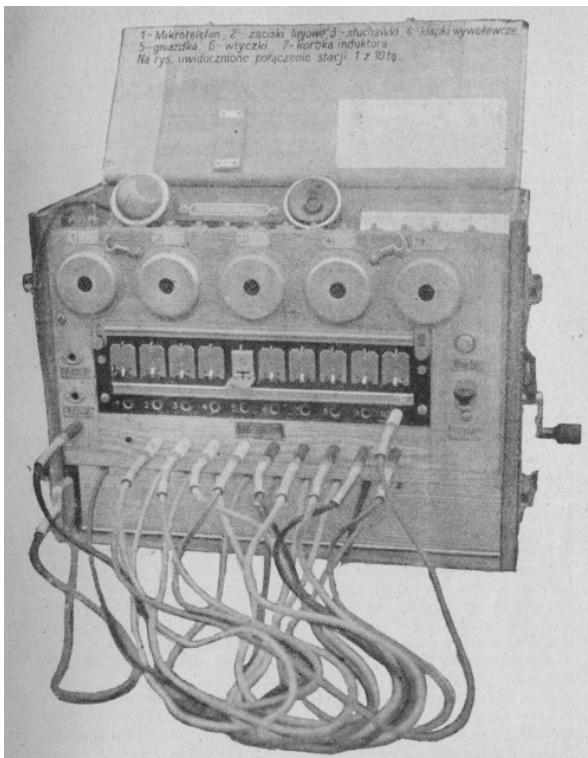
Практичні заняття шкільного гуфца ВПЖ із організації зв'язку (м. Станіслав друга половина 1930-х р.) (вивчення телефонного апарату ар.wz.27 – по центру на столі, практичне застосування голубиної пошти – дві учениці в центрі тримають поштових голубів, кілька навчальних радіостанцій на землі і інші засоби організації зв'язку. Два інструктори – офіцери Війська Польського. Комендантка гуфца – у передньому ряді справа сидить на землі.)

Джерело: Członkinie hufca szkolnego Przysposobienia Wojskowego Kobiet/Narodowe Archiwum Cyfrowe URL: <https://audiovis.nac.gov.pl/obraz/86041/> (дата звернення: 10.02.2018).

Додаток Х6

Полева станція Lp10 – 01 (Łącznica polowa lp10-01). Аспекти роботи з нею вивчалися під час практичних занять із організації зв'язку

Джерело: Wiśniewski Z. Szkolnictwo, nauka i technika wojsk łączności w latach 1921-1939.

Додаток Х7

ВІДДІЛ ПО РОБОТІ З
ГРОМАДЯНАМИ ТА ДОСТУПУ
ДО ПУБЛІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ
МІНІСТЕРСТВА ОБОРОНИ
УКРАЇНИ

Код 24982427
«18» грудня 2015 р.

№ 266/із/2917

01021, м. Київ 021
вул. Грушевського 30/1

ТОПОРЕНКО О.

sasha1994t@mail.ru

Шановний пане Олександрє!

У Міністерстві оборони України опрацьовано інформаційний запит від 14.12.2015 за № 1328/ЗІІ.

За результатами опрацювання надаю чисельність військовослужбовців-жінок Збройних Сил України протягом 2003-2015 рр.

2003 рік – 21 005 осіб;
2004 рік – 20 903 особи;
2005 рік – 19 366 осіб;
2006 рік – 19 228 осіб;
2007 рік – 18 536 осіб;
2008 рік – 17 942 особи;
2009 рік – 17 783 особи;
2010 рік – 17 386 осіб;
2011 рік – 17 008 осіб;
2012 рік – 16 962 особи;
2013 рік – 16 557 осіб;
2014 рік – 16 557 осіб;
2015 рік – 14 319 осіб.

З повагою

Начальник Відділу по роботі з громадянами
та доступу до публічної інформації
Міністерства оборони України

О.В.КОПАНИЦЯ

Список публікацій здобувача за темою дисертації, відомості про
апробацію та довідки про впровадження результатів дисертації

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Toporenko O. Yu. The system of initial military training of the Ukrainian SSR in 1920s: historical-pedagogical aspect. *The Journal of Humanities of the SHEE Pereyaslav-Khmelnytskyi State Pedagogical University named after Hryhoriy Skovoroda. Pedagogy: collection of scientific works*. Pereyaslav-Khmelnytsky, 2015. Ed. 37. P. 42–52.

2. Топоренко О. Ю. Культ особи Ю. Пілсудського як елемент освітньої політики у II Речі Посполитій. *Збірник наукових праць. Педагогічні науки*. Херсон: ХДУ, 2016. Вип. 73. Т. 1. С. 32–35.

3. Toporenko O. Yu. The Air and Chemical Defense of school students on the territory of Stanislav voivodship as a pedagogical issue (1920–1930s). *Збірник наукових праць. Педагогічні науки*. Херсон: ХДУ, 2017. Вип. 78. Т. 3. С. 44–47.

4. Toporenko O. Yu., Wykhor S. Globalisation of higher education in Ukraine: tendencies and tasks. *European Humanities Studies: State and Society*. Krakow, 2017. № 4 (2). P. 24–37.

5. Toporenko O. Yu. Military training of schoolgirls in the Polish-Lithuanian Commonwealth II in The territory of Western Ukraine: problems and values. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія № 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи: збірник наукових праць / за ред. В. П. Сергієчка*. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. Вип. 60. P. 182–185.

6. Топоренко О. Ю. Військова підготовка жінок у «Стрілецькому союзі» на західно-українських землях (1910–1939 рр.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя, 2018. № 51. С. 90–96.

7. Топоренко О. Ю. Перспективи впровадження гендерного підходу на уроках захисту Вітчизни в середній школі. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-*

Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»: дод. 3 до вип. 36. Т. II (18) : тематичний випуск «Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання». Київ : Гнозис, 2016. С. 165–176.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

8. Топоренко О. Ю., Вихор С. Т. Шляхи інтеграції жінки у Збройні сили України: педагогічний аспект. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка* / редкол. В. Ільницький та ін. Дрогобич: Посвіт, 2016. Вип. 16. С. 282–294.

9. Топоренко О. Ю. Жінка в епоху козацтва: актуальність та перспективи викладу. *Гендерна політика міст : історія і сучасність*: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 6–7 жовтня 2015 р. Харків: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2015. Вип. 5. С. 291–295.

10. Топоренко О. Ю. Застосування гендерного підходу в процесі вивчення дисципліни «Захист Вітчизни». *Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Суми, 21–22 квітня 2016 р. Суми: Сумський державний університет, 2016. С. 202–205.

11. Топоренко О. Ю. Історія розвитку жіночого виборчого права в Другій Речі Посполитій (1918–1939 рр.). *Гендерна парадигма освітнього простору* / за заг. ред. Т. О. Дороніної. Кривий Ріг: ВЦ КДПУ, 2016. Вип. 3–4. С. 72–77.

12. Топоренко О. Ю. Початкова військова підготовка в загальноосвітніх школах УРСР (1931–1945 рр.). *Пріоритетні напрями розвитку сучасних педагогічних та психологічних наук*: збірник наукових робіт Міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 12–13 серпня 2016 р. Одеса: Південна фундація педагогіки, 2016. С. 90–92.

13. Топоренко О. Ю. Роль Війська Польського у військовій підготовці дівчат у період Другої Речі Посполитої (за матеріалами Тернопільського воєводства). *Гендерні студії*: матеріали доп. III міжвуз. наук.-практ. семінару, м. Луцьк, 20 квіт. 2016 р. Луцьк: Терен, 2016. С. 52–55.

14. Топоренко О. Ю. Роль міністерства сільського господарства Другої Речі Посполитої у військовій підготовці старшокласниць. *Сучасна система освіти і виховання : досвід минулого – погляд у майбутнє*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 6–7 жовт. 2017 р. Київ: ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології», 2017. С. 16–18.

15. Топоренко О. Ю., Вихор С. Т. Гендерні аспекти підготовки дівчат-старшокласниць за програмою «Захист Вітчизни» для юнаків. *Сучасні тенденції розвитку освіти і науки в інтердисциплінарному контексті*: матеріали II Міжнар. наук. конф., м. Дрогобич, 24–25 бер. 2016 р. Дрогобич: Посвіт, 2016. С. 198–200.

16. Toporenko O. Yu. Domestic historiography interpretation of the interwar period (1918–1939s) in the West Ukrainian territories. *Forming of modern educational environment: benefits, risks, implementation mechanisms*: International scientific-practical conference. Tbilisi : Baltija Publishing, September 29, 2017. P. 118–119.

17. Toporenko O. Yu. Military training of young men as course of educational policy of the Second Polish Commonwealth in the half of 1920th. ”*Stav, problémy a perspektívy pedagogického štúdia a sociálnej práce*”: zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie, Sládkovičovo, 28–29 októbra 2016 r. Sládkovičovo: Vysoká škola Danubius, 2016. P. 30–33.

18. Toporenko O. Yu. Senior girls military training in the ministry of agriculture in the Second Polish-Lithuanian Commonwealth. *Modern methods, innovations and operational experience in the field of psychology and pedagogics*. International research and practice conference, Lublin, October 20–21, 2017. Lublin: Izdawniciba “Baltija Publishing”. P. 38–41.

*Опубліковані праці, які додатково відображають наукові результати
дисертації*

19. Toporenko A. Warunki społeczno-pedagogiczne skutecznej socjalizacji dziewcząt w klasie kadetów CEI. *Actual questions and problems of developments of social sciences* : international scientific-practical conference, Kielce (Poland): Holy Cross University, 28–30 June, 2016. S. 23–26.

Апробація результатів дисертації

Основні відомості та наукові результати дослідження висвітлено в доповідях на міжнародних конференціях: «Гендерна політика міст: історія і сучасність» (м. Харків, 6–7 жовтня 2015 р.), «Сучасні тенденції розвитку освіти і науки в інтердисциплінарному контексті» (м. Ченстохова, Польща, 24–25 березня 2016 р.), «Світ психології» (м. Київ, 18–24 травня 2016 р.), «Actual questions and problems of developments of social sciences» (м. Кельце, Польща, 28–30 червня 2016 р.), «Пріоритетні напрями розвитку сучасних педагогічних та психологічних наук» (м. Одеса, 12–13 серпня 2016 р.), «Stav, problému a perspektívy pedagogického štúdia a sociálnej práce» (м. Сладковичово, Словаччина, 28–29 жовтня 2016 р.), «Forming of modern educational environment: benefits, risks, implementation mechanisms» (м. Тбілісі, Грузія, 29 березня 2017), «Сучасна система освіти і виховання: досвід минулого – погляд у майбутнє» (м. Київ, 6–7 жовтня 2017 р.), «Modern methods, innovations and operational experience in the field of psychology and pedagogics» (м. Люблін, Польща, 20-21 жовтня 2017 р.), «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору» (м. Київ, 25–27 листопада 2017 р.); *всеукраїнських конференціях*: «III Міжвузівський науково-практичний семінар» (м. Луцьк, 20 квітня 2016 р.), «Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства» (м. Суми, 21–22 квітня 2016 р.).

Довідки про впровадження результатів дисертації

УКРАЇНА
ТЕРНОПІЛЬСЬКА МІСЬКА РАДА
УПРАВЛІННЯ ОСВІТИ І НАУКИ

46000 м. Тернопіль, бульвар Т. Шевченка, 1, тел. 52-56-94, upravl.osvita@ukr.net

22.03.2018

№ 487/03

Довідка

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
«Військова підготовка старшокласниць на західноукраїнських землях у роки Другої
Речі Посполитої (1922 – 1939 рр.)»
ТОПОРЕНКА ОЛЕКСАНДРА ЮРІЙОВИЧА
на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук
зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Результати дисертаційного дослідження Топоренка Олександра Юрійовича з теми «Військова підготовка старшокласниць на західноукраїнських землях у роки Другої Речі Посполитої (1922 – 1939 рр.)» пройшли впровадження у освітньому процесі закладів загальної середньої освіти та вищих навчальних закладах м.Тернополя. Актуальність виконаного автором дослідження визначається необхідністю удосконалення сучасної системи патріотичного виховання в Україні, зокрема процесу початкової військової підготовки учениць 9, 10, 11 класів на уроках «Захист Вітчизни», розширення змісту роботи з ними, актуалізуючи при цьому історико-педагогічну спадщину.

Упровадження у навчальний процес загальноосвітніх та вищих навчальних закладів м. Тернополя методичних рекомендацій для викладачів та вчителів предмету «Захист Вітчизни» сприяло розширенню знань педагогів про позитивний історичний досвід надання необхідних початкових військових знань ученицям та підвищенню рівня професійної майстерності педагогів з означеної проблеми. Це уможливило зробити висновок про високий науково-педагогічний рівень, теоретичну та практичну спрямованість досліджень Топоренка О.Ю, їх наукове та практичне значення, що може бути використано як у процесі підготовки майбутніх педагогів, так і при викладанні предмету «Захист Вітчизни» в системі загальної середньої та вищої освіти, організації військово-патріотичних заходів учнівської молоді.

Зважаючи на актуальність проблеми початкової військової підготовки учениць у сучасній освіті, представлені результати дисертаційного дослідження можуть широко використовуватись закладами освіти.

Начальник управління

О.П.Похиляк

УКРАЇНА
Тернопільська обласна рада
Кременецька обласна гуманітарно-
педагогічна академія
ім. Тараса Шевченка
вул. Ліцейна, 1, м. Кременець,
Тернопільська обл., 47003
тел/факс: (035-46) 2-19-91
ел. пошта: kgpi@ukrpost.ua

UKRAINE
Ternopil Regional Council
Kremenets Regional Humanitarian-
Pedagogical Academy named
after Taras Shevchenko
1, Litseina St. Kremenets,
Ternopil Region, 47003
phone/fax: (035-46) 2-19-91
e-mail: kgpi@ukrpost.ua

№ 01-09/11-72 «19» 03 2018 р.

Довідка

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Топоренка Олександра Юрійовича
на тему: «Військова підготовка старшокласниць на західноукраїнських землях
у роки Другої Речі Посполитої (1922 – 1939 рр.)»
на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук
зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Результати дисертаційного дослідження Топоренка Олександра Юрійовича з теми «Військова підготовка старшокласниць на західноукраїнських землях у роки Другої Речі Посполитої (1922 – 1939 рр.)» пройшли апробацію і впровадження в освітньому процесі Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка.

Актуальність виконаного автором дослідження визначається необхідністю удосконалення сучасної системи військово-патріотичної підготовки молоді в Україні, зокрема процесу військово-патріотичного виховання учениць старших класів, актуалізуючи при цьому спадщину минулого.

Упровадження в освітній процес педагогічного факультету методичних рекомендацій із військово-патріотичного виховання та ознайомлення з процесом військової підготовки учениць у системі загальної середньої освіти на західноукраїнських землях у роки Другої Речі Посполитої (1922 – 1939 рр.) здійснювалося під час вивчення навчальних дисциплін «Педагогіка», «Соціально-педагогічна робота в закладах освіти», «Соціально-педагогічна робота у сфері дозвілля». Апробація дослідження сприяла розширенню знань студентів про історіографію військово-патріотичної культури дітей старшого шкільного віку, підвищенню рівня професійних компетентностей майбутніх педагогів.

Запропоновані дисертантом матеріали та пропозиції щодо реалізації нових форм роботи в напрямку підвищення військово-патріотичної культури мають суттєве наукове та практичне значення та можуть бути використані у процесі реформування системи військово-патріотичної підготовки старшокласників загальноосвітніх навчальних закладів.

Зав. кафедрою педагогіки і психології,
кандидат педагогічних наук, доцент

Л.М. Кравець

Комунальний заклад Львівської обласної ради
**ЛЬВІВСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ІНСТИТУТ
 ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ**

79007, м. Львів, вул. Огієнка, 18а

тел./факс +38 0322 553830

e-mail: loippo@ukr.net

www.loippo.lviv.ua

Від 16.03.2018 № 150

На _____ від _____

ДОВІДКА
про впровадження результатів
дисертаційного дослідження аспіранта Тернопільського національного
педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
Топоренка Олександра Юрійовича
на тему «Військова підготовка старшокласниць на західноукраїнських землях
у роки Другої Речі Посполитої (1922 – 1939 РР.)»
на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук
зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Із врахуванням суспільно-політичних подій, які відбуваються в Україні, актуалізується вирішення питання військової підготовки учнівської молоді.

Автором здійснено історико-педагогічний аналіз військової підготовки у системі середньої освіти Другої Речі Посполитої на території західноукраїнських земель у міжвоєнну добу (1922 – 1939 рр.), на підґрунті аналізу значного спектру архівних джерел, науково-методичної та нормативно-правової літератури.

Дисертантом запропоновано розширити наявний спектр шкільних та позашкільних заходів із військово-патріотичного виховання старшокласниць та здійснити суттєву реформу змісту сучасної програми дисципліни «Захист Вітчизни» (основи медичних знань для дівчат).

Результати дослідження Топоренка О.Ю. було обговорено і затверджено на засіданні науково-методичної ради інституту (протокол №2-5 від 07.03.2018). Впровадження результатів дисертаційного дослідження сприяло вдосконаленню фахової підготовки педагогічних працівників середніх навчальних закладів та викладачів дисципліни «Захист Вітчизни».

Заступник директора

(Handwritten signature)

М.Кацюба

**ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46020, тел. (0352) 47-50-60, E-mail: pk@tane.edu.ua, presa@tane.edu.ua

№ 442
« 13 » 04 2018 р

Довідка

*про апробацію та впровадження
результатів дисертаційного дослідження
на тему «Військова підготовка старшокласниць на західноукраїнських
землях у роки Другої Речі Посполитої (1922-1939 рр)»
за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки
на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук
Топоренка Олександра Юрійовича*

Упродовж 2015-2018 рр. у навчально-виховний процес юридичного факультету, Навчально-науковий інститут інноваційних освітніх технологій Тернопільського національного економічного університету було впроваджено основні наукові результати дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук **Топоренка Олександра Юрійовича**.

Основні положення, матеріали і висновки наукової роботи пройшли апробацію у процесі викладання навчальних дисциплін на кафедрі психології та соціальної роботи юридичного факультету ТНЕУ, а саме «Психологія вищої школи», «Психологія та педагогіка», «Педагогічна майстерність викладача», «Педагогічний контроль у системі освіти»,.

Результати наукового здобутку дисертанта знайшли своє застосування при розробці програм та інтерактивних курсів навчальних дисциплін, організації самостійної та індивідуальної роботи студентів, написанні студентських наукових та кваліфікаційних робіт, керуванні педагогічною практикою.

Акт про апробацію та впровадження результатів дисертаційного дослідження **Топоренка О. Ю.** затверджено на засіданні кафедри психології та соціальної роботи юридичного факультету ТНЕУ від 2 квітня 2018 р., протокол №10.

Завідувач кафедри психології та соціальної роботи, доктор психологічних наук, професор

А.В. Фурман

Декан ЮФ ТНЕУ, кандидат юридичних наук, професор

С.В. Банах

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
 Державний вищий навчальний заклад
 «КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
 (КДПУ)

пр. Гагаріна, 54, м. Кривий Ріг, Дніпропетровська область, 50086, тел. (056) 470-13-34, факс (056) 470-13-68
 E-mail : kdpu@kdpu.edu.ua. Код ЄДРПОУ 40787802

03 КВІ 2018

№ 09/р-140/з

На № _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертації
 аспіранта Тернопільського національного педагогічного
 університету імені Володимира Гнатюка
 Топоренка Олександра Юрійовича
 на тему «ВІЙСЬКОВА ПІДГОТОВКА СТАРШОКЛАСНИЦЬ
 НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ
 У РОКИ ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ (1922 – 1939 РР.)»,
 поданого на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук
 зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

№ 0202

Упродовж 2016-2018 рр. матеріали, основні ідеї та висновки наукового дослідження Топоренка Олександра Юрійовича на тему «Військова підготовка старшокласниць на західноукраїнських землях у роки Другої Речі Посполитої (1922 – 1939 рр.)» пройшли апробацію та впровадження у навчальному процесі ДВНЗ «Криворізький державний педагогічний університет». Викладачами спеціальних дисциплін були апробовані окремі положення наукового дослідження. Отримані результати дозволяють розглядати заходи із розширення змісту військово-патріотичної підготовки старшокласниць, що засновані на історичному досвіді такої практики на західноукраїнських землях у 1922 – 1939 рр., як одні з умов реалізації прийнятої Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016 – 2020 рр. Матеріали дисертаційної роботи мають практичне значення та можуть використовуватись у навчально-виховному процесі підготовки майбутніх педагогів, що сприятиме формуванню професійного світогляду студентів, збагаченню їх знань із історії педагогіки.

РЕКТОР

[Handwritten signature]

Я. В. ШРАМКО

УКРАЇНА
Тернопільська обласна рада
Кременецька обласна гуманітарно-
педагогічна академія
ім. Тараса Шевченка
 Вул. Ліцейна, 1, м. Кременець,
 Тернопільська обл., 47003
 тел./факс: (035-46) 2-19-91
 ел. пошта: kgpa@ukrpost.ua

UKRAINE
Ternopil Regional Council
Kremenets Regional Humanitarian-
Pedagogical Academy named
after Taras Shevchenko
 1, Litsaina St. Kremenets,
 Ternopil Region, 47003
 phone/fax: (035-46) 2-19-91
 e-mail: kgpa@ukrpost.ua

№ 01-09/4-66

« 16 » 03 2018 р.

ДОВІДКА

про впровадження результатів
 дисертаційного дослідження аспіранта
 Тернопільського національного педагогічного університету
 імені Володимира Гнатюка
Топоренка Олександра Юрійовича
 на тему «Військова підготовка старшокласниць на західноукраїнських
 землях у роки Другої Речі Посполитої (1922 – 1939 рр.)»
 на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук
 зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Дисертаційна робота Топоренка Олександра Юрійовича стала важливим джерелом вивчення історико-педагогічного досвіду з питань розвитку системи військово-патріотичної підготовки учнівської молоді України. Здійснена дослідником характеристика основних теоретико-методичних засад із військової підготовки старшокласниць та виокремлення перспективних шляхів використання позитивного історико-педагогічного досвіду стали визначальними засадами осмислення рівня сучасної системи військово-патріотичної підготовки молоді та актуалізували процес реформування цієї сфери.

У навчально-виховний процес Кременецького педагогічного коледжу КОГПА ім. Тараса Шевченка, зокрема, при вивченні дисциплін «Історія педагогіки» та «Захист Вітчизни», була впроваджена аналітична частина роботи, пов'язана з аналізом військової підготовки старшокласниць у різних типах середніх навчальних закладів, що функціонували на території Галичини та Волині (1922-1939 рр.) Окрім цього, основні ідеї та результати дослідження застосовувалися і під час організації заходів із національно-патріотичного виховання.

Директор
 Кременецького педагогічного коледжу
 КОГПА ім. Тараса Шевченка

О. О. Камінська

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
 ТЕРНОПІЛЬСЬКА ЗАГАЛЬНООСВІТНЯ ШКОЛА І – III СТУПЕНІВ №23
 ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ

м. Тернопіль, вул. П. Чубинського, 3, 46000, тел. (0352) 26-54-03, (0352) 26-57-06
 E-mail: school23tr@ukr.net Web: <http://23.school-info.te.ua/> Код ЄДРПОУ14030789

23.09.2018 № 28/03 На № _____ від _____

Довідка

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
 «Військова підготовка старшокласниць на західноукраїнських землях у
 роки Другої Речі Посполитої (1922 – 1939 РР.)»
 ТОПОРЕНКА ОЛЕКСАНДРА ЮРІЙОВИЧА
 зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки**

На базі Тернопільської загальноосвітньої школи І – III ступенів №23 здійснювалась апробація результатів дисертаційного дослідження аспіранта Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка О.Ю. Топоренка із проблеми військової підготовки старшокласниць.

Запропоновані дисертантом заходи із оптимізації навчально-виховного процесу на уроках «Захисту Вітчизни» та під час проведення військово-спортивних заходів школи направлені на розширення наявних форм і методів такої роботи з ученицями 9, 10, 11 класів. Результати дисертаційного дослідження показали свою ефективність, і їх впроваджено у навчально-виховний процес загальноосвітньої школи І – III ступенів №23 м. Тернополя.

Директор загальноосвітньої школи
 І-III ступенів №23
 м. Тернополя

Мохорук С.М

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
 ТЕРНОПІЛЬСЬКА ЗАГАЛЬНООСВІТНЯ ШКОЛА І – ІІІ СТУПЕНІВ № 11
 ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ

м. Тернопіль, вул. Генерала Тарнавського, 6, 46024, тел. (0352) 26-91-21
 ЄРДПОУ 14040658, Web: <http://11.school-info.te.ua/>, E-mail: 11schoolternopil@gmail.com

№ _____ № 02 від 27.03.2018р.

ДОВІДКА

про апробацію та впровадження результатів дисертаційного дослідження
ТОПОРЕНКА ОЛЕКСАНДРА ЮРІЙОВИЧА
 на тему: «**Військова підготовка старшокласниць на західноукраїнських
 землях у роки Другої Речі Посполитої (1922 – 1939 рр.)**»
 зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Тернопільська загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів №11 здійснювала апробацію і впровадження результатів дисертаційного дослідження Топоренка Олександра Юрійовича на тему «Військова підготовка старшокласниць на західноукраїнських землях у роки Другої Речі Посполитої (1922 – 1939 рр.)».

Матеріали дисертаційного дослідження використовувалися для збагачення змістового компоненту при викладанні дисципліни «Захист Вітчизни» (Основи медичних знань) для дівчат у 9, 10, 11 класах, а також під час організації позакласних військово-патріотичних заходів. Ознайомлення учениць із основними відомостями із початкової військової підготовки створює передумови для підвищення їхньої обізнаності та підвищення рівня військово-патріотичної культури.

Результати дисертаційного дослідження є ефективними та відповідають потребам сучасної освітньої системи України. Підсумковий аналіз результатів дослідження уможливив зробити висновок про високий науково-педагогічний рівень, теоретичну та практичну спрямованість досліджень Топоренка Олександра Юрійовича.

Директор загальноосвітньої школи
 І – ІІІ ступенів №11
 м. Тернополя

П.С. Літинський